Polemologie. Een inleiding tot de wetenschap van oorlog en vrede

B.V.A. Röling

bron
B.V.A. Röling, *Polemologie. Een inleiding tot de wetenschap van oorlog en vrede*. Van Gorcum & Comp., Assen 1973 (derde, herziene en bijgewerkte druk)

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/roli001pole01_01/colofon.htm

> ‘O Great Corrector of enormous times,
> Shaker of o'errank States, thou grand decider
> Of dustie and old tytles, that healst with blood
> The earth when it is sicke, and cur'st the world
> O' the pluresie of people’

The Two Noble Kinsmen V 1.

Voorwoord

De derde, grondig herziene, bijgewerkte en uitgebreide druk van de 'Inleiding tot de wetenschap van oorlog en vrede' heeft de bewust-uitdagende naam 'Polemologie' gekregen', met als ondertitel 'Inleiding in de wetenschap van oorlog en vrede'. De naam is gekozen in verband met boeken die zijn verschenen onder de naam: 'kritische polemologie' of 'kontroversiële polemologie'. Dit hoek heet 'Polemologie' omdat het zich wil onderscheiden van wat gemeenlijk als 'kritische polemologie' of als 'kontroversiële polemologie' gepresenteerd wordt.

De naam 'polemologie' wil niet zeggen, dat de daarmede bedoelde tak van wetenschap niet-kritisch zou zijn, of nietkontroversieel. Die kwaliteiten heeft de polemologie uiteraard. Zij is als wetenschap die voortkwam uit verontrusting, uit de overtuiging dat onze wereld op weg is naar haar ondergang door de wapens, vanzelfsprekend maatschappijkritisch en daarmee kontroversieel. Vandaar dat de naam 'kritische polemologie' of 'kontroversiële polemologie' een pleonasme is, met de verwarrende suggestie dat de traditionele polemologie, tevreden met de gang van zaken, zich zou beperken tot de beschrijving van hetgeen in zake van oorlog en vrede wetenswaard zijn zou.

Indien men de inhoud van de 'kritische' of 'kontroversiële' polemologie nagaat, dan lijkt zij getypeerd door enkele duidelijke standpunten. Allereerst is er de neiging, om vooral aandacht te besteden aan het 'struktureel geweld', en het oorlogsgeweld als minder belangrijk buiten beschouwing te laten. Soms wordt dat gemotiveerd met de stelling dat de nukleaire wapens het probleem van de oorlog alreeds hebben opgelost.

Een tweede algemeen kenmerk is, dat de diepste oorzaak van de geweldmoeilijkheden in de wereld wordt gezocht en gevonden in het kapitalistisch systeem van het 'free enterprise'. Ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat het op dit ogenblik het kapitalisme is, dat oorzaak is van velerlei spanningen, gewelddadige verheviging van die spanningen, en gewelddadige ontladingen van die spanningen. Maar het lijkt mij, dat ook vele andere faktoren een rol spelen wanneer het probleem van oorlog en vrede wordt onderzocht. Die andere faktoren leiden er toe, dat ook in niet-kapitalistische stelsels een oorlogsprobleem bestaat. Alles te wijten aan 'het huidige systeem' lijkt mij even eenzijdig als de vroegere opvatting die alle euvel wijtte aan de monarchie of aan het nationalisme. Er bestaat daarbij de neiging om als enige oplossing van de wereldproblematiek te zien een radikale verandering van het bestaande stelsel. Dat lijkt mij theoretisch onjuist en voor het praktische werk ondermijnend. Zeker, op den duur zullen radikale wijzigingen nodig zijn, in wereldstruktuur, in wereldrecht en in sociaal-ekonomische ordening. Maar het oorlogsprobleem is een urgent probleem. Men heeft niet de tijd te wachten tot die radikale verandering haar beslag heeft gekregen. Allerlei veranderingen op de grondslag van het bestaande 'systeem' zijn nodig om de meest akute gevaren te bezweren, om tijd te winnen radikaal orde op zaken te kunnen stellen. Radikale verandering op korte termijn te verwachten is romantiek. Slechts heil te zoeken in zo'n radikale verandering is ondermijnend voor konstruktieve aktiviteit.

Er is een derde aspekt van de 'kritische' of 'kontroversiële' polemologie: haar diepgeworteld wantrouwen tegen het 'establishment', de gevestigde machten. Er wordt gemeenlijk van uit gegaan, dat van het 'establishment' niets goeds is te verwachten. Dat establishment wordt afgeschreven als faktor van verandering. Vandaar het zich uitsluitend richten tot de 'grassroots', tot de 'underdog', tot degenen die direkt materieel belang hebben bij verandering van de bestaande orde, tot de on-tevredenen die in een streven het eigen belang te dienen tevens het wereldbelang van de vrede tot zijn recht zouden doen komen.

Het komt mij voor dat wederom dit standpunt in zijn ab-

solutisme wetenschappelijk onjuist en praktisch onvruchtbaar is. Er zijn 'elites' die in domme en bekrompen konservatieve houding aan hun eigen ondergang werken, omdat de wereld vitale behoefte heeft aan verandering, en die verandering met geweld zal worden verwerkelijkt waar de houding van de machthebbers tot radeloze wanhoop leidt. Men leze daarover de geschriften van Dom Helder Camara. Maar het getuigt van blindheid als men zou ontkennen dat ook elites open oog hebben voor de gevaren van het geldende stelsel en de gangbare opvattingen. Het Rapport van de Club van Rome, evenals het rapport 'Werk voor de toekomst' van de Nederlandse groep, is daarvan het levend bewijs. Het betekent dat kansen onbenut worden gelaten, als de prolemologen zich niet evenzeer zouden richten tot de bestaande elites, tot de regering, de volksvertegenwoordiging, de ondernemers, de vakvereniging.

In onze wereld zijn grote veranderingen, radikale veranderingen nodig. Dat blijkt uit iedere analyse van de bestaande toestand. Uit die analyse blijkt tevens, dat die radikale verandering niet op korte termijn kan worden verwerkelijkt zonder militaire diktatuur. En militaire diktatuur zal gemeenlijk het tegendeel bewerken van hetgeen 'kritische polemologen' voorstaan.

Kortom, de traditionele polemologie is weliswaar radikaal in haar analyse en doelstelling - een vreedzame wereld zal fundamenteel moeten verschillen van de onze, niet alleen op het gebied van de sociaal-ekonomische orde, maar ook bv. op het gebied van de internationale struktuur - maar zij gaat er niet van uit dat uitsluitend polarisatie de methode is van verandering. Zij streeft ernaar de noodzakelijke verandering vreedzaam tot stand te brengen, geleidelijk en demokratisch. Dat wil niet zeggen, dat de situatie in bepaalde landen niet zou kunnen leiden tot de onontkoombare konklusie, dat polarisatie en revolutie de enige oplossing is. Bepaalde soorten van bewind vragen om gewelddadige revolutie, maar dan gaat het ook om zeer bijzonder kortzichtige en zelfzuchtige regimes.

In onze gedifferentieerde wereld, zo ongelijk in ontwikkeling, zijn de kwalen verschillend evenals de remedies. Vandaar dat niet kan gesteld worden dat de handhaving van de

vrede altijd prioriteit moet hebben - immers het struktureel geweld kan zo ondraaglijk zijn dat revolutie te verkiezen is boven voortgaan ervan. Ook kan niet gesteld worden dat de opheffing van het struktureel geweld altijd voorrang dient te hebben: geweldpleging kan zó verwoestend zijn, zoals in een nukleaire oorlog, dat heel wat ongerechtigheid getolereerd moet worden ten bate van de vrede. Vrede en gerechtigheid zijn beide relatieve waarden. In vragen van oorlog en vrede kunnen de antwoorden verschillend zijn naar tijd en plaats.

Vandaar de naam 'Polemologie', ter onderscheiding. De in dit boek gegeven beschouwingen willen niet mèèr zijn dan een inleiding in die wetenschap van oorlog en vrede.

Groningen, Zomer 1973. B.V.A. Röling.

1 Over de wetenschap van oorlog en vrede

Wetenschap kan voortkomen uit verwondering en nieuwsgierigheid. Maar ook uit verontrusting, uit angst en onzekerheid, uit verlangen naar verandering. Er is de diepliggende overtuiging dat kennis, méér inzicht, de wegen zal kunnen tonen om aan bestaande bedreigingen te ontkomen.

De wetenschap van oorlog en vrede, de polemologie (polemos is het Griekse woord voor oorlog), de wetenschap die zich bezighoudt met de oorlog om bij te dragen tot de vrede, ook wel irenologie (irene is het Griekse woord voor vrede), vredeswetenschap, genoemd, is onmiskenbaar uit verontrusting voortgekomen.

Het is begrijpelijk dat deze wetenschap in onze tijd - het atoomtijdperk - is gaan opbloeien. Er waren altijd oorlogen, zolang men kan terugkijken in de geschiedenis, kleine oorlogen en grote oorlogen. De Amerikaanse historicus Homer Lea berekende, dat in de laatste 3400 jaar er minder dan 234 jaren van vrede waren geweest[1]. Het mag een wonder heten dat de mensheid nog bestaat na zoveel strijd. Dat dit zo is, is niet te danken aan de wijsheid der vaderen, maar aan hun onkunde, onkunde in de techniek der vernietiging. En deze onkunde bestaat niet meer.

De mensheid die nu leeft, leeft in de herinnering van de twee wereldoorlogen. De laatste van die wereldoorlogen bracht enorme verwoestingen en bijzonder veel doden en gewonden. En op het einde vielen de twee atoombommen op Japanse steden. Sindsdien werd koortsachtig aan de bewapening ge-

1 Homer Lea: The Valor of Ignorance, New York-London 1942, blz. 9 (de eerste editie verscheen in 1909). In zijn studie ‘Conflict in the Twentieth Century’, Adelphi Paper 48, juni 1968, kwam David Wood tot 127 oorlogen van 1897 tot 1967.

werkt. Het is voor ieder duidelijk, dat als een Derde Wereldoorlog zou uitbreken, als totale oorlog, die Derde Wereldoorlog nog veel erger zou zijn dan de Tweede. Alleen reeds door de wapenen die gereed liggen.

In West-Europa alleen liggen ongeveer 7000 atoomwapens klaar. Op Europa zijn wapens gericht die te zamen in staat zijn van dit deel van de wereld één grote woestenij te maken. Dit zegt misschien niet zoveel. Een vergelijking kan het verduidelijken. In het laatste jaar van de Tweede Wereldoorlog geschiedden de bombardementen, zoals die van Berlijn en Dresden, met 'blockbusters' van ieder 10 tot 12 ton TNT. Een 'blockbusters' kan een blok huizen vernietigen. Voor ieder mens ter wereld, mannen en vrouwen en kinderen, zijn nu aan explosieve kracht minstens 2 tot 6 van die blockbusters aanwezig.

Daarbij komt dat de atoomwapens, naast de hitte en de druk waardoor ze zo'n verwoestende werking hebben, ook straling teweegbrengen - directe straling in de omgeving, maar ook straling door radioactieve stof die later ergens neerkomt. Men verschilt van mening over de gevolgen daarvan op het nageslacht, maar zeker is het dat die uitwerking kwaadaardig is en de mensheid zou kunnen aantasten in haar biologische gaafheid[2]. Dit alles maakt de nucleaire oorlog ondraaglijk. En de vraag is: kan daar wat aan gedaan worden?

Ook vroeger reeds zijn mensen tegen de oorlog in het geweer gekomen[3]. Er waren verenigingen tegen de oorlog, met optochten en demonstraties, en congressen, waar moties tegen de oorlog werden aangenomen. Dat bleek niet voldoende te zijn. Gezindheid tot vrede, vredesbeweging en vredesactie is belangrijk, maar zonder meer niet toereikend.

Vandaar de overal opduikende vraag: zou de wetenschap, de betere kennis omtrent de krachten die tot oorlog of vrede leiden, tot de handhaving van de vrede kunnen bijdragen?

Dat is voorlopig een vraag. Maar vergelijking met andere

2 Daarover nader de VN-publicatie: 'Report of the Secretary General on the effects of the possible use of nuclear weapons and on the security and economic implications for States of the aquisition and further development of these weapons', A 6858, van 10 okt. 1967.

3 Zie voor de geschiedenis B. de Ligt: Vrede als daad, 2 dln., Arnhem 1931 en 1933.

plagen, die de mensheid vroeger troffen, geeft wel enige aanwijzing.

Men kan hier denken aan de vroeger steeds terugkerende pest: een ramp die de mensheid regelmatig trof, en waartegen men een tijdlang geheel machteloos was. Men begreep niet waar de pest vandaan kwam, en beschouwde haar als een gesel Gods. Toen Londen in 1665 door de pest werd getroffen werd dit officieel, bij besluit van de gemeenteraad, gezien als een straf van God wegens de goddeloze geschriften van de Engelse filosoof Thomas Hobbes.

Dat was drie eeuwen geleden.

Sindsdien ging de wetenschap zich met de pest bemoeien. Men ontdekte de oorzaak van de pest, en de wijze waarop de pest zich kon verspreiden (vlooien en ratten). Men leerde ook hoe door bepaalde hygiënische maatregelen de pest kon worden voorkomen, en men slaagde erin de mensen ertoe te brengen die maatregelen in acht te nemen. Daarmede verdween de pest. Het lijkt mij, dat dit voorbeeld leerzaam is.

Om de pestepidemieën uit te bannen waren drie dingen nodig:

1. inzicht in de oorzaken van de pest;
2. inzicht in de middelen om die oorzaken te voorkomen;
3. bereidheid van de mensen om naar dat inzicht te leven (dat was dus: bereidheid om bepaalde hygiënische maatregelen te nemen).

Dit laatste is belangrijk: Het gaat niet alleen om het beter inzicht in oorzaken en voorkomings- en bestrijdingsmiddelen, maar ook om de bereidheid naar dat inzicht te leven.

Op het oorlogsprobleem toegepast:

We moeten méér weten van de oorzaken van de oorlog.

We moeten méér weten van de voorwaarden van de vrede.

Maar met dat *weten* komen we er dan nog niet. Als we inzicht gekregen zouden hebben in wat nodig is voor de vrede, moet er ook nog de bereidheid zijn naar dat inzicht te leven. Er zouden dus diep ingrijpende politieke beslissingen moeten worden genomen op grond van dat beter inzicht.

Die beslissingen zouden heel wat ingrijpender zijn, dan de eenvoudige maatregelen die nodig waren om de pest te voor-

komen. De te nemen maatregelen zouden zó ingrijpend kunnen zijn (we weten dat nog niet precies) dat de mensen en de staten eenvoudigweg niet in staat zouden blijken om ze te verwerkelijken.

De prijs van de vrede zou zó hoog kunnen zijn, dat de mensheid niet zou bereid zijn de offers te brengen - onder meer offers in nationale onafhankelijkheid - die de vrede eist. Bij de afweging van voor- en nadelen staan hier immers tegenover elkaar de directe, zekere, tastbare nadelen van de beperking van nationale onafhankelijkheid op het gebied van wapens, economie en recht, tegenover de ver weg liggende, onzekere, ontastbare voordelen van het voorkomen van oorlogen. Daarbij komt, dat een oorlog die dank zij grote offers werd voorkomen, niet tot de verbeelding spreekt. Men ziet niet vóór zich, wat men heeft kunnen vermijden - terwijl de gebrachte offers dagelijks worden gevoeld.

M.a.w. ook als we zouden weten wat nodig is voor de vrede dan zou het nog zeer wel kunnen zijn, dat hetgeen nodig is niet mogelijk zou blijken. En dan rijst de vraag: of wat nodig is mogelijk zou kunnen worden gemaakt.

Veel polemologen zijn van mening, dat de anarchistische structuur van de statenwereld - het feit dat de wereld verdeeld is in ongeveer 140 soevereine nationale staten - een van de belangrijkste factoren is voor het ontstaan van de statenoorlog. Oorlog is immers in dat stelsel, waarin geen boven de staten bestaande macht en geldend gezag aanwezig is, een sluitsteen, een ultima ratio. Dat leidt tot de eerste stelling van de vredeswetenschap: *Voor duurzame vrede is enigerlei vorm van (federale, functionele) wereldeenheid nodig. M*aar die eerste stelling dient direct gevolgd te worden door een tweede: *Zo'n wereldeenheid is op het ogenblik volstrekt onmogelijk*. Er zijn immers te grote verschillen in belangen en in opvattingen, er is te weinig solidariteit - zodat in die omstandigheden wereldeenheid slechts bereikt zou kunnen worden door gewelddadige onderwerping (pax americana, sovietica, sinica), en gehandhaafd zou kunnen worden door dictatuur en onderdrukking.

Wat volstrekt nodig is voor wereldvrede is op het ogenblik volstrekt onmogelijk. Dat is het dilemma van de vredeswetenschap. Er is een onoverbrugbare kloof tussen wat de Ame-

rikaanse senator Fulbright[4] noemde ‘our needs’ en ‘our capacities’. Die spanning heeft steeds bestaan. Émeric de Vattel, een groot Zwitsers jurist uit de 18de eeuw, maakte onderscheid tussen het niet-geldend natuurrecht, het recht dat volgens de rede noodzakelijk zou zijn om de doeleinden van de mensheid te verwerkelijken (hij noemde het daarom ‘jus necessarium’), en het positieve, geldende recht dat door de staten gewild werd als resultaat van machtsposities, belangen en bestaande opvattingen (hij noemde het daarom ‘jus voluntarium’). Die spanning tussen het nodige en het mogelijke is voor onze tijd van zo groot belang, omdat het voortbestaan van een gave mensheid op het spel staat. De technische ontwikkeling van de wapens heeft het vermijden van de nucleaire oorlog gemaakt tot een kwestie van ‘survival’. Die technische ontwikkeling zal op den duur dwingen tot eenheid. De vraag is alleen of deze slechts zal bereikt worden na een Derde (en nucleaire) Wereldoorlog. Zou ‘de weg van bloed en tranen’ onvermijdelijk zijn? Of is het denkbaar, dat de mensheid bijtijds redelijke maatregelen zou nemen, om vreedzaam en vrijwillig te bereiken wat anders via geweld en vernietiging wordt opgedrongen?

Op het ogenblik is die wereldeenheid niet te verwerkelijken. Een deel van de vredeswetenschap, het futurologische deel, zal intussen bezig blijven met het onderzoek naar mogelijke vormen van zo'n eenheid en mogelijke wegen erheen. Het gaat hier om het ontwerpen van relevante utopia, en het aftasten van wegen die kunnen leiden van wat nu is, naar wat in de toekomst behoort.

Daarnaast is er het existentieële deel van de polemologie, dat zich bezighoudt met de vraag hoe de oorlog kan worden teruggedrongen in het polemogeen (oorlogverwekkend) statenbestel waarin wij nu leven.

Oorzaken van oorlog en voorwaarden van vrede zijn zeer complex. Het gaat niet om een enkele dominante factor, maar om een samenspel van naast elkaar en achter elkaar werkende factoren. We kunnen die factoren bestuderen op allerlei niveaus, in allerlei bestaande maatschappelijke eenheden. In de komende hoofdstukken zal vooral aandacht ge-

4 J. William Fulbright: Prospects for the West, Cambridge, 1963, p. 43.

vraagd worden voor factoren die werken in de *mens*, in de nationale *staat* waarin de mens leeft, en in de *wereld*, het stelsel van nationale soevereine staten dat we gemeenlijk als de statenanarchie aanduiden. Maar daartussen zijn nog allerlei andere min of meer zelfstandig werkende eenheden te onderscheiden: binnen de staat de volken (die volgens het VN-Handvest eigen rechten hebben), de subgroepen van allerlei aard, de vakverenigingen, ondernemersbonden, de militairen (al dan niet in vereniging met het bedrijfsleven en de wetenschap, het militair-industrieel-wetenschappelijk complex). Ook boven de staat - tussen 'de staat' en 'de wereld' - vallen eenheden te onderscheiden, die min of meer zelfstandige krachten uitoefenen. De regionale organisaties, de gouvernementele organisaties van functionele aard die werkzaam zijn op een beperkt gebied, de niet-gouvernementele organisaties, de multinationale ondernemingen en vele andere[5]. In deze inleiding wordt als eenvoudig uitgangspunt gekozen de onderscheiding mens-staat-wereld, maar met de tussenliggende en overlappende eenheden wordt wel rekening gehouden.

Zo komen we tot een voorlopige indeling van de vredeswetenschap:

1 *Begrippen en Doelstellingen*, waarin nader wordt bepaald waarom het gaat in deze wetenschap, die gekenmerkt wordt doordat zij zich op een maatschappelijk probleem (oorlog, geweldpleging) richt, en onderzoekt in hoever en tot welke prijs geweldpleging kan worden voorkomen, en vrede in zijn verschillende gedaanten kan worden bereikt.

2 *Oorzaken van de oorlog* (geweld), waarin behandeld worden de verschijningsvormen in de loop der tijden, de functies, de gevolgen, om te geraken tot een inzicht welke factoren de oorlog bevorderen en teweegbrengen.

3 *Voorwaarden van de vrede*, waarin wordt nagegaan onder welke omstandigheden vrede (in zijn verschillende gedaanten) kan bereikt worden. Hier wordt de onderscheiding gemaakt tussen *futurologisch vredesonderzoek*, dat zich

5 Daarover nader Dieter Senghaas: Over de analyse van de afschrikkingspolitiek in de internationale betrekkingen, in H. Tromp: Kritische Polemologie, Assen 1973: blz. 101-162, blz. 138 v.v.

bezighoudt met de vraag hoe in de (verre) toekomst een vredevaste wereldstructuur zou kunnen worden verwerkelijkt, en *existentieel vredesonderzoek*, dat nagaat onder welke voorwaarden in onze bestaande wereld de vrede zou kunnen worden bevorderd.
Onze wereld, zoals zij is (de structuur) en zoals zij reilt en zeilt (opvattingen en gedragspatronen), is een bellicose wereld. Heel wat zal hierin moeten veranderen vóór veiligheid (afwezigheid van oorlogsgevaar) is bereikt. De vraag is of en hoe de noodzakelijke veranderingen zullen plaatshebben.

4 *De veranderingsprocessen*. Het gaat hier om de krachten in de samenleving, die veranderingen zullen kunnen bevorderen. Men kan hier denken aan bepaalde groepen, die actief kunnen zijn: de kerken, de wetenschappers, de kunstenaars, de opvoeders, de voorlichters in de media. Maar ook degenen die onder de huidige omstandigheden lijden, de 'underdogs', die direct gebaat zouden zijn bij veranderingen die tegelijkertijd ook de vredeshandhaving zouden ten goede komen, zoals de 'have not's' in de rijke landen, en de arme landen in de wereld. Of zulke groepen actief zullen worden zal mede afhankelijk zijn van de middelen die hun ten dienste staan. Maatschappelijke verandering is in een democratische samenleving slechts te verwachten bij wijziging van opvatting en houding. De vraag is: hoe is wijziging in de goede richting te bereiken? Het gaat hier om voorlichting en vorming, dat is om communicatieproblemen. Onderzoek op het gebied van vredesactie en vredesopvoeding is wellicht het belangrijkste onderdeel van de vredeswetenschap.

5 Een vijfde hoofdstuk zou kunnen betreffen *de methode*, een belangrijk aspect van de vredeswetenschap, juist omdat die wetenschap 'problem oriented' is. Men wil iets bereiken, en moet dus uiterst op zijn hoede zijn dat niet de wens de vader van de gedachte wordt. Bij geen enkele wetenschap is subjectiviteit uit te sluiten. Bij de sociale wetenschappen moet men er bijzonder mee rekening houden. De dynamiek van de 'cognitieve dissonantie' (de onverenigbaarheid van inzicht en opvatting) kan ook de vredeswetenschapper parten spelen. Er is in de vredeswetenschap

ook ‘unwelcome information’[6]. Openheid van onderzoek, confrontatie van onderzoek-resultaten, maar vooral strenge eisen aan de methode van werken zijn daarom hier van groot belang[7].

Wetenschap is geordende kennis, kennis der dingen en der mensen, in oorzakelijk verband. De wetenschapsbeoefening wordt bevorderd door het feit, dat men door de wetenschap wat bereiken wil. Kennis is macht, zo zei men en zo zegt men nog. Men bestudeert de natuur om die natuur te beheersen. Men bestudeert het menselijk lichaam om ziekten te kunnen bestrijden. De economie beoogt om beter gewapend de welstand te kunnen bevorderen. Zo bestudeert men de laatste honderd jaar de misdaad, de criminologie, om de misdaad beter te kunnen bestrijden. Zo bestudeert men nu de oorlog, de polemologie, om wegen te vinden de vrede te handhaven.

Het is goed om hierover klaarheid te hebben. Het doel: de oorlog zoveel mogelijk te vermijden is een vóórwetenschappelijk doel, is een keuze (vóór vrede, tegen oorlog) die met de wetenschap weinig behoeft te maken te hebben.

Die keuze voor vrede wordt gedaan op grond van de persoonlijke ervaring in de laatste oorlog, of op grond van wat we weten over de oorlogen in het verleden en het heden. ‘Dulce bellum inexpertis’, ‘slechts hun, die hem niet ervaren hebben, schijnt de oorlog schoon’, leerde Erasmus. Voor deze generatie, die de Tweede Wereldoorlog meemaakte en de strijd in Vietnam of in Biafra op de beeldbuis kan volgen, behoeft dit geen nadere toelichting. Die keuze kan berusten op allerlei soorten overwegingen: men kan tegen de oorlog zijn omdat de oorlog zo verwoestend werkt, of omdat de oorlog zo onmenselijk, zo mens-onwaardig is, of omdat oorlog zo'n ondoelmatig middel is om iets te bereiken. De motie-

6 Voorbeeld van inzicht dat kan leiden tot ‘cognitieve dissonantie’ is Ruskin's stelling: ‘No great art ever rose on earth but among a nation of soldiers’. Kenneth Clark noemt dit een niet te ontkennen ‘unwelcome sentence’ (Civilisation, 6th impr. London 1970, p. 301). Terreinen waar onwelkom inzicht zeer talrijk is: de democratische besluitvorming, de aard der internationale betrekkingen, de afschrikkende werking van wapens.

7 Verg. daarover B.V.A. Röling: Subjectivity in Peace Research, in Proceedings IPRA Third Conference, Vol. I Philosophy of Peace Research, p. 189-209, Assen 1970.

ven verschillen naar de aard van de personen. Naast elkaar bestaat het ethisch pacifisme en wat Inis Claude noemt het 'prudential pacifism', waarbij het niet zozeer gaat om 'good will' als om 'good sense'[8]. Maar als eenmaal de keuze gedaan is, dat de oorlog voorkomen zou moeten worden, dat de vrede moet worden gehandhaafd, dan rijst de vraag hoe men dat zou kunnen bereiken.

Over de wenselijkheid om de vrede te handhaven bestaat vrijwel eenstemmigheid. Dat is niet altijd zo geweest. Er waren er velen vroeger, vooral Duitse maar ook Franse theoretici, die de oorlog verheerlijkten, die overtuigd waren dat de oorlog onvermijdelijk en noodzakelijk was, en van die nood een deugd maakten[9].

De technische ontwikkeling van de wapens heeft het onmogelijk gemaakt om positief te staan tegenover de oorlog. Men kan nog steeds overtuigd zijn van zijn onvermijdelijkheid. Maar men kan moeilijk in de oorlog een goede zaak zien.

Iedereen is tegen de oorlog, zou men kunnen zeggen. Vandaar dat de leden van de Verenigde Naties zich 'vredelievende staten' noemen (art. 4 VN-Handvest). Maar men verschilt in opvatting over de vraag hoe de vrede kan worden gehandhaafd. De mens moet veranderd worden, zegt de een. De staat moet veranderen, zegt de ander. De statenwereld moet gewijzigd worden, zegt een derde. Sommigen zeggen: oorlog kan voorkomen worden door ons heel sterk te bewapenen. Anderen zeggen: door ons volledig te ontwapenen. Weer anderen zoeken het in een betere organisatie van de staten onderling, of in een betere verdeling van de rijkdom van onze wereld.

Meer en meer groeit de overtuiging bij velen, dat het hier gaat om een zeer ingewikkeld probleem, met een geschiedenis

8 Inis Claude: The Changing United Nations, New York 1967, p. 9.

9 Een voorbeeld van deze vroegere opvatting is S. Rudolph Steinmetz: Soziologie des Krieges, Leipzig 1929, een omwerking van zijn in 1907 verschenen 'Philosophie des Krieges'. Daartegen met overtuigende argumenten Leo Polak: Oorlogsfilosofie, Amsterdam 1915. Over de Franse militaristische schrijvers, zie H.L. Wesseling, Soldaat en Krijger, Assen 1969. Amerikaans voorbeeld van militaristisch denken is Homer Lea: The Valor of Ignorance, New York 1909, en The Day of the Saxon, New York-London 1912, waarin hij stelt: 'Individual strife is the epitome of selfishness, war a gigantic altruism' (blz. 217).

van duizenden jaren. Velen zijn, op grond van hun keuze dat de vrede moet bevorderd worden, tot de conclusie gekomen: vóór alles moeten we er méér van weten, om op basis van méér kennis en méér inzicht te kunnen bepalen of er begaanbare wegen naar de vrede zijn. Vandaar de vredeswetenschap, die als wetenschap slechts zoekt naar méér inzicht, betere kennis omtrent oorlog en vrede.

De vredeswetenschap betreft de oorzaken van de oorlog en de voorwaarden van de vrede. Dat lijkt eenvoudiger dan het is. Want wat is oorlog? En wat is vrede? Polemologie betreft niet alleen de machtsstrijd tussen staten (de statenoorlog), maar ook de gewelddadige machtsstrijd tussen volksgroepen (de burgeroorlog).

Er is een bepaalde Scandinavische school in de vredeswetenschap, die niet zozeer het oorlogsgeweld maar het ‘structureel geweld’ tot voorwerp van onderzoek maakt. Structureel geweld betreft de levensbeperking, die wordt teweeggebracht door maatschappelijke structuren (politieke dictatuur, apartheid, economische uitbuiting of verwaarlozing). Johan Galtung[10] maakt onderscheid tussen ‘personal violence’ (van oorlog en burgeroorlog) en ‘structural violence’ (door wetten of maatschappelijke instellingen). In beide gevallen wordt de levensmogelijkheid, de levensontplooiing beperkt. Galtungs stelling, dat structureel geweld gemeenlijk erger is dan oorlogsgeweld, werd reeds verkondigd door Mark Twain: ‘There were two Reigns of Terror, if we should but remember it and consider it. The one wrought murder in hot passion, the other in heartless cold blood; the one lasted mere months, the other had lasted a thousand years; the one inflicted death upon ten thousand persons, the other upon a hundred millions; but our shudders are all for the “horrors” of the minor terror, the momentary terror so to speak, whereas, what is the horror of swift death by the ax compared with lifelong death from hunger, cold, insult, cruelty and heartbreak?’[11].

10 Johan Galtung, Geweld, Vrede en Vredesonderzoek, in H. Tromp (ed.): Kritische Polemologie, Assen 1973 blz. 32-78 (Violence, Peace and Peace Research, Journal of Peace Research, Oslo, 1969, p. 167-191).

11 Mark Twain: A Connecticut Yankee in King Arthur's Court, New York-London z.j. blz. 105. Mark Twain laat zijn geschiedenis spelen in de tijd van King Arthur, de tijd van het zwaard. Of de evaluatie nog zo duidelijk is in de tijd van het atoomwapen, is een andere kwestie.

Het woord 'structureel geweld' is nieuw, de gedachte zo oud als de erkenning van het bestaan van sociaal onrecht. Structureel geweld is een nieuw woord voor sociale ongerechtigheid. De vraag is, waarom vredeswetenschap als zodanig zich zou moeten inzetten voor de gerechtigheid.

Als polemologie alleen maar zoekt naar de middelen om het oorlogsgeweld uit te sluiten, dan zou zij - zo stelde Galtung - kiezen voor de belangen van het 'establishment' van de 'top dogs'. Gedacht werd in dit verband aan het project 'Camelot' waarbij de Amerikaanse regering een onderzoek door sociologen en antropologen organiseerde, naar de kansen op burgeroorlog en revolutie in Latijns-Amerika, en naar de middelen om die opstandigheid te voorkomen. Tegen zo'n onderzoek betreffende 'riot-control' rees terecht verzet. Maar bezwaar tegen mogelijk misbruik van een wetenschap is niet voldoende om het onderwerp van die wetenschap fundamenteel te wijzigen. De oorlog vormt een groot maatschappelijk probleem, en verdient als zodanig wetenschappelijke aandacht. Daarnaast bestaat alle reden om ook uitvoerig te bestuderen op welke wijze een einde kan komen aan het sociaal onrecht in de wereld. Dat terrein is tot nu toe aan de juristen toegevallen. Men kan stellen, dat de juridische studie gemeenlijk een stuk conservatieve, conserverende inslag heeft gehad. Maar daarin is juist de laatste jaren verandering gekomen, met een groeiende belangstelling voor de noodzaak van een 'progressieve ontwikkeling van het volkenrecht'[12].

Het vasthouden van het uitgangspunt, dat polemologie met oorlog tussen staten en volken te maken heeft, betekent niet dat daarin het structureel geweld geen plaats zou hebben.

12 Kenneth Boulding bepleitte in 1973 'justice research' als een aparte tak van wetenschap naast 'peace research'. Maar 'justice research' wordt bedreven door juristen als ze zich niet beperken tot de dogmatische rechtswetenschap, die zich bezighoudt met de logische structuur van het geldende recht. Voorbeeld van duidelijke 'justice research' is te vinden in mijn preadvies voor de VIRO in 1953 'Europees Volkenrecht of Wereldvolkenrecht?', waarin wordt nagegaan in hoeverre het traditionele in Europa ontstane volkenrecht wijziging behoeft in verband met de uitbreiding van de volkenrechtskring door de dekolonisatie (opgenomen in B.V.A. Röling: Volkenrecht en Vrede, Deventer 1973).

Immers massaal sociaal onrecht is in onze tijd, van toenemende verheviging van de beleving van de universeel erkende mensenrechten, een bron van onrust en opstandigheid. Met die toenemende sensibiliteit voor ongelijkheid groeit de onduldbaarheid van 'apartheid' of koloniale uitbuiting. Reeds meermalen heeft de Algemene Vergadering van de VN vastgesteld, dat bepaalde vormen van structureel geweld, met name apartheid en koloniale onderdrukking, een bedreiging waren van de vrede. Immers de geknechte bevolkingen zouden in opstand komen, en militair geholpen worden door buurlanden. Ook de Veiligheidsraad aanvaardde, dat apartheid een 'threat to the peace' betekende (inzake Zuid-Rhodesië). Ondraaglijk onrecht is een van de oorzaken van geweldpleging en oorlog. Als zodanig speelt het struktureel geweld een belangrijke rol in het vredesonderzoek.

Men kan het probleem ook anders stellen: gaat het bij de vredeswetenschap alleen om de afwezigheid van oorlog, negatieve vrede? Of om een vrede in de zin van een harmonisch, door de betrokkenen aanvaarde orde van gerechtigheid? Met de VN - opgericht als vredesorganisatie 'om komende generaties voor de oorlogsgesel te beveiligen' - kan men stellen, dat allereerst in het atoomtijdperk van belang is om de (atoom)oorlog te voorkomen. Maar dat wil niet zeggen, dat de handhaving van die negatieve vrede altijd prioriteit zou moeten hebben. Herhaaldelijk nodigde de Algemene Vergadering van de VN Engeland uit, geweld te gebruiken tegen Zuid-Rhodesië om een einde te maken aan het 'racist regime' daar. Herstel van gerechtigheid kan vóórgaan boven handhaven van de negatieve vrede. Daarnaast geldt, dat duurzame (negatieve) vrede niet bereikbaar is, zonder verwerkelijking van een minimum aan positieve vrede. Dat wil niet zeggen, dat in een wereld waar positieve vrede geldt geen oorlogen zouden voorkomen. We zullen later zien, dat de vredesverzorging méér eist dan alleen gerechtigheid nl. ook doelmatige structuren. Maar wel zeker is, dat negatieve vrede niet zal kunnen gehandhaafd blijven als in de wereld massaal en intens sociaal onrecht voorkomt. Vandaar dat de vredeswetenschapper te maken heeft met negatieve en positieve vrede, met vrede en gerechtigheid: twee relatieve waarden,

waarbij nu eens de een dan de ander voorrang verdient. De inhoud van het begrip 'negatieve vrede' is duidelijk: afwezigheid van oorlog. Gemeenlijk spreekt men van 'vrede en veiligheid'. In die uitdrukking betekent veiligheid: afwezigheid van oorlogsgevaar. Veiligheid ziet dus naar de toekomst. In het begin van de VN-tijd dacht men daarbij vooral aan de mogelijkheid, dat staten met geweld wijziging zouden willen brengen in de status quo. Afspraken tot gezamenlijk verzet daartegen (collektieve veiligheid) moesten verzekeren, dat staten van zulk militair avonturisme zouden afzien. Veiligheid kan inderdaad gezocht worden in militaire macht. Maar vooral de laatste tijd heeft men oog gekregen voor de mogelijkheid, dat de vrede wordt verstoord omdat gewelddadig verzet ontstaat tegen ondraaglijk geacht onrecht. Er is geen veiligheid, als dergelijke geweldaddigheid te verwachten is. Vandaar de erkenning door de Veiligheidsraad, dat massaal sociaal onrecht, structureel geweld, een 'bedreiging voor de vrede' zijn kan. Dan zijn collektieve dwangmaatregelen mogelijk, om staten te nopen verandering te brengen in een onduldbaar geachte status quo[13].

Intussen, de inhoud van het begrip 'positieve vrede' is niet zonder meer duidelijk, en naar gelang men in duidelijker termen erover spreekt zal er minder overeenstemming over bestaan. Als negatieve vrede gedefinieerd wordt als afwezigheid van oorlog, kan positieve vrede gedefinieerd worden als afwezigheid van structureel geweld. Maar wanneer kan men spreken van structureel geweld? Als één van de partijen de toestand als ondraaglijk onrecht ondergaat? Dat zou leiden tot een louter subjectieve bepaling van 'structureel geweld'. Het nadeel daarvan is, dat niet langer van structureel geweld zou kunnen worden gesproken als de 'underdog' zó zou zijn geïndoctrineerd, dat hij zijn slavernij als onvermijdelijk en rechtvaardig zou aanvaarden. De ware heerschappij overheerst ook denken en houding!

Galtung gaat bij zijn definitie uit van de menselijke ontplooiing, en definieert structureel geweld als de oorzaak van het verschil tussen potentialiteit en actualiteit (o.c. blz. 35). Het is echter slechts schijn, om te menen dat daarmede een objec-

13 Daarover nader mijn Volkenrecht en Vrede, Deventer 1973 blz. 19 v.v.

tieve maatstaf wordt gegeven. Immers de vraag blijft open welke potenties voor verwerkelijking in aanmerking komen. Er is heel wat menselijke potentie, die niet behoort te worden verwerkelijkt (sadisme b.v.). Er zijn heel wat terreinen waarover verschil van mening bestaat (religieuze, ethische, esthetische potenties). Alleen dán zou van structureel geweld kunnen worden gesproken, waar potenties die behoren te worden verwerkelijkt geen kans tot ontplooiing zou worden gegeven. Die potenties zijn genoemd in de Conventies over de universeel erkende mensenrechten (1966). Daarin is geformuleerd waarop, naar de standaard van erkend wereldvolkenrecht, de mens recht heeft. Worden massaal aan mensen die rechten onthouden, dan kan sprake zijn van structureel geweld[14].

In zo'n geval kan er sprake zijn van structureel geweld. Maar is er altijd in zo'n geval structureel geweld aanwijsbaar? Is alles wat oorzaak is van het verschil tussen rechtens te verwerkelijken potentialiteit en de bestaande actualiteit ook structureel geweld? Galtung is zich zeer wel bewust, dat de strategie van de top-dog er een kan zijn van ‘the carrot and the stick’ (o.c. blz. 39). Het ontnemen van de ontplooiingsmogelijkheid kan ook geschieden door beloningen, door het verschaffen van goederen, door de daarmede gepaard gaande indoctrinatie dat met de materiële welvaart (het comfort) de ontplooiing is verwerkelijkt. Hij wijst hier op de ‘consumentenmaatschappij’, de werking van de ‘welvaartstaat’ met zijn zegeningen van de wieg tot het graf, waarbij de burgers in de watten worden gelegd, en zich op den duur niet langer realiseren hoe zij in gouden kooien zijn terechtgekomen.

14 Lars Dencik: Vredeswetenschap: Pacifikatie of Revolutie? (In Tromp: Kritische Polemologie o.c. blz. 79-97) zocht de oplossing van de moeilijkheid in de objectieve definitie van de belangentegenstelling. Die objectiviteit zou gegeven zijn als de toeschouwer (wetenschapper) de normen aanlegt *van zijn theorie* (blz. 85). Die theorie volgens welke de structuur gedefinieerd wordt, is dan blijkbaar de marxistische. Het is volstrekt ontoelaatbaar in zo'n geval van objectiviteit te spreken. Het gaat immers om het subjectieve (marxistische) uitgangspunt van de waarnemer. Herman Schmid: Vredeswetenschap en Politiek (in Tromp o.c. blz. 3-31) erkent, ‘dat hij geen bevredigende oplossing heeft voor het probleem, hoe “de belangen” moeten worden vastgesteld, als men de opvatting van de betrokkenen geen betekenis toekent’ (blz. 25).

Men kan terecht tegen deze levenswijze protesteren. A. de Tocqueville voorspelde deze toestand reeds in het begin van de vorige eeuw. De gelijkheidsgedachte zou daar volgens hem toe leiden, geleidelijk zou de bevolking worden tot een gedweeë menigte. Tocqueville noemde dit de levenswijze waarop de oude begrippen van despotisme en tirannie niet meer toepasselijk waren, terwijl er toch sprake was van volstrekte onderwerping aan de wil van de regering[15].

Het is waar, dat in zo'n sociaal stelsel de menselijke potentialiteiten maar slechts gedeeltelijk tot ontplooiing kunnen komen. De vraag echter is of men de gebruikte middelen om de massa in toom te houden ‘structureel geweld’ kan noemen. De term ‘geweld’ sluit het verwerpelijke in, en herinnert aan de regel dat tegen geweld geweld toelaatbaar is. Natuurlijk, zo'n toestand van een in de watten gelegde en daardoor verstikte en monddood gemaakte massa is verwerpelijk. De moralist komt daartegen in opstand: het is mensonwaardig. Maar is dit de bekommernis van de polemoloog? Het lijkt mij, dat dit niet het geval is. Als de massa met brood en spelen zoet gehouden wil worden, behoeft de vredeswetenschapper dit niet een zorg te zijn. Hij kan de bezorgdheid overlaten aan de ethicus, eventueel de cultuurfilosoof of de psychiater.

De vredeswetenschapper krijgt met structureel geweld te maken, omdat dit leidt tot opstand en revolutie, interventie en oorlog. Door die consequenties verdient de machtsuitoefening ook de kwalificatie ‘structureel geweld’. Maar dan moet de wijze van machtsuitoefening ook zó zijn, dat zij aanleiding geeft tot rebellie; dictatoriale machtsvormen, structuren en regels die gehandhaafd worden door politiedwang, economische exploitatie die geen levensmogelijkheid openlaat, verwaarlozing van sociale zorg die de normale plicht is van ieder goevernement. M.a.w. de term ‘structureel geweld’ dient

15 ‘il ne brise pas les volontés, mais il les amollit, les plie et les dirige; il force rarement d'agir, mais il s'oppose sans cesse à ce qu'on agisse; il ne détruit point, il empêche de naître; il ne tyrannise point, il gène, il comprime, il énerve, il éteint, il hébète, et il réduit enfin chaque nation à n'être plus qu'un troupeau d'animaux timides et industrieux, dont le gouvernement est le berger’ (De la Démocratie en Amérique, Vol. II p. 434, ed. Genève, Paris, 1951, de eerste editie van Vol. II verscheen in 1835).

beperkter betekenis toegekend dan Galtung voorstelt. Het gaat slechts om de ontoelaatbaar geachte wijzen van heersen over anderen.

Het gaat de vredeswetenschap in de eerste plaats om méér inzicht, om daardoor wegen te openen voor een buitenlandse politiek die het oorlogsverschijnsel terugdringt. Dit prioriteit geven aan oorlog (en burgeroorlog) heeft geleid tot het verwijt, dat de polemologie een instrument zou zijn van het 'establishment' om zijn positie te handhaven, dat vredeswetenschap uit zou zijn op het vinden van middelen tot 'pacificatie'. Lars Dencik stelde daartegenover, dat het vredesonderzoek niet in dienst moet staan van de pacificatie maar van de revolutie[16]. Het is de mogelijke conseqenuentie van de opvatting, dat het de vredeswetenschap vóór alles gaat om het terugdringen van 'structureel geweld', van sociaal onrecht. Een nog consequenter denken in deze marxistische lijn leidt Herman Schmid er toe te concluderen, dat werkelijk wetenschappelijk vredesonderzoek niet gedaan wordt om daar iets mede te bereiken (o.c. blz. 69), want men kan pas wat bereiken door actieve polarisering van het conflict en de daadwerkelijke strijd.

De vredeswetenschap waartoe dit boekje een inleiding wil zijn, behoort niet tot de 'revolutionary peace research' die in de Scandinavische school wordt gepredikt[17]. Zij is traditionele polemologie. Haar uitgangspunt en ontstaansgrond is het feit dat onze wereld een bellicose wereld is, en het feit dat de technologische ontwikkeling van de wapens de oorlog ondraaglijk hebben gemaakt. Uitgangspunt van de wetenschap is dat onze wereld niet deugt en verandering behoeft, wil zij blijven voortbestaan. Vandaar dat deze 'problem oriented' wetenschap per definitie een kritische sociale wetenschap is. De naam 'kritische polemologie' is een pleonasme. Juist omdat de vredeswetenschap zich maatschappijkritisch opstelt, is er van meet af een zeker wantrouwen geweest, en bestaat dat

16 Ook Herman Schmid stelde vast, dat de traditionele vredeswetenschap in feite een technologie voor pacificatie zou zijn. Zie zijn Peace Research as a Technology for Pacification, in Proceedings IPRA Third Conference, Vol. I Philosophy of Peace Research, Assen 1970, p. 20-69.

17 Opgemerkt dient te worden dat Johan Galtung zich enigszins gedistancieerd van de radicale theorieën van Schmid en Dencik opstelt.

wantrouwen nog altijd bij menig lid van het Establishment. M.a.w. de polemologie was altijd nog controversieel. Te spreken van ‘controversiële polemologie’[18] zou alleen zin hebben als men daarmede bedoelt, dat het aangeboden soort vredesonderzoek bij menig polemoloog op grote bezwaren gestuit is.

Traditionele en revolutionaire vredeswetenschap verschillen ook in het auditorium waartoe zij zich richten. De revolutionaire wetenschap heeft alle vertrouwen verloren in de bestaande machthebbers, zij richt zich tot de ‘underdog’ om hem bewust te maken van zijn onduldbare positie, en de wil in hem te wekken tot verandering. Ontrechten en ‘have not's’ zijn te vinden in de rijke wereld (het proletariaat tegenover de elite), en in de wereld als geheel (de arme landen tegenover de rijke)[19].

De traditionele polemologie richt zich zowel tot elite als tot de massa, zowel tot de huidige besluitvormers als tot de bevolking die deze besluiten moet kunnen begrijpen, goedkeuren, of eisen. Erkend dient te worden, dat voorlopig nog weinig naar de vredeswetenschap geluisterd wordt. ‘Peace research has no audience’ klaagde Rapoport. Middelen zullen moeten gevonden worden om een gehoor te krijgen. Het kan niet ontkend worden, dat de radicale marxistische revolutionaire theorie die door veel jongeren als de ware vredeswetenschap wordt gehanteerd, menigeen kopschuw maakt. De revolutionare vredeswetenschap vervreemdt de polemologie van de elite, terwijl juist de traditionele vredeswetenschap haar vertrouwen wil winnen. Zoals op zovele andere gebieden maakt het radicale, revolutionaire optreden, dat

18 Zoals het boekje heet dat door een Amsterdamse groep werd uitgegeven. ‘Controversiële Polemologie’, Amsterdam 1972.

19 Daarover Johan Galtung: Feudal Systems, Structural Violence and the Structural Theory of Revolution, in Proceedings IPRA Third Conference, Vol. I Philosophy of Peace Research, Assen 1970 blz. 110-183, waarin hij komt tot de theorie van de permanente revolutie (blz. 185 v.v.). Er is hier verwantschap met de oude leer van Immanuel Kant: de voortdurende spanning die te wijten is aan 's mensen ‘ungesellige Geselligkeit’: zijn drang naar groepsbestaan en individueel leven, die Kant zag als de motor naar hogere gerechtigheid en wereldburgerdom (I. Kant: Idee zu einer allgemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht, 1784, Kant's Werke, Akademie Textausgabe VIII Berlin 1968 blz. 20).

minder geluisterd wordt en vertrouwen gesteld wordt in het radicale evolutionaire denken.

Radicale veranderingen zijn nodig. Maar in onze wereld leert het inzicht in de maatschappelijke verhoudingen, dat die veranderingen slechts bereikbaar worden als ook de elite van de noodzakelijkheid ervan overtuigd raakt. De vraag of een betere wereld kan worden bereikt, hangt af - zoals William Appleman Williams terecht stelt - van 'the extent to which calm and confident and enlightened conservatives can see and bring themselves to act upon the validity of a radical analysis'[20].

20 W.A. Williams: The Tragedy of American Diplomacy, Delta Books, 19th print, New York 1962, p. 308.

2 De oorlog

De oorlog is een gewelddadig conflict tussen staten of volken. De gewelddadigheid beoogt uit te maken wie de sterkste is: de sterkere zal dan zijn wil kunnen opleggen aan de zwakkere. Grondslag van het conflict is de belangentegenstelling, de onverenigbaarheid van de belangen van de een met de belangen van de ander. Maar bij een bestaande belangentegenstelling behoeft er nog geen conflict te bestaan. De partijen - zowel de leidende als de lijdende - kunnen de situatie vanzelfsprekend vinden, zo geordend door de goden, of zo voorgeschreven door het recht. Er komt eerst conflictmogelijkeheid, als partijen zich de belangentegenstelling bewust zijn geworden (conflictopvatting), en naar verwerkelijking van hun belangen gaan streven (conflicthouding). Die streving kan vreedzaam zijn, en leiden tot onderhandelingen of andere middelen van minnelijke schikking. Maar als zo'n schikking onmogelijk blijkt, zal tot geweldpleging kunnen worden overgegaan als gewelddadigheid uitzicht biedt. Dat laatste is afhankelijk van de machtspositie van partijen, wellicht nog meer van de opvatting van partijen over hun machtsposities, en ook van de schatting van de kosten.

Als die machtsposities naar realiteit worden onderkend, dan zal de zwakkere gemeenlijk bestaande inbreuk op zijn rechten blijven dulden, of geëiste inbreuk op zijn rechten in arren moede toelaten. Tenzij de sterkere, in de arrogantie van zijn macht, zoveel eist, dat de zwakkere in radeloosheid toch gaat terugslaan. En daar dit terugslaan ook voor de sterkere onaangename schade meebrengt - ook de zwakkere heeft altijd een zekere mate van ‘nuisance value’ - zal gemeenlijk de sterkere zijn eisen beperken naar de mate van die ‘nuisance value’. Voor mens en dier geldt, dat machtsongelijkheid niet be-

hoeft te leiden tot volstrekte onderworpenheid, maar tot graderingen van respect en onderschikking.

Menselijke relaties, ook statenrelaties, zijn gecompliceerd. Het gaat er om méér dan alleen machtsverhoudingen (al berekent men die machtsposities niet alleen op grond van militaire en economische factoren, maar telt er ook bij graden van innerlijke cohesie, het moreel, mogelijke allianties, het recht, de opvattingen in de wereld). Het is dan ook overdreven eenzijdig, als Blainey[1] stelt: ‘War is a dispute about the measurement of power’ (p. 114). Naar zijn mening komt er geen oorlog als de partijen hun machtsverhouding realistisch schatten, inclusief de kosten van belangenverdediging of belangenbevordering (blz. 122). Immers dan zullen, volgens Blainey, de gestelde eisen vreedzaam worden ingewilligd. Slechts bij ‘misperception’ ontstaat de oorlog, als enig effectief instrument om de ware krachtsverhouding te meten, ‘the one convincing way of measuring the distribution of power’ (blz. 113). In deze conceptie wordt de vrede omschreven als ‘an orderly market in political power’ (blz. 118).

Zo'n visie - de extreme expressie van machtspolitiek - is eenzijdig. Maar niet kan ontkend worden, dat deze factoren in onze wereld van de statenanarchie een rol spelen. Zij hebben altijd een rol gespeeld, waar soevereine politieke eenheden - eenheden die zelf de eigen levenswijze bepaalden, en die zelf voor de eigen veiligheid te zorgen hadden - met elkaar in botsing kwamen.

De geschiedenis van de oorlog gaat terug tot de oudste tijden. In een schaars bewoonde wereld leefden stammen, uit families gegroeid - we zouden kunnen zeggen: heel uitgebreide families - op een bepaald stuk land waarin ze rondtrokken om te jagen, of zich neerzetten om landbouw uit te oefenen. Mensen die niet tot de stam behoorden, vreemdelingen, werden verjaagd of gedood. In sommige talen betekent het woord vreemdeling ook vijand. Men respecteerde elkaars gebied als men niet wilde vechten, maar in wezen was het contact van de groepen er een van voortdurende vijandigheid en

1 Geoffrey Blainey: The Causes of War, MacMillan 1973.

strijd: oorlog. Vijandigheid en strijd was gemeenlijk regel[2].

Het is ook heel begrijpelijk, dat tussen stammen die zich op een bepaalde plaats vestigden om er landbouw te bedrijven, ook vriendschappelijke verhoudingen ontstonden. Misschien op de basis van gemeenschappelijke belangen of de afweer van een gemeenschappelijk gevaar. Dan werd de vrede tussen de groepen regel, en de vijandschap en oorlog de uitzondering.

Wat zich vroeger tussen families en familiegroepen heeft afgespeeld tot die familiegroepen in grotere verbanden opgingen, zoals de stad, heeft veel verwantschap met de verhoudingen in onze tijd. In de tijd dat de familiegroepen soeverein waren (dat is: geen hoger gezag boven zich hadden, en dus ook voor de eigen veiligheid moesten zorgen) werd bij conflict de zaak uitgevochten in de *familievete*. De familie handhaafde zelf de familiebelangen en trad met geweld op als andere families die belangen schonden.

De familievete als machtsstrijd tussen families kan vergeleken worden met onze oorlog, de machtsstrijd tussen staten[3]. Er kwamen grote moeilijkheden voor de families toen men - daartoe gebracht door allerlei verschillende redenen - in steden ging samen wonen, steden die dus verschillende families verenigden. De eerste zorg van de stadsgemeenschap was om te voorkomen dat de families onderling gingen vechten; voor alles moest de *stadsvrede* gehandhaafd blijven. Vandaar in de oude stadshandvesten het verbod van ‘eigen richting’, het verbod om geschillen onderling uit te vechten. Maar zo'n verbod was gemakkelijker gegeven dan gehandhaafd. Want de stadsmacht bestond vooral uit de families die in de stad woonden. Wat dan te doen, als die families onderling ruzie kregen? En men kan zich voorstellen dat het in het stadsleven toegenomen familieverkeer conflicten gemakkelijk be-

2 Over de oorlogen tussen primitieve volken, zie Quincy Wright: A Study of War, Ch. II (verkorte uitgave Chicago and London, 1964). Verg. ook de beschouwingen daarop gebaseerd van Tom Brock en Johan Galtung: ‘Belligerence among the primitives’, in Journal of Peace Research 1966, No. 1, blz. 33-45.

3 De stadsrechten spraken soms van vete of oorlog. Zo het Stadsrecht van Zwolle (circa 1400), art. 45, dat de burgers verbood om zonder toestemming van de schepenen zich te mengen in ‘ene vede of oerloch van heren of van ghasten van buten’.

vorderde, zeker als de families daar gewapend rondliepen. Het bleek weldra dat men de gevechten niet de baas kon blijven met een simpel *veteverbod*. Daarnaast kwam al spoedig *het verbod om wapens te dragen* of om wapens te dragen groter dan de stad toelaatbaar achtte. Naast het vete-verbod (dat is het verbod om geweld te gebruiken bij de oplossing van geschillen) kwam de regeling, de beperking en de opheffing van de wapens, de ontwapening.

Die overgang van de familiesoevereiniteit naar de stadssoevereiniteit ging met grote moeilijkheden gepaard: voor menigeen betekende de familie nu eenmaal méér dan de stad. Die overgang betekende een verandering van instelling. Er waren er die trouw waren aan het oude, en anderen die inzagen dat het nieuwe, de nieuwe grotere gemeenschap, nodig was. Maar als de familievete weer uitbarstte, dan zat de stedelijke bestuurder in grote moeilijkheden, daar de macht ontbrak om het veteverbod te handhaven. Het Handvest van de stad gaf schout en schepenen meestal het recht om 'vrede te gebieden' en te dreigen met uitbanning en straf. Maar men miste, als het om machtige families ging, de middelen om het verbod met kracht af te dwingen. Vandaar dat menig stadhandvest naast het 'vredegebieden' ook het 'vredenemen' kent, naast de 'geboden vrede' de 'minlijke vrede' - het Groningse stadrecht van 1425 spreekt van 'enen mijnlicken vrede' - een procedure waarbij het stadsbestuur probeerde door overreding en bemiddeling de strijdende families tot een vrijwillig bijleggen van de strijd te brengen[4].

Ook hier dringt de vergelijking zich op met de tegenwoordige toestand: *toen* soevereine families die oude gewoontes moesten afleren in de nieuwe grotere eenheid, de stad; *nu* de soevereine staten die de oude gewoontes om geschillen met elkaar uit te vechten, de oorlog, moeten afleren in de nieuwe grotere eenheid, de wereldorganisatie, die voorlopig vrijwel machteloos is als het gaat om heel grote staten. Vandaar het

4 Nader hierover K. de Vries: Bijdrage tot de kennis van het strafprocesrecht in de Nederlandse steden benoorden Maas en Schelde vóór de vestiging van het Bourgondisch gezag. Groningen-Djakarta 1955, blz. 47 v.v. Verg. ook J.H. Gosses: Van veete en oorlog, Groningen 1915, en R. His: Gelobter und gebotener Friede im deutschen Mittelalter, in Zeitschrift der Savigny-Stiftung, G.A. Bd. XXXIII, 1912, blz. 139 v.v.

recht van de Veiligheidsraad om vrede te gebieden, maar ook de uitvoerige procedure om vrede te nemen door vreedzame bemiddeling, resp. Hoofdstuk VII en Hoofdstuk VI van het VN-Handvest. De secretaris-generaal van de Verenigde Naties, de wereldschout van vandaag, zou met een Gronings magistraat uit de 15e eeuw een voor de hand liggend onderwerp van gesprek hebben: de handhaving van de vrede. En het is niet onwaarschijnlijk dat de wereldmagistraat van vandaag zou kunnen leren van de stadsmagistraat van vroeger.

Het is niet de bedoeling een overzicht te geven van de geschiedenis van de oorlog. De familievete verdween. De strijd ging zich afspelen tussen grotere groepen: burchten, steden, graafschappen, hertogdommen, koninkrijken, staten. Er is een geleidelijke groei van de politieke gemeenschap waarin men leeft, dus van het politieke verband dat bescherming biedt, inwendig en uitwendig, dat de orde en rust binnen de groep handhaaft, en beveiliging biedt tegen de vijand van buiten. De groei van die groepen is door vele factoren bepaald: factoren van geografische aard, zoals de strijd tegen het water, van economische aard, maar ook van militaire aard. Met de ontwikkeling van het wapen werden kleine eenheden, zoals de burcht of stad, niet langer verdedigbaar. De behoefte van bescherming naar buiten dwong dan tot het opgaan in grotere collectieviteiten. Een hoge muur kon beschermen tegen het zwaard, niet tegen het kanon. Heel wat burchten en steden, die niet wilden erkennen dat de tijd van de burchten en steden voorbij was, hebben dat met de ondergang moeten bekopen.

Wij leven nu in het groepsverband van de nationale staat, als soevereine politieke eenheid. De wereld is samengesteld uit ongeveer 140 staten, soevereine staten die hun veiligheid zoeken - al dan niet in allianties - in hun militaire macht. Sommigen beschouwen deze toestand als een eindpunt: de nationale soevereine staat zal blijven bestaan, zeggen zij; elke regeling van de wereldvrede zal dus op dat bestaan van de nationale soevereine staat moeten zijn gebaseerd[5]. Anderen er-

5 Zie b.v. John W. Burton: Peace Theory. Preconditions of Disarmament, New York 1962, die vrede beschrijft als ‘a function of national policies’ (blz. 102).

kennen, dat op het ogenblik gedacht en gedaan wordt in termen van nationaliteit. Maar zij menen dat er vele factoren zijn, die dwingen tot enigerlei vorm van wereldeenheid. Op vele punten kan de staat zijn taak niet meer vervullen. Zoals onder andere de taak zijn burgers te beschermen tegen buitenlandse vijanden. Zoals de burcht niet opgewassen was tegen het kanon, zo is de nationale staat niet opgewassen tegen het raketwapen, waartegen zelfs de grootste staten hun burgers niet kunnen beveiligen in geval van oorlog. De moderne wapens dwingen tot wijziging van het nu geldend bestel. Zoals op zoveel andere gebieden dwingt ook hier de verandering van de techniek tot verandering van de ethiek.

Zoals gezegd: op het ogenblik leeft de mensheid verdeeld in nationale staten, soevereine staten, die zo nu en dan hun conflicten uitvechten in oorlog. Op het ogenblik hebben we dus vooral te doen met de statenoorlog. Er is een duidelijk onderscheid tussen vrede en oorlog. De vrede is de normale toestand, waarbij de vreemdeling wel vreemdeling is, maar niet een vijand. We hebben er contact mee, voetballen ertegen, reizen in elkaars land, handelen ermede, huwen ermede. Maar op een kwade dag komt er oorlog: alle relaties worden verbroken, men trekt elkaars land in, dood en verderf zaaiend, werpt bommen op elkaars steden, doodt of verminkt elkaar, het ene volk ziet het andere als vijand, in een verhouding op leven en dood.

Het is eigenlijk heel vreemd dat de oorlog, als erkend instituut, als sluitstuk van volkenrecht, als ‘ultima ratio’ in de betrekking met vreemde staten wordt aanvaard. Oorlog wordt dáárom als iets gewoons gezien omdat, zolang er mensen waren, er oorlogen gevoerd werden. Oorlog past in een eeuwenlange traditie. Het is de typische werking van het traditionele, dat het ons blind maakt voor het bizarre van sommige historisch gegroeide zaken. We zijn ze nu eenmaal gewoon, we zijn er aan gewend. En we aanvaarden datgeen wat we gewend, gewoon zijn, al zijn er intussen allerlei veranderingen opgetreden, die wat vroeger nog enigermate redelijk genoemd kon worden, nu tot iets onredelijks, ondoelmatigs, ja krankzinnigs hebben doen uitgroeien. Destijds kon de oorlog, als gewelddadige krachtmeting tussen staten, nog aanvaardbaar zijn, omdat de beperkte wapens de mogelijkheden

boden om uit te vinden wie de sterkste was zonder dat gemeenlijk onherstelbare schade was aangebracht. De moderne wapens zouden tot wederzijdse vernietiging kunnen leiden vóórdat de krachtmeting haar beslag had gekregen.

De verandering in de oorlog, die de laatste eeuwen tot stand kwam, was zeer ingrijpend[6]. Het is de verandering van de beperkte oorlog, zoals die in de 18e eeuw, en nog wel in de 19e, met kleine beroepslegers werd gevoerd, naar de *totale* oorlog, onder invloed van de sociale omstandigheden, economische factoren en de industriële ontwikkeling, de techniek. Enkele veranderingen wil ik hier noemen:

1 De ontwikkeling van het huurleger en beroepsleger naar het volksleger, dat door Napoleon werd ingevoerd. Daardoor werd de gehele jongere mannelijke bevolking bij de strijd betrokken. De wapenindustrie ging daarnaast heel wat oudere mannen en vrouwen opeisen, want de massale legers eisten enorme verzorging. Men kan zeggen, dat zo de gehele bevolking actief met de oorlog te maken kreeg. Ook politiek werd mede daardoor de bevolking meer mans. Regeringen moesten meer en meer met de wensen van de bevolking, de publieke opinie rekening houden. We kunnen spreken van een *actieve democratisering van de oorlog,* element van de totale oorlog.

2 De ontwikkeling van gewapende mannen tot bemande wapenen. De wapens gingen steeds meer een grote rol spelen, waardoor in de strijd het een beslissend moment kon worden of men de wapentoevoer kon afsnijden en de wapenindustrie kon vernieitgen. Dit betekende bombardementen op de industriegebieden, tevens gebruikt om de burgerbevolking te treffen, en dan bedoeld om in die burgerbevolking het verlangen te wekken tot capitualtie[7]. Daarmede

6 Daarover J.F.C. Fuller: The Conduct of War 1789-1961, Rutgers University Press, 1961.

7 Oorlogvoering, gericht tegen burgers om daardoor de wens tot capitulatie te bevorderen wordt ‘coercive warfare’ genoemd. Deze wijze van oorlogvoering kwam tot bloei in de Tweede Werldoorlog, culminerend in de atoombommen op Hiroshima en Nagasaki, zij wordt nu in praktijk gebracht in Vietnam. Het bombardement van Noord-Vietnam was, zoals Thomas Schelling schrijft ‘an effort to raise the costs of warfare to North Vietnam and to make them readier to come to terms’ (Arms and Influence, Yale Univ. Press 1966, blz. 170). Schelling, de theoreticus van deze ‘coercive warfare’ stelt uitdrukkelijk ‘In the present era noncombattants appear to be not only deliberate targets but primary targets’ (blz. 27).

werd de bevolking oorlogsdoel, en kunnen we spreken van de *passieve democratisering van de oorlog*: een tweede element van de totale oorlog.

3 De ontwikkeling van de techniek op het punt van wapens. Die ontwikkeling heeft plaats gehad gedurende de Tweede Wereldoorlog en in de jaren daarna. Men spreekt van drie revoluties op het gebied van wapens:

a. Op het gebied van de vernietigende kracht. Hier denken we vooral aan de atoomwapens die voor het eerst in Amerika, gedurende de oorlog, werden gemaakt, uit angst dat de Duitsers vóór zouden zijn. De zwaarste conventionele wapens die op de Duitse steden vielen hadden een inhoud van 10 tot 12 ton TNT[8], de 'blockbusters' die een blok huizen konden vernietigen. De atoombommen op de Japanse steden Hiroshima en Nagasaki hadden een explosieve kracht gelijk aan 20.000 ton TNT: middelgrote steden konden daarmede van de kaart geveegd worden. De thermonucleaire wapens, niet door splijting maar door voeging van atoomkernen, de waterstofbommen, hebben een explosieve kracht die in de miljoenen tonnen TNT gerekend wordt. Men spreekt daarom van megaton wapens. De zwaarste bom die ooit tot ontploffing werd gebracht (door de Russen op Nova Zembla) had een explosieve kracht gelijk aan 57 milj. ton TNT[9]. Zo'n bom is in staat in één klap een klein land, als Nederland, te verzengen. Dat behoort tot de mogelijkheden. Hier wordt niet gesteld dat het spoedig zal gebeuren, maar het kan wel: de praktijk van de Tweede Wereldoorlog leerde, dat er nauwelijks grenzen zijn aan menselijke kwaadaardigheid.

b. Dan is er de revolutie op het gebied van de reikwijdte: de raketten brengen de bommen van het ene punt van de wereld naar het andere, met een vrij grote precisie. Men kan de Sovjet Unie vanuit Amerika bestoken, en de grote steden daar vernietigen. Maar datzelfde kan gebeuren met Amerikaanse steden.

8 TNT, Trinitrotoluol is de conventionele springstof.

9 Het bombardement waardoor Rotterdam in 1940 werd verwoest was in de orde van grootte van 94.5 ton TNT.

c. Tenslotte is er de revolutionaire ontwikkeling in de snelheid van het wapen. De grootste afstand op de wereld wordt afgelegd door de raketten in een tijd, die in minuten wordt geteld. Die snelheid maakt, dat op het ogenblik geen verdediging tegen de raketten mogelijk is.

4 De vernietigende kracht van de wapens heeft grote invloed op de intensiteit van de vijandigheid en van het oorlogsdoel. De wapens werken terug op de mensen die ze gebruiken. De opvattingen passen zich aan bij de daden. Om in staat te zijn de massaal werkende wapens te gebruiken is nodig een zekere mate van ontmenselijking van de vijand of van de potentiële vijand. Dit klemt te meer in een cultuur, die de waarde van de mens - zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst - centraal stelt. Vandaar dat het nodig wordt reeds vóór de oorlog de vijandschap aan te kweken, terwijl gedurende de oorlog de behoefte groeit de tegenstander te zien als misdadiger, onmens. De eigen daden dragen er zo toe bij de tegenstander niet meer als medemens te beschouwen. Zij dwingen ook tot de opvatting dat de hoogste waarden op het spel staan, vrijheid, gerechtigheid. In dit klimaat groeit gemakkelijk de overtuiging, dat de oorlog slechts mag eindigen met onvoorwaardelijke capitulatie.
Zo dragen de wapens bij tot het beeld van de totale oorlog, gevoerd met totale inzet, om totale waarden, gericht op totale overwinning[10].

De genoemde veranderingen hebben grote consequenties voor de gevolgen van de oorlog. De kosten van de oorlog stijgen

10 In het atoomtijdperk is er ook een omgekeerde beweging: van de totale oorlog naar de beperkte oorlog. De supermachten willen begrijpelijkerwijs de totale thermonucleaire oorlog voorkomen, en nemen daartoe alle maatregelen die zij daarvoor dienstig achten. De 'hot line' tussen Washington en Moskou, gebruikt in verband met de 1967 oorlog in het Midden-Oosten, is daarvan duidelijk voorbeeld. Maar de groeiende overtuiging, dat men zal terugschrikken voor een totale oorlog, schept ruimte voor de beperkte oorlog, op beperkt terrein, voor beperkt doel, met beperkte legers en beperkte wapens. Vietnam is daarvan het voorbeeld. Maar het gevaar dat zo'n beperkte oorlog uit de hand loopt, en door geleidelijke verheviging, 'escalation', tot een totale oorlog wordt, blijft steeds aanwezig.

steeds, ondanks de verbeterde technieken van vernietiging. Men heeft uitgerekend - men vrage mij niet hoe - wat het in de loop der tijden gemiddeld kostte om één tegenstander te doden.

Gemiddelde kosten om één tegenstander te doden

Caesar	0,75 dollar
Napoleon	3000,- dollar
W.O. I	21000,- dollar
W.O. II	méér dan 50000,- dollar
Vietnam	100000 tot 500000,- dollar

Het gaat hier om de gemiddelde prijs van één dode militaire tegenstander. Die prijs blijkt hoog in de Vietnam oorlog. Het is een geringe troost dat de kosten per burger lager zijn. Er sterven in de laatste oorlogen gemeenlijk méér burgers dan militairen. Ook hiervoor bestaan berekeningen.

Slachtoffers van oorlogen [11]

	Militairen	Burgers
W.O. I	95%	5%
W.O. II	52%	48%
Korea	16%	84%
Indochina	10%	90%

De genoemde veranderingen in de wapens hebben ook grote consequenties voor de positie van de nationale staat. Er is nooit een staat geweest in de geschiedenis die zo'n grote militaire macht had als de Verenigde Staten. Zij kunnen iedere tegenstander met hun atoomwapens en raketten totaal vernietigen: die tegenstander zal dat, als de oorlog is uitgebroken, niet kunnen verhinderen.

11 Verg. Milton Leitenberg: America in Vietnam: Statistics of a War, Survival 1972 p. 268-274. die deze cijfers ontleent aan door hem genoemde Rode-Kruisdocumenten. Het gaat in deze nooit om exacte gegevens. Tot andere resultaten kwam David Wood: Conflict in the Twentieth Century, Adelphi Papers No. 48, juni 1968, die voor W.O. I tot de verhouding komt van 86,6 en 13,4 %, en voor W. O. II van 33,1 en 69,9%. Daarentegen liggen zijn schattingen van de burger-slachtoffers in de oorlogen van Korea en Indo-China veel lager (blz. 27).

Maar de Sovjetunie heeft ook atoomwapens en raketten, waartegen Amerika zich niet zou kunnen verdedigen in geval van oorlog. M.a.w.naast die grootste macht (om zelf te vernietigen) staat de grootste machteloosheid om in de oorlog de vernietiging van de eigen burgerbevolking te verhinderen. Zo is de situatie op het ogenblik tussen de twee supermachten[12]. En het is begrijpelijk, dat de Amerikaanse en Russische regeringen een totale oorlog willen vermijden: het zou de wederzijdse verwoesting meebrengen. Het bezit van de moderne wapens maakt de tegenstander wel voorzichtig. Wat vroeger een reden zou zijn geweest van oorlog, is dat nu niet meer.

Dat werd duidelijk in de Hongaarse crisis van 1956. Het Hongaarse volk kwam in opstand, en die opstand werd door de Sovjetunie met geweld neergeslagen. De stemming in Amerika en West-Europa was toen zó, dat menigeen meende dat Amerika en West-Europa de vrijheidsstrijders te hulp moesten komen. Maar men deed het niet. Het zou waarschijnlijk de Derde Wereldoorlog betekend hebben, waarin geen Hongaar, en wellicht geen Europeaan, zou zijn overgebleven om van de gewonnen vrijheid te genieten. Destijds, in 1956, vreesde men nog dat uit het Russisch wangedrag tegenover Hongarije via Amerikaanse interventie een wereldoorlog zou kunnen voortkomen. Toen in 1968 de Sovjetunie soortgelijke houding innam tegenover Tsjechoslowakije was er nauwelijks die vrees. Het beginsel van niet-inmenging in elkaars invloedssfeer - ten bate van het voorkomen van de nucleaire oorlog - was vanzelfsprekend geworden. Aan de (negatieve) vrede tussen de blokken werd de gerechtigheid opgeofferd.

Totale oorlog tussen nucleaire machten als Amerika en Rusland is ondraaglijk geworden, door de wapens. Zo'n oorlog is onbruikbaar geworden ‘als middel van politiek’. Vandaar dat men terecht kan stellen, dat de wapens ertoe dienen om door wat men noemt de ‘balans der verschrikking’ de vrede te bevorderen.

Anders gezegd: de wapens, tussen de VS en de Sovjetunie, hebben niet de taak om een eventuele oorlog tussen Amerika

12 Zie J.B. Wiesner and H.F. York: National Security and the Nuclear-Test Ban, in Scientific American, 1964 No 4, blz. 27-35.

en Rusland te doen winnen, maar slechts om die oorlog te voorkomen. Het devies van het Amerikaanse Strategie Air Command is dan ook ‘peace is our profession’, ‘vrede is ons beroep’.

De VS en de Sovjetunie beide hebben groepen van staten om zich verenigd, in een militaire alliantie: de NAVO staat tegenover het Warschauverdrag. Beide blokken staan in een Koude Oorlog tegenover elkaar, wantrouwend, en in laatste instantie slechts vertrouwend op eigen militaire kracht. Het uitblijven van oorlog tussen die blokken is bevorderd door de genoemde ‘balans van de verschrikking’. De vraag is of daardoor de wereldvrede veilig is gesteld.

Het is begrijpelijk, dat de blokken niet met elkaar in een gewelddadig conflict durven komen. Afschrikking door nucleaire wapens kan daarom niet ontkend worden. Maar juist om die reden hebben de supermachten een grotere mate van vrijheid om zich te misdragen tegen derden of binnen hun invloedssfeer. Hun wangedrag zal - als dat niet bestaat uit een aanval op het andere blok, of uit een machtsvergroting die voor het andere blok onaanvaardbaar is - uit angst voor de wederzijdse vernietiging, nauwelijks ooit tot oorlog tussen de blokken leiden. Maar wellicht wel tot tegenzetten, die niet direct oorlog behoeven te betekenen. Destijds vreesde men wel, dat het Amerikaans optreden in Vietnam aanleiding zou zijn voor Sovjet-Russisch optreden ten aanzien van Berlijn. Maar blijkbaar heeft de Sovjetunie een crisis - mede in verband met de verhouding tot China - niet aangedurfd.

Als zo'n proces van uitbreiding en verheviging van lokale conflicten inzet - men spreekt dan van escalatie - dan is de afloop niet gemakkelijk te voorspellen. Dan kan men toch geleidelijk in een oorlog terechtkomen, een oorlog die geen van beide partijen wilde.

De angst voor een totale nucleaire oorlog is groot - het vermijden daarvan is eerste doel van de buitenlandse politiek van iedere nucleaire staat. Sommigen vrezen zelfs dat daardoor de zekerheid van het niet-intreden van zo'n oorlog te groot zou kunnen worden. Immers zo'n zekerheid zou staten weer kunnen verleiden tot het wel aandurven van kleine conventionele oorlogen. Zo stelde de Franse generaal André Beaufre: ‘Le danger de destruction crée la stabilité, l'excès de

stabilité recrée le danger (de guerre)'[13]. Beaufre meende, dat zo'n exces van zekerheid zou kunnen ontstaan in een (nucleair) bipolaire wereld. Vandaar zijn pleidooi voor een beperkte spreiding (proliferatie) van de atoomwapens. Als er méér dan twee atoommachten bestaan, zou die zekerheid niet meer aanwezig zijn, en zou men ook voorzichtig zijn met kleine oorlogen. Beaufre herinnert aan het Europese machtsevenwicht bij zijn pleidooi voor de multipolariteit. 'Cette doctrine, qui a gouverné la politique européenne pendant des siècles, semble mériter maintenant d'être étendue au niveau mondial' (p. 185). Hij vermeldt er niet bij dat dit Europese systeem leidde tot de twee wereldoorlogen, waaraan Europa's positie te gronde ging. Rationaliseringen - zoals dit pleidooi voor de Franse 'force de frappe' - gaan soms vreemde wegen!

13 A. Beaufre: Dissuasion et Stratégie, Paris, 1964, p. 200.

3 Verschijningsvormen van oorlog

Tussen de VS en de Sovjetunie, tussen NAVO en Warschauverdrag bestaat een situatie, die beide partijen ertoe dwingt om een oorlog tussen hen te vermijden. Als zo'n oorlog immers met volledige inzet van krachten gevoerd zou worden, zouden beide partijen ieder de eerste dagen, zo niet de eerste uren, méér dan 100 miljoen doden tellen.

Tussen redelijke regeringen is het niet te verwachten, dat zij ooit zo'n oorlog in koelen bloede zullen ontketenen. Wat ons hopen doet, dat de regeringen van die staten steeds uit redelijke mensen zullen bestaan. Dat behoeft niet altijd het geval te zijn (méér dan 60% Amerikanen stemden op Nixon!).

Maar er zijn nog enkele andere verontrustende kanten aan een wereldvrede, die gebaseerd wordt op de angst voor de militaire macht van de ander. We raken hier aan een al lang bestaand twistpunt: of vrede gewaarborgd kan worden door macht.

Er bestaat een oude spreuk: ‘si vis pacem para bellum’, ‘als gij de vrede wilt, bereid U dan voor op de oorlog’. Het is een heel oude gedachte, telkens weer opnieuw met overtuiging aangehangen na elke oorlog. Onderzoekingen[1] wijzen uit, dat

1 Zie Raoul Naroll: Does military deterrence deter? Transaction 1966 p. 14-20 (als geciteerd in Journal of Peace Research 1966, 1, blz. 44-45). Naroll onderzocht primitieve gemeenschappen, en kwam tot de volgende conclusies ‘If the deterrence hypothesis were correct, then societies with strong military orientations would have less frequent war. *This study gives no support at all to the deterrence theory*... Strong negative correlations, which would support the deterrence hypothesis by demonstrating that war frequency decreases as military orientation increases, are completely absent’ (blz. 18). De moeilijkheid hier is, dat de variabele ‘militaire voorbereiding’ alleen dan als factor gebruikt kan worden, indien men zeker is dat de overige omstandigheden gelijk zijn. Maar achter de militaire voorbereiding ligt de situatie, die oorzaak kan zijn van militaire voorbereiding en van de eventuele oorlog. Verg. ook Raoul Naroll: Deterrence in History, in D.G. Pruitt and Richard C. Snyder: Theory and Research on the Causes of War, Englewood Cliffs N.J., 1969, blz. 150-164.

militaire paraatheid niet samengaat met vermindering van de oorlogsfrequentie. Er wordt soms gesteld, dat de oorlog juist tussen die staten voorkomt, die zich militair op de oorlog hebben voorbereid. Maar dat behoeft er niet toe te leiden om de militaire voorbereiding de oorzaak van de oorlog te noemen, daar een onbekende omstandigheid de eigenlijke reden van zowel de militaire voorbereiding als van de oorlog kan zijn - die onbekende omstandigheid b.v. ruimtegebrek, behoefte aan grondstoffen of markten, zou dan tot oorlog hebben geleid afgezien van al dan niet militaire voorbereiding. Wel zouden de gedane onderzoekingen er op kunnen wijzen, dat als zo'n oorlogsfactor aanwezig is de militaire voorbereiding de oorlog niet kan verhinderen. En als ze dat niet doet, brengt die voorbereiding mee dat de oorlog een heel wat meer verwoestend karakter krijgt. Een wereld, zoals de onze, die per jaar ongeveer 700 miljard gulden aan bewapening uitgeeft en de toppunten van zijn intellect laat werken op wetenschappelijke verfijning van zijn wapentechniek, zal *als oorlogen toch uitbreken*, oorlogen veroorzaken die heel wat verwoestender zijn dan oorlogen die gevoerd zouden worden tussen minder goed voorbereide staten.

Het zij hier dierect gesteld: bewapening is een logische en redelijke consequentie van soevereiniteit. Immers machteloosheid van de ene staat zou voor de andere de verleiding meebrengen om bij belangenbotsing of meningsverschil het eigen belang of de eigen waarde met geweld door te zetten. Het optreden van de Sovjetunie tegenover Tsjechoslowakije is daarvan een duidelijk voorbeeld. Machteloosheid betekent in onze wereld een soort passieve uitlokking, die kan en moet vermeden worden.

De essentie van het wapenprobleem is juist, dat bewapening micropolitiek gezien, logisch en redelijk is, maar dat door de technische ontwikkeling het uitgangspunt van ‘vrede door macht’ macropolitiek gezien, onherroepelijk leidt tot de oorlog en de wederzijdse vernietiging. Verontrusting over bewapening vindt dus niet alleen haar grond in wanbeleid t.a.v. wapens (zoals b.v. bewapening, die méér intern-politiek is gemotiveerd dan extern-politiek), maar ook en vooral in de innerlijke logica van het machtsdenken in een technisch hoogontwikkelde wereld. M.a.w. het oorlogsprobleem berust

niet alleen daarop dat er domme of kwaadaardige mensen zijn die zich misdragen, maar dat de mensheid door haar techniek in een impasse is geraakt[2].

Vrede door militaire macht is geen waarborg voor een duurzame vrede. Niet alleen omdat deze methode van vredes voorziening als zodanig onbetrouwbaar is, maar ook om de gevolgen, die deze methode in de wereld heeft.

Dat het systeem als zodanig ondeugdelijk is, blijkt uit de instabiliteit van het machtsevenwicht. Als voor vrede vertrouwd wordt op dit machtsevenwicht, kan plotselinge verstoring van dit evenwicht een reden zijn van oorlog. Want men zal de neiging hebben om van de tijdelijke situatie gebruik te maken. Die neiging wordt versterkt door het feit dat het zoeken naar vrede door macht bijna dwingend meebrengt om andere vredesfactoren te verwaarlozen. Als men de aandacht concentreert op wapenmacht is er weinig ruimte voor het ontwikkelen van saamhorigheidsgevoelens met de potentiële tegenstander. Integendeel, de massaal werkende wapens bevorderen de gevoelens van vijandschap.

Op deze tijd toegepast: als een van de partijen van de Koude Oorlog plotseling een feilloos werkend anti-raketstelsel zou uitvinden, waardoor hij de raketten van de tegenpartij niet meer zou behoeven te vrezen, zou de kans groot zijn dat ‘de gelegenheid de dief’ zou maken, dat een oorlog zou volgen met het motief voor de toekomst bedreigingen uit te sluiten en een einde te maken aan de economisch zo drukkende bewapeningsuitgaven[3]. Een tweede reden voor de ondeugdelijkheid van het stelsel als zodanig is, dat het toepassen van de regel ‘Zo Gij vrede wilt bereid U dan voor op oorlog’, d.i. het vrede zoeken in macht, niet wordt afgestemd op de ‘intentions’ van de tegenstander maar op zijn ‘capabilities’, en

2 Daarover uitvoerig mijn: Polemologische aspecten van de afschrikking, in Congresboek Afschrikking en Toenadering, Den Haag 1969, blz. 110-136.

3 Men kan hier denken aan de situatie, dat een combinatie van een anti-raket-raketstelsel met MIRV's (‘multiple independently-targeted re-entry vehicles’, raketten die talrijke atoombommen loslaten, die zelfstandig hun doelen opzoeken) zou leiden tot een ‘disarming first strike capability’, dat is de potentie om de raketmacht van de tegenstander vrijwel geheel te vernietigen. Daarover Carl Kaysen: The Strategic Balance, in Survival 1968, blz. 278-284.

gemeenlijk betekent het vrede zoeken in militaire overmacht. Men streeft ernaar iets sterker te zijn dan de potentiële vijand. Maar deze streeft gemeenlijk ook naar enige overmacht. Zo leidt 'vrede door macht' tot de wapenwedloop. Wapenwedlopen vergroten echter de oorlogskans. Zij scheppen eigen gevaren voor de vrede. Zij kunnen zelfstandige oorzaak van de oorlog worden.

Het stelsel van 'vrede door macht' is ook ondeugdelijk, omdat het gevaarlijke gevolgen heeft in de wereld.

Vrede door macht betekent: wapenwedloop tussen de supermachten, maar betekent ook bewapening en wapenwedloop tussen de kleinere staten. Vrede door macht betekent dus, als algemeen patroon, het steunen op wapens om daardoor de veiligheid en vrede te verzekeren. Dat brengt mee een ontwikkeling van nationale wapenindustrieën (want eerst dan is een land onafhankelijk) en dat brengt mede de internationale wapenhandel. Een nationale wapenindustrie kan gemeenlijk niet bestaan als alleen wordt geleverd aan de eigen regering. Door wapenlevering aan derden worden ook de algemene kosten gedrukt. Regeringen zijn er op uit om de wapenexport te bevorderen, niet alleen omdat wapenleveringen politieke invloed mee kunnen brengen, maar ook om slechts economische redenen: gunstige invloed op de betalingsbalans, verruiming van de werkgelegenheid

Tussen de wereldoorlogen was de wapenhandel in handen van particulieren, zij werden in de literatuur en in de pers als 'merchants of death', 'kooplieden des doods', gebrandmerkt. Op het ogenblik is de wapenhandel overal onder controle van de staat. Regeringen bevorderen nu actief deze export, onder meer om de respectabele redenen van economische welvaart en volledige werkgelegenheid. Tientallen landen met wapenindustrieën trachten, in een onderlinge economische concurrentie, hun afzet te vergroten, onder andere in de ontwikkelingslanden[4]. Die wapenlevering van de rijke we-

4 Sutton and Kemp; 'Arms to Developing Nations, 1945-1965', Adelphi Paper. No 28, Institute for Strategic Studies, Londen 1966 en Geoffrey Kemp: Armstransfers to 'Developing Countries', in Proceedings of the IPRA Second General Conference, Vol. II Poverty, Development and Peace. Assen 1968, blz. 254-268; vooral: The Arms Trade with the Third World, SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). Stockholm-New York 1971 (910 blz.).

reld aan de arme, zoals aan de Afrikaanse staten, zal wellicht in de toekomst gezien worden als de grote misdaad en de onbegrijpelijke dwaasheid van onze eeuw. Het behoeft geen betoog, dat daardoor het oorlogsgevaar wordt vergroot. Een andere consequentie van het zoeken van vrede en veiligheid in militaire macht, dus in evenwicht van macht, en dus in een wapenwedloop, is de geleidelijke verspreiding van kernwapens[5]. In 1945 kregen de VS de atoombom, in 1949 de Sovjetunie. Toen volgden Engeland, Frankrijk en China. Het blijft daar niet bij, natuurlijk niet, want de techniek schrijdt voort, produktie wordt gemakkelijker, en steeds zullen zich bijzondere omstandigheden voordoen, die staten ertoe brengen zich óók van nucleaire wapens te voorzien. India voelt zich bedreigd door de groeiende nucleaire macht van China. Als India atoomwapens krijgt zal Pakistan zich bedreigd voelen door de atoommacht van India. Japan zou geen tweederangsmogendheid willen blijven in dit gezelschap, evenals wellicht Indonesië.

Het lijkt mij dat men, op grond van de gebruikelijke gang van zaken met wapens, kan stellen: *als men de wereldvrede blijft zoeken in militaire macht is op den duur de verspreiding van kernwapens niet tegen te houden*. Daar zou geen non-proliferatie verdrag tegen helpen.

Maar een wereld waar 10, 20 of 30 landen over kernwapens gaan beschikken is een zeer gevaarlijke wereld. Juist door de enorme uitwerking ervan zal de spanning tussen de landen zeer toenemen. Zullen het altijd redelijke regeringen zijn die dan de beslissingen nemen? En wat zal er gebeuren met de talrijke interne geweldplegingen, interne oorlogen, burgeroorlogen en staatsgrepen, (ongeveer 150 in de laatste tien jaar), als partijen in zo'n conflict over atoomwapens beschikken? Een klein groepje militaire bevelhebbers zouden tot absolute machthebbers worden! Dit is een nieuwe factor, die groot gevaar zou kunnen meebrengen voor de wereldvrede.

Daar komt nog iets bij. Sinds de oprichting van de VN heeft men ernaar gestreefd aan de VN een taak te geven bij de vredeshandhaving: de gedachte was dat de VN gezamenlijk, in collectieve veiligheid, zouden optreden tegen de staat die

5 Daarover F.A.M. Alting von Geusau e.a.: Kernwapens voor alle landen? Baarn, 1967.

zich niet hield aan het oorlogsverbod. Van meet af aan had men begrepen, dat zo'n gezamenlijk optreden ondoenlijk zou zijn tegen een grote mogendheid, want dan zou zo'n optreden een Derde Wereldoorlog betekenen. Vandaar het vetorecht in de Veiligheidsraad. Welnu, de verspreiding van kernwapens zou het aantal 'grote mogendheden' doen toenemen. Het is hier net zoals bij de verhoudingen die we in wildwestfilms zo vaak zien uitgebeeld: in die barre tijden van het 'Wilde Westen' had de grote, sterke man alles te zeggen - tot de atomatische revolver zijn intrede deed. Een klein ventje met zo'n wapen kon dan heel wat grote sterke mannen in bedwang houden. Het wapen werd de 'equalizer', de gelijkmaker.

Zo is het ook tussen staten. Zelfs een kleine staat - Zuid-Afrika, Egypte - zou door dreiging met gebruik van zijn nucleaire wapens kunnen verhinderen dat tegen hem gezamenlijk zou worden opgetreden. Hij zou wel vernietigd kunnen worden, maar slechts ten koste van een te hoge prijs. Bij verspreiding van kernwapens, onherroepelijk gevolg op den duur van het zoeken van de vrede door macht, zou de gedachte van collectieve veiligheid veel van haar betekenis gaan verliezen - al zouden de groten het eens zijn (wat ze het tot nog toe niet waren).

Staten vrezen de atoomoorlog. Prioriteit in de buitenlandse politiek, zowel van de Verenigde Staten als van de Sovjetunie, is het voorkomen van zo'n oorlog. Vandaar, dat sommigen, zoals de generaal Beaufre, menen dat zo'n nucleaire oorlog is uitgesloten.

Is dat zo zeker? Wij zagen reeds, dat het een hachelijke zaak is om de handhaving van de vrede te bouwen op een systeem van wederzijdse afschrikking. Alreeds om de werking die er van afschrikkende wapensystemen uitgaat, en niet uitgaat. Maar er zijn nog méér redenen, waarom het vertrouwen op wapens geen solide basis is voor wereldvrede.

Daartoe is het nodig wat nader in te gaan op de vraag wat eigenlijk oorlog is[6]. Ik zou dat willen doen aan de hand van de grootste roman uit de wereldgeschiedenis: Tolstoi's: 'Oor-

6 Over oorlogsopvattingen zie ook Karl W. Deutsch: Changing Images of International Conflict, in Journal of Social Issues, 1967, blz. 91-107, en F.C. Spits: De metamorfose van de oorlog in de 18de en 19de eeuw, Assen 1971.

log en Vrede'; het grote verhaal over Napoleons tocht naar Moskou, zijn overwinningen in het begin, en tenslotte zijn nederlaag.

Tolstoi heeft heel eigen opvattingen over de oorlog. Hij spreekt smalend over diegenen, die deze oorlog zagen als het werk van Napoleon. Onzin, zegt hij, de 'grote mannen' zijn niet de oorzaken van de geschiedenis, maar geven slechts de naam aan een bepaalde periode. Zij zijn etiketten van de geschiedenis. Het zijn onbekende, blinde, maatschappelijke krachten, die de z.g. 'grote mannen' naar voren schuiven, en ze tenslotte ook weer doen verdwijnen. Het zijn deze blinde krachten, die de botsingen tussen volken teweegbrengen, die de oorlog die als ramp over de mensen komt teweegbrengen.

Tolstoi hekelt in zijn roman de opvatting van de Duitse officieren, die in dienst van de Russische tsaar tegen Napoleon vochten. Zij dachten heel anders over de oorlog. De Duitse generaal Pfuhl zag de oorlog als iets dat men als instrument kon gebruiken, iets wat ten dienste stond van regeringen, iets dat men in de hand had, en waarmede men kon manipuleren, iets dat naar plan verlopen kon en moest, als men maar slimme plannen opstelde en zich eraan hield.

De generaal Pfuhl is vrijwel vergeten. Maar zijn adjudant, de jonge officier Carl von Clausewitz, deelde de opinies van zijn chef, en schreef na thuiskomst een boek over de oorlog, dat bijna even beroemd werd als het boek van Tolstoi. Von Clausewitz' 'Vom Kriege', na zijn dood verschenen, heeft het militaire denken tot op de dag van vandaag beheerst. Hij zag de oorlog als een middel dat ten dienste stond van regeringen, waarvan ze al dan niet gebruik konden maken om hun doeleinden te bereiken. Hij gaf de beroemde definitie: oorlog is 'de voortzetting van de politiek met toevoeging van andere middelen'.

Het geschied-filosofisch oorlogsbegrip van Tolstoi wil ik hier verder buiten beschouwing laten, maar twee voor ons belangrijke oorlogsopvattingen naast elkaar stellen. Von Clausewitz' opvatting: de oorlog als gewilde oorlog, als middel, waarbij men een politiek voortzet die op vreedzame wijze haar doeleinden niet kon bereiken, de oorlog als 'een wijze van rijden' in het internationale verkeer. Daarnaast de, met Tolstoi verwante, oorlogsopvatting: de oorlog als ramp, als

ongewilde oorlog, de oorlog als 'verkeersongeval in een gevaarlijk internationaal verkeer'[7].

Het gaat hier om de tegenstelling tussen de gewilde en de niet-gewilde oorlog. Het is begrijpelijk, dat men vroeger vooral oog had voor de gewilde, bedoelde oorlog. De oorlog, inderdaad destijds gemeenlijk een beperkte oorlog, kon toen nog middel zijn van nationale politiek. Een totale oorlog tussen nucleaire staten kan dat niet meer. De Clausewitz-oorlog kan nog wel een rol spelen tegenover niet-nucleaire staten (zoals de militaire interventie in Tsjechoslowakije door de Sovjetunie, en het militair ingrijpen van de Verenigde Staten in de Dominicaanse Republiek), en tussen niet-nucleaire staten (zoals de oorlogen in het Midden-Oosten). Ook is denkbaar de beperkte oorlog tussen nucleaire machten als Clausewitz-oorlog, maar daarbij dreigt het gevaar van geleidelijke escalatie.

De bedreiging van onze tijd ligt in de niet-gewilde nucleaire oorlog. De nucleaire machten zijn zich te zeer bewust van de gevaren om zo'n oorlog doelbewust te beginnen. Het gaat nu meer en meer om gevallen waarin een regering zich een bepaald politiek doel heeft gesteld en dat doel met bepaalde middelen nastreeft die oorlogs*risico's* meebrengen. Men verwacht dan wel dat oorlog zal kunnen vermeden worden, of het geweld zéér beperkt zal kunnen worden gehouden, maar men aanvaardt het risico dat het anders zal lopen.

Amerika wenste te voorkomen dat op Cuba Russische atoomraketten zouden komen en dreigde met geweld als de Sovjetunie haar plan zou doorzetten. Amerika wilde geen oorlog, maar rekende erop dat - juist omdat de Sovjetunie ook geen oorlog wilde - het doel, voorkomen van de raketbases op Cuba, zonder oorlog zou kunnen worden bereikt. Als de Russen zouden doorgegaan zijn, als er geschoten zou zijn, dan zou een kleine, en misschien ook een totale oorlog hebben kunnen volgen.

Zou dit een gewilde oorlog zijn geweest? Men wilde de oorlog niet, aan beide kanten. Maar men nam risico's bij het ver-

7 Verg. hierover: Anatol Rapoport: 'Two Views on Conflict: the Cataclysmic and the Strategie Models', in Proceedings of the IPRA Inaugural Conference, Assen 1966, blz. 78-99, en B.V.A. Röling: 'Oorlogstypen en Vredesstrategieën', in Oost-West, 1968, blz. 43-51.

werkelijken van de eigen politieke doelstellingen. En zo had oorlog kunnen volgen, via de kleinere geweldpleging die in een proces van actie en reactie uitgroeide tot complete oorlog.

Men kan zo'n proces verklaren op de basis van de theorie van von Clausewitz. Men kan er ook de werking in zien van de blinde krachten, die regeringen ertoe dwingen bepaalde beslissingen te nemen. Die regeringen denken weloverwogen beslissingen te nemen. ‘Man denkt zu schieben und man wird geschoben’. De buitenstaander, de toeschouwer, ziet in het proces van actie en reactie een klimaat ontstaan, dat door de emotie wordt beheerst, dat spelers ten tonele brengt die bereid zijn nog grotere risico's te nemen, dat om kort te gaan de blinde krachten de hoofdrol toekent[8].

Men kan de genoemde oorlogsbegrippen of oorlogsmodellen wel onderscheiden, maar niet scheiden. Wel staat vast, dat de opvattingen van von Clausewitz sterker nadruk leggen op het element van redelijke besluitvorming, waarbij minder plaats wordt toegekend aan het irrationele en emotionele.

De opvatting van von Clausewitz heeft het denken tot onze tijd beheerst. Zij leidde tot het vertrouwen, dat men de oorlog zou kunnen uitbannen door het verbod van de oorlog (in het Kellog-Briant Verdrag, 1928) ‘als middel van nationale politiek’.

Zij leidde ook tot het vertrouwen op vrede door macht: nu de nucleaire wapens, van de tegenstander zulke verwoestingen aanrichten zal geen redelijke regering tot oorlog besluiten om zijn politiek met nucleaire wapens voort te zetten.

Zij leidde ook tot een opvatting als van Norman Angell, die ervan uitging, dat oorlog zou uitgesloten zijn als iedereen overtuigd zou geraakt zijn dat ‘war does not pay’, dat oorlog voor ieder meer kwaad doet dan goed[9].

8 Boeiende vergelijking van de crisissituatie in 1914 en de Cuba-crisis van 1962 in Holsti-Brody-North: The Management of International Crises, opgenomen in Pruitt and Snyder: Theory and Research on the Causes of War, Englewood-Cliffs, 1970, p. 62-79.

9 De ‘vredes-boeken’ van Norman Angell, zoals ‘The Great Illusion (London 1910) en ‘Foundations of International Policy’ (London 1914) waren evenzeer op het oorlogsbegrip van von Clausewitz gegrond, als de ‘oorlogsboeken’ van de Duitse generaal von Bernhardi: ‘Deutschland und der nächste Krieg’ (1911) en van de Japanner Tota Ishimaru: ‘Japan must fight Britain’ (1936).

Er is de laatste tijd méér begrip gekomen voor de opvatting van oorlog als ramp, oorlog als catastrofe. Men heeft méér oog gekregen voor de ontwikkeling van onvriendelijke statenverhoudingen van kwaad tot erger. Men heeft de samenhang ontdekt van staatsgedrag en de lijn getekend, die loopt van verbreking van een cultureel verdrag tot de totale nucleaire oorlog. Men noemt dat de 'escalatieladder', de ladder van geleidelijke verheviging der verhouding. Herman Kahn[10] noemt 44 treden, die geleidelijk een gang naar de totale nucleaire oorlog kunnen vormen. Men vindt bij die treden ook gewilde besluiten, maar vaak ook reacties waartoe men, door de geleidelijk gegroeide omstandigheden, gedwongen wordt.

Bepaalde momenten in deze ontwikkeling kan men in het bijzonder noemen als speciale oorzaken van een oorlog die niemand gewild heeft, die ieder gevreesd heeft, maar die niet te vermijden was: het ongeluk, de vergissing, de misrekening, het uit de hand lopen van een klein gevecht, de activiteit van derden[11].

Het ongeluk: het per ongeluk afgaan van een raket (zoals enige tijd geleden een verdwaalde raket over Cuba zeilde), het bij ongeluk neerkomen van kernwapens (zoals in Spanje en Groenland gebeurde, maar ze hadden ook neer kunnen komen, en kunnen ontploffen, op vijandelijk terrein, op een moment van grote spanning).

De vergissing: het menen dat er vijandelijke vliegtuigen of raketten naderen (zoals alreeds eens gebeurde) terwijl het niet waar is, het zich vergissen in de aard van personen waaraan men nucleaire macht toevertrouwt (duikbootcommandanten met 16 polarisraketten aan boord, vliegtuigcommandanten, raketcommandanten)[12]. Men kan zich gemakkelijk vergissen in machines en in mensen.

10 Verg. Herman Kahn: On Escalation. Metaphors and Scenarios. Nwe York 1965.

11 Zie Herman Kahn's: On Thermonuclear War, Princeton-London 1960 over de verschillende wijze waarop een ongewilde oorlog kon ontstaan, 'Various ways in which war can start', blz. 226 v.v.

12 Het is daarbij van belang zich te realiseren, dat in zo'n vliegtuig of onderzeeër méér explosieve kracht aanwezig is dan alles wat in vroegere oorlogen, sinds de ontdekking van het buskruit, tot ontploffing kwam.

De misrekening, zoals de misrekening in het gedrag en de reactie van de tegenstander. Toen President Kennedy aankondigde dat Russische schepen die de raketten aanvoerden voor Cuba, met geweld zouden worden tegengehouden rekende hij erop, dat Rusland door de knieën zou gaan. Hij rekende daar terecht op, maar hij had zich kunnen vergissen.

De verheviging van een klein gevecht. Juist omdat nucleaire oorlogen door ieder ondraaglijk worden geacht, en dus als gewilde oorlogen uitgesloten zijn, wordt het kleine gevecht, de kleine militaire operatie weer mogelijk als welbewuste voortzetting van de politiek. Maar kan men het in de hand houden? Er kan een kettingreactie ontstaan, waardoor het conflict verhevigt, de legers groter worden, en de wapens zwaarder, de terreinen worden uitgebreid, evenals het aantal van de erbij betrokken staten. Vietnam is hier een voorbeeld. In zo'n escalatie van gevechtshandelingen kan zo ongeveer elke vrijheid van beslissing ontbreken, feiten en omstandigheden gaan dan dwingen, te meer daar het thuisfront minder geneigd zal worden het gestelde politieke doel op te geven als er al honderden of duizenden doden voor gevallen zijn (de ‘feedback’ van externe politiek op de interne situatie). Men kan dus de oorlog als ongewilde ramp zien, als uitvloeisel van gevaarlijke politiek, als een verkeersongeval in gevaarlijk internationaal verkeer. Men zou zonder meer een bewapeningswedloop, zoals die in onze wereld op verschillende niveaus en tussen verschillende landen, plaats vindt reeds ‘zeer gevaarlijk internationaal verkeer’ kunnen noemen.

De onderscheiding tussen de oorlog in de zin van von Clausewitz en de oorlog als ‘verkeersongeluk’ is belangrijk. De ongewilde oorlog wordt echter door velen ontkend[13]. Het lijkt mij, dat een verstandige politiek er rekening mee moet houden. Het maakt het vraagstuk van de vredespolitiek, al reeds zo moeilijk als men alleen rekening houdt met de oorlog als een middel van politiek, nog gecompliceerder. Zelfs is het zeer wel denkbaar, dat bepaalde maatregelen gunstig werken ter voorkoming van de Clausewitz-oorlog, maar fatale gevolgen kunnen hebben voor de oorlog als catastrofe.

13 B.v. door Geoffrey Blainey: The Causes of War, MacMillan 1973 p. 127 v.v.

Eén enkel voorbeeld. Enorme bewapening, overbewapening waarbij het nucleaire vernietigingspotentieel onvoorstelbaar groot is, zal het beginnen van een Clausewitz-oorlog bijzonder onaantrekkelijk maken. In berekeningen van de machtspolitiek speelt nu eenmaal de te verwachten eigen schade een rol. Die eigen schade is, in de gegeven situatie, buiten iedere proportie met enig voorstelbaar voordeel dat zou gewonnen kunnen worden door het gewelddadig uitvechten van een belangengeschil. M.a.w. de Clausewitz-oorlog is tussen zwaar bewapende nucleaire machten niet voorstelbaar, behoudens als 'preemptive war', als oorlog die men begint omdat men zekerheid heeft dat de ander zal beginnen.

Maar een nucleaire overbewapening, gevolg van een wapenwedloop waarin wederzijds wantrouwen gevoed door de vindingen van de 'arms-research race' de bewapening heeft opgedreven, heeft heel wat nevenwerkingen, die het gevaar van de ongewilde oorlog vergroten. Zo'n situatie verhindert niet alleen de opbouw van andere vredesvoorzieningen, zij stimuleert ook het wantrouwen, de angst, de vijandschap en de haat. Zo groeit een klimaat, waarin het gebruik van die wapens mogelijk wordt, en waarin gemakkelijk een crisis kan ontstaan waartegen dit (door wapens) topzwaar systeem niet is opgewassen.

De evaluatie van een vredesstrategie zal beide typen van oorlog in haar beschouwing moeten betrekken. Men ontkomt niet aan de indruk, dat degene die de ongewilde oorlog als fenomeen ontkennen juist de theoretici zijn, die 'vrede door wapenmacht', 'vrede door afschrikking' bepleiten. Als het waar is, dat de destructiecapaciteit van de tegenstander de lust doet vergaan een oorlog met hem te beginnen, dan wordt door overbewapening de kans op de Clausewitz-oorlog kleiner. Maar als die oorlog toch zou uitbreken, zouden de vernietigingen veel groter zijn dan zonder al die militaire voorbereiding. In de afschrikkingstheorie kiest men de verkleinde kans op een grotere oorlog boven de vergrote kans op een kleinere oorlog. In die berekeningen past niet de overweging, dat door de wapenwedloop de kansen toenemen op een ongewilde oorlog. Dat leidt er blijkbaar toe, dat men de mogelijkheid van een ongewilde oorlog ontkent.

Naar gelang de statenoorlog tussen nucleaire staten of blok-

ken méér gevreesd wordt komt de burgeroorlog als middel om verandering in de status quo te bereiken méér in aanmerking[14].

Er zijn veel soorten burgerloorlog. Internationaal is de burgeroorlog waarbij slechts personeelswisseling optreedt (het ene eliteregime wordt vervangen door een ander) van mindere betekenis. Belangrijker is de burgeroorlog waarbij wel de bestaande structuur wordt gehandhaafd, maar verandering wordt gebracht in het hoogste gezag, zoals in de dekolonisatierebellie. Voor de supermachten is van het grootste belang de structurele burgeroorlog, waarbij het sociaal regime de inzet van de strijd is[15]. Immers zo'n burgeroorlog kan leiden tot wijziging van de bondgenootschappelijke relaties. Waar vroeger een imperium afhing van koloniale verovering, wordt het nu bepaald door de mate waarin een mogendheid de uitslag van belangrijke burgeroorlogen kan beïnvloeden[16]. Vandaar de bemoeiing van de supermachten met burgeroorlogen elders: in de Truman-doctrine beloofden de VS hulp aan elke staat die bedreigd werd door ‘armed minorities or outside pressure’; in de programma's van het Partijcongres van de Sovjetunie wordt regelmatig steun in het uitzicht gesteld aan groepen die zich opmaken het kapitalistische juk af te schudden. Vandaar ook de activiteit van de supermachten om burgeroorlogen te doen ontstaan.

In het algemeen kan men drie wijzen van bemoeiing onderscheiden: hulp aan de rebellen, hulp aan de regering of bemiddeling. ‘Subversion, foreign aid and medianen’ zoals Modelski[17] stelt. De bemiddeling komt in aanmerking als de eerder genoemde bemoeiing uitzichtsloos is, of het conflict gevaarlijke escalatieneigingen gaat vertonen.

Er zijn dus politieke faktoren, die de burgeroorlog in belang doen toenemen. Er zijn ook juridische factoren die daarbij

14 Nader daarover B.V.A. Röling: De burgeroorlog in de internationale verhoudingen, in Opstand en Revolutie, Assen 1965 blz. 9-24.

15 Ik volg hierbij de indeling van Rosenau tussen ‘personal wars, authority wars and structural wars’ James N. Rosenau, Internal War as an International Event, in Rosenau (ed.): International Aspects of Civil Strife, Princeton 1964, p. 45-91, p. 63 v.v.

16 Richard A. Falk, in Rosenau o.c. p. 186.

17 G. Modelski, in Rosenau o.c. p. 23.

een rol spelen. In het VN-Handvest is erkend, dat ‘volken’ rechten kunnen hebben. Die rechten, zoals het recht van zelfbeschikking genoemd in art. 1 van de beide Mensenrechtenconventies van 1966, mogen volgens de Algemene Vergadering in bepaalde gevallen gewelddadig worden opgeëist. De AV erkende het recht van de ‘freedomfighter’ tegen apartheid of koloniale onderdrukking. Door deze legitimatie en legalisering van de opstandigheid bevorderde de VN de rebellie en de burgeroorlog, ten bate van een herstel van de gerechtigheid en vermindering van oorlogskans.

Een burgeroorlog heeft een geheel andere allure als de statenoorlog waarbij twee gewapende machten tegenover elkaar staan. Als het gaat om een structurele revolutie (en die zijn het belangrijkst), is er geen symmetrie. Een machteloze groep staat tegenover een georganiseerd machtsapparaat van de regering, die beschikt over politie en leger. Vandaar dat de burgeroorlog in verschillende fasen verloopt. Eerst komt de periode waarin de opstandigheid aan de volken wordt kondgedaan door terreurdaden, die tevens dienen moeten om de machteloosheid van de aangevallen regering te demonstreren, en om bange en aarzelende burgers te nopen voor de opstandigen te kiezen. Dan volgt de fase van de guerilla-activiteit, slechts effectief indien de guerilla kan onderduiken in de burgerbevolking (waarin hij zich moet bevinden ‘als een vis in het water’). De laatste fasen gaan meer lijken op de regelmatige oorlogvoering, zeker als de rebellen over een stuk grondgebied gaan beschikken en een georganiseerd leger.

De guerillatactiek geeft een enorme macht aan de opstandige die zich gedragen weet door de bevolking. De aangevallen regering staat voor de keuze om nederlagen te incasseren of genocide te plegen op de bevolking die heult met de rebel (zoals in Vietnam min of meer plaats had, met de ‘strategic hamlets’ en de ‘free shooting zones’). Tegen een volk valt nauwelijks te vechten, als er nog enige huiver over is om het geheel uit te roeien.

De guerrilla in de burgeroorlog beoogt verandering van de toestand, zij is offensief. De laatste tijd wordt de guerrillaoorlog ook bestemd voor defensie. Met name voor de verdediging van een klein land tegen de overweldiging door een supermacht uit het eigen blok. Naar aanleiding van de over-

weldiging van Tsjechoslowakije in 1968 door de Sovjetunie, werd in Joegoslavië de Wet op de Nationale Defensie aangenomen. Volgens deze wet is iedere Joegoslaaf partizaan als het land zou worden binnengevallen, en is het hem verboden om enige wapenstilstand of capitulatie te erkennen. Hij moet doorvechten in kleine plaatselijke groepen. Het is de volledige democratisering van de oorlogvoering - en in vredestijd wordt de bevolking voor deze 'totale verdediging' opgeleid. Het is de guerrilla als 'deterrence', die de supermacht de keuze laat tussen afzien van invasie of een oorlogvoering die op genocide lijken gaat.

Dat Joegoslavisch patroon van afschrikking heeft met de nucleaire oorlog gemeen, dat als het niet werkt, als het toch mis gaat, het heel erg mis gaat. Het verschilt van de nucleaire afschrikking in het alleen defensief bruikbaar zijn van deze wapenmacht. Bij nucleaire 'deterrence' kan de ander bevreesd raken, dat het afschrikkingswapen als aanvalswapen gebruikt zal worden. Daarvan kan geen sprake zijn bij het Joegoslavisch Volksleger.

Dat is het aantrekkelijke van deze nieuwe vorm van 'si vis pacem para bellum'. Hij is slechts in bepaalde landen verwerkelijkbaar, en slechts in desperate omstandigheden. Intussen heeft in 1972 Roemenië het voorbeeld van Joegoslavië gevolgd[18].

Een laatste vorm van oorlogvoering dient nog genoemd: de ongeregelde oorlogvoering waartoe een volk kan komen, dat machteloos is, en radeloos, en dat iets van derde landen wil gedaan krijgen. Het gaat hier om de activiteit die bestaat uit het vernielen van vliegtuigen, het doodschieten van willekeurlingen, het kapen van ambassadeurs, het opblazen van pijpleidingen - destructie, sabotage, waarmede men aandacht in de wereld wil krijgen voor het desperate lot, en waarmede men zoveel schade wil aanrichten, dat aan de eisen wordt toegegeven. Duidelijk voorbeeld van deze wijze van oorlogvoeren leveren de Palestijnse bevrijdingsorganisaties.

Men mag deze moderne vorm van geweldpleging niet bagatelliseren. Het zou de normale verschijningsvorm kunnen

18 Nader over de Joegoslavische wet: A. Ross Johnson: Yugoslav Total National Defense, in Survival 1973, p. 54-58.

worden van iedere desperate machteloze groep, die vitale levensbehoeften onthouden wordt. Apartheid, economische ellende en uitzichtloosheid zouden er toe kunnen leiden, en hebben er reeds toe geleid. Als ooit aan gewelddadigheid wordt gedacht tussen Noord en Zuid, tussen de rijke en de arme wereld, dan zal allereerst van dit soort ongeregelde geweldpleging sprake zijn.

4 Oorlog en agressieve politiek

In het vorige hoofdstuk zijn enkele onderscheidingen gemaakt in het algemeen begrip oorlog als gewapend conflict tussen staten. Wij hebben onderscheid gemaakt tussen de beperkte oorlog en de totale oorlog, en gezien dat de laatste eeuwen - onder invloed van sociale omstandigheden en van de industriële en technische vooruitgang - er een ontwikkeling was in onze wereld van beperkte oorlog naar de totale oorlog. Maar dat, alweer onder invloed van de wapens, de beperkte oorlog toch weer een begrip van betekenis kon gaan worden.

We bespraken ook andere onderscheidingen: de gewilde oorlog en de ongewilde oorlog, de oorlog in de zin van von Clausewitz: oorlog als voortzetting van de politiek met andere middelen, en de oorlog als onbedoelde ramp, als catastrofe. Het ging hier niet zozeer om een duidelijke scheiding, maar om een onderscheiding. Ook de, vormen van gewilde en ongewilde oorlog kunnen door elkaar lopen. Niet alleen omdat heel wat welbewuste beslissingen genomen kunnen worden, die nog niet oorlog betekenen, maar wel de oorlog naderbij brengen (al worden die beslissingen genomen in de verwachting en de hoop dat ze niet tot oorlog zullen leiden), maar ook omdat de staten beslissingen nemen op verschillend gebied en door middel van verschillende organen, die niet altijd hetzelfde denken of hetzelfde beogen. Behalve het actiereactieproces dat bestaat tussen de staten, is er ook het actiereactieproces binnen iedere staat, waaruit omstandigheden en situaties kunnen voortvloeien waarin nauwelijks meer van vrije beslissingen kan worden gesproken.

De onderscheiding tussen gewilde en ongewilde oorlog wordt in het bijzonder vervaagd door het feit dat daden in de bui-

tenlandse politiek gevaarlijk kunnen zijn, het gevaar voor oorlog meebrengen, zonder dat ze zelf oorlogsdaden zijn. Regeringen verschillen vooral in de graad van het risico dat ze bereid zijn te nemen. Foster Dulles, de minister van buitenlandse zaken onder president Eisenhower ging er prat op, dat hij een riskante politiek voerde, 'brinkmanship', het langs de rand gaan van de afgrond. Chroestjow voerde gevaarlijke politiek toen hij raketten ging plaatsen in Cuba. Kennedy nam risico's toen hij aankondigde de doorvaart van de Russische schepen met geweld te verhinderen. Toen werd gesteld: we zullen militair geweld gebruiken met zeer beperkt doel nl. om de raketschepen tegen te houden[1]. Het hing nu van de Russen af of dat Amerikaanse geweld gebruikt zou gaan worden, m.a.w. of men toch zou doorvaren. De Sovjetunie had ook een tegendreiging kunnen doen van beperkte aard, b.v. dat men alle verkeer met Berlijn met geweld zou verhinderen. Met dit soort gewilde daden behoeft men de oorlog niet te willen, maar het wordt een pokerspel waarbij niemand wil verliezen, maar men wel dingen doet die de kans daarop zéér groot maken.

De onderscheiding gewilde en ongewilde oorlog valt dus niet samen met de onderscheiding van gewild of ongewild risico dat in het statenverkeer wordt genomen. Er kan heel wat verschil van inzicht bestaan over de vraag of een bepaalde politiek een gevaarlijke en riskante politiek is. Daar kunnen de meningen zéér over uiteen lopen. En het is vanzelfspre-

1 Het voorstel van de militaire adviseurs was om de raketbases te bombarderen. Zie Arthur M. Schlesinger: A Thousand Days, paperback edition 1967, blz. 625. Kennedy volgde een minder harde lijn. Maar het was zijn beslissing om de ontwikkeling van de raketbases dramatisch voor de televisie bekend te maken, en daarbij openlijk bekend te maken, dat die raketten door de Verenigde Staten niet zouden worden geduld. Daarmede deed hij een openbare toezegging, waarop hij nauwelijks meer kon terugkomen. M.a.w. de Amerikaanse dreiging werd daar geloofwaardiger door. Maar daardoor sloot hij de oplossing van terugtrekking van de raketten na geheime onderhandeling uit, en bleef voor de Sovjetunie slechts de keuze uit openbare vernedering of oorlog. Blijkbaar werd deze externe politiek ook voor een goed stuk bepaald door interne verhoudingen, met name de aanstaande verkiezingen, waarbij de democraten een éclatante overwinning op de Sovjetunie goed konden gebruiken. Men leze over deze kritieke dagen Robert Kennedy: Thirteen Days, Norton 1969.

kend dat in onze tijd, waarin een totale atoomoorlog voor iedere redelijke regering onaanvaardbaar is, de meningsverschillen juist liggen op het gebied van de vraag: 'hoeveel risico brengt een bepaalde politiek mee?' en 'hoeveel risico mag genomen worden?' Waarbij dient opgemerkt, dat iedere politiek risico's meebrengt, en dat ook de afweging van onvermijdelijke risico's een rol speelt. Gemeenlijk schat men de traditionele risico's, zoals die van bewapening en wapenwedloop, lager dan nieuwe, onbekende risico's, zoals die van wapenvermindering en ontwapenig.

Men dient daarbij niet uit het oog te verliezen, dat de buitenlandse politiek voor een groot stuk zich niet afspeelt op het terrein van de militair-politieke verhoudingen, al is het duidelijk dat die verhoudingen, als er een wezenlijk conflict is tussen staten, geen geringe rol spelen.

Een voorbeeld. Enige jaren geleden was er een ernstig conflict tussen Nederland en Indonesië over Nieuw-Guinea. Volgens Nederland had Nederland daar de soevereiniteit, volgens Indonesië behoorde Ned. Nieuw-Guinea, West-Irian, tot Indonesië. Ik laat op het ogenblik in het midden wie daarin gelijk had. Maar toen het conflict zó hoog was gelopen dat de militaire macht zou gaan bepalen wiens opvatting zou gelden, waren er, die zich verzetten tegen zo'n oorlog tussen een volk van 12 miljoen en een volk van 100 miljoen, om een gebied dat duizenden mijlen van Nederland verwijderd was en vlak bij Indonesië lag. Zo'n oorlog zou nooit door Nederland gewonnen kunnen zijn, die les had men van de Franse ervaring in Indo-China kunnen leren, zo werd gesteld. Gemeenlijk houden de staten met zulke factoren rekening. Op de achtergrond van elk belangrijk geschil tussen staten spelen die feitelijke, militaire machtsverhoudingen. Maar het gaat in de dagelijkse buitenlandse betrekkingen om andere dan politiek-militaire verhoudingen. Staten hebben culturele betrekkingen, en economische. Die zijn van groot belang, ook voor de het probleem van oorlog en vrede. Om het oorlogsprobleem duidelijk te stellen, en er ook de ingewikkeldheid van aan te tonen, is het nodig om op de algemene relaties tussen staten wat nader in te gaan.

De soevereine staat, dat is de politieke eenheid waarin de

mensen leven, heeft als doel het welzijn van zijn burgers te bevorderen. Dit welzijn omvat hun behoefte aan een hun toekomende plaats in de wereld. Het betreft beveiliging tegen bedreiging van buiten en bedreiging van binnen. Het betreft de bloei van de economie en de cultuur, waaronder de verwerkelijking van het recht. Op velerlei terrein is de staat dus actief. Op velerlei terrein komt de staat dus ook in contact met de andere soevereine staten.

Zo is er het diplomatieke contact, het politieke contact, het culturele contact, het economische contact en het militaire contact. Relaties kunnen innig zijn of oppervlakkig - dat hangt mede af van de plaats, maar ook van vele andere factoren, bepaald door geschiedenis, cultuur, gemeenschappelijkheid of tegenstrijdigheid van belangen.

De staat is uit op het behartigen van zijn belangen. De regering van elke staat heeft tot taak de nationale belangen te behartigen, zoals b.v. de nationale cultuur te bevorderen, en de nationale economie. Maar hier doet zich een vraag voor: wat wil de staat, uitbreiding van zijn belangen of beveiliging van bestaande belangen?

Er was een tijd dat staten duidelijk uit waren op uitbreiding van hun politieke en militaire macht. Karel V zei van de Franse Koning Frans I: 'Mijn neef Frans en ik denken precies hetzelfde over de dingen: we willen allebei Milaan'. In de 19e eeuw streefden vele Europese staten naar nieuw koloniaal bezit, naar verovering van nieuwe gebieden. Maar op het ogenblik is die neiging veel minder sterk, zo niet verdwenen bij vele van de oude staten. Men streeft gemeenlijk niet meer naar politieke onderwerping van andere staten, naar militaire verovering, maar méér naar beveiliging van de bestaande politieke positie, naar veiligheid[2].

2 In de 19de eeuw sprak men wel van de landhonger van staten. In de 20ste eeuw is méér sprake van zeehonger, het streven om delen van de tot nu toe vrije zee onder exclusieve nationale zeggenschap te krijgen, in verband vooral met de visserij en de exploitatie van de bodemshatten. Vandaar de strijd om uitbreiding van de breedte van de territoriale wateren, maar vooral de erkenning van de speciale rechten van kuststaten op het continentaal plat, de aangrenzende zeebodem, die kan geëxploiteerd worden. Boortorens op het continentaal plat vallen onder de jurisdictie van de kuststaat volgens art. 5 lid 4 van het Verdrag Continentaal
Vervolg noot 2 op pag. 52.
Plat van 1958. Nu de zeebodem van de 'hoge zee' ook exploiteerbaar wordt - en grote rijkdommen daar op exploitatie wachten - ontstaat de mogelijkheid, dat de technisch hoogontwikkelde landen (de enigen die tot exploitatie in staat zijn) zich van die rijkdommen zullen meester maken en daardoor de afstand tussen arm en rijk nog zullen vergroten. Vandaar de streving om de bodem van de 'hoge zee' als gemeenschappelijk bezit van de mensheid te beschouwen en een wereldorganisatie te belasten met het uitgeven van de concessies, waarvan de opbrengst vooral zou ten goede komen aan de ontwikkelingslanden.

Als we staatsactiviteit t.o.v. andere staten onderscheiden naar de vraag of men de bestaande macht wil uitbreiden of bestaande macht wil beveiligen, - dus naar de vraag van offensieve of defensieve politiek - dan kan men zeggen dat in de militair-politieke sector gemeenlijk slechts sprake is van defensie, dat de nadruk dáár tegenwoordig meer valt op defensie, mede omdat de tegenwoordige wapens ertoe dwingen om de oorlog te voorkomen.

In de andere sectoren van internationaal contact behoeft van die defensieve instelling geen sprake te zijn. Sinds de Russische communistische revolutie van 1917 loopt er een duidelijke scheidslijn tussen de staten die leven naar het communistische patroon en die leven volgens het, overigens onderling zeer verschillend, kapitalistische patroon van het private ondernemen. Er is het duidelijke verschil in ideologie, en het is begrijpelijk dat men streeft naar verspreiding van het eigen stelsel. Op dit gebied van het cultureel-ideologisch contact gaat het niet alleen om het veilig stellen van het bestaande, maar is er het streven naar uitbreiding van de eigen levenswijze, door beïnvloeding, propaganda, hulpverlening. De blokken in de Koude Oorlog streven ernaar, dat de ‘derde wereld’, de jonge landen van Latijns-Amerika, Azië en Afrika, die zich bevinden in een proces van ontwikkeling dat wijziging van het oude levenspatroon nodig maakt, als nieuw stelsel het kapitalistische, resp. het communistische patroon zullen kiezen. De blokken in de Koude Oorlog willen door actieve bemoeiing een bepaalde keuze van de Derde Wereld bevorderen.

Als we hier de vraag stellen: offensieve of devensieve politiek, dan kunnen we zeker er niet van uitgaan, dat men slechts uit is op het veilig stellen van de eigen levenswijze in

het eigen land. Wel is het zo, dat ook in het streven naar uitbreiding van het eigen stelsel de gedachte kan meespelen, dat het stelsel in het eigen land bedreigd kan worden als het andere stelsel te grote uitbreiding zou krijgen. Destijds waren er staatslieden in Amerika, die meenden dat de 'American way of life' slechts veilig was als deze door de gehele wereld zou zijn aanvaard. Ook zijn er vroegere Russische uitspraken bekend, die ervan uitgingen dat kapitalisme en communisme niet naast elkaar konden bestaan. Daar denkt men, in beide blokken, nu wel anders over. Maar de actieve ideologische politiek gaat door, soms iets minder zichtbaar omdat niet alle staatsactiviteit in den vreemde aan de openbaarheid treedt. Er is ook de ondergrondse buitenlandse politiek. De Sovjetunie heeft daarvoor onder meer het partijapparaat, in de VS speelt de Geheime Dienst, de CIA, een grote rol. Van Amerikaanse zijde is wel gezegd dat na de Tweede Wereldoorlog door Amerika in meer gevallen in het geheim actief was opgetreden in vreemde landen dan door de Sovjetunie.

Als we de internationale politiek van staten bezien moeten we dus niet alleen kijken naar wat officieel, min of meer openbaar, gedaan wordt, maar ook wat in het strikste geheim, ondergronds, tot stand wordt gebracht. Sinds het oorlogsverbod en het toenemend gevaar van openlijke gewelddadige politiek, is, zo kan men zeggen, een goed stuk militaire machts-politiek ondergronds gegaan. Juist omdat deze ondergrondse buitenlandse politiek zo effectief kan zijn - men denke b.v. aan het omverwerpen van de regering in Guatemala door de CIA - zullen andere staten daar evenzeer op reageren als op de officiële politiek.

In dit verband moet nog gewezen worden op een andere factor, die in de buitenlandse politiek een rol speelt. Niet alleen treedt de staat op, maar ook private personen, ondernemingen, verenigingen. Die particuliere activiteit zal zich vooral voordoen op cultureel en economisch gebied. Soms vindt zij ook plaats op het militaire terrein, b.v. door geldmiddelen ter beschikking te stellen voor het organiseren van invasielegers of subversieve activiteit. Men las b.v. in de krant, dat Tsjombe een leger uitrustte om de macht in Kongo weer aan zich te trekken. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat hij daarvoor de middelen kreeg, niet van de Belgische Staat,

maar van particulieren die er belang bij hadden hem in de macht te herstellen.

Dit door elkaar lopen van bovengrondse en ondergrondse staatspolitiek met particuliere activiteit, die bij grote maatschappijen (zoals de United Fruit Company of de Union Minière) groot gewicht in de schaal kan leggen, maakt het geheel wel zeer onoverzichtelijk[3].

Ook op economisch gebied gaat het lang niet alleen om veiligstelling van het bestaande. In de economie acht men de groei, en het streven daarnaar, wezenlijk. Men is hier nog volop in de fase van de voortdurende uitbreiding van produktie en handel. Dat brengt mede, dat men in de buitenlandse betrekkingen de economische invloed voortdurend poogt uit te breiden, bedrijven tracht te vestigen, markten tracht te veroveren. Ook daarom is het van belang voor de 'kapitalistische landen' dat het 'free enterprise capitalism' zo wijd mogelijk verbreid blijft en verbreid wordt. Het is ook duidelijk dat door de economische betrekkingen de machtssfeer kan worden uitgebreid. Menig land vreest - nu de militair-politieke overheersing van het koloniale stelsel is beëindigd - de ideologische overheersing of de economische overheersing, wat in de jonge landen niet geheel ten onrechte als neo-kolonialisme wordt gebrandmerkt.

Als we dus de buitenlandse staatsactiviteiten onderscheiden in militaire, politieke, culturele (ideologische) en economische, dan kan telkens gevraagd worden, van elk van die gebieden, of die activiteiten offensief of defensief zijn. En we kunnen vaststellen, dat in onze tijd de militair-politieke verovering is teruggetreden, maar dat pogingen tot ideologische of economische 'verovering' passen in het geldende patroon. Dat brengt ons tot een derde aspect van de statenrelaties: het stelsel waarin die betrekkingen plaats vinden, het patroon van de internationale betrekkingen. Met het ontstaan van de soevereine, nationale staten, die soeverein hun belangen bepaalden en die belangen zelf behartigden, werd het statenstelsel *een stelsel van competitie*. In zo'n stelsel is de macht beslissend, en men heeft dan ook wel aan de macht in de leer

3 Recentelijk valt het optreden van de ITT (International Telegraph and Telephoon Company) in Chili te vermelden, waar men zich duchtig inzette om de verkiezing van Allende tot president te verijdelen.

van de internationale betrekkingen een centrale plaats ingeruimd. Die macht kan van zeer verschillende aard zijn, zoals militaire macht, economische macht, ideologische macht.

Maar het internationale stelsel is niet zuiver competitief. Er zijn ook telkens grote gemeenschappelijke belangen die samenwerking eisen. Denkbaar is ook - aan de andere kant van de schaal - een integratief stelsel, een stelsel dat niet op competitie, maar op samenwerking is afgestemd. Regionale integratie is gemakkelijker te bereiken dan integratie op wereldschaal, zoals die in de Organisatie der VN wordt beproefd. Maar ver zijn we daarmede in de wereld nog niet gevorderd. En het is wel duidelijk, dat zolang we nog leven in een competitief wereldbestel, de staten op alle gebied blijven streven naar zo machtig mogelijke posities, al dan niet in bondgenootschappen.

Overzien we dit geheel van factoren:

militaire verhoudingen		
politieke verhoudingen	} offensief	{ competitiestelsel
culturele verhoudingen	} defensief	{ integratiestelsel
economische verhoudingen	}	{ (coöperatie)

dan is het wel duidelijk, dat 'vredespolitiek' of 'politiek die tot oorlog leidt' niet alleen te maken heeft met de militairpolitieke verhoudingen. Men kan een *militair*-defensieve politiek, uit op veiligheid, voeren, maar tegelijk een agressieve ideologische en economische politiek. Men spreekt daarom terecht niet alleen van directe, militaire agressie (oorlog) maar ook van indirecte agressie, economische en ideologische agressie (subversie).

De wijze waarop een land agressief is, m.a.w. het middel dat wordt gebruikt om belangen te vestigen en de macht uit te breiden, zal bepaald worden door de omstandigheden. Op het ogenblik bestaat er een sterke publieke opinie tegen militaire agressie, en zo'n agressie is ook in het VN-Handvest verboden. Daarbij komt dat militaire agressie gemakkelijk zou kunnen leiden tot oorlogen met atoomwapens, tot de wereldoorlog. En dat dient te worden vermeden. Vandaar dat de dynamiek van de buitenlandse relaties in het algemeen méér bepaald wordt door ideologische en economische

activiteit, dààr bestaat nog een grote mate van vrijheid van actie. Een rijk land zal geneigd zijn vooral van economische middelen gebruik te maken tot uitbreiding van zijn macht, een arm land (zoals de Sovjetunie vlak na de Tweede Wereldoorlog, of China nu) heeft niet veel meer te bieden dan de ideologische, met name de revolutionaire gedachte.

Agressie op één gebied, met één van de drie middelen, militaire, economische, of ideologische, kan gemakkelijk met een ander middel worden beantwoord. Na de Tweede Wereldoorlog bestond in de westerse wereld een grote angst voor de ideologische agressie, uitgaande van de communistische wereld. Een gedesorganiseerd en verarmd, mogelijk wanhopig, Europa had wellicht oplossing uit de moeilijkheden gezocht in de methode van het totalitaire communistische dwangsysteem. Op deze uitdaging in het ideologische vlak gaf Amerika een wijs en doeltreffend economisch antwoord in de Marshall-hulp. Door de Marshall-hulp kon Europa zich snel herstellen. Met groeiende welvaart en voldoende begrip voor sociale rechtvaardigheid was er geen gevaar meer te duchten van ideologische communistische agressie. De ontvankelijkheid voor de verleiding ervan werd erdoor weggenomen.

Op een andere communistische uitdaging, in Azië met name in Vietnam, gaf Amerika een militair antwoord op wat het als communistische agressie beschouwde. In het algemeen is het militaire antwoord minder effectief. Men kan het vuur niet doven met het zwaard. Maar hier blijkt tevens het gevaar van de grote militaire macht, al is deze opgebouwd met het motto: ‘vrede is ons beroep’. Hier blijkt het misleidende van sterke bewapeningen die slechts defensief zouden zijn. Ze kunnen niet alleen dienen om een militaire reactie te voorkomen tegen een onduldbare offensieve ideologische of economische politiek. Ze kunnen ook gebruikt worden als reactie op onwelgevallige ideologische of economische politiek van de tegenstander.

De militaire reactie van de Sovjetunie op de ideologische veranderingen in Hongarije (1956) en Tsjechoslowakije (1968) is van dit laatste een duidelijk voorbeeld.

Een boeiend voorbeeld van het eerstgenoemde levert de Ja-

panse politiek in de jaren twintig en dertig. Het Japanse plan omvatte: activiteiten in de Europese koloniën om daar opstand en verzet aan te wakkeren tegen het koloniale beleid, onder de leus ‘Azië voor de Aziaten’. Zo spoedig een kolonie of een deel daarvan de onafhankelijkheid zou hebben uitgeroepen, zou Japan met de nieuwe onafhankelijke staat een verdrag van wederzijdse bijstand sluiten. En geen Europese staat zou het aandurven met militaire macht de vroegere kolonie terug te veroveren, als hij dan de strijd zou moeten aanbinden tegen die nieuwe staat en zijn bondgenoot Japan. Voor die politiek was nodig een heel sterke militaire Japanse macht, en deze werd dan ook opgebouwd. Maar zij zou alleen defensief gebruikt worden, slechts tegen aanvallen van anderen. In volle overtuiging trad Japan in 1928 toe tot het Kellogg-Briand Verdrag, dat de oorlog als middel van nationale politiek uitbande, en sloot Japan een vriendschapsverdrag met Nederland. Het kon dat doen omdat de Japanse agressie volgens deze politiek niet militair was maar ideologisch.

Die politiek van prins Konoye en Hirota is misgelopen omdat de militairen toen ze eenmaal zo sterk waren, ongeduldig werden, en het heft zelf in handen namen. Dat is het gevaar van een sterke militaire macht, die defensief is bedoeld: de militairen kunnen zich gaan bemoeien met de buitenlandse politiek, en militair willen bereiken wat economisch of ideologisch langer duurt. Een ander gevaar is, dat men een des te driester ideologische of economische politiek aandurft naar gelang men overtuigd is dat de andere partij militair niet zal durven reageren. Ook hier kan de arrogantie van de macht dan tot heel gevaarlijke politiek leiden.

Een actueel voorbeeld van een defensieve militaire macht, die tot taak heeft een militaire reactie op uitdagende ‘indirecte strategie’ te voorkomen, kan men vinden in de politieke plannen van de vroegere Westduitse minister F.J. Strauss[4]. Strauss beoogt een verenigd Europa, dat zich uitstrekt van de Atlantische Oceaan tot de grenzen van de Sovjetunie. Hij wil dit grote Europa opbouwen, niet door militaire verovering, maar via ‘indirecte strategie’: de kleine staten uit het Sovjet-

4 F.J. Strauss: Herausforderung und Antwordt, Stuttgart 1968.

blok zullen vrijwillig naar het Westen overlopen, zwichtend voor de verleiding van de westerse welvaart en de westerse vrijheid. Strauss wil die verleiding welbewust hanteren. Maar zal de Sovjetunie niet militair optreden, zoals zij deed in 1956 tegenover Hongarije en in 1968 tegenover Tsjechoslowakije? Om zo'n militaire reactie van de Sovjetunie te voorkomen dient dan de Europese kernmacht: de dreiging daarmede zal Russische interventie verhinderen. Het is begrijpelijk, dat het hier gaat om een levensgevaarlijke politiek, die des te gevaarlijker is daar zij met volle recht kan stellen, dat de Europese kernmacht slechts dient om een aanval van de Sovjetunie te voorkomen.

Er moge uit blijken, dat met de simpele stelling ‘de wapens nooit agressief te gebruiken’, ‘de militaire macht slechts voor defensie te handhaven’, - ‘peace is our profession’ - nog maar weinig is gezegd. Beslissend is de relatie tussen deze ‘defensie’ en de ‘offensie’ op ander gebied. De verstrengeling van de verschillende gebieden van buitenlandse politiek is wezenlijk voor het evalueren in internationale betrekkingen van een defensieve militaire politiek.

In de ‘stratégie totale’ zoals ontwikkeld door de generaal Beaufre[5] wordt ervan uitgegaan, dat de vrijheid tot actie alleen nog bestaat op economisch, politiek en ideologisch gebied. Dáár moeten de veroveringen, de uitbreiding van de belangen, bereikt worden. De militaire macht dient er slechts voor, om het zo gewonnene veilig te stellen, de vruchten van de ‘stratégie indirecte’ te beschermen tegen militaire reactie van de door de indirecte actie benadeelde. In deze theorie is de militaire taak strikt defensief. Het offensieve, agressieve element ligt in de economische en ideologische sfeer, waar vrijheid van actie dan ook als een recht wordt opgeëist. Het oprichten van het ‘ijzeren gordijn’ door de Sovjetunie na de Tweede Wereldoorlog was een duidelijk zwaktebod, ter bescherming tegen de verleiding van de politieke vrijheid en de economische welstand, in dienst van de handhaving van de status quo (inclusief de nieuwe machtsposities in de oorlog veroverd).

5 A. Beaufre: Dissuasion et Stratégie, Paris 1964 en Stratégie de l'Action, Paris 1966.

5 Oorlog en koude oorlog

We behandelden in het vorige hoofdstuk de verschillende wijzen, waarop staten met elkaar kunnen verkeren en op elkaar invloed kunnen uitoefenen. We stelden vast dat ze op de verschillende niveau's agressief of defensief konden optreden, en wezen erop, dat dit alles zich afspeelt binnen een stelsel van internationale verhoudingen dat overwegend een competitiestelsel is maar waarin integratietrekken te vinden zijn. De uitersten zijn hier volledige competitie en volledige integratie.

Het is vanzelfsprekend, dat in het gegeven patroon van statenverhoudingen de grote staten zich anders gedragen dan de kleine. Het gaat ook de grote om belangenbeveiliging en belangenbevordering. Maar de kleine staten zijn gemeenlijk reeds lang overtuigd, dat zij als machtelozen zich in veel moeten leren schikken, dat zij genoegen moeten nemen met minder veiligheid, dat zij gebaat zijn bij een voorzichtige politiek, en dat zij, b.v. op het gebied van het militaire, méér bedreigd worden dan bedreigen. Zij zullen zich graag in groepen verenigen om daardoor, gezamenlijk, méér te betekenen in het krachtenspel der internationale verhoudingen. Zij hebben de bijzondere positie dat zij zich soms scharen onder de vleugels van de ene grote staat b.v. Amerika, om zich beveiligd te weten tegen de macht van de andere grote staat, b.v. de Sovjetunie. Intussen kunnen zij, door het nauwe bondgenootschap met zo'n grote staat, betrokken raken in de buitenlandse politiek van die staat, die, juist als grote staat, méér agressieve aspecten kan hebben dan aan de kleine staat lief is. Op menig punt hebben grote en kleine staten tegengestelde belangen. Men zou kunnen zeggen, dat in de staten-

wereld nog feodale verhoudingen bestaan, die tussen mensen reeds lang zijn afgeschaft[1].

De economische verhoudingen tussen staten doen in veel opzichten denken aan vroegere economische verhoudingen tussen mensen, verhoudingen zoals zij golden in de vorige eeuw. Zij worden beheerst door een marktmechanisme, dat nog niet door een centrale instantie wordt bijgestuurd ten bate van de zwakkere.

Het stelsel van internationale betrekkingen ziet er anders uit indien men vooral denkt aan de betrekkingen van VS, Sovjetunie en China, dan wanneer men vooral ziet naar de statenrelaties b.v. in Europa[2]. Die tegenstelling tussen de groten en de kleinen is een niet te verwaarlozen aspect. Verdeling van de wereld in nucleaire en niet-nucleaire machten is er één kant van. Maar er zijn belangrijke andere tegenstellingen, die een rol spelen in het oorlogsprobleem.

Ik wil er hier drie noemen. Allereerst de tegenstelling die gemeenlijk wordt aangeduid als de tegenstelling *West-Oost*, de tegenstelling van de 'Koude Oorlog', de tegenstelling dus van wat wij 'de vrije wereld' noemen met 'het Communistische blok'. In die tegenstelling speelt de confrontatie van Amerika en Rusland, de twee grote machten die als supermachten uit de Tweede Wereldoorlog te voorschijn kwamen. Oorspronkelijk behoorde China tot het Sovjetblok. Sinds het zich daaruit los maakte speelt het een zelfstandige rol als supermacht -in-wording, die als de nodige technische ontwikkeling zou worden bereikt met zijn 750 miljoen inwoners een bedreiging zou kunnen zijn voor beide andere supermachten.

Er is ook de tegenstelling *Noord-Zuid*, tussen de rijke landen en de arme landen. Het verontrustende is dat de afstand tussen de arme en rijke landen niet kleiner wordt, maar groter. Armoede is een betrekkelijk begrip. Men wordt zich armoede als zodanig bewust in vergelijking met rijkdom vroeger, of

1 Nader daarover Johan Galtung: East-West Interaction Patterns, Journal of Peace Research (Oslo) 1966, blz. 146-177.
2 Maar de machtige geven de toon aan, wat onder meer meebrengt, dat de theorie van de buitenlandse betrekkingen gedomineerd wordt door de leerboeken uit de grootste staten.

rijkdom van anderen. Vandaar dat het groter worden van de afstand betekent een verheviging van het armoede-probleem.

Er zijn nog meer tegenstellingen tussen de volken en staten, zoals b.v. de rastegenstelling, de tegenstelling tussen *blank en niet-blank*. Dat is een tegenstelling die destijds door de blanken is gemaakt. De blanken voelden zich superieur en zij waren ook in staat om de niet-blanke wereld voor een groot deel aan zich ondergeschikt te maken, in het koloniale stelsel, waarbij in alle varianten van hevigheid discriminerend tegen de niet-blanken werd opgetreden. Geleidelijk is bij ons, dus in de blanke wereld, in de meeste staten de gelijkheid van rassen in beginsel aanvaard. In 1919 werd nog geweigerd om in het Handvest van de Volkenbond de rasgelijkheid op te nemen. Dat geschiedde wel in het Handvest van de VN van 1945.

Maar nu ontwikkelt zich hier en daar, in een overigens begrijpelijke reactie, een discriminatie ten nadele van de blanken. Op de conferentie van Moishi verzette zich China tegen de deelneming door de Sovjetunie aan deze Afro-Aziatische Conferentie: voor blanken is hier geen plaats, was het argument.

Kort gezegd: de Oost-West tegenstelling is afnemend, de Noord-Zuid tegenstelling is toenemend, en de blank-niet blank tegenstelling is veranderend.

Als we deze tegenstellingen overzien dan is het opvallende, dat ze dwars door elkaar lopen. Grote en kleine staten vinden we in elke andere tegenstelling, arme en rijke landen in Oost en West. Er is een enkel niet-blank land dat behoort tot de rijke landen (Kuwait, Japan). Maar gemeenlijk valt de lijn die rijke en arme landen scheidt samen met de kleurlijn. Dat maakt die welvaartstegenstelling zo bijzonder gevaarlijk.

De Oost-West tegenstelling heeft, toen zij als Koude Oorlog ontbrandde, in het begin vooral een militair karakter gehad. Men vreesde dat de tegenpartij militair zou aanvallen. Die vrees bestond aan beide kanten: Amerika en West-Europa vreesden de grote Russische legers die niet ontbonden werden

na de oorlog. De Sovjetunie vreesde de atoommacht van Amerika, en onderging die als een bedreiging[3]. Vóór alles is de ‘Koude Oorlog’ getypeerd door die wederzijdse angst, die tot herbewapening aan beide kanten leidde. In de NAVO ontstond een enorm militair apparaat, met gewone en met nucleaire wapens. In de Sovjetunie stond men jaren machteloos tegenover het Amerikaanse atoombommonopolie. Dat was de tijd van de grootste hevigheid van de Koude Oorlog. Maar in korte tijd kreeg de Sovjetunie ook atoomwapens en raketten. Daardoor verdween de Amerikaanse militaire overmacht. Op het ogenblik is er nog geen gelijkheid van de macht - Amerika is enige malen sterker -, maar is er wel ‘het evenwicht van de verschrikking’, men kan elkaar vrijwel vernietigen. Amerika kan dat enige malen, maar éénmaal is wel genoeg. Intussen is deze gelijktrekking van de macht gepaard gegaan met een vermindering van de spanning. We spreken van dooi in de Koude Oorlog. De Sovjetunie voelt zich veiliger door haar macht, en heeft ook in de Hongaarse crisis (1956) en de militaire interventie in Tsjechoslowakije (1968) kunnen constateren, dat de VS geen werldoorlog durfde riskeren. Analyse van de structuur van de Russische militaire macht heeft achteraf getoond, dat men daar nooit op *militaire* wereldverovering uit was. De militaire structuur daar wees op streven naar beveiliging eerder dan op militaire agressie. Daarop wijst de militaire structuur nog steeds[4]. Dat komt ook in het aantal raketten en de soort bommen die men gemaakt heeft tot uiting. De meest markante trek van de Koude Oorlog is de wederzijdse angst.

3 Zie over die machtsverhouding Karl Deutsch: Kernwaffen und internationales Machtgleichgewicht, in Atomzeitalter, Juni 1966, blz. 158-163.

4 Vergelijking met de Amerikaanse bewapening is in vele opzichten verhelderend. Herman Kahn rekende uit, dat in de VS op iedere dollar, gebruikt voor strikt defensieve doeleinden, er 3 à 4 worden gebruikt voor aanvalwapens, terwijl de verhouding in de SU juist andersom is (WHy ABM? New York 1968). I.F. Stone die in Stone's Weekly van 22 sept. 1969 Kahn citeert, deelt mede, dat de Atomic Energy Commission op 11 sept. 1969 de 28ste Russische ondergrondse atoomproef aankondigde; tot die dag had de AEC 186 Amerikaanse ondergrondse atoomproeven bekend gemaakt.

De angst voor het communisme is er geweest sinds de Russische revolutie van 1917. En terecht. Men moest het communisme wel vrezen, in een kapitalistische wereld waar de sociale rechtvaardigheid in vele staten nog veel te wensen overliet, en waarin het koloniale stelsel door het communisme werd bedreigd. Er was destijds werkelijk reden het te vrezen door de mogelijkheid van succesvolle *ideologische* agressie. Het is de vraag of men er goed aan deed zich tegenover die ideologische agressie militair te weer te stellen. Tegen de verleiding van het communistisch systeem paste eerder de verwerkelijking van meer sociale gerechtigheid in eigen huis (betere sociale wetgeving) en méér politieke gerechtigheid in de wereld (dekolonisatie). Naarmate men dat bereikt: een redelijk sociaal-economisch stelsel intern, en de dekolonisatie, behoeft men de ideologische agressie minder te vrezen. Wie is nog bang in West-Europa dat de communisten ideologisch zullen winnen? De kleine politieke aanhang van de communistische partijen maakt angst op dit punt onredelijk. Maar de economische dekolonisatie heeft nog niet haar beslag gekregen. Op dit punt is de wereld van het ‘free enterprise’ nog kwetsbaar, en kan de communistische doctrine nog wervende kracht hebben in landen die zich uitgebuit en economisch beheerst voelen.

In Amerika ligt dat misschien ook anders. Daar is een negerprobleem, en daar is een armoedeprobleem vooral in Latijns-Amerika. En ook is er minder sociale overheidszorg, zodat bij ongunstige economische omstandigheden wellicht méér de wanhoopsdaad van extremisme te vrezen valt. En men vreest in Amerika zéér dat de Derde Wereld de kant van het communisme zal opgaan.

Destijds, vlak na de Tweede Wereldoorlog, heeft men in Amerika terecht gemeend, dat het na de oorlog verwoeste en verarmde Europa gemakkelijk in wanhoop een uitweg uit de ellende zou kunnen zoeken door een dictatoriaal bewind van communistische aard. Men heeft die mogelijkheid uitgeschakeld door de Marshall-hulp: een economische verdediging tegen een mogelijke ideologische agressie.

Hier blijkt al hoe agressie op bepaald met name ideologisch gebied kan gepareerd worden met activiteit op een ander met name economisch gebied. Dat is vooral van belang in ver-

band met het armoedeprobleem van de ‘Derde Wereld’, de ontwikkelingslanden.

De Koude Oorlog is een verdeling van de blanke, rijke wereld. De Derde Wereld, vooral de Aziatische en Afrikaanse staten hebben zich daarbij afzijdig willen houden. Zij voelden er niet voor om partij te kiezen in een strijd, die zij niet als de hunne beschouwden.

Dat is destijds door de leiders van de blokken aan de jonge landen zeer kwalijk genomen. Amerika wenste dat de jonge landen voor Amerika zouden kiezen, Foster Dulles noemde de neutraliteit in de Koude Oorlog immoreel. Zijn tegenspeler Stalin noemde de Aziatische leiders die zich eerder om nationale onafhankelijkheid bekommerden dan om kapitalisme of communisme, zoals Nehroe en Soekarno, ‘Lakeien van het imperialisme’.

De tegenwoordige houding van Amerika en de Sovjetunie tegenover de jonge landen is een andere geworden. Men aanvaardt hun ‘afzijdigheid van de Koude Oorlog’, maar vreest echter dat de ander zal trachten om de jonge landen in zijn blok te trekken, in het proces van verandering dat die staten ondergaan.

De Sovjetunie heeft als officiële buitenlandse politiek: hulp en steun aan revoluties waarin men het kapitalistische juk wil afschudden[5]. De Verenigde Staten hebben sinds 1947 de Truman-doctrine, waarin de Amerikaanse regering zich bereid verklaarde op verzoek militaire hulp te verlenen aan iedere regering die zich bedreigd voelde door ‘armed minori-

5 Op het 23ste Congres van de CPSU (maart-april 1966) verklaarde L. Brezhnev; ‘The Communist Party of the Sovjet Union regards as its international duty continued allround support of the people's struggle for final liberation from colonial and neocolonial oppression’, en in de aangenomen resolutie werd gesteld: ‘The Congress instructs the Central Committce CPSU to continue to support the peoples fighting against colonial oppression and neo-colonialism; to develop all-round co-operation with the newly-independent countries, to promote in every way the consolidation of the anti imperialist front of the peoples of all continents, and to extend its contacts with the communist and revolutionary-democratic parties of the young states.’ Zie 23rd Congress of the CPSU, Novosti Press, 1966, blz. 41 en blz. 283-284.

ties or outside pressure'[6]. De Eisenhouwer-doctrine hield in, dat de VS bereid waren de leegten op te vullen die zouden ontstaan als Europese machten zich terugtrokken uit bepaalde gebieden (het Midden-Oosten). Volgens de Johnson-doctrine zal Amerika geen tweede Cuba dulden op het Westelijk halfrond[7]. In feite pleegt de Sovjetunie linkse rebellen te steunen, en de VS rechtse regeringen hulp te bieden om ze in het zadel te houden. Het is begrijpelijk dat de supermachten elkaar telkens in deze strijd om de Derde Wereld ontmoeten. Vietnam is een voorbeeld. Daar stond een Amerikaans leger van een half miljoen man tegenover Russische en Chinese wapens, zonder dat dit oorlog betekende tussen de VS en de Sovjetunie of China[8].

De middelen van beïnvloeding zijn ideologisch en economisch, soms ook militair. Vlak na de oorlog was de Sovjetunie arm, en nauwelijks in staat economische hulp te geven. In die tijd lag de activiteit van de SU vooral op het ideologische vlak (propaganda en scholing). Toen de SU ook de welvaart en rijkdom bereikt had, ging het ook economische hulpverlening in dienst stellen van het winnen van vriendschap.

Hulpverlening, als middel om politieke invloed te krijgen en politieke invloed te winnen is door Amerika gebruikt, van de Marshall-hulp tot de 'Alliance for Progress'. Ook in de SU was de economische hulp vooral politiek gemotiveerd, hulp-

6 Eugene V. Rostow: Law, Power, and the Pursuit of Peace, Harper Colophon Books, 1968, noemt de Truman Doctrine 'a rule of law' (blz. 13), en 'the basis of NATO' (blz. 42).

7 De essentie van de Johson-docrrine is dat de VS verklaren niet te zullen dulden, en geweld te zullen gebruiken om te verhinderen, dat staten in het Westelijk Halfrond afwijken van het rechte kapitalistische pad. De Johnson-doctrine werd geformuleerd naar aanleiding van het ingrijpen van de VS in de Dominicaanse Republiek. Als zodanig is zij de tegenhanger van de Brezjnev-doctrine, volgens welke de staten van het Sovjetblok niet zullen dulden, dat een van hen van het rechte communistische pad afwijkt, en geweld zullen gebruiken om dat te verhinderen (zoals dat gebeurde in Tsjechoslowakije, aug. 1968).

8 De oorlog in Vietnam was een beperkte oorlog voor de VS (bperkte legers, beperkte wapens, beperkt territoir), maar een totale oorlog voor Vietnam. Hier blijkt dus nog een andere tegenstelling tussen de kleine landen en de supermachten, een tegenstelling die ook voor Europa van grote betekenis kan zijn.

middel in de Koude Oorlog. De Koude Oorlog heeft dus ook wel goede aspecten: hij bevorderde behalve de dekolonisatie ook de ontwikkelingshulp!

Men heeft echter moeten constateren dat hulp niet gemakkelijk leidt tot vriendschap. Deskundigen spreken van de mysterieuze wet waardoor de vriendschap omgekeerd evenredig is aan de verleende hulp. Het is nu eenmaal gemakkelijker te geven dan om te ontvangen. De ontvanger wordt gekwetst in zijn eigenwaarde, geërgerd door de pretentie van de gever om zich te blijven bemoeien met het gegevene en er voorwaarden aan te verbinden. Alle ongelukken die uit hulp voortvloeien worden aan de gever verweten.

Het lijkt me dat de genoemde wet inderdaad geldt. Zij kan verklaren dat zowel de VS als de SU hoe langer hoe minder geneigd zijn om geld voor ontwikkelingshulp beschikbaar te te stellen. Dat komt mede daarom, omdat die hulp met Koude-Oorlogargumenten werd gemotiveerd.

In de arme landen zijn grote veranderingen op til. Men wil vooruit, men wil groter welvaart. Maar vooruitgang is onverenigbaar met het oude systeem van feodale orde en kaste, met bestaande religieuze en morele opvattingen. Verandering is daarom ook moeilijk intern op vreedzame wijze te bereiken, want die staten kennen nog niet een procedure van verandering zoals die bij ons, na eeuwen van democratische ontwikkeling, is gegroeid.

Vandaar de talrijke gevallen van interne geweldpleging, revoluties, staatsgrepen. De Amerikaanse minister van Defen^sie McNamara noemde 149 gevallen van gewelddadig oproer, opstand en revolutie in de laatste acht jaar, waarvan er 148 in de arme landen plaats hadden[9].

McNamara wijt die onrust vooral aan de wanhoop over te geringe en te langzame ontwikkeling. Dat kan een reden zijn. Ook te snelle ontwikkeling kan tot interne onrust leiden, omdat een deel van de bevolking zo'n snelle ontwikkeling (waarbij allerlei gevestigde sociale en religieuze waarden wor-

9 De rede van McNamara, Montreal 18 mei 1966, Security in the Contemporary World, Dep. of State Bulletin 6 juni 1966, onder de titel ‘The Limitations of Military Power’, opgenomen in Survival, juni 1966, blz. 210-216, en in het Nederlands verschenen in Kernvraag, jrg. 2 No. 3.

den aangetast) mentaal niet kan verwerken. Beperkt houden van de ontwikkeling is echter onmogelijk. De bevolkingsexplosie onder invloed van de medische maatregelen eist intensiever landbouw en industrialisering. Als het armoedeprobleem blijft bestaan in een steeds breder worden van de kloof tussen arme en rijke landen, zou een Koude Oorlog groeien tussen Noord en Zuid, die constante bedreiging zou zijn van de vrede in de wereld.

Omwentelingen in de jonge landen zijn voor de supermachten van belang, omdat wisseling van de regering betekenen kan dat men een andere internationale politiek volgen gaat, steun gaat zoeken bij Moskou of Peking in plaats van bij Washington of omgekeerd. Begrijpelijkerwijs verklaarde McNamara dat een burgeroorlog in een land aan de andere kant van de aardbol een veiligheidsprobleem opleverde voor de VS. Als dat zo is, dan wacht men de uitslag niet gelaten af, maar zal ingrijpen om een gunstige uitslag te bevorderen. Maar als men dat doet, openlijk of in het verborgene, dan wacht de andere partij ook niet af, en zal op zijn manier zijn belangen pogen veilig te stellen. Zo ontstaat de internationalisering van de burgeroorlog, waarbij de tegenstanders van de koude oorlog elkaar, openlijk of verborgen, ontmoeten in een derde land.

Bij de beschrijving van de bestaande statenverhouding werd gewezen op de mogelijkheid, dat die verhouding er een kon zijn van vriendschap of van vijandschap, van vrede of oorlog. Dat die mogelijkheid bestaat, is typisch voor de statenanarchie, waarbij geen macht en gezag boven de staten aanwezig is. Bij vitale geschillen erkent dit stelsel de beslissing door de macht, de militaire strijd, ter bepaling wiens wil zal zegevieren.

Die vriend- of vijand verhouding is zeer wisselvallig. Als men naar vroegere oorlogen ziet, is het opvallend, hoezeer vriendschap en vijandschap afwisselt[10], al tekenen zich in bepaalde perioden soms constante relaties af (erfvijanden). In tijden van vrede kan onderscheid gemaakt worden tussen de ver-

10 J. David Singer: The ‘Correlates of War’, Project, Interim Report and Rationale, in World Politics, XXIV, 1972, p. 243-270, constateerde ‘a general randomness in the choice of allies and enemies’ (p. 265).

houding tot staten die men als bondgenoten ziet in een toekomstige oorlog, en tot staten die men beschouwt als de toekomstige vijanden. De militaire inspanning wordt dan bepaald door de militaire macht van de staat of statengroep, waarmede oorlog mogelijk of waarschijnlijk wordt geacht als men hun agressiviteit niet door eigen wapenmacht zou afschrikken. Die verhouding van mogelijke vijandschap, die gemeenlijk gepaard gaat met stroeve contacten en onvriendelijke bejegening zou men de verhouding van koude oorlog kunnen noemen. Zo'n koude oorlog kan getypeerd zijn door een ideologische tegenstelling, zoals de ‘Koude Oorlog’ tussen NAVO en Sovjetblok, of een tegenwoordige verhouding tussen de Sovjetunie en China. Maar andere elementen kunnen veel belangrijker zijn. De ‘Koude Oorlog’ tussen West en Oost is vóór alles de machtsconfrontatie tussen twee nieuwe supermachten, waartussen de grenzen hier en daar nog onzeker zijn. Vandaar dat hun optreden veeleer is gekenmerkt door ‘Staatsräson’, dan door hun ideologie. Tussen de Sovjetunie en China is inderdaad één van de verschillen de aard van hun communisme, en daarmede samenhangend hun beider claim op het leiderschap. Maar belangrijker is wellicht het territoriale dispuut. Naar Chinese opvatting oefent de Sovjetunie een koloniaal regime uit over een deel van China, terwijl de Sovjetunie verontwaardigd constateert dat China stukken van de Sovjetunie opeist.

De wereldverhoudingen zijn door een en ander wel zeer gecompliceerd geworden. Het naoorlogse bipolaire stelsel, waarin twee gemarkeerde supermachten de dienst uitmaakten, is verdwenen. Daarvoor in de plaats is een ontwikkeling gekomen in de richting van multipolariteit. China maakt zich op om de rol van een derde supermacht te gaan vervullen. Defensief heeft het een machtspositie, die elke andere supermacht zou doen huiveren het aan te vallen. Offensief is het zwak, de militaire opbouw is dan ook geheel op defensie gericht, inclusief de militaire atoommacht, die binnenkort in staat zal zijn iedere aanvaller ondraaglijke schade toe te brengen. West-Europa en Japan hebben zich intussen tot vrij onafhankelijke economische machten ontwikkeld, waarmede ook de supermachten rekening moeten houden.

Het nieuwe van de Nixon-Kissinger-politiek is, dat zij (veel later dan redelijkerwijs te verwachten was) eindelijk die multipolariteit erkent, en daarop de Amerikaanse verhoudingen afstemt. Het gaat bij hen om machtspolitiek in de oude stijl. Uitgegaan wordt van de voorlopig vastliggende Chinees-Russische vijandschap. Daarvan wordt handig gebruik gemaakt om de een tegen de ander uit te spelen. Zowel voor China als voor de Sovjetunie is de grote angst, dat Amerika zich met de ander nauw zou kunnen verbinden.

Toch zijn er bepaalde aspecten, die wellicht uiteindelijk de doorslag zullen geven. In de Noord-Zuid tegenstelling behoort China tot de zeer arme landen, en werpt het zich op als de leider van de arme wereld. In markante geschillen, waar rijkdom of armoede de houding bepalen, ziet men in de Verenigde Naties de rijke kapitalistische en communistische landen een gesloten front vormen tegen de arme wereld (b.v. t.a.v. de zeebodemexploitatie, en de herziening van het régime van de zee). Een ander aspect is het ras. In de 19de eeuw verklaarde Bismarck, dat het belangrijkste gegeven voor de wereldverhoudingen was: dat Amerika Engels sprak. Nu zou men kunnen zeggen: dat Rusland blank is.

Anders gezegd: de elementen die traditioneel allianties of vijandschappen bevorderen, wijzen niet in dezelfde richting, en het is moeilijk voorspelbaar waar dat toe zal leiden. Dat is ook minder belangrijk dan de constatering, dat het spel der diplomatieke betrekkingen wordt gespeeld op het oude patroon van Metternich: een wijze van doen die niet past in het atoomtijdperk.

6 Functie van oorlog en oorlogsdreiging

Heeft de oorlog een functie? Menig land heeft zijn onafhankelijkheid aan een oorlog te danken. Wij in Nederland denken met trots aan onze Tachtigjarige Oorlog waarbij het Spaanse juk werd afgeschud. Zo zullen Amerikanen de functie van de Onafhankelijkheidsoorlog niet gauw onderschatten: daaraan danken wij onze vrijheid, zo stellen zij. Maar ook Canada werd een onafhankelijke soevereine staat - zonder oorlog - maar heel wat later. Gewelddadigheid is wellicht niet de enige weg om aan onduldbare posities een eind te maken, maar het zou wel de snelste weg kunnen zijn.

Heeft de oorlog een functie? Als dat waar zou zijn, als de oorlog een rol zou spelen in de vraag van 'behoud' of 'verandering', dan zou uitbanning van de oorlog alleen mogelijk zijn, als iets anders zijn functie zou kunnen overnemen.

Het woord 'functie' verdient nadere toelichting. Men kan functie opvatten als 'welbewust gehanteerd middel om iets te bereiken', zoals, onafhankelijkheid, of nieuwe markten en afzetgebieden, of toegang tot grondstoffen. Bij dit begrip van oorlogsfunctie past het oorlogsbegrip van von Clausewitz: de oorlog als middel van nationale politiek: ter beveiliging of ter bevordering van belangen.

Men kan ook functie opvatten als middel waardoor, niet welbewust bedoeld, bepaalde ontwikkelingen zich voltrekken. Zo zag men in de ontwikkelingsleer van het darwinisme de oorlog als de toetssteen welk volk, in de strijd om het bestaan, mocht blijven voortleven: de 'survival of the fittest' zou door de oorlog worden verzekerd, en daardoor zou de oorlog een functie hebben in het omhoog brengen van het mensdom[1].

1 In deze geest b.v. R. Steinmetz: Soziologie des Krieges. Leipzig 1929, vooral in het hoofdstuk 'Der Krieg als Weltgericht', blz. 355 v.v. Een enigszins daarmede verwante theorie wordt gegeven door Robert Bigelow: The Dawn Warriors. Man's Evolution Toward Peace (Boston-Toronto 1969,), die betoogt dat de ontelbare oorlogen selectief hebben gewerkt omdat de overwinning te danken was aan de capaciteit tot samenwerking. En daar de tegenwoordige mensheid bestaat uit de nakomelingen van de overwinnaars, kan men, volgens Bigelow, stellen, dat door de oorlogen een mensheid ontstaan is, in staat om in wereldverband te leven. In deze visie zijn de vele oorlogen uit het verleden een reden tot optimisme ten aanzien van de toekomst.

Zo heeft men wel de oorlogsfunctie daarin gezocht, dat de oorlog zou voorkomen dat de mensheid van verveling in slaap zou sukkelen: oorlog en oorlogsdreiging zou de mensheid wakker houden, op haar 'qui vive, en de prikkel zijn tot actieve vooruitgang. Prof. Leo Polak heeft over dezulken terecht opgemerkt, dat het dan maar beter voor hen is, en dat ze verdienen, zich dood te vervelen[2].

Zo heeft men de oorlogsfunctie gezien als het middel, door de natuur gehanteerd, om het bevolkingsaantal op een leefbaar peil te houden. Sommige volken doden pasgeborenen als hun aantal te groot wordt: nu men dat niet meer doet, treedt oorlog op als 'uitgestelde kindermoord', waardoor het evenwicht weer zou worden hersteld. Deze theorie van Bouthoul[3] heeft in zoverre een kern van waarheid, dat in een overbevolkte wereld oorlogen gemakkelijker te verwachten zijn, die op ruwe wijze aan die overbevolking een einde zouden kunnen maken. Het is niet te ontkennen, dat wereldoverbevolking zal moeten worden voorkomen als men de vrede in de wereld wil handhaven.

2 'En een mensheid, zó levensarm en geesteloos, dat zij de oorlog als levensprikkel zou behoeven te hanteren, deed beter te gronde te gaan, zich dood te vervelen', Leo Polak Oorlogsfilosofie, Amsterdam 1915, blz. 59.

3 Gaston Bouthoul heeft zijn opvattingen over de overbevolking als oorlogsfactor uiteengezet in La Surpopulation: L'inflation démografique, Paris 1964. Daarin ontwikkelt bij de gedachte van de oorlog als 'infanticide déféré' (blz. 221). Uitvoerig gaat hij in op de betekenis van de mentaliteit door de overbevolking geschapen, de massale gefrustreerdheid, geprikkeldheid, agressiviteit. Dat leidt tot oorlog als men er de middelen toe heeft; is dat niet het geval dan tot burgeroorlog (blz. 152). Redenen zijn er in de geschiedenis van elk volk altijd genoeg te vinden, als men door de constante frustratie de behoefte heeft de opgekropte agressie te uiten. Die redenen (onrecht uit het verleden) hebben geen effect, zo stelt Bouthoul, tenzij de met overbevolking samenhangende frustratie-agressie er het klimaat voor geschapen heeft.

Er bestaat ook de opvatting, dat de oorlog de prikkel bij uitnemendheid is geweest en ook in de toekomst zal zijn, om uitvindingen te doen en de wetenschap verder te brengen. Het is begrijpelijk dat in een oorlog koortsachtig wordt gezocht naar nieuwe technieken op het gebied van de wapenen en van de medische verzorging. En het valt niet te ontkennen, dat de oorlog er daardoor vaak toe heeft bijgedragen om in korte termijn grote ontdekkingen te doen, b.v. op het gebied van de atoomsplitsing. Maar als men dieper op deze zaken ingaat, dan blijkt dat in het algemeen de vredestijd wetenschappelijk produktiever is dan oorlogstijd. De Amerikaanse hoogleraar Nef heeft dat in een grote studie overtuigend aangetoond[4].

Oorlogen betekenden ontmoetingen van volken en culturen. Vandaar dat zij soms grote gevolgen hadden op cultureel gebied, zoals b.v. de Kruistochten of de Napoleontische oorlogen[5].

Oorlogen hebben er in het verleden vaak toe bijgedragen dat er verandering kwam in bestaande sociale structuren, dat lagere klassen een betere plaats kregen binnen het nationale verband (b.v. de klasse van de arbeiders in Europa, of de negers in Amerika) of dat onderworpen volken, via de oorlog gevoerd door de moederlanden, de onafhankelijkheid bereikten (na de Napoleontische oorlogen ontstond de emancipatie van Zuid-Amerika, na de Eerste en Tweede Wereldoorlog de emancipatie van Azië en Afrika).

Naast deze ‘functies’, in de zin van niet-bedoelde maar wel plaats hebbende werkingen van de oorlog, kan men ook de disfuncties noemen; de negatieve werkingen, zoals de ontvolking van Midden-Europa door de godsdienstoorlog. Ook kan men de cultuurvernietiging noemen. De geschiedenis toont hoe hoge culturen door oorlog te gronde gingen omdat onderlinge oorlogen zo uitputtend werkten dat de erbij betrok-

4 John U. Nef: Western Civilisation since the Renaissance, New York and Evanston 1963.

5 Zo b.v. J. Christopher Herold: Bonaparte in Egypte, London 1963, waar hij concludeert: ‘As in Italy, Germany and Spain, so in Egypt Napoleon had set in motion the forces that work for change against the inert mass of past tradition (blz. 390).

ken staten een gemakkelijke prooi werden voor van buiten komende barbaren.

De oorlog als uitdunningsproces kan een negatieve selectie betekenen. Een Derde (nucleaire) Wereldoorlog zou wellicht heel wat presteren op het gebied van ontvolking, maar waarschijnlijk zou vooral het technisch hoogst ontwikkelde deel van de mensheid vernietigd worden, hetgeen zeker door ons als negatieve selectie zou worden beschouwd.

Ook dient de cultuurontaarding hier genoemd te worden. Onze cultuur is gekenmerkt door de centrale positie die de mens daarin inneemt, zonder onderscheid naar ras, geslacht, taal of godsdienst. Met die specifieke cultuurwaarde is het moderne massaal werkende wapen in strijd. Dat wapen kan alleen gebruikt worden op de basis van een minachting van de mensenwaarde. Het zou niet onmogelijk zijn, dat de cultuurcrisis waarvan men zoveel spreekt niet zozeer wordt veroorzaak door gevoelens van angst maar door gevoelens van schuld. Met geleidelijk gegroeide opvattingen omtrent de waarde van het mensenleven zijn atoombommen op steden, napalm op burgers niet te rijmen.

De doeleinden, die men met oorlog heeft nagestreefd, zijn vele geweest. Men zou kunnen onderscheiden *offensieve* en *defensieve* doeleinden, al zijn de grenzen vloeiend en de overgangen vaak onzichtbaar.

Bij offensieve doeleinden wordt gestreefd naar het krijgen van nieuwe belangen (verandering van de status quo), bij defensieve naar het verdedigen van bestaande belangen (handhaving van de status quo).

Onder offensieve, agressieve oorlogen vallen de *bevrijdingsoorlogen*[6] en de *veroveringsoorlogen*. Maar als het er om gaat dat zonder terreinuitbreiding geen militaire verdediging mogelijk is, of geen zelfstandig economisch bestaan, dan is het achterliggend motief van zo'n veroveringsoorlog de verdedigingsmogelijkheid. Juist het leven in een competitiesysteem maakt dat vaak in het zich sterker en groter maken de

6 Er moet hierbij opgemerkt worden dat velen de bevrijdingsoorlog niet zien als een verboden agressieve oorlog, maar als een geoorloofd middel om de resultaten van vroegere agressie ongedaan te maken.

angst verscholen is, dat anders anderen zich sterker en groter zullen maken, en dat men zich dan op de lange duur niet zal kunnen verdedigen. Zo zijn de koloniale oorlogen in de 19e eeuw, waarbij de Europese staten streefden naar macht over grondstoffenproduktie en afzetmarkten, gedeeltelijk ook te verklaren uit angst dat anders steeds meer gebieden door anderen zouden worden buitgemaakt. Het streven naar meer politieke en militaire macht, dat in vroeger eeuwen ook als duidelijk zelfstandig doel, ter wille van de nationale eer, was voorgekomen, werd later vooral bepaald door de resultaten op economisch terrein: bevorderen van economische groei en veilig stellen van de economie. Offensieve oorlogen zijn er ook op het ideologische vlak: de wil om de eigen opvatting uit te dragen: oorlogen ter verbreiding van het christendom op grond van het bijbelse voorschrift: 'Gaat en onderwijst alle volkeren', of ter verbreiding van een bepaalde christelijke opvatting, een katholieke of een protestantse.

In onze tijd is de sociaal-economische ideologie een mogelijke bron van oorlogen. Tegenover elkaar staan het stelsel van het vrije particuliere initiatief (in alle schakeringen van liberaal en sociaal kapitalisme) en het stelsel van communisme (waarin geleidelijk ook allerlei schakeringen zich voordoen). De oorlogen hiermede in verband worden vooral gevoerd naar aanleiding van burgeroorlogen in derde landen, zoals wij zagen.

Elke ideologie kan tot oorlog leiden als er de neiging groeit geen afwijking in andere landen te dulden. In onze tijd zijn vrijheid en vrede uitdrukking van een intens beleefde opvatting. Die vrijheidsopvatting houdt in de erkenning van de mensenrechten en de onduldbaarheid van rasdiscriminatie. Dat brengt mede de mogelijkheid, dat men ten strijde zal gaan om bepaalde rasdiscriminatie op te heffen. Men denke aan Zuid-Afrika, Rhodesië[7]. Elke ideologie kan tot oorlog

7 De Algemene Vergadering van de V.N. heeft in haar Resolutie van 3 nov. 1967 (XXII 2262) vastgesteld, dat het apartheidsregime in Rhodesië een bedreiging van de vrede opleverde en Engeland uitgenodigd met geweld een einde te maken aan dit regime. Blijkbaar werd de apartheid, door de Algemene Vergadering als misdaad tegen de mensheid gebrandmerkt, zó onduldbaar geacht, dat voorduren ervan tot nog erger revolutie en oorlog zou leiden. Onrecht kan zó hevig zijn, dat ten bate van de positieve vrede de negatieve vrede moet worden opgeofferd. Indien echter als beginsel wordt aanvaard, dat sommig ondraaglijk onrecht verdient om met geweld te worden ongedaan gemaakt, dan is het van belang als daarbij tevens het principe wordt aanvaard, dat alleen de VN geroepen is onrecht zó ondraaglijk te verklaren.

leiden als er geen tolerantie is. Wij hebben geleerd tolerant te zijn ten aanzien van religieuze verschillen. We zijn bezig te leren tolerant te zijn voor sociaal-economische verschillen. Kennedy verklaarde terecht dat, zolang die verschillen bestaan, we moeten trachten de wereld te maken ‘safe for diversity’. We zijn er nog niet aan toe om tolerant te zijn voor humaniteitsverschillen. De mensenwaarde is voor velen de hoogste waarde. Maar als dat zo is, dan is het moeilijk om tolerant te zijn ten aanzien van onmenselijkheid.

Zelfs de vredesideologie kan tot oorlog leiden: de oorlog om de oorlog af te schaffen of te verhinderen. Zo zijn er wel in onze tijd, die het bombarderen van de Chinese atoomcentrales bepleiten, om te voorkomen dat China in staat zou zijn om in de toekomst nucleaire oorlogen te voeren.

Er waren tijden, dat staten uit waren op het uitbreiden van hun macht, uit waren op vergroting van hun grondgebied of het politiek aan zich onderwerpen van andere staten. In de ‘oude wereld’ is, mede door de ondraaglijkheid van de oorlog, dit agressieve element teruggedrongen op het gebied van het militair-politieke maar lang niet op het gebied van het economische en het ideologische.

Op het militaire gebied overweegt voor menigeen de gedachte van veiligheid, het veilig stellen van het bestaande, dus niet meer het eigen imperialisme maar slechts de zorg dat men niet het slachtoffer zal worden van het imperialisme van anderen. Dat komt duidelijk tot uiting in de militaire leuze: ‘peace is our profession’.

Zelfs als alle staten op het militair terrein slechts uit zouden zijn op veiligheid, ‘security’, zou daardoor het oorlogsgevaar niet zijn geweken. Want veiligheid zal voor menigeen slechts aanwezig zijn als hij iets sterker is dan de tegenstander. Maar die opvatting heeft de tegenstander wellicht ook. Vandaar de mogelijkheid van wapenwedloop in een statenverhouding die slechts door veiligheidsgedachten wordt beheerst.

Daarbij komt ook nog dat de grenzen tussen offensieve en

defensieve oorlogen vaak vaag zijn. Maar het begrip defensieve oorlog is eenvoudig: de oorlog ter verdediging van bestaande belangen. Duidelijkste voorbeeld: de verdediging tegen de vijandelijke militaire aanval. Daartegen mag men zich vanzelfsprekend verdedigen. Dat wordt uitdrukkelijk erkend in art. 51 van het VN-Handvest.

Maar het is begrijpelijk dat het gedrag van de aangevallen staat op politiek, militair, economisch, ideologisch gebied, zó kan zijn geweest, dat de militaire aanval als reactie daarop plaats had. De militaire aanval van de ander kan geprovoceerd zijn, kan gedaan worden onder het motto van verdediging tegen b.v. economische of ideologische agressie[8]. Of ook als verdediging tegen dreigende toekomstige macht van de aangevallen staat. Men spreekt dan wel van preventieve oorlog, de oorlog die wordt begonnen in de overtuiging dat de tegenstander zich krachtiger aan het maken is om straks zelf aan te vallen.

Het is duidelijk dat dit motief van zelfverdediging tegen toekomstige aanval soms in alle oprechtheid kan bestaan, maar de gehele geschiedenis door is misbruikt door agressoren die een moreel motief nodig hadden voor hun misdadige plannen.

Men spreekt niet alleen van defensieve oorlog in het geval dat men militair wordt aangevallen of met een toekomstige aanval wordt bedreigd, maar ook in andere gevallen, zelfs als men zelf met het vechten begint. Dat gaat over de omstandigheden waarbij elders bestaande belangen van de staat worden aangetast, b.v. zijn onderdanen elders worden vermoord of van hun bezittingen worden geroofd. Staten hebben heel wat belangen buiten hun grondgebied, t.a.v. hun eigen mensen, hun bezittingen, hun gebruikelijke activiteiten. In de Suez-oorlog, naar aanleiding van de onteigening van

8 Vandaar dat de belofte van de ene staat aan de andere om hem militair te helpen als hij wordt aangevallen, meestal gepaard gaat met ingrijpende bemoeiing met de buitenlandse politiek van de staat wiens veiligheid wordt gegarandeerd, of dat de belofte van garantie alleen wordt gegeven in geval van ongeprovoceerde aanval (hetgeen de belofte zeer weinig betrouwbaar maakt). Daar zit de moeilijkheid bij garanties van Amerika en de Sovjetunie aan India tegenover China, in ruil voor het niet zich aanschaffen van nucleaire wapens door India.

de Suezkanaalmaatschappij, begonnen Frankrijk en Engeland een aanval op Egypte ter verdediging van hun belangen bij het kanaal en de vrije vaart daar doorheen. De Verenigde Staten rechtvaardigden hun optreden in de Dominicaanse Republiek met het feit dat Amerikanen daar in gevaar verkeerden en beschermd moesten worden.

Juist in verband met dit soort offensieve, agressieve oorlogen ontwikkelde zich het begrip van de rechtvaardige oorlog 'bellum justum'. Het ging daar om de vraag wanneer een staat zelf mocht beginnen, de oorlog mocht ontketenen. Die leer is in de geschiedenis gebruikt als protest tegen de oorlog en als pleidooi voor de oorlog.

Toen de Christenheid in de eerste eeuwen nog ondergronds leefde, was er de algemene veroordeling van de oorlog en de militaire dienst. Met de bekering van Constantijn, en het samengaan van Kerk en Staat, ontstaat de leer van het 'bellum justum' als pleidooi: culminerend in de Kruistochten waartoe de pausen zelfs opriepen. In Spanje ontstond een levendige discussie naar aanleiding van de wrede praktijken van Cortès en Pizarro, imperiumbouwers en rovers. Er waren twee groepen: degenen die het recht bepleitten om vreemde volken te onderwerpen om vervolgens het evangelie te brengen, en degenen die wel het recht opeisten om het evangelie te brengen, maar slechts het recht erkenden ten oorlog te gaan als die missie werd verhinderd of de bekeerden onheus werden bejegend.

Vitoria behoorde tot de laatste groep, evenals Bartolome de Las Casas. Bij hen werd de leer van het bellum justum gebruikt als protest. Het dispuut werd openbaar uitgevochten in een 'teach-in' waar Keizer Karel V bij tegenwoordig was (1550).

Hugo de Groot bouwde het begrip rechtvaardige oorlog in een volkenrechtelijk systeem, waarin de oorlog als middel werd aanvaard van rechtshandhaving, het laatste middel, de 'ultima ratio'. De oorlog werd daardoor wel aan banden gelegd, maar intussen toch als middel tot rechtshandhaving aanvaard! En het waren de staten zelf die uitmaakten of zij rechten hadden, of hun rechten waren geschonden, of geen ander middel van rechthandhaving toereikend was. Vandaar dat een dergelijk rechtssysteem vanzelfsprekend telkens leidt

tot oorlog, een oorlogssysteem is dat in het atoomtijdperk niet meer bruikbaar is.
Het is goed in dit verband enkele eisen van het begrip 'rechtvaardige oorlog' te noemen:

1 er moet een bevoegd gezag zijn, dat is een soevereine staat;
2 alle vreedzame middelen moeten tevergeefs beproefd zijn;
3 er moet een redelijke verhouding bestaan tussen het gebruikte middel (de oorlog) en het doel (de rechtsbescherming). Men mag geen oorlog beginnen voor een futiel belang; zoals men appeldiefjes niet uit zijn appelboom mag schieten, mag men niet een oorlog beginnen om een staat te dwingen zijn schulden te betalen;
4 er moet een redelijk vooruitzicht zijn, dat men de oorlog ook zal winnen, en dus de rechtsbescherming zal bereiken (dat was b.v. in het conflict tussen Nederland en Indonesië om Nieuw-Guinea niet het geval).

Het is duidelijk dat een totale nucleaire oorlog, die zeker wederzijds vernietiging teweeg zou brengen, niet meer een redelijk middel is ter verdediging van rechtsbelangen, en dat het ook zeer twijfelachtig is of men daardoor de rechtsbescherming zal bereiken. Er is de grote mogelijkheid, dat er geen belangen en geen mensen meer zouden overblijven. Vandaar dat de VS niet ingrepen in de Hongaarse crisis van 1956.
Maar kleine oorlogen, beperkte oorlogen, zonder de zwaarste wapenen, en met beperkte legers en op beperkte gebieden gevoerd, zouden als zodanig nog wel als rechtvaardige oorlog gehanteerd kunnen worden. Maar dan is er altijd het gevaar, dat ze uit de hand lopen, geleidelijk verhevigen ('escalation'), en dan zouden leiden tot de totale oorlog die tot elke prijs vermeden moet worden.
Vandaar dat in het Handvest van de VN elke oorlog wordt verboden (art. 2 lid 4) behalve de oorlog in verdediging tegen gewapende aanval (art. 51), dat is dus de oorlog die alreeds door de ander is begonnen. De staten houden zich vaak niet aan dit verbod. In beginsel is het echter te begrijpen, dat als er zo nu en dan gebruik van geweld nodig zou zijn (b.v. als een land zich aan genocide schuldig zou maken), de hantering ervan overgelaten zou moeten worden aan de VN

zelf. De noodzakelijke herziening van de oude leer van de rechtvaardige oorlog zou kunnen meebrengen, dat het recht om geweld te gebruiken in deze gevallen strikt gereserveerd zou worden voor de VN als enig bevoegd gezag.

Het oorlogsverbod is allereerst ontoereikend omdat de staten zich er niet aan houden, en allerlei ‘doctrines’ hebben ontwikkeld om de toepasselijkheid te beperken: de Sovjetunie t.a.v, ‘bevrijdingsoorlogen’ en t.a.v. geweldgebruik binnen het Sovjetblok om een juiste communistische levenswijze te verzekeren (de Brezjnew-doctrine); de V.S. t.a.v. communistische onwentelingen in Latijns-Amerika (de Johnson-doctrine); de jonge landen t.a.v. de strijd tot dekolonisatie.

Er is nog een andere reden waarom het oorlogsverbod geen solide basis is voor vrede: het oorlogsverbod betreft alleen de Clausewitz-oorlog en heeft geen betekenis voor de onbedoelde en ongewilde oorlog. Juridische regeling die ook deze onbedoelde oorlog zou willen raken, zou het gevaarlijk internationaal verkeer moeten treffen, waarin de oorlog als ‘verkeersongeluk’ kan voorkomen. Wat betreft de nucleaire oorlogen vormen deze laatste soort oorlogen het grootste gevaar. Juridische regeling die het internationaal verkeer minder gevaarlijk maakt kan betreffen de wapensituatie (beperking van het nu bestaande soevereine recht van een staat tot onbeperkte bewapening), het armoedeprobleem, de mensenrechten, het milieu, de interventie, de vreedzame coëxistentie en vooral de nationale soevereiniteit.

Tot nu toe werd gesproken over oorlogsfuncties en oorlogsdoeleinden. Die moeten wel onderscheiden worden van de functies en doeleinden van de *dreiging* van of met geweld. Dat is de vraag van de werking van het feit, dat er in staten een militaire macht bestaat, en de vraag welk effect een staat door dreiging met die macht kan hebben. Men noemt het tegenwoordige stelsel waarin staten met elkaar verkeren wel een ‘dreig-stelsel’, ‘threat system’, waarbij tweeërlei aspecten moeten worden onderscheiden: de uitwerking van het simpele bestaan van de macht van de andere, en de uitwerking van bedreigingen met die macht die doelbewust door de ander geuit worden.

Macht is in staat verandering van de geldende toestand te

voorkomen. Zolang Engelse militairen in Egypte bij het kanaal gelegerd waren, zou naasting van het kanaal onmogelijk zijn geweest op vreedzame wijze. Men zou de deurwaarder die het hoofdgebouw van de Kanaal Maatschappij kwam verzegelen eenvoudig hebben weggeduwd of hem de toegang hebben ontzegd. Actie van Egypte zou alleen mogelijk zijn geweest door verjaging van het Engelse leger, dat is een door Egypte begonnen oorlog met Engeland. Maar toen in juni 1956 de laatste Engelsen waren vertrokken, was de baan vrij tot allerlei actie in Egypte zelf. Daarop kon Engeland allerlei bedreigingen uiten, maar men behoefde dat niet te geloven, en in ieder geval ging de verantwoordelijkheid van het ontketenen van de oorlog nu liggen bij Engeland.

Feitelijke macht heeft een onmiskenbare stabiliserende, handhavende functie. Als zij duidelijk is, markeert zij scherp de grenzen van mogelijkheden. En het is goed als mogelijkheden duidelijk gemarkeerd zijn. Zoals het goed is als staatsgrenzen duidelijk gemarkeerd zijn, dat bevordert ten minste de negatieve vrede (het uitblijven van geweldpleging). Twijfel leidt ook hier tot moeilijkheid. Zekerheid omtrent de macht voorkomt de gelegenheid voor de ander om verandering te bewerken. Als die gelegenheid er wel is, dan schept zij verleiding. Zoals de gelegenheid de dief maakt (tussen mensen) zo kan de gelegenheid de agressor maken (tussen staten). Militaire machteloosheid is terecht een soort passieve provocatie genoemd. De geweldpleging tegen Tsjechoslowakije in 1968 berustte op de uitzichtloosheid van Tsjechische weerstand. Bij de vraag of de Sovjetunie geweld zou gebruiken tegen Joegoslavië speelde een belangrijke rol, dat Joegoslavië zich klaar maakte om weerstand te bieden, en dat hier de blokgrenzen niet scherp zijn getrokken, en dus met mogelijke westerse reactie moest worden rekening gehouden.

Dreiging heeft ook een stabiliserende functie. Dat is een factor die het oorlogsprobleem zo ingewikkeld maakt. Want afbreken van de macht brengt risico's mee. De vraag is welke risico's groter zijn: die van een zich steeds meer bewapenende wereld (= het blijven zoeken van veiligheid in macht) of het zoeken van veiligheid met andere middelen. Eenzijdige ontwapening is daarom als algemeen systeem in onze wereld te gevaarlijk. Maar ook wederzijdse ontwapening brengt nieu-

we risico's mee. De neiging bestaat om bekende risico's lager te schatten dan de onbekende. Zo is menigeen geneigd de risico's van bewapening en wapenwedloop lager aan te slaan dan de risico's van ontwapening. Terecht echter verklaarde Kennedy, dat de risico's van (gezamenlijke) ontwapening verbleken bij de risico's van de wapenwedloop.

Het is het dilemma van onze tijd, dat de totale oorlog ondraaglijk en de beperkte oorlog te gevaarlijk geworden is, maar dat de dreiging die van militaire macht uitgaat niet zonder meer gemist kan worden, en dat staten nog geen afstand willen doen van het bedreigen van de ander met wapenactie.

Op het ogenblik wordt de handhaving van de vrede vooral gezocht in de afschrikking, in de dreiging met militaire macht. Daarvoor, zo zegt men, is een machtsevenwicht nodig, een zekere mate van machtsgelijkheid. Immers, bij ongelijkheid zou de sterkere in de verleiding kunnen komen om in een geschil zijn macht te laten gelden, en via een oorlog als overwinnaar zijn wil op te leggen.

Intussen, machtsgelijkheid (die overigens zeer moeilijk te berekenen valt, daar niet alleen de aanwezige strijdmiddelen een rol spelen, maar ook de kundigheid, het moreel, de inzet, de geografische omstandigheden, de mogelijke allianties en zoveel meer) is niet nodig om de ander van agressie af te schrikken. De aanvaller zal ook rekening houden met de schade, die hij in een oorlog zal lijden, en hij zal die kosten afwegen tegen het mogelijke gewin. Ook bij ongelijke macht kan een staat een ‘nuisance value’ hebben, die voldoende afschrikkend kan werken. De Vietnamoorlog heeft getoond hoeveel schade de sterkere kan lijden - anders gezegd: hoeveel schade te verwachten valt als men een zwakkere wil dwingen in door hem van levensbelang geachte kwesties.

In de praktijk streven de staten echter meestal naar machtsoverwicht, en zij voelen zich gemeenlijk pas veilig als zij over superieure militaire macht beschikken. Daar de machtigste zich meestal rechtschapen en vredelievend acht, zal hij zijn overmacht gemeenlijk als volstrekt legitiem beschouwen. Niemand heeft immers van hem iets te vrezen, en niemand kan dus op goede gronden bezwaar maken tegen zijn overmacht. Daartegenover stelt dan die zich zo vredelievend ach-

tende supermacht, dat bewapening door andere staten nauwelijks nodig is - ze worden immers door hem niet bedreigd. En als zulke staten toch tot bewapening overgaan, worden hun door die sterkste staat sinistere bedoelingen toegeschreven.

De boven omschreven houding is typisch geweest voor de Verenigde Staten, in de tijd dat een duidelijke nucleaire en conventionele overmacht aanwezig was. Men eiste het recht op, superieure wapens te hebben. Tot op de dag van vandaag kan men in verband met de Sovjet-Russische wapenvermeerdering horen: het machtsevenwicht wordt verstoord, want onze overmacht wordt aangetast. Ook NAVO-uitspraken gaan in die richting, vooral in verband met de toenemende Russische zeemacht. Voor het eerst immers verschijnen Sovjet-oorlogsschepen in oceanen waar vroeger de Amerikaanse vloot alleenheerser was.

Als 'machtsevenwicht' een positieve rol toekomt in internationale verhoudingen, dan kan men dit bereiken van enig evenwicht op de oceanen slechts positief waarderen. Wangedrag van Amerika, zoals in Vietnam, zou niet mogelijk geweest zijn als in de Stille Oceaan ook de Sovjetunie over een oorlogsvloot van betekenis zou hebben beschikt. Dat wangedrag werd mogelijk gemaakt door de volstrekte alleenheerschappij op zee. Die weelde heeft Amerika niet kunnen dragen, evenmin als in de Middellandse Zee (Libanon).

Intussen is recentelijk, ter gelegenheid van de SALT I overeenkomsten (Mei 1972), tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie het beginsel van machtsevenwicht, van pariteit, erkend. In die overeenkomsten wordt uitdrukkelijk gesteld, dat men op zo kort mogelijke termijn een einde wil maken aan de nucleaire wapenwedloop. En daarvoor is nodig, om het principe van superioriteit prijs te geven.

In bovenstaande beschouwingen werd ervan uitgegaan, dat het machtsevenwicht kan bijdragen tot vredeshandhaving. Daarmede is niet in strijd, dat na een oorlog die door een van de partijen verloren wordt, de vrede tot stand komt via een duidelijk gebleken machtsongelijkheid. En dat die vredesverhouding lang kan blijven bestaan, als de overwinnaar zijn machtsoverwicht kan handhaven zonder daarvan ondraaglijk misbruik te maken. Het is vanzelfsprekend, dat in een

conflictsituatie de zwakkere, die zich van zijn onmacht bewust is, een gewapende strijd zal willen voorkomen door toe te geven, om op deze wijze nog iets gunstiger voorwaarden te bedingen, dan verwacht zouden kunnen worden na oorlog en nederlaag. Een van de redenen, waarom oorlog vroeger ontstond, is ongetwijfeld de ongelijkheid in de perceptie van de machtspositie, waardoor beide partijen menen dat door oorlog méér valt te bereiken dan door onderhandeling. Het is de vraag of die analyse van de oorlogsoorzaken nog in onze tijd opgaat voor de verhouding tussen nucleaire mogendheden. Tussen hen is immers de oorlog niet meer een redelijk middel van politiek - de onvermijdelijke wederzijdse schade is te groot geworden[9]. Vandaar dat in onze tijd vredespolitiek méér te maken heeft met de vraag of door een bepaalde politiek al dan niet te grote risico's worden genomen.

Vredeshandhaving door afschrikking, en de daarmede samenhangende wapenwedloop, wapenhandel, 'arms research' en onevenredig grote invloed van het 'militair-industrieel complex', is wel een zeer riskante wijze van vredesverzorging. Zij betekent, dat de vrede wordt beoogd door de bereidheid tot oorlog, en - gezien de tegenwoordige wapens - de bereidheid tot genocide. Daarop zal nader worden ingegaan in het hoofdstuk over het wapenprobleem.

9 Geoffrey Blainey: The Causes of War, MacMillan 1973, p. IX, gaat uit van de stelling: 'Nuclaer weapons have not drastically altered international relations'. Verg. ook p. 121 v.v. In dit boek wordt de oorlog geweten aan de vergissing over de werkelijke machtsverhouding (p. 141). Vandaar de stelling, dat machtsevenwicht niet van belang is voor oorlog of vrede, maar slechts voor onafhankelijkheid (p. 111). Blainey erkent echter wel, dat naast de machtsafweging mede voor de oorlog beslissend is de afweging van mogelijke schade en mogelijk gewin (p. 122).

7 Vrede

Tegenover de oorlog staat de vrede. Men zag daar vroeger een absolute tegenstelling in. Hugo de Groot leerde, in navolging van Cicero, ‘inter bellum et pacem nihil medium’. In de praktijk werd die opvatting niet altijd gevolgd. Zo ontstond in de 18e eeuw tussen het Habsburgse en het Ottomaanse Rijk de gewoonterechtelijke regel, dat grensgeschillen waarbij minder dan 3000 man betrokken waren en geen artillerie werd gebruikt, niet beschouwd werden als verstoring van de vrede.

In onze tijd lijkt het wel alsof de overgang tussen oorlog en vrede een vloeiende geworden is. In Franrijk werd in verband daarmede de theorie van de ‘stratégie totale’ ontwikkeld, die directe (militaire) en indirecte strategie (economisch, ideologisch, cultureel) omvat[1]. Genoemd werd al de theorie van de geleidelijke overgang van kwaad tot erger, de 44 trappen van verheviging, ‘escalation’, door Herman Kahn uitgestippeld[2]. Het is duidelijk dat in een periode van Koude Oorlog situaties denkbaar zijn, waar twee landen, zoals b.v. Amerika en de Sovjetunie wapens zenden naar elkaar bestrijdende groepen in een derde land, zodat ergens in de wereld Amerikaanse tegenover Russische wapens gebruikt worden. In Vietnam vochten Amerikaanse soldaten tegen met Russische en Chinese wapens uitgeruste Vietnamezen. Toch was er geen oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie.

1 Zie A. Beaufre: Introduction à la stratégie, Parijs 1963. blz. 24 v.v. Het is typisch voor het militair denken om, zoals generaal Beaufre doet, de indirecte strategie ‘strategie in mineur’ te noemen: ‘La stratégie comme la musique, possède un mode majeur et un mode mineur’ (blz. 38).

2 Herman Kahn: On Escalation, Metaphors and Scenario's, New York 1965.

Tussen hen was er vrede, wat de Vietnamezen daar ook van mochten denken[3].

Het is nodig een paar onderscheidingen te maken in het begrip vrede. De eenvoudigste formule is een negatieve. Vrede is geen-oorlog, het niet tegen elkaar militair geweld gebruiken, de *negatieve vrede*, dat is de toestand dat er niet tussen staten wordt gevochten. Daartegenover staat het begrip *positieve vrede*, dat is het leven in een gezamenlijk aanvaarde harmonische orde, in een gemeenschappelijke orde van gerechtigheid.

Het gaat allereerst om de negatieve, de schrale vrede, nu het door de technische ontwikkeling van de wapens noodzakelijk is geworden om de oorlog te vermijden. Maar het is duidelijk dat een negatieve vrede moeilijk in stand gehouden kan worden. Oorlog is de primitieve wijze van het oplossen van geschillen. Als die methode van oplossing wordt uitgebannen, blijft de vraag wat er dan met de geschillen zal gebeuren. Daarmede verdwijnen immers de geschillen niet. Het zal nodig zijn om de oorzaak van hevige geschillen weg te nemen - oorzaak die kan liggen op het gebied van de wapens, van de armoede, van het nationalisme, van de discriminatie - anders zal men noodzakelijkerwijs falen in zijn streven om de oorlog uit te bannen. Maar als men komt tot een regeling betreffende de genoemde terreinen, dan zijn we al geraakt binnen het begrip van de positieve vrede, de gemeenschappelijkheid van een rechtsorde.

De moeilijkheid met de positieve vrede is, dat daarvoor een gemeenschappelijke opvatting, een eenheid van rechtsovertuiging, nodig is. En die gemeenschappelijkheid bestaat niet. We leven in een verdeelde wereld. De westerse landen hebben een andere opvatting over de gewenste opbouw van hun

3 Er is een systeem gegroeid waarbij het mogelijk is dat twee landen elkaar in een derde land met de wapens (en zelfs met hun soldaten) bestrijden, zonder dat dit oorlog betekent tussen hen. Ook vroeger bestond zo'n systeem, in de tijd dat Europa in militante competitie uitzwermde om de wereld te veroveren en tot kolonie te maken. Men aanvaardde 'de Linie', langs lengte- en breedtegraden getrokken lijnen, 'lignes d'amitiés et d'alliances', waarbuiten de macht de positie zou bepalen, terwijl machtsbotsing, militaire geweldpleging buiten de lijnen geen invloed zou hebben op de vrede in Europa. Daarover nader in mijn 'International Law in an Expanded World', Amsterdam 1960, blz. 23.

maatschappij dan de communistische staten, die de rechtvaardigheid pas in een communistisch stelsel bereikt achten. Dat is de tegenstelling tussen Oost en West.

Maar ook de rijke landen denken anders over de gerechtigheid dan de arme. De rijke landen betreuren wel de bestaande tegenstelling tussen rijk en arm, ze vinden dat wel erg, maar niet zó erg dat ze er veel voor over hebben om er een einde aan te maken. De arme landen vinden die groeiende afstand tussen arm en rijk een schreeuwende en onduldbare onrechtvaardigheid. Zij vinden dat de rijke landen de plicht hebben daaraan een einde te maken, daarvoor werkelijke offers moeten brengen, en niet mogen volstaan de mate van de ontwikkelingshulp te laten afhangen van wat er over is nadat aan alle eigen behoeften (aan wapens, aan consumptie, aan eigen investering, aan eigen economische groei) is voldaan. Dat is de tegenstelling Noord-Zuid. Er zijn er meer. Er zijn landen, als Portugal, die nog steeds de koloniale verhouding als een correcte beschouwen. Er zijn gebieden waar de rasdiscriminatie als vanzelfsprekend wordt beschouwd (Zuid-Afrika, Rhodesië, het zuidelijk deel van de VS). Er zijn grote verschillen in opvatting over de bewapening. Sommige landen achten zich gerechtigd méér wapens te hebben dan enig ander land, anderen achten gezamenlijke ontwapening rechtsplicht. Er zijn vele verschillen in rechtsopvatting. Vandaar de moeilijkheid met het begrip positieve vrede, de vrede in een gezamenlijk aanvaarde rechtsorde. Vandaar ook de moeilijkheid met de stelling ‘vrede door recht’, ‘world peace through world law’. Over welk recht spreekt men dan?

Er is het beroemde boek van de Amerikanen Clark en Sohn: ‘Wereldvrede door wereldrecht’[4]. Daarin is uiterst vernuftig een wereldrecht geformuleerd, dat in de wereld de vrede zou kunnen garanderen. Maar houdt het genoeg rekening met de

4 Het boek van Clark en Sohn (Ned. vertaling Haarlem 1961) is gebouwd op de gedachte van het voor ieder bestaande belang van de vrede. Maar het laat de in de wereld botsende andere belangen voor wat ze zijn (behalve een voorziening voor het armoedeprobleem), omdat die tegenstellingen een regeling in wereldverband onmogelijk maken. Het poogt de oorlog te verhinderen door recht en macht, zonder de redenen voor de conflicten weg te nemen.

belangen van anderen, met name met de belangen en opvattingen in de ontwikkelingslanden?

Het gevaar bestaat dat degenen die wélvaren in een bestaand stelsel dat stelsel graag willen handhaven, zo niet opdringen aan de rest van de wereld. Maar degenen die in een bestaand stelsel er slecht aan toe zijn, willen verandering. Een wereldrecht dat zou uitgaan van de bestaande toestand en die toestand zou willen bestendigen, dus de status quo zou willen handhaven, is dáárom alreeds gedoemd te falen.

In het algemeen zou men kunnen zeggen: elk wereldrecht dat een positieve vrede zou beogen, zou ingebouwde voorzieningen moeten hebben voor vreedzame verandering. President Kennedy heeft deze gedachte uitgedrukt door de woorden ‘peace is a process’, vrede is een proces, is een ontwikkeling en niet een stilstand.

Daarmede komen we tot een tweede onderscheiding in het vredesbegrip, de *statische vrede* en de *dynamische vrede*. De statische vrede is een vredesregeling die de bestaande toestand vastnagelt, is een regeling die bevriezing van het bestaande tot stand brengt, terwijl elke verandering-door-geweld wordt uitgesloten. De dynamische vrede ziet de wereldverhoudingen als een proces, als een voortdurende, zij het vreedzame, verandering. Dit vredesbegrip is het enige dat de werkelijkheid recht doet. Waar leven is, daar is verandering. Willen we de vrede bereiken dan kan dat slechts in een wereld waarin plaats is voor verandering, en waarin verzekerd is dat deze verandering op vreedzame wijze haar beslag zal krijgen.

Samenhangend hiermede bestaat een derde onderscheiding: de *dissociatieve en de associatieve vrede*[5]. Het gaat hier meer om een methode om vrede te bereiken: door dissociatie, scherpe door macht gemarkeerde grenzen, geen contact, geen interventie (zo wordt de negatieve vrede tussen de blokken bereikt in Europa), of door associatie, veel contact, ‘criss-cross’ verbindingen, verweving van belangen, leidend tot de positieve vrede. Dissociatie bevordert de status quo, associatie laat de mogelijkheid open van vreedzame verandering.

5 Zie Johan Galtung: On the Future of the International System, Journal of Peace Research (Oslo) 1967, blz. 305-333.

Het is begrijpelijk, dat in onze wereld van groeiende feitelijke interdependentie de dissociatieve vrede slechts de functie kan hebben tijd te scheppen voor positiever relatie.

Men kan zich de mogelijke structuur van zo'n wereld zeer verschillend denken. Als vredesmodellen staan tegenover elkaar de *wereldstaat* en de *statenwereld*.

In de wereldstaat heerst één centrale macht in de wereld. Zo'n macht zou door dwang kunnen worden gevestigd. Zoals men vroeger de 'pax romana' had, zo zou men nu kunnen denken aan een 'pax americana' of een 'pax sovietica'. Het is de vraag of de Verenigde Staten of de Sovjetunie daar voldoende mensen voor zouden kunnen opbrengen. Voor dit model maakt eigenlijk alleen òf de blanke wereld als geheel een kans (maar onderling is zij daarvoor te zeer verdeeld), òf in een verre toekomst China.

De gedachte van zo'n door macht gevestigde wereldstaat is op dit ogenblik volstrekt onaanvaardbaar, daar de opvattingen te veel verschillen en dus zo'n centrale macht een harde dictatuur zou betekenen na gewelddadige onderwerping.

Niet onmogelijk is de geleidelijke ontwikkeling tot een centraal gezag, vrijwillig beoogd en stap voor stap verwerkelijkt in een wereldorganisatie, die op vitale gebieden (van wapens, economie, mensenrechten, milieu) over wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende macht zou gaan beschikken. Men zou dan ook kunnen spreken van een federale wereldstaat, waar nationale staten op velerlei gebied de vrijheid zouden hebben van eigen regeling (beperkte soevereiniteit), maar waar de wereldorganisatie bevoegd zou zijn op te treden - en daartoe de macht zou hebben - overal waar het belang van de wereldvrede dat zou eisen.

Voorlopig is de wereldstaat of wereldfederalisme niet te verwerkelijken. We leven in een wereld van soevereine staten, die niet van zin zijn veel van die onafhankelijkheid prijs te geven. Voorlopig moeten we dan ook zoeken naar vredesregelingen geschikt voor een statenwereld. Die regelingen zullen wel steeds een beperking van de nationale soevereiniteit, b.v. de beperking van de bewapeningsvrijheid, betreffen.

Enkele conclusies:

1 Er is een duidelijk onderscheid tussen negatieve vrede

(geen oorlog) en positieve vrede (een algemeen aanvaard wereldrechtsbestel).
2 Een vredesstelsel kan slechts een dynamisch vredesstelsel zijn, dat is een stelsel waarin de nodige verandering op vreedzame wijze kan plaats hebben.
3 Onze wereld heeft allereerst behoefte aan de negatieve vrede (geen oorlog), maar oorlog zal niet vermeden kunnen worden zonder een streven naar positieve vrede en een begin van verwerkelijking daarvan.
4 De negatieve vrede tussen de nucleaire supermachten wordt op het ogenblik bereikt door een dissociatie; ‘coëxistentie’ dient geleidelijk te veranderen in ‘peaceful coëxistence’, die de overgang moet vormen naar de associatieve vredesverhouding van de ‘actieve vreedzame coëxistentie’.
5 Denkbaar is een federale wereldorganisatie, maar deze zal pas in een verre toekomst verwerkelijkt kunnen worden. Er is daarvoor op het ogenblik te veel verscheidenheid van opvatting.
6 In onze tijd gaat het er om de wereld geschikt te maken om met behoud van een goed stuk nationale soevereiniteit in verscheidenheid, in verdeeldheid te leven.

Aan de geschiedenis van de Verenigde Naties (VN) kan getoond worden hoe het streven naar de negatieve vrede noodzakelijk het streven naar de geleidelijke verwerkelijking van een positieve en dynamische vrede meebrengt. Op 26 juni 1945 werd te San Francisco het Handvest ondertekend van de Organisatie der Verenigde Naties, de vredesorganisatie die bedoelde ‘komende geslachten te beveiligen tegen de oorlogsgesel’. Die datum is van belang. Duitsland had gecapituleerd, maar Japan nog niet. Het waren strijdmakkers die te zamen kwamen om de toekomstige wereldorde te bepalen. De regeling daarvan wilde men gedurende de oorlog in kannen en kruiken hebben, omdat men vreesde dat na de oorlog de overwinnaars minder gemakkelijk tot overeenstemming zouden kunnen komen. De ondertekening van het Handvest had plaats vóór de atoombommen vielen op Hiroshima en Nagasaki (6 en 9 augustus). De gedelegeerden die het Handvest opstelden wisten nog niet van de atoombom. Het Handvest is van het pre-atoomtijdperk.

Doel van de VN is de vrede, de voorkoming van de oorlog, dat is de negatieve vrede, géén oorlog. De grote oorzaken van spanningen, die tot oorlog zouden kunnen leiden, werden min of meer buiten beschouwing gelaten. Het Handvest gaat uit van het koloniale stelsel en streeft niet naar afschaffing van dat stelsel, maar naar een behoorlijk koloniaal beleid (art. 73 en 74). Het maakt geen melding van de wereldarmoede, van de onduldbare tegenstelling tussen de rijke en de arme volken, al wil men streven naar een algemene verhoging van de levensstandaard (art. 55). Het Handvest spreekt nauwelijks van ontwapening (art. 11, 26, 47): het gaat om regulering van de wapens met het doel de economische kosten te verminderen, en mogelijke ontwapening waarover geadviseerd zal worden aan de leden[6].

Als men de genoemde onderwerpen zou hebben willen regelen zou men zeker op ernstig meningsverschil gestuit zijn. Er was slechts één duidelijke gemeenschappelijkheid: de noodzaak van de vrede. Vandaar dat de leden van de VN zichzelf de naam gaven van ‘vredelievende naties’ (art. 4).

Hoofddoel was de vrede. Als middelen om dat doel te bereiken koos men het oorlogsverbod en de gemeenschappelijke handhaving daarvan door gezamenlijk optreden bij geschillen (van gemeenschappelijk bemiddelende activiteit tot gezamenlijke militaire actie).

Het oorlogsverbod[7] (art. 2 lid 4 van het Handvest) verbiedt het ten oorlog gaan of met oorlog (militair geweld) te dreigen. Het gaat om de wat ruimere formulering van het verbod in het Verdrag van Parijs (Kellog-Briand Pact 1928) van de oorlog als een middel van nationale politiek.

Het is duidelijk, dat een oorlogsverbod (geweldverbod) ontoereikend is. Zo'n oorlogsverbod betreft alleen de oorlog in

6 De Volkenbond stelde in art. 8 dat de handhaving van de vrede de vermindering van de bewapening eiste. In San Francisco dacht men méér aan vredeshandhaving door bundeling van de nationale legermachten tot collectieve veiligheid.

7 Beter: het geweldverbod, men wilde het woord oorlog zoveel mogelijk vermijden, daar men vreesde dat anders de staten hun geweldplegingen wel zouden voortzetten, maar deze een andere naam zouden geven. In 1931 noemde Japan zijn oorlogshandelingen ‘the Manchurian incident’.

de zin van von Clausewitz: de oorlog als voortzetting van de politiek met andere middelen. Maar er zijn ook de onbedoelde, ongewilde oorlogen, ontstaan als verkeersongelukken in een gevaarlijk internationaal verkeer, door vergissing, misrekening, escalatie. Er zijn, juist in onze tijd in verband met de moderne wapens, gemakkelijk oorlogen mogelijk, ontstaan uit een proces van actie en reactie, zonder dat iemand zou kunnen worden beschuldigd van welbewuste overtreding van art. 2 lid 4 van het Handvest. Wil men ook deze oorlogen door een juridische regeling treffen, dan moet men niet alleen de bedoelde oorlog verbieden maar ook het gevaarlijk internationaal verkeer. Dat zou betekenen een diep ingrijpen in de nationale bewapeningsvrijheid, en een diep ingrijpen in de bestaande internationale economische orde ter oplossing van het armoedeprobleem, een diep ingrijpen in nationale rechtsstelsels ten bate van de mensenrechten.

Maar als men dit zou willen regelen, dan betreedt men het terrein van de positieve vrede.

De gezamenlijke oplossing van geschillen, van vreedzame regeling tot collectief-gewelddadige, leidde ook tot grote moeilijkheden. Hier was alleen enig succes te verwachten bij overeenstemmende opvattingen van de grote mogendheden. Vandaar de bepaling, dat de vijf permanente leden van de Veiligheidsraad het vetorecht zouden hebben[8], hetgeen vooral van belang werd geacht met het oog op het gezamenlijk militair optreden. De collectieve veiligheid, als bedoeld in het Handvest, beoogt te werken door de dreiging ermede. Een grote mogendheid zou voor die dreiging niet uit de weg gaan. Actie tegen een werkelijk grote mogendheid, zoals de Verenigde Staten of de Sovjetunie, zou de Derde Wereldoorlog betekenen. Dat Engeland en Frankrijk in 1945 nog erkend werden als grote mogendheden, was wellicht vooral bepaald door traditionele overwegingen. De opneming van China was wijze Amerikaanse politiek van Roosevelt. Sindsdien heeft zich een nieuwe omstandigheid voorgedaan die de ge-

8 Dat vetorecht geldt niet bij de beslissingen van Hoofdstuk VI (de minnelijke regeling van geschillen) voor het permanente lid dat bij het geschil is betrokken (art. 27 lid 3), maar wel voor de dwangoplossingen geregeld in Hoofdstuk VII.

dane keuze rechtvaardigt: de permanente leden van de Veiligheidsraad zijn tevens de vijf atoommachten.

Het vetorecht van de permanente leden dient allereerst te voorkomen, dat de grote mogendheden via VN-actie slaags zouden raken. Het was ook een geruststelling van de kleinere mogendheden. Zij zouden immers nooit, via de regeling van de collectieve veiligheid, betrokken kunnen raken in een geschil tussen grootmachten.

Het vetorecht vindt zijn grondslag in de feitelijke macht, en is daar uitdrukking van. Op het hoogtepunt van de Koude Oorlog heeft de Algemene Vergadering zich het recht aangematigd om op te treden tot handhaving van de vrede als de Veiligheidsraad door het veto zou zijn geparalyseerd. Bij de resolutie ‘Uniting for Peace’ (van 3 nov. 1950, V 377 A) werd bepaald, dat in geval van veto de Algemene Vergadering bij tweederde meerderheid het gebruik van collectief geweld zou kunnen aanbevelen, waardoor dit geweldgebruik zou zijn toegelaten ondanks het geweldverbod van art. 2 lid 4. De resolutie was duidelijk gericht tegen de Sovjetunie, die dan ook geen plaats kreeg in de erbij behorende ‘commissie voor de collectieve maatregelen’. Het ging om het bundelen van de krachten van één groep uit de Verenigde Naties tegen een andere groep uit de VN. Vandaar dat de Sovjetunie, niet geheel ten onrechte, de resolutie noemde ‘Disuniting for War’.

De ervaring in de Hongaarse crisis toonde dat ondanks het ontbreken van een vetorecht gewapende actie tegen de Sovjetunie geen doorgang vond. Het zou immers de Derde Wereldoorlog hebben meegebracht. De bemoeiing van de Algemene Vergadering eindigde met het benoemen van een commissie van onderzoek, die zelfs niet in Hongarije werd toegelaten. Het vetorecht bleek, wat het altijd reeds geweest was voor de grote mogendheden, niet een juridische constructie maar een voorrecht van macht.

Hier blijkt ook duidelijk de kwalijke kant van een verdere verspreiding van de kernwapens: de kernmogendheid die beschikken kan over een onaantastbare nucleaire macht, ‘stable deterrence’) wordt daardoor min of meer tot grote mogendheid. Tegen de bedreiging met collectieve actie kan zij een eigen bedreiging stellen, die collectieve actie hoogst onwaar-

schijnlijk maakt[9]. Nucleaire wapens werken als de gelijkmaker, de ‘equalizer’.

De wereldorganisatie wordt onhandelbaar als verspreiding van kernwapens niet kan worden voorkomen. Maar proliferatie van kernwapens kan slechts worden tegengegaan als wapenbeheersing, wapenbevriezing, wapenvermindering en ontwapening geleidelijk worden verwerkelijkt. Ontwapening is een wezenlijke voorwaarde voor een wereldvredesorganisatie. Maar als zij dit probleem aanpakt - en de VN heeft dit sinds jaar en dag op haar program - dan is het gebied van de negatieve vrede verlaten. Een wereldorganisatie die streeft naar negatieve vrede wordt gedwongen de activiteit uit te breiden tot allerlei gebieden betreffende de positieve vrede, waar regeling, gemeenschappelijk aanvaarde regeling, moet komen als men de vrede wil handhaven: problemen van dekolonisatie, van wereldarmoede, van mensenrechten, van milieu, van bewapening, van vreedzame verandering, van nationale soevereiniteit.

Zoals gezegd, de meeste van die probleemgebieden werden wel in het Handvest vermeld, en organen (zoals de Algemene Vergadering, de ECOSOC, de Trustschapsraad e.d.) werden geschapen om zich met die problemen bezig te houden, en daarover aanbevelingen te doen. Maar collectieve dwang om regeling van die problemen te verwerkelijken werd niet beoogd. De enige collectieve dwang voorzien in het Handvest, was de mogelijke collectieve actie indien een staat zich zou opmaken het geweldverbod te overtreden. In zo'n geval, bij een ‘bedreiging van de internationale vrede en veiligheid’ (en natuurlijk als een inbreuk op de vrede of een daad van agressie zou hebben plaatsgehad), zou onder leiding van de Veiligheidsraad collectieve dwangactie, actie ten bate van collectieve veiligheid, kunnen plaatshebben, inclusief het gezamenlijk gebruik van geweld. Het ging in deze gevallen om

9 De ervaring van de oorlogen in Indo-China, Algerije en Vietnam heeft geleerd dat, als vitale problemen voor een volk op het spel staan, bedreiging niet helpt en geweldpleging bijzonder weinig effectief is. Vietnam, waar de supermacht Amerika vastliep in de strijd tegen een klein maar vastberaden volk, dwingt tot een herziening van een theorie van de collectieve veiligheid.

een optreden tegen een staat, die met gewelddadige middelen een verandering wilde brengen in de status quo.

Intussen is via de andere organen van de VN geleidelijk heel wat nieuw recht tot stand gebracht, via aanbevelingen van de Algemene Vergadering (soms in de plechtige vorm van 'Declaraties'), gevolgd door regelmatige, en nauwelijks of niet betwiste statenpraktijk (gewoonte), of door multilaterale verdragen (al dan niet door een meerderheid der staten geratificeerd). Nieuw volkenrecht werd daarmede geïntroduceerd, volkenrecht op uiterst gevoelige gebieden, zoals van de mensenrechten. Massale schending van dit nieuwe recht werd soms gebrandmerkt als een 'internationaal misdrijf', zoals de apartheid. Ten slotte stelde de Algemene Vergadering met het oog op 'apartheid' en koloniale overheersing vast, dat de lijdende en onderdrukte bevolking daartegen in opstand zou komen (en ook mocht komen), en dat buurlanden de rebellen zouden hulp verlenen (en dat ook mochten doen). Vandaar de conclusie van de Algemene Vergadering die in enkele gevallen door de Veiligheidsraad werd gevolgd: dat de voortzetting van zo'n massaal onrecht een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid vormde. Daarmede werd de mogelijkheid geschapen van collectieve dwangactie - als het handelsembargo tegen Zuid-Rhodesië -, niet omdat die staat zich opmaakte om met geweld verandering te brengen in de status quo, maar omdat die staat weigerde in een onduldbaar geworden status quo verandering te brengen.

Hier werd de weg geopend van VN collectieve actie, inclusief gewelddadige actie, om een einde te maken aan structureel geweld, dat is onduldbare ongerechtigheid. Het was de VN duidelijk geworden, dat de negatieve vrede niet kon worden gehandhaafd zonder verwerkelijking van een minimum aan positieve vrede, zonder de opheffing van massaal ondragelijk onrecht[10].

10 Daarover nader B.V.A. Röling: Volkenrecht en Vrede, Deventer 1973, blz. 19 v., 40 v.v.

8 Vrede en internationale structuur

Als belangrijkste vredesprobleem dient allereerst te worden genoemd het feit dat onze wereld verdeeld is in ongeveer 140 soevereine nationale staten. Nationale staten: het gaat om staten waarvan de onderdanen in nationale saamhorigheid verbonden zijn. Soevereine staten: het zijn staten die niemand boven zich erkennen, staten met eigen beslissingsbevoegdheid in nationale en internationale zaken, maar ook staten die in de statenanarchie van onze wereld voor hun eigen veiligheid te zorgen hebben.

De staat is op het ogenblik de politieke eenheid waarin men leeft - de groep levend op bepaald grondgebied onder één gezag. Leven in een groep is essentieel voor de mens. Die groep kan klein zijn, de familie, de stam, het dorp, de stad. Tegenwoordig is dat de staat, waarvan de grootte varieert van enkele honderdduizenden tot enkele honderdmiljoenen[1].

De staat vormt het referentiekader waarin men denkt. De staat is de collectiviteit waarin de belangen en de waarden worden bepaald, en de machtsmiddelen worden ontwikkeld om die belangen en waarden te beschermen of te bevorderen.

De politieke collectiviteit waarin men leeft betekent zéér veel. Vaderlandsliefde is geen kleinigheid. Het gaat bij het vaderland om de groep waarin men zich thuis voelt, gemeenlijk met één taal, één geschiedenis, één bepaalde wijze van leven. Sinds de staat welvaartsstaat werd is het ook de staat waardoor men zich beschermd weet en waarop men terugvalt in tijd van hulpbehoevendheid of nood.

1 Zo'n kleine staat is IJsland (200.000 inwoners) en er zijn er enkele met 300.000 inwoners (Zwaziland, Gambia, Malta), de grootste is China (750 miljoen inwoners). Het verschijnsel van de mini-staat neemt toe met het liquideren van de laatste resten van het koloniale tijdperk, en brengt eigenaardige moeilijkheden mee.

De groep, de collectiviteit betekent veel voor de enkeling. De mens is een sociaal wezen, pas in de groep kan hij tot ontplooiing, tot zijn recht komen. Eerst in de groep is de ontwikkeling van de hoogste mensenwaarden mogelijk: de liefde en de moed.

De collectiviteit, de groep heeft grote invloed op de enkeling. De mens heeft de natuurlijke neiging om zich aan te passen bij de groep, want hij wil van de groep deel uitmaken. Hij heeft de neiging om gelijk te denken en gelijk te waarderen. Het conformisme is wezenlijk en overheersend: imitatie is de regel, originaliteit de uitzondering[2]. De enkeling denkt gemeenlijk in de categorieën van de groep. Het menselijk denken is groepsdenken, in onze tijd betekent dit een nationaal denken. Het leidt tot het nationaliseren van de waarheid, de 'nationalisation of truth and justice' waarover Julius Stone schreef[3], tot de nationale interpretatie van de wereld. Dit proces kan natuurlijk kunstmatig worden bevorderd, door censuur, door onwelgevallige informatie van hogerhand weg te houden, b.v. door het verstoren van uitzendingen van buitenlandse radio en televisie. Gemeenlijk is dit niet nodig. Men leeft op de grondslag van een bepaalde houding, en beziet van daaruit de wereld. De waarneming wordt erdoor gekleurd, het oordeel is er door beïnvloed. Er bestaat de actieve neiging om het waargenomene aan te passen aan het bestaande wereldbeeld. De daarmee niet kloppende informatie wordt niet toegelaten, of, zo ze niet kan worden verhinderd, gewantrouwd, en men vindt gemakkelijk argumenten om ze verdacht te maken. De belangrijkste censuur is eigen censuur[4].

Daarbij komt de neiging om de eigen opvatting superieur te achten. Het is de natuurlijke neiging van de mens zijn eigen (nationale) rechtsopvatting de beste te achten: als een opvatting, die verdient universele toepassing te vinden. Grof ge-

2 Gabriël Tarde ontwierp de imitatiewetten, die nog steeds van betekenis zijn. Alexis de Tocqueville bouwde zijn staatkundige beschouwingen op dit conformisme.
3 Julius Stone: Aggression and World Order, London 1958, blz. 148-149.
4 Zie hierover Elton B. McNeil (ed.): The Nature of Human Conflict, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1965; en Herbert C. Kelman (ed.): International Behaviour, New York enz. 1965.

zegd: de deugd is hier bij ons te vinden, de ondeugd elders. Op het terrein van oorlog en vrede betekent dit: wij zijn vredelievend, zij niet. Een onderzoek op dit punt betreffende de opvattingen in de Verenigde Staten en in de Sovjetunie bracht een spiegelbeeld aan het licht: de opvattingen waren ongeveer gelijksoortig: *zij* hebben een misdadige regering, die het volk misleidt en van plan is ons aan te vallen[5].

Uitgaande van de eigen vredelievendheid wordt de eigen bewapening volstrekt onschuldig geacht (ze is immers geheel defensief), maar wordt de bewapening van de ander als agressief ondergaan (ze is immers totaal overbodig). Op de grondslag van de opvatting over eigen voortreffelijkheid wordt het eigen imperialisme als reddingsactie begrepen, en andermans vriendschappelijke relaties als machtsstreven verstaan.

Die wij-zij-tegenstelling, vroeger gebonden aan stad of streek, is nu gebonden aan de nationale staat. Maar zij bestaat in de Koude Oorlog ook alreeds als regionale tegenstelling: NAVO versus Sovjetblok. De vraag is of het vergrotingsproces zou kunnen doorgaan, en de regionale eenheid, zoals Europa, of de Atlantische Gemeenschap, werkelijke groepsfunctie zou kunnen vervullen.

De nationale eenheden zoals ze nu bestaan zijn gemeenlijk door macht gevormd en een tijdlang door macht gehandhaafd. De machtshandhaving gaf dan aan nieuwe morele waarden tijd om wortel te schieten. Na verloop van tijd, mede in verband met generatiewisseling, kon dan een eenheidsgevoel, een saamhorigheidsgevoel ontstaan.

Sommigen menen dat de nationale staat het eindpunt is van de ontwikkeling, en dat men dus theoretisch altijd van de nationale staat moet uitgaan[6]. Het voorwaarden scheppen voor een vreedzame wereld is dan een functie van nationale politiek. Anderen menen dat de vrede slechts kan worden gehandhaafd als er verandering komt in het nu geldend stelsel

5 Daarover Urie Bronfenbrenner: Allowing for Soviet Perceptions, in Roger Fischer (ed.): International Conflict and Behavioral Science, New York 1964 blz. 161-178.

6 Zo J.W. Burton: International Relations. A General Theory, Cambridge 1965 en Peace Theory, New York 1962.

van soevereine staten, en een wereldorganisatie bereikt wordt.

Vele polemologen aanvaarden als uitgangspunt, dat zonder functionele wereldeenheid geen duurzame vrede mogelijk is[7]. Maar allen zijn het erover eens, dat zo'n federatieve wereldeenheid op het ogenblik niet te bereiken valt. Wat volstrekt noodzakelijk is, is ook volstrekt onmogelijk. Daarvoor lopen de opvattingen en de belangen te veel uiteen, daarvoor is er te weinig saamhorigheidsgevoel, daarvoor is de wereld nog te veel belast door de herinnering aan vijandigheid en kwaadaardigheid.

Wereldeenheid door onderwerping en onderdrukking zou vrede niet garanderen. De vreedzame wereldeenheid zou slechts kunnen tot stand komen in vrijwilligheid. Men kan hier slechts denken aan een heel langzaam en geleidelijk proces, waarbij de grotere eenheid beetje bij beetje de functies van de nationale staat zou overnemen.

Van belang daarvoor is de groei en vorming van *functionele internationale organisaties*, die als zodanig te onderscheiden zijn van *politieke internationale organisaties*, die niet op één bepaald terrein werkzaam zijn, maar de algemene politieke samenwerking en integratie beogen. Beide typen van organisaties kunnen *regionaal* zijn (een kleine groep van staten, die een regio vormen, bevatten) of *mondiaal* (de gehele wereld omvattend).

Op het gebied van de organisaties is belangrijk de onderscheiding tussen *internationale* en *supranationale organisaties*[8].

7 C.F. von Weizsäcker: Kriegsfolgen und Kriegsverhütung, 3. Auflage. München 1971, en de korte samenvatting van de argumenten en de conclusies in Afheldt, Potyka, Reich, Sonntag, v. Weizsäcker: Durch Kriegsverhütung zum Krieg?, Carl Hauser Verlag 1972, waar als garantie van de vrede gedacht wordt aan een 'föderative Weltregierung mit einem Kernwaffenmonopol' of aan de nog radicalere structuur van een 'Überwinding des Prinzips des zur Kriegführung berechtigten, nach momentaner Macht optimierenden souveränen Staats ohne die Garantie durch eine Weltregierung' (p. 69).

8 Het woord internationale organisatie wordt dus in tweeërlei betekenis gebruikt. In de ruime zin duidt het aan elke organisatie die de nationale grenzen overschrijdt, in de enge zin wordt het gebruikt om een bepaald soort van statensamenwerking, de internationale, aan te duiden.

Internationale organisaties zijn permanente samenwerkingsvormen, waarbij de staten géén afstand gedaan hebben van hun soevereiniteit, d.i. van hun eigen beslissingsmacht, zodat slechts bindende besluiten genomen kunnen worden bij eenstemmigheid, unanimiteit. De nationale representanten krijgen vanzelfsprekend een nationale instructie: zij staan in de organisatie voor het nationale belang. Iedere staat heeft één stem: hij heeft ook niet meer nodig, want hij kan met één stem verhinderen dat hij wordt gebonden. De organisatie van de Verenigde Naties is in principe een internationale organisatie, al heeft zij enkele supranationale trekken[9]. Zij dient zich te ontwikkelen van statenorganisatie naar wereldorganisatie, van internationale tot supranationale organisatie, indien zij haar functie wil kunnen vervullen. De supranationale organisatie duidt op een méér-staten-omvattende collectiviteit, die bepaalde functies van de staat overneemt, b.v. op het gebied van het economisch leven. De Europese Gemeenschappen (Kolen en Staal Gemeenschap, Euromarkt en Euratom) zijn daarvan enigszins het voorbeeld. Juist omdat hier sprake is van een grotere collectiviteit zal de besluitvorming afhankelijk zijn van de wil van die collectiviteit, die bepaald wordt bij meerderheidsbeslissing. De delen die de grotere collectiviteit vormen - de staten - zullen in de gemeenschapsorganen vertegenwoordigd zijn naar de mate van hun inbreng (bevolking, territoir, productie enz.). In beginsel dus ongelijke representatie. In beginsel ook verbod van nationale instructie: de gezagsdragers in de supranationale gemeenschap moeten staan voor het gemeenschapsbelang.

De Europese Gemeenschappen zijn nog geen ware supranationale gemeenschappen. Daarvoor is de juridisch erkende betekenis van het nationale element (de Raad van Ministers) nog te groot, en die betekenis is op het ogenblik heel

9 Zoals de plicht van de leden om beslissingen van de Veiligheidsraad in zake vredeshandhaving na te komen (art. 25), en de regeling dat de Algemene Vergadering haar beslissingen neemt bij meerderheid, soms tweederde meerderheid (art. 18). Maar deze Algemene Vergadering is geen wereldwetgever. Zij mag niet bevelen, slechts aanbevelen. Dat is begrijpelijk, daar de solidariteit tussen de staten nog te gering is, zodat een minderheid zou kunnen vrezen, dat zij in haar vitale belangen zou worden aangetast, indien de meerderheid de wet zou mogen stellen.

wat groter dan bij de EGKS (Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal) werd beoogd. Daarbij komt dat iedere staat kan uittreden. Het recht daartoe zou pas zinloos worden als de feitelijke interdependentie, de ‘solidarité de fait’, uitoefening van dat recht onmogelijk zou maken. De mogelijkheid van uittreding is een waarborg voor de minderheid, dat zij door de meerderheid niet onevenredig in haar belangen zal worden aangetast.

Het streven naar grotere eenbeden hangt samen met de gewijzigde en vermeerderde functie van de staat. De staat had vroeger een beperkte functie, vooral van defensie, politie en justitie (‘Nachtwachtstaat’), waarborging van orde en rust. Nu is iedere staat een welvaartsstaat geworden, dat is een staat die zich het lot van zijn leden aantrekt, en daarom streeft naar een aanvaardbaar levensniveau voor de minstbedeelden en een volledige werkgelegenheid. De nationale staat kan deze functies niet zelfstandig vervullen. Voor welvaart is samenwerking nodig met andere staten.

De behoefte aan samenwerking wordt ook vermeerderd door de technische ontwikkelingen. De externe veiligheid, die vroeger door het nationale leger min of meer kon worden verzorgd, vraagt in het atoom- en rakettentijdperk om samenwerking ten behoeve van de vrede: de staat kan zich niet meer verdedigen tegen de atoomraketten, zoals de burcht en de stad destijds geen veiligheid meer bood tegen het kanon. Ook de milieuproblematiek van vervuiling en schaarste vraagt om trans-nationale (regionale of globale) besluitvorming.

De nieuwe regionale eenheid waaraan in ons land vooral wordt gedacht is Europa, daarnaast bestaat het denken in Atlantische termen (West-Europa plus VS en Canada). Er is ook het denken in meer traditionele Europese gedachtengang: het Europa van de Atlantische Oceaan tot de Oeral. Ten slotte is er de gedachte van samenwerking tussen de beide koude-oorlog-blokken: min of meer de samenwerking van het blanke deel van de mensheid.

Het streven naar Europese eenheid betekent voor sommigen het zoeken naar een nieuwe machtseenheid, die zelfstandig zou kunnen optreden tegenover de VS en de Sovjetunie. In die gedachtengang zou dit Europa alle kenmerken hebben

van de soevereine nationale staat, en ook streven naar de machtsmiddelen om de soevereine positie te waarborgen (Europese kernmacht)[10]. In deze conceptie zou eigenlijk alles in de wereld hetzelfde blijven, maar op groter schaal. Geen 'Kleinstaaterei' meer van ongeveer 140 nationale staten, maar een wereld van een tiental regionale eenheden, alle met nucleaire wapens, en even wantrouwend tegenover elkaar als de vroegere staten.

Anderen leggen er de nadruk op dat naast de Europese eenheid ook nog grotere verbanden moeten ontstaan, omdat sommige functies, zoals vredeshandhaving, slechts in wereldverband zullen kunnen worden vervuld. De regionale eenheid kan op bepaald gebied nuttig werk doen. Zij kan daarbij het traditionele nationale denken doorbreken, en als zodanig wegbereider zijn voor wereldeenheid.

Dit doorbreken van het denken in een nationaal referentiekader is nodig. En dit zal moeten geschieden, niet door verovering en macht, maar in vrijwilligheid, op grond van beter inzicht. Een wereldfederalisme moet geleidelijk en op vreedzame wijze worden bereikt.

Hier ligt de moeilijkheid dat regeringen geroepen zijn om het nationale belang te dienen. Nationale regeringen staan, en moeten staan, voor het nationale belang. Vandaar dat nationale regeringen slechts kunnen meewerken aan het vormen van transnationale organisaties als dit in het nationale belang is. Bij de beantwoording van die vraag is van de grootste betekenis in hoeverre slechts gedacht wordt in termen van 'ogenblikkelijk belang' of van 'long term interest', het belang op de lange duur.

Zo is de handhaving van de wereldvrede een nationaal belang, dat slechts door de samenwerking in een grotere collectiviteit kan worden bereikt. Maar er kan verschil van inzicht zijn hoe dit nationale belang het best wordt gediend.

In Zwitserland is een strijd gaande tussen een militair-denkende groepering, die atoomwapens wil hebben om in geval van een wereldoorlog de Zwitserse neutraliteit te doen respecteren (al wordt door het Zwitserse atoomwapen de we-

10 Zo F.J. Strauss: Herausforderung und Antwort Ein Programm für Europa. Stuttgart 1968, blz. 213 v.v.

reld gevaarlijker, immers de proliferatie van A-wapens zal dan niet meer te stuiten zijn), en een groep die geen kernwapens wil maar Zwitserland graag een vredeshandhavende taak zou geven door bevordering van een Zwitsers wereldcentrum voor de studie van de internationale samenwerking (al wordt in geval van oorlog daardoor het respect voor Zwitserse neutraliteit niet vermeerderd).

Waar ligt het Zwitsers belang? Bij de samenwerking tot bevorderen van het voorkomen van een oorlog, of bij het nationaal optreden tot bevorderen van Zwitserse neutraliteit? Bij het pogen Wereldoorlog III te voorkomen of het pogen in Wereldoorlog III neutraal te blijven?

Antwoord op deze vragen naar het ware nationale belang zal beslissend zijn voor het nationale optreden in de wereld. Vandaar de betekenis van een goed inzicht in de problemen.

Een enkel woord in dit verband over de vredesplannen die in de loop der tijden zijn gelanceerd: de plannen tot organisatie van de wereld op een wijze die vredeshandhaving kan garanderen. Er zijn veel van die plannen gemaakt, van oudsher. Meestal vlak na een verwoestende oorlog, die toonde dat de oorlog in de toekomst zou moeten worden vermeden. Zo is er een lijn te trekken van het Grand Dessin de Henri IV, het Vredesplan van de Abbé de St. Pierre, het Concert van Europa en Volkenbond naar de VN: het gaat hier om plannen tot organisatie van de wereld in het belang van de vrede.

Nadere analyse van die plannen (en van vele andere hier niet genoemde) toont, dat zij veelal het belang dienden van het land van de voorsteller van het plan, of van de landen die inderdaad de vredesorganisatie verwerkelijkten (zoals in Volkenbond en VN). Die plannen en organisaties werden verdedigd met een beroep op de wereldvrede, maar dat beroep was in wezen tevens (of soms alleen) een 'oratio pro domo', een betoog ten eigen bate. De organisaties die werden voorgesteld in het algemeen belang waren voor een goed stuk tevens 'organisationes pro domo', organisaties die in het bijzonder het belang van een staat of van een groep van staten moesten dienen. Bij de oude vredesplannen die nooit werden verwerkelijkt blijkt het heel duidelijk. Maar ook wel bij de plannen die uitgevoerd werden.

De Volkenbond was een gigantische organisatie tot behoud

van de status quo, met name van de machtspositie van de overwinnaars in de Eerste Wereldoorlog. Carl Schmitt sprak smalend van ‘die Legitimierung der Beute’ en dat was wel onvriendelijk gezegd, maar niet helemaal onwaar. Daarbij gaf de Volkenbond uitdrukking aan de suprematie van de blanke wereld over de niet-blanke. Wel werden in het handvest grote gedachten geuit, zoals de ontwapening en de vreedzame verandering. Maar ontwapening werd alleen afgedwongen van Duitsland[11], en de procedure van vreedzame verandering van art. 19 werd nooit toegepast, omdat men vreesde dat dan ook de vredesverdragen aan bod zouden komen, zoals het Verdrag van Versailles.

Recente voorbeelden van vredesplannen die typische ‘organisationes pro domo’ beoogden, zijn de ‘Baruch proposals’ van de VS en de voorstellen van vreedzame coëxistentie van de Sovjetunie.

Volgens de ‘Baruch proposals’ voor de uitbanning van de atoomwapens zouden alle landen afzien van atoomwapens, en zou een wereldinspectie in het leven worden geroepen. Pas nadat de Amerikaanse Senaat zou vaststellen dat die inspectie nu voldoende betrouwbaar was, zou Amerika de aanmaak van atoomwapens stoppen. M.a.w. tot dat ogenblik zouden de VS het nucleaire monopolie handhaven, en alle andere staten zouden zich verplicht hebben geen eigen atoombom te ontwikkelen. Het betekende voor onbeperkte tijd de legitimatie van de feitelijke monopolie-positie: een volstrekt onaanvaardbaar, en, zou men kunnen stellen, oneerlijk plan. Men kon op de vingers uittellen dat dit plan door de Sovjetunie zou worden verworpen.

De Russische voorstellen van vreedzame coëxistentie hebben dezelfde soort gebreken. Vreedzame coëxistentie is de eis van

11 Als eerste stap voor de algemene ontwapening. In het verdrag van Versailles luidt de preambule van Partie V ‘Clauses militaires, navales et aériennes’: ‘En vue de rendre possible la préparation d'une limitation générale des armaments de toutes les nations, l'Allemagne s'engage à observer strictement les clauses militaires, navales et aériennes ci-après stipulées’, waarna de ontwapeningsvoorschriften van art. 159-213 volgen. Een en ander gaf Hitler het argument, dat die plicht verviel toen bleek dat van algemene ontwapening niets terecht kwam.

onze tijd[12]. Zolang de opvattingen zullen blijven verschillen in de wereld, is de enige oplossing middelen te zoeken om de wereld ‘safe for diversity’ te maken (naar de pregnante term van Kennedy). Maar volgens de Russische voorstellen zal de oplossing van conflicten in zo'n stelsel van vreedzame coëxistentie slechts geschieden door bilaterale onderhandelingen, hetgeen een onaanvaardbare positie meebrengt voor de kleine staten. Men kan zo'n voorstel wel begrijpen: de communistische staten vormen een minderheid, en zijn daarom huiverig voor meerderheidsbeslissingen, zowel in politieke als rechterlijke colleges. Maar men zal nauwelijks tot overeenstemming kunnen komen als elke tussenoplossing, zoals b.v. de aanvaarding van collectieve bemiddeling door de Algemene Vergadering, zou worden afgewezen.

Samenwerking is door de feiten geboden. Zowel vrede als welvaart eisen een vermindering van de nationale soevereiniteit en een vermeerdering van de taak van organisaties. Nationaal moet geregeld blijven wat nationaal kan worden afgehandeld omdat het in de nationale sfeer valt, regionaal wat binnen de regio kan worden afgedaan, mondiaal wat slechts in wereldverband te regelen is.

‘Natuurlijke waarheid’ geeft duidelijke richtlijnen voor de optimale politieke eenheden. De ‘historische bepaaldheid’ maakt het moeilijk die optimale verhoudingen te bereiken. Er is hier slechts mogelijk een beroep op het nationale en regionale eigenbelang, dat in redelijk inzicht als zodanig wordt erkend. De tegenkrachten zijn niet alleen van subjectieve aard: de onverschilligheid, de onkunde, het conservatief zich gebonden voelen aan het historisch gegroeide, de irrationaliteit die elke redelijkheid kan verhinderen. Er zijn ook objectieve belemmeringen: tegenstelling van belangen en van opvattingen (zoals tussen de rijke en arme wereld, en tussen de ideologieën en sociaal-economische stelsels) en het nu eenmaal bestaande wantrouwen, dat ook bij gemeenschappelijk belang de samenwerking onmogelijk maakt. Op het ogenblik is er, zo moet men constateren, een grote afstand tussen wat de feiten eisen en wat de geest kan opbrengen, of

12 Verg. S.W. Couwenberg: Oost en West op de drempel van een nieuw tijdperk, Den Haag 1966.

anders uitgedrukt: een grote spanning tussen techniek en ethiek.

Nodig is - wil men komen tot een minder gevaarlijke wereld - dat het wereldbestel van nu, dat van de soevereine staten, wordt gewijzigd. Daartoe zal niet alleen nodig zijn wat minder onverschilligheid, minder onkunde, méér inzicht in de aard (en het gevaar) van de verhoudingen, maar ook op vele gebieden (en men kan dan in de eerste plaats denken aan de tegenstelling arm-rijk) wijziging van de omstandigheden, waardoor de belangentegenstelling kan worden verminderd en de ruimte wordt geschapen voor grote samenwerking.

Wereldeenheid moet geleidelijk tot stand komen. Voorwaarde daartoe is, dat de spanning tussen het arme en het rijke deel van de wereld vermindert, dus dat de afstand daartussen vermindert - terwijl op het ogenblik nog steeds kan worden gesproken van de 'widening of the gap'. Het oplossen van het armoedeprobleem is voorwaarde voor het bereiken van wereldeenheid - dat is een argument te meer voor het verwerkelijken van sociale rechtvaardigheid in de wereld.

Ook op andere gebieden zal het verwerkelijken van een minimum aan gerechtigheid voorwaarde voor de vredeshandhaving zijn. Maar men zou niet kunnen zeggen, dat met het verwerkelijken van de gerechtigheid de wereldvrede zou zijn verzekerd. De vrede vraagt niet alleen gerechtigheid, zij eist ook een vrede-vaste structuur van de wereld, een andere wereldorde als de nu geldende statenanarchie. Maar het geleidelijk verwerkelijken van zo'n nieuwe orde is geen probleem van gerechtigheid, maar van doelmatigheid, van het bouwen van een doelmatige (op leven en welzijn gerichte) orde.

Zo'n vredevaste wereldstructuur zou op vele punten de nationale beslissingsvrijheid aantasten ten bate van de mogelijkheid van efficiënte besluitvorming. Maar zo'n aantasting zou eerder gezien worden als een schending van recht en gerechtigheid. Het recht van zelfbeschikking en van nationale onafhankelijkheid krijgt in het moderne volkenrecht steeds méér aandacht. Een optimale besluitvorming in zaken van wereldvrede, leefmilieu, welzijn, zou als een aantasting van belangrijke rechten worden ervaren.

Het lijkt mij dat degenen onder de polemologen, die de vrede

willen verwerkelijken door zich uitsluitend te richten op het terugdringen van structureel geweld (door middel van polarisatie en revolutie), dit element van doelmatigheid en efficiency bij de opbouw van een vredesorde geheel buiten beschouwing laten.

Het moet erkend worden, dat in onze tijd het denken en doen in termen van nationaliteit nog verre overweegt. Men heeft wel gepoogd de kracht van het nationale kwantitatief af te meten tegen de kracht van het internationale. Karl Deutsch heeft daartoe vergeleken wat aan geldmiddelen ter beschikking wordt gesteld aan de nationale organisaties (de staat) en te zamen aan alle internationale organisaties (VN en andere). De nationale staat blijkt ongeveer 25 x zoveel méér middelen ter beschikking te krijgen. Karl Deutsch concludeert daaruit, dat vandaag den dag en voor een of meer decennia de nationale staten de centra van de macht zullen zijn en de centra van loyaliteit. 'They will remain such centers as long as the nation-state remains man's foremost practical instrument for getting things done'[13].

13 Karl Deutsch: The Analysis of International Relations, Englewood Cliffs 1968, blz. 39.

9 Vrede, armoede en ontwikkeling

De VN begon als een organisatie ter bereiking van de negatieve vrede, in 1945 was er te veel verschil van opvatting voor gemeenschappelijke regeling van de wereldproblemen. Maar geleidelijk werd de VN een organisatie die streefde naar het verwerkelijken van positieve vrede, die zich ingrijpend bezig hield met de dekolonisatie, de erkenning van mensenrechten, de wapensituatie en de armoede.

Vrede betekent niet de handhaving van de bestaande toestand, de status quo. Het leven gaat door, en dus is verandering nodig. Maar vreedzame verandering is moeilijk[1]. Zij die het goed hebben in de oude toestand verzetten zich tegen verandering, waardoor hun gunstige positie wordt aangetast. Zij die het slecht hebben in de oude toestand streven naar verandering: de verandering waar zij verbetering van hopen.

Zij die het goed hebben, dat zijn in het algemeen zij die hebben, die bezitten (wat dat dan ook moge zijn: politieke macht of economische macht of culturele macht), zien meestal niet graag die macht aangetast. Zij zijn van nature behoudend, conservatief.

Zij die het slecht hebben, dat zijn in het algemeen zij die niet hebben, niet bezitten, willen graag deel hebben aan de aardse goederen: zij zijn degenen die verandering willen als ze hebben leren inzien dat een andere levenswijze mogelijk is. Zij hebben het bestaande stelsel van de onaangename kant leren kennen en denken en doen op grond van die ervaring. Zij zijn progressief, soms revolutionair.

1 Nader hierover: F.A.M. Alting von Geusau: Vreedzame verandering en internationale organisatie, Leiden 1965.

Dat is het grondpatroon van de botsing van opvattingen. Niemand staat graag vrijwillig een vóórrechtspositie af, zonder dat hij daartoe gedwongen wordt. Vandaar dat het zo moeilijk is om verandering op vreedzame wijze te verkrijgen. In het maatschappelijk leven waren daar vaak revoluties voor nodig. Zo was er de Franse Revolutie, waardoor de adelsvoorrechten werden afgeschaft, en de burgerij tot haar recht kwam. Daarmede werd West-Europa de les geleerd. Toen de arbeidersklasse zich aanmeldde voor een betere plaats in de samenleving is de revolutie bij ons vermeden door het geleidelijk verschaffen van die plaats door politieke (kiesrecht) en sociaal-economische wetgeving (arbeidsrecht, sociale verzekering enz.). In Rusland, waar men de les niet had geleerd en het tsaristisch regime te langzaam was met het opruimen van voorrechtsposities, was wel een revolutie nodig, de Russische Revolutie van 1917. Vreedzame verandering was daar niet mogelijk gebleken.

Ons eigen nationale bestel is een duidelijk voorbeeld van de regeling waarin verandering vreedzaam kan geschieden als een meerderheid voor die verandering voelt. Maar het heeft wel moeite gekost om zo'n regeling te bereiken. Sinds 1922 bestaat in Nederland het algemeen kiesrecht, zodat ieder die wil kan meepraten, en noodzakelijk gebleken veranderingen geleidelijk kunnen worden verwerkelijkt zonder bloedvergieten en fysieke dwang. Zo'n stelsel is een politieke prestatie van de eerste orde, dat eeuwen heeft gekost om het tot stand te brengen.

In de internationale verhoudingen was vaak geweld, waren vaak oorlogen nodig om veranderingen teweeg te brengen; simpelweg omdat degene die macht had en er niet aan dacht die macht vrijwillig af te staan. Waarom zou men? Nederland heeft zich in een 80-jarige oorlog vrij moeten vechten. Philips II dacht er niet over die vrijheid te geven, al wilden wij dat nog zo graag. Wij leefden later als koloniale bezitters, en achtten het ons goed recht om te heersen over enorme rijken aan de andere kant van de aardbol. De volken daar dachten er anders over, maar zo nodig werd de positie met militaire macht gehandhaafd, zoals bij de ‘pacificatie’ door militair geweld van Atjeh rond de eeuwwisseling (Atjeh-oorlogen). De Tweede Wereldoorlog toonde de zwakte van de

blanke machthebbers, mede door hun onderlinge verdeeldheid. De dekolonisatiebeweging zette in: de volken zagen de mogelijkheid van vrijheid. Sommige Europese machten, vooral Engeland, realiseerden zich dat het handhaven van de vroegere positie op den duur ondoenlijk was (mede ook omdat de VS, zelf een vroegere kolonie, sterke bezwaren had tegen het koloniale stelsel), en zij vonden een vreedzame oplossing. T.a.v. andere Europese machten, zoals Nederland en Frankrijk, was geweldpleging nodig, en zou de verandering zonder die druk niet zo spoedig tot stand zijn gekomen.

Het dekolonisatieproces wordt hier genoemd als voorbeeld, hoe begrijpelijk het is dat verandering vroeger meestal slechts door geweldpleging kon worden bereikt, zoals zij ook slechts door geweldpleging kon worden voorkomen[2]. Na zo'n krachtmeting, waarbij de ander de sterkere was gebleken, legde een volk zich bij de nieuwe stand van zaken neer: er was duidelijk niets aan te doen. De rechtsaantasting, - want de oude machtspositie, zelfs als het een duidelijke voorrechtspositie was, werd vanzelfsprekend als rechtspositie ervaren - werd aanvaard als er niets meer tegen te doen viel. Maar waarom zou men iets, dat men als recht en rechtmatig belang aanvaardt, prijsgeven als er nog wel wat aan te doen is, als men het met kans op succes kan verdedigen?

Het probleem van de vreedzame verandering is een van de moeilijkste vredesproblemen in de wereld. Want wie zal uitmaken dat de tijd voor verandering is gekomen, als niet meer de fysieke macht beslist? Anders gezegd: welke andere macht kan voor de fysieke macht in de plaats komen? Voor welke andere macht is men bereid, zonder fysieke krachtmeting vóórrechtsposities op te geven? Men kan hier denken aan de wereldopinie, zoals die in de VN wordt gevormd en tot uiting komt. Zij is een vage, ongrijpbare, maar werkzame

2 In het algemeen is het afschaffen van het koloniale stelsel, de dekolonisatie, een voorbeeld van een ingrijpende rechtsverandering, die door vreedzame middelen is bereikt, en waarbij de VN een beslissende rol heeft gespeeld. De resoluties van de Algemene Vergadering gaven zelfvertrouwen aan de vrijheidsbewegingen in de koloniën en ondermijnden de koloniale mentaliteit in de moederlanden. Zij maakten de avant-garde gedachten legitiem, en geleidelijk tot ‘establishment principles’. Zij schiepen het klimaat waardoor rechtsverandering mogelijk werd.

kracht. Een belangrijke rol zal hier ongetwijfeld het redelijk inzicht spelen: het verstandelijk inzicht dat het eigen belang op den duur vaak gebaat is met het doen van vrijwillige concessies. Het gaat om de vraag of men het belang op-korte-termijn beslissend acht, of zich ook leiden laat door het 'long term interest'.

Het belang van deze vraag kan blijken bij nadere beschouwing van enkele problemen waarvoor de wereld staat, en die op vreedzame wijze moeten worden opgelost als die wereld in vrede wil blijven leven.

Allereerst dient genoemd te worden het *armoedeprobleem*, de tegenstelling die bestaat tussen de welvarende rijke wereld, dat is vooral de oude blanke wereld, en de jonge wereld van Azië, Afrika, en Zuid-Amerika, de arme ontwikkelingslanden[3].

Die tegenstelling is heel groot. De Wereldbank heeft haar gegevens onlangs in de volgende cijfers samengevat[4], die tevens enig inzicht geven in de groeiverhoudingen.

Gross National Product per Capita in regios, 1960 and 1970 (1970 US dollars)

Aantal landen		*GNP per capita*	
Ontwikkelinglanden		1960	1970
Afrika	31	145	180
Azië	14	100	125
Midden Oosten	6	285	460
Latijns Amerika	21	435	560
Zuid Europa	7	430	695
Ontwikkelde Landen			
Japan	1	750	1920
Noord Amerika	2	3820	4660
Noord Europa	15	1775	2575
Sovjet Unie	1	1160	1790
Australië en Nieuw Zeeland	2	2090	2800

3 Zie Proceedings of the Second IPRA General Conference, Vol. II 'Poverty, Development, Peace', Assen 1968; D.W. Verwey: Economie Development, Peace and International Law, Assen 1972.

4 World Bank: Trends in Developing Countries, 1973, tabel 1.4 en 2.5.

De gegevens zijn schrijnender als men de cijfers ziet van bepaalde landen: veel Afrikaanse staten blijven in 1970 beneden 100 dollar, evenals Indonesië (80). Voor Pakistan is het 100, voor India 110, voor China 160.

De tegenstelling tussen de rijke en arme landen noemt men wel de tegenstelling Noord-Zuid. Zij werd reeds in 1954 belangrijker geacht door Dag Hammerskjöld dan de West-Oost tegenstelling van de Koude Oorlog. En U Thant schreef in zijn Rapport over 1962:

‘dat de tegenwoordige verdeling van de wereld in rijke en arme landen veel reëler is en veel ernstiger, en tenslotte veel gevaarlijker, dan de verdeling van de wereld op ideologische grondslag’.

Er wordt heel wat gedaan om die armoede te bestrijden. Maar het resultaat is tot op heden niet bemoedigend.

Een van de redenen van de ‘widening of the gap’ is de *bevolkingsexplosie*. De moeilijkheid is dat in de jonge landen de medische zorg kwam vóór de industrialisatie. Bij ons was dat anders: ‘first wealth, then health’, eerst industrialisatie, daarna medische hygiëne. Maar toen was door de gegroeide welvaart ook het kindertal afgenomen.

De bevolkingsexplosie is zeer verontrustend, zij is van de allergrootste betekenis voor het oorlogsprobleem. De volgende tabel toont dat:

Wereldbevolking in verschillende jaren

0	250 miljoen	} verdubbeling in 1600 jaar
1600	500 miljoen	} verdubbeling in 1600 jaar
1960	3 miljard	} verdubbeling in 40 jaar
2000	6 miljard	} verdubbeling in 40 jaar

Het bevolkingsprobleem is een vredesprobleem van de eerste orde. Sommigen, zoals Bouthoul[4a], zien de oorlog vóór alles als een bevolkingsvraagstuk. Juist ook door de invloed van de overbevolking op de mentaliteit: de massale frustratie

4a Gaston Bouthoul: La Surpopulation, Paris 1964.

door overbevolking leidt tot massale agressiviteit. Hier wordt de overbevolking slechts genoemd als een van de redenen waarom de stijging van de welvaart in de jonge landen wordt belemmerd.

Feit is dat de afstand tussen rijk en arm jaarlijks groter wordt. Tussen 1960 en 1965 steeg het gemiddeld inkomen van de zeer rijke landen met 200 dollar per hoofd, in de zeer arme landen met 14 dollar. Dat noemt men de ‘widening of the gap’, het groter worden van de afstand[5]. Dat betekent dat de armoede steeds meer als zodanig wordt ervaren. Armoede is een relatief begrip, dat bepaald wordt door de rijkdom elders.

Die cijfers omtrent de armoede in de wereld geven slechts een zeer onvolledig beeld van de bestaande ellende. Het is kenmerkend voor de arme landen, dat er daarbij nog een zeer ongelijke verdeling bestaat van die schaarse goederen. Men treft er onmetelijke rijkdom van enkelen, zodat het inkomen per hoofd van de grote mensheid nog veel lager ligt dan onze cijfers aangeven (behalve in China, dat doodarm is, maar waar de armoede gelijkmatig is verdeeld).

Men kan dit armoedeprobleem zien uit heel verschillende oogpunten. Het is begrijpelijk, dat men allereerst kan denken aan het *humanitaire*: de menselijke ellende die ermee samengaat is onduldbaar geworden in een wereld die geneigd raakt om te aanvaarden dat ieder mens recht heeft op een menselijk bestaan. Dat komt in art. 25 van de Universele Verklaring van de Mensenrechten duidelijk tot uitdrukking: Een ieder heeft recht op een levensstandaard, die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin. Volgens art. 28 heeft iedereen het recht op een sociale en internationale orde, in welke de in de Declaratie genoemde mensenrechten kunnen worden gerealiseerd.

5 Als de tegenwoordige ontwikkeling op dezelfde voet doorgaat is het gemiddeld inkomen per hoofd, naar de berekening van de tegenwoordige president van de Wereldbank, in het jaar 2000 in de VS 10.000 dollar, in Brazilië 500 dollar en in India 200 dollar. Zie Robert McNamara: Address to the Board of Governors, 29 sept. 1969, blz. 14.

Vandaar dat de massale armoede ook uit *juridisch* oogpunt kan worden bekeken. Het is met onze opvatting over recht en gerechtigheid onverenigbaar, dat een deel van de mensheid in overdaad leeft en een ander deel in gebrek, en die opvatting is reeds in bindende juridische instrumenten tot rechtsregel geworden[6].

In de vroegere literatuur werd daarnaast ook het *economisch aspect* genoemd: dat er heel wat meer geproduceerd zou kunnen worden in de wereld, waardoor allen er economisch beter aan toe zouden zijn, als die uitgehongerde massa's de middelen zouden hebben om goederen voort te brengen. Als die massa's zouden kunnen werken, daardoor zouden verdienen, en daardoor koopkracht zouden verwerven, zouden de fabrieken van de rijke landen op volle toeren kunnen draaien. Het is de gedachtengang van Ford, dat alle arbeiders zoveel moeten verdienen, dat ze een auto kunnen kopen, nu toegepast op de arme delen van de wereld.

Dit economisch argument in de strijd tegen de armoede heeft veel van zijn overtuigingskracht verloren sinds men zich bewust werd, dat het produktieapparaat in de wereld niet eindeloos kan worden uitgebreid, dat een leefbare aarde onverenigbaar is met steeds toenemende industrialisatie, en dat vele grondstoffen slechts beperkt voorradig zijn. De problematiek van het leefmilieu heeft het vertrouwen in de onbeperkte ontwikkelingsmogelijkheid aangetast, zodat zuiver economische motieven veel van hun overtuigingskracht verloren hebben.

Over de genoemde aspecten wil ik hier verder niet spreken. Het gaat ons om de *politieke* aspecten, met name om de vraag welke betekenis die toenemende armoede heeft voor het probleem van oorlog en vrede[7].

6 De Universele Declaratie van 1948, als resolutie van de Algemene Vergadering zonder strikt bindende kracht, heeft geleidelijk via gewoonte aan juridische kracht gewonnen. Het recht op een menswaardig bestaan is wederom erkend in art. 11 van het ‘International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights’, op 16 dec. 1966 aanvaard, maar nog niet in werking getreden.

7 Daarover Fenna van den Burg: Armoede en geweld, in NESBIC Bulletin 1967 blz. 258-263, W.D. Verwey: Stappen op weg naar de vrede, in Oost-West 1968, blz. 51-64.

Armoede is voor oorlog en vrede van minder belang zolang men erin berust (statische armoede). Maar van berusting is op dit moment geen sprake meer. Op dat punt heeft zich een soort revolutie voltrokken, van de vroegere apathie naar opstandigheid om het lot. Er wordt terecht gesproken van de ‘revolution of the rising expectations’. Men heeft gemeend dat de verandering, de welvaart zou komen met de politieke onafhankelijkheid. Dat bleek niet het geval te zijn. Er is een ontgoocheling na de vreugderoes waarin de vrijheid verkregen werd, omdat de welvaart uitbleef.

Er is ook verandering in de opvattingen, die is en wordt bevorderd door de in de wereld groeiende overtuiging, dat ieder menselijke wezen recht heeft op een menswaardig bestaan. Die gedachte vindt uitdrukking in de Universele Verklaring van de Mensenrechten (1948) en de twee in 1966 tot stand gebrachte verdragen over politieke en sociale rechten. Naar mate de overtuiging groeit dat men recht heeft op een beter leven, vermindert de bereidheid zich bij de bestaande toestand neer te leggen.

Naast het inzicht dat het anders kan, komt de diepe overtuiging dat het anders hoort. Vandaar groeiende opstandigheid en onrust, verzet tegen regeringen die er niet in slagen aan de verwachting van welvaart te voldoen. De armoede-in-beweging, de dynamische armoede, is de politiek gevaarlijke armoede[8].

Het falen van die regeringen is geen wonder. Het is een haast onbereikbare opgave om in korte tijd te verwerkelijken wat in onze landen eeuwen vereiste. Opvoeding van de bevolking is nodig, en het opbouwen van een kundig ambtenarencorps. Een bijzondere moeilijkheid levert de toename van de bevolking als gevolg van westerse medische techniek.

Een andere moeilijkheid is, dat mentaliteitsverandering nodig is, dat economische vooruitgang vaak onverenigbaar is met bestaande systemen van feodale orde, of kaste, met bestaande religieuze en morele opvattingen. Daar moet dus verandering in komen, maar de oude opvattingen en het bestaande stelsel zijn diep verankerd, en een politiek stelsel voor vreedzame verandering is niet aanwezig. De macht is

8 Nader daarover T.R. Gurr: Why men rebel, Princeton, 1970.

veelal in handen van enkele kleinere groepen, die het bestaande stelsel willen handhaven, en daarbij de steun hebben van traditie en godsdienst. In vele van de ontwikkelingslanden is de sociale revolutie de enige weg naar de sociale verandering.

De mogelijkheid van geleidelijke vreedzame verandering wordt belemmerd door de omstandigheid, dat in vele arme landen een kleine rijke elite samenwerkt met de elite in de rijke landen om het bestaande regime in stand te houden[9]. Dat is het meest opvallende patroon van het economisch imperialisme. De arme landen leveren de grondstoffen in ruil tegen de industrieprodukten van de rijke landen. Bij deze arbeidsverdeling blijven de arme landen arm, worden zij zelfs steeds armer in vergelijking met de toenemende rijkdom van de geïndustrialiseerde wereld, mede door de toenemende verslechtering van de ruilvoet. De macht en kennis van de rijke wereld, gehanteerd door de grote economische corporaties, de ‘multinationals’, speelt ook vaak een belangrijke rol bij het tegenhouden van sociale verandering. De activiteiten van de ITT in Chili, waar geprobeerd werd de verkiezing van de socialistische president te voorkomen, zijn een voorbeeld. Gezien de ‘case studies’ over ontwikkelingslanden is soortgelijke activiteit de regel en niet de uitzondering.

De activiteit van private corporaties wordt vaak gesteund door hun regeringen. Sinds de Koude Oorlog werd het een belangrijk politiek doel van de VS om te voorkomen, dat grondstoffenlanden communistisch zouden worden[10]. Vandaar de preferentie voor conservatieve regeringen, en de angst zelfs voor socialistische regimes die vaak met communistische werden gelijkgesteld. Zelfs de grote monetaire en financiële instellingen volgen vaak hetzelfde patroon. Leningen worden door de Wereldbankfamilie niet verleend aan linkse regimes, terwijl rechtse dictators daar wel voor in aan-

9 Daarover Johan Galtung: Feudalism, Structural Violence and the Structural Theory of Revolution, in Proceedings IPRA Third General Conference, Vol. I Philosophy of Peace Research, p. 110-188 (Assen, 1970).

10 Daarover nader, toegelicht met officiële verklaringen, Harry Magdoff: The Age of Imperialism; The Economics of US Foreign Policy, 2nd pr. New York-London, 1969, p. 42 v.v.

merking komen. Men zou in het algemeen kunnen stellen, dat op allerlei wijzen de rijke wereld van het 'free enterprise' een remmende factor vormt voor de sociale en economische emancipatie van de arme landen[11]. De mening wordt wel verdedigd, dat het economisch imperialisme de eigenlijke reden is waarom de arme wereld arm is en arm blijft. Die stelling kan echter moeilijk waar gemaakt worden. China, 1/5 van de wereldbevolking, is doodarm. Die armoede is niet te wijten aan koloniale uitbuiting of imperialistische politiek van andere mogenheden.

Juist de moeilijkheden om in de ontwikkelingslanden snel en in constant tempo de groei te bewerken, leiden ertoe dat gemakkelijk heil gezocht wordt in violente actie. Niet alleen van links, maar ook van rechts. Soms grijpt de leidende elite in, als sociale verandering dreigt. Soms worden groepen van de bevolking opstandig in radeloosheid.

Begrijpelijk dus de telkens optredende massale gewelddadigheden, de staatsgrepen en de opstanden. Sommigen komen tot het getal 1200 sinds 1945[12]. We zagen dat zo'n burgeroorlog gemakkelijk getrokken wordt in de Koude Oorlog: dat de supermachten zich in zo'n burgeroorlog mengen omdat de uitslag kan bepalen of het betrokken land vriendschap zal zoeken met Washington, Moskou of Peking. Zo worden ontwikkelingslanden de plaatsen van confrontatie van de supermachten, de plaatsen waar beperkte oorlogen worden gevoerd. En beperkte oorlogen kunnen uit de hand lopen. Vietnam is daarvan een duidelijk voorbeeld.

Vandaar dat die armoede moet verdwijnen, om de simpele reden dat zij een bron is van interne geweldpleging, burgeroorlog, die gemakkelijk wordt geïnternationaliseerd door de interventie van de grote machten.

Het voortbestaan van onmenswaardig geachte economische toestanden, de massale schending van mensenrechten die bestaat in het niet doen wat de nationale overheid doen kan om aan die toestanden een einde te maken - economische uit-

11 Daarover zeer instructief Gunnar Myrdal: The Challenge of World Poverty; A World Anti-Poverty Program in Outline, New York 1970, p. 318.

12 Harry Eckstein: Internal War. Problems and Approaches. New York-London 1964, blz. 3.

buiting of economische verwaarlozing - is een vrede-bedreigende factor. Ook hier wordt de wereld geconfronteerd met massale sociale ongerechtigheid - structureel geweld - die polemologisch van belang is, omdat zij de bron is van spanningen, frustraties, vertwijfeling, die gemakkelijk leiden kan tot interne en externe gewelddadigheid. Ook de economische uitbuiting en verwaarlozing zou kunnen worden beschouwd als een 'bedreiging van de vrede', evenals de apartheid of de koloniale onderdrukking. Zover is de VN nog niet gekomen. Rechtens is erkend het individuele recht op een menswaardig bestaan, en het mensenrecht op een nationale en internationale orde, waarbij het eerdergenoemde mensenrecht kan worden gerealiseerd. Nog niet is de VN zo ver gegaan, de massale economische uitbuiting of verwaarlozing een internationaal misdrijf te noemen, en een bedreiging van internationale vrede en veiligheid. Dat zal mede te wijten zijn aan de omstandigheid, dat vele ontwikkelingslanden zijn vertegenwoordigd door hun elite, die belang heeft bij het handhaven van de bestaande toestand.

Intussen, de opheffing van de wereldarmoede is een bijzonder moeilijke taak. Al wat eraan gedaan werd in de laatste jaren bleek ontoereikend. De afstand tussen arm en rijk wordt steeds wijder.

Méér ontwikkelingshulp dus, méér inspanning onzerzijds, méér kapitaal overdracht, méér opvoeding en scholing, méér gelegenheid tot industrialisatie, méér maatregelen dat de arme landen een beter aandeel krijgen in de rijkdom van de wereld (internationale sociaal-economische orde).

Maar daarmede is het probleem van de burgeroorlog voorlopig niet van de baan. Hoe meer 'ontwikkelingshulp', hoe meer 'ontwikkeling', hoe meer ook interne verandering nodig is: de verandering die stuit op de oude, vaak geheiligde instellingen en gebruiken. En als er geen sociale 'souplesse' bestaat kan dat betekenen: hoe meer ontwikkeling, hoe meer botsingen, opstanden en revoluties. Men heeft wel gezegd, dat de omvang van de ontwikkelingshulp die de wereld geeft mede bepaald wordt door de omvang van de revoluties die men bereid is daardoor teweeg te brengen.

M.a.w. armoede leidt tot interne onrust, maar ontwikkeling kan leiden tot nog meer onrust, met name in de overgangsfa-

se als de traditionele samenlevingsvorm moet worden vervangen door een maatschappelijk stelsel dat beter beantwoordt aan de nieuwe behoeften.

Vandaar de noodzakelijkheid om de inmening van de grote machten terug te dringen. Als het vaststaat dat armoede en ontwikkeling gepaard zullen gaan met opstand en revolutie[13], als opstand en revolutie in de arme landen gemakkelijk uitgroeien tot beperkte oorlogen door de interventie van de grote mogendheden,

als die beperkte oorlogen te gevaarlijk zijn, daar zij, ‘ongewild’, door escalatie kunnen uitgroeien tot grote oorlogen,

dan lijkt het noodzakelijk om te komen tot een beperking van die interventie. ‘Non-intervention’, de niet-inmenging is daarom een van de belangrijkste onderdelen van de ‘regels van vreedzame coëxistentie’, van vreedzaam tezamen bestaan in verscheidenheid. Maar regeling van de non-interventie is moeilijk, daar elke relatie - toerisme, handelsbetrekkingen, ontwikkelingshulp, wapenlevering - enige invloed meebrengt en dus enigermate interventie is. Het gaat erom de grenzen te bepalen van de toelaatbare en ontoelaatbare interventie.

Men zou ook kunnen redeneren: als ontwikkelingshulp de interne onrust kan doen toenemen, dan kunnen we die ontwikkelingshulp beter afschaffen. Maar dan dreigt nog groter gevaar. Dan zou de ‘widening of the gap’ voortgaan, dan zouden de armen steeds armer worden, een ‘Verelendung’ op wereldschaal optreden. Het is niet onwaarschijnlijk dat de arme landen, in hun wanhoop en ellende, zich bij elkaar zouden aansluiten om gezamenlijk een lotsverbetering af te dwingen. Die neiging tot vereniging is er nu reeds: zij werd zichtbaar sinds de UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development) te Genève 1964, en New Delhi 1968, waar ‘de groep van 75’ gemeenschappelijk optrad. Dat was nu nog om door overreding tot positieve resultaten te komen. Maar als men zou gaan wanhopen door overreding iets te bereiken, bestaat de kans, de waarschijnlijkheid, dat men resultaten wil gaan afdwingen. Dat kan men door zich

13 Zie L. Stone: ‘Theories of Revolution’, in World Politics 1966 blz. 159-176.

rond China te scharen, dat tegen die tijd een atoommacht van belang kan zijn. China heeft daar de theorie voor gereed: het wereldplatteland (de ontwikkelingslanden) zullen de wereldsteden (de rijke landen) bedwingen volgens de leer van Lin Piao.

Voortschrijdende verarming bergt het gevaar van een nieuwe koude oorlog, nu tussen arm en rijk, uit wanhoop geboren, en verhevigd door het feit dat hij een koude oorlog zou zijn tussen blank en niet-blank. Er zijn er die zeggen: daarvan hebben wij niets te vrezen, want de armen zijn te arm om onze macht te kunnen aantasten. Intussen is men nu in de rijke landen bezig - in de onderlinge strijd van de Koude Oorlog - om wapens te ontwikkelen, de B- en C-wapens (biologische en chemische), die een goedkoop en gemakkelijk strijdmiddel zijn. Gunnar Myrdal noemde deze wapens ‘the poor man's opportunity to commit genocide’.

Veel belangrijker is de ‘ongeregelde oorlogvoering’ (sabotage van pijpleidingen, kapen van vliegtuigen, terroristische geweldpleging tegen personen) waartoe de radeloosheid kan leiden. De acties van het Palestijnse Bevrijdingsfront wijzen op de middelen waartoe de machteloze zijn toevlucht neemt, als hij geen uiting meer ziet. De rijke wereld wordt daarbij, men denke aan de kerncentrales, steeds kwetsbaarder. Ook radeloosheid en uitzichtsloosheid in de economische sfeer kan tot zulke ongeregelde gewelddadigheid leiden.

Nog een ander aspect van de ‘widening of the gap’ dient genoemd. Om velerlei redenen - vredeshandhaving, milieuproblematiek - is het nodig om te komen tot functionele wereldeenheid. Die wereldeenheid - de aanvaarding van transnationale, globale besluitvorming op bepaalde gebieden, waar wereldwijde regeling dient getroffen te worden - is ondenkbaar, zolang de schrijnende tegenstelling tussen rijk en arm blijft bestaan, ja zelfs groter wordt. Opheffing van die tegenstelling is voorwaarde voor het geleidelijk bereiken van globale besluitvorming.

Een wereld in vrede ziet zich geplaatst voor dit enorme probleem: de opheffing van de groeiende tegenstelling tussen arm en rijk. Eén aspect daarvan is de vermeerdering van de hulp, van de kapitaalsoverdracht. Wij zien uit de laatste begrotingen dat de bereidheid om financiële hulp te verlenen

eerder afneemt dan toeneemt. Dat zal dus anders moeten. Maar daarmede is de kous niet af. Het armoedeprobleem is onoplosbaar als er geen verandering komt in het internationale economische stelsel.

Men kan hier een vergelijking maken met het armoedeprobleem in ons eigen land in de 19e eeuw: de verarming van de arbeidersklasse, de 'Verelendung' waarover Karl Marx een theorie opstelde. Een tijd lang trachtte men de armoede te bestrijden door armenzorg en weldadigheid. Dat had geen resultaat. Want het verarmingsproces werd bevorderd door het geldende economische stelsel: het ongeremde en onbeperkte vrijheidsstelsel, waarin het economische werd overgelaten aan de economische wetten, het marktmechanisme van het eigenbelang en de competitie, van vraag en aanbod.

Om de armoede in het eigen land op te heffen was het nodig paal en perk te stellen aan de economische wetten die de rijken rijker en de armen armer maakten, met name door juridische wetten (over lonen en prijzen, over arbeidstijd en werkgelegenheid, over woningbeleid en sociale verzekering) de kwade kant van de cononomische wetten weg te nemen: de sociaal-economische wetgeving. Het ging hier om juridische regelingen, die bescherming boden aan de zwakken en bijstand aan de hulpbehoevenden, en ruimte schiepen voor ontwikkeling. Kort gezegd: om het interne, nationale armoedeprobleem op te heffen was het nodig dat de nationale staat van 'Nachtwachtstaat' werd tot de tegenwoordige welvaartsstaat, dat is de staat die streeft naar volledige werkgelegenheid en een aanvaardbaar inkomen van de slechtst-gesitueerden.

We kunnen daaruit leren voor de problemen op wereldniveau. De tegenwoordige ontwikkelingshulp werkt niet - dat heeft ze gemeen met de armenzorg en weldadigheid van destijds - omdat de economische wetten (het marktmechanisme) in omgekeerde richting werken. Verandering van dat internationaal economisch stelsel van onbeperkte vrijheid, waarin de economische wetten allesbeheersend zijn (waardoor de grondstoffenprijzen dalen en industrialisatie wordt bemoeilijkt), is nodig om het verarmingsproces te stuiten[14]. Men kan

14 Nader over deze vergelijking in mijn: 'Europees Volkenrecht of Wereldvolkenrecht', Jaarboekje VIRO 1957-1958, nu opgenomen in Röling. Volkenrecht en Vrede, Deventer 1973, blz. 167-200; W.D. Verwey: Economic Development, Peace and International Law, Assen 1972.

hier denken aan stabilisering van de grondstoffenprijzen, aan preferentiële tarieven, tenslotte aan mundiale ‘planning’. Het betekent de introductie van de begrippen ‘bescherming’ en ‘bijstand’ in de internationale economische rechtsorde, en het scheppen van ruimte voor ontwikkeling op de grondslag van de aanvaarding van ‘de wereld’ als uitgangspunt van een economische orde.

Dat komt er op neer dat we een begin maken de wereldgemeenschap van de VN, die nu vooral een wereld-vredesgemeenschap is, geleidelijk te veranderen in een wereldwelvaartsgemeenschap, waarbij de gemeenschap zich tot taak stelt te bevorderen dat al haar leden komen te leven op een economisch menswaardig peil. Dat betekent de aanvaarding van de sociale gerechtigheid in het volkenrecht[15].

Dan zijn we dus niet meer bezig met de negatieve vrede (geen oorlog), maar met de positieve vrede, een gemeenschappelijke orde, met name met één kant van die orde: de economische.

15 Verg. P.H. Kooymans: Volkenrecht en sociale gerechtigheid, Leiden 1965.

10. Vrede en bewapening

Zolang de wereld verdeeld is in soevereine staten, die binnen hun collectiviteit hun belangen en waarden vaststellen, is er macht nodig om die belangen en waarden veilig te stellen tegenover andere staten met andere belangen en andere opvattingen. Machteloosheid, onmacht, zou passieve uitlokking van geweldpleging betekenen. Vandaar dat bewapening de vanzelfsprekende consequentie is van soevereiniteit. Micropolitiek gezien (d.i. kijkend naar het gedrag van staten in een concrete situatie) is bewapening logisch en redelijk. Maar de gedachte van veiligheid door macht heeft haar eigen innerlijke logica. Bij 'veiligheid door macht' wordt de intensiteit van de bewapening bepaald door de capaciteit van de eventuele tegenstander. Niet zijn intenties zijn beslissend maar zijn 'capacities'. Veiligheid door macht leidt daardoor tot allerlei consequenties, die meebrengen dat macropolitiek gezien (wat betreft de werking in ruimte en tijd) dit stelsel niet deugt. Wat logisch was wordt onlogisch[1], wat redelijk was wordt onredelijk. Vandaar de fundamentele kritiek op de gedachte van 'peace is our profession', gebaseerd op het dilemma, waarin een wereld geraakt nu het bestaande stelsel levensgevaarlijk wordt door de ontwikkeling van de wapentechniek.

Het probleem waarvoor de wereld staat vindt zijn grond in het feit, dat de moderne wapens onbruikbaar zijn geworden, daar hun gebruik wederzijdse vernietiging meebrengt. Dat is een omstandigheid waarvan niemand een verwijt kan worden gemaakt, want het is ontstaan door de technische ontwikkeling. De snelheid van die technische ontwikkeling is zo

1 Verg. Philips Green: Deadly Logic. The Theory of Nuclear Deterrence, Ohio State University Press. 1966.

groot geweest, dat aanpassing van het stelsel aan die techniek niet heeft kunnen plaatsvinden. Wij leven allemaal in een onaangepaste wereld, in een structuur - de staten-soevereiniteit - die behoort bij primitieve wapens[2].

Daarnaast bestaat kritiek tegen bepaalde stappen op het gebied van buitenlands beleid, die niet wezenlijk zijn voor het stelsel, maar geweten kunnen worden aan kortzichtigheid of kwaadaardigheid, b.v. wanneer de opvoering van de bewapening niet geschiedt op grond van extern-politieke overwegingen (zoals opvoering van de bewapening in andere landen), maar op grond van intern-politieke motieven (vrees dat de oppositie in het binnenland de verkiezingsstrijd zal afstemmen op het verwijt dat de regering ‘soft on communism’ is, toegeven aan pressie van het ‘military industrial complex’).

Er is dus tweeërlei kritiek op de bewapening: een essentiële, die wijst op het dilemma, de impasse, waarin onze wereld geraakt is door de ontwikkeling van de techniek[3], en een incidentele, die zich richt tegen domheid of kwaadaardigheid in verband met de bewapening.

Macht speelt een rol bij dieren en mensen: bij conflict en strijd wordt de uitkomst gemeenlijk bepaald door de macht[4]. Dat is allereerst fysieke macht in de vorm van lichaamskracht die dreigend wordt getoond. Het dier zet zijn haren op om indrukwekkender te worden. De mens verbreedt zijn gestalte door breed uitgemeten kleding: in het militaire ceremoniële uniform zijn nog overgebleven de kolbak, de epauletten, de felle kleuren, die vroeger dienden om de tegenstander van verre te imponeren.

2 Men leze de beschouwingen van Peter Boskma in Trans Aktie: Tactische Kernwapens in Europa, 1972 No. 10; Tactische kernwapens, de ‘flexible response’ en de afschrikking, 1973 No. 1 en De ‘conventionele’ wapens in Europa en het probleem van het meten van sterkteverhoudingen, 1973 No. 4.

3 Verg. nader daarover mijn: ‘De polemologische aspecten van de afschrikkingsgedachte’, in het ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Hogere Krijgsschool uitgegeven congresboek ‘Afschrikking en Toenadering’, Den Haag 1969, blz. 110-136.

4 Zie over de macht Karl W. Deutsch: ‘Power and Communicatioh in International Society’, in de Reuck and Knight: ‘Conflict in Society’, London 1966, blz. 300-316.

Bij de mens vooral wordt het wapen van belang: het werktuig om de fysieke kracht te vergroten. Wijsgeren spreken van het werktuig als van de verlenging van de hand[5]. Met het wapen werd de lichaamskracht minder van betekenis, maar gingen andere kwaliteiten, snelheid, intelligentie, vaardigheid, uithoudingsvermogen, samenwerking, organisatiekunde een rol spelen. Voortdurend is er verandering van de wapens. De overgangen geven steeds moeilijkheden, want ieder soort wapen heeft zijn eigen erecode, leidt tot de ontwikkeling van bepaalde militaire deugden. Zo heeft men zich lange tijd verzet tegen het lange-afstandwapen dat met de kruisboog zijn intrede deed. De kruisboog werd op het Tweede Lateraans concilie van 1139 verboden tussen christelijke ridders. Tegen heidenen mocht hij gebruikt worden. Het is vaak zo, dat het nieuwe wapen in den beginne alleen toelaatbaar wordt geacht tegen bepaalde, bijzonder verachte vijanden.

De ethos van het zwaard was moeilijk te rijmen met het doden vanuit de verte. Men zag in dat doden op een afstand een element van onridderlijke heimelijkheid en arglistigheid. Daarbij kwam dat het de mogelijkheid opende dat een edel ridder van verre gedood werd door een laaggeboren lafaard.

Gelijksoortige moeilijkheden zijn ontstaan met het vuurwapen. Ook daartegen is bij ons verzet gerezen, maar zoals meestal heeft de effectiviteit van het nieuwe wapen dit verzet weten te overwinnen. Dat is niet overal zo geweest. In Japan kende men in de 17e eeuw de vuurwapenen. Nederlanders hebben daar destijds bijgedragen tot de ontwikkeling van het vuurwapen. Maar in die tijd waren de verschillen in technisch kunnen nog niet zoals vandaag den dag. Het buskruit was eerder bekend in China dan in Europa, maar men gebruikte het daar allereerst voor vuurwerk.

Na de afsluiting van Japan in de 17e eeuw, uit angst voor kolonisatie, heeft men de vuurwapenindustrie geleidelijk verwaarloosd. Strijd van Samurai, de ridderklasse, werd weer strijd met het zwaard. Ander soort strijd werd onverenigbaar

5 Zie C.A. van Peursen: ‘Denken met vuile handen’, in ‘De oorlog in het licht der Wetenschappen, Tweede Serie’, Pol. Studiën III, Assen 1963, blz. 25-38.

geacht met de erecode van de Samurai. Toen de Amerikaanse commodore Perry in de 19e eeuw, onder bedreiging met militaire actie, openstelling van Japan eiste, stond Japan machteloos[6].

Elke cultuur kent remmende factoren, die de ongebreidelde ontwikkeling van het wapen beperken. Beginselen van ridderlijkheid en christelijkheid, ethische beginselen speelden bij ons vooral een rol. In onze cultuur hebben ook argumenten van esthetiek gegolden. De eisen gesteld door de schoonheid hebben destijds de effectiviteit van het wapen beperkt[7].

Er zijn nog steeds remmende factoren. Het volkenrecht verbiedt bepaalde soort wapens en verbiedt om de burgerbevolking tot oorlogsdoel te maken. Maar dit is een juridische beperking naar de standaarden van de 'Beschaafde Staten' (zoals de staten zichzelf vroeger pleegden te noemen). Sinds de VN noemen de staten zich 'Vredelievende Naties' (art. 4 VN-Handvest). De vrede is de centrale, gemeenschappelijke waarde geworden. Intussen, ter wille van de vrede worden nu soms, de vroegere 'beperkingen van gewelddadigheid als eis van de beschaving' opzij gezet. Onze huidige vredeshandhaving door middel van de 'balans der verschrikking' heeft zich neergelegd bij een stelsel, waarbij de vrede wordt gewaarborgd door wederzijdse bedreiging met genocide.

Ook het simpele feit van de grotere mogelijkheid die de techniek ging bieden speelde een rol. Onze technische cultuur geeft in het algemeen een grote waarde aan de technische ontwikkeling. Er bestaat de neiging om de technische mogelijkheden volledig uit te buiten. Von Weizsäcker meent, dat wij ons in dit opzicht gedragen als apen of kinderen. Hij

6 Zie voor de geschiedenis van dit kluizenaarschap uit angst voor Europese overheersing via ideologische agressie (zoals men de missie beschouwde): Dr. F.N. Stapel: De historie van Japan en de verhouding met Ned.-Indië, in: Van Vriend tot Vijand, Amsterdam-Brussel 1945, blz. 1-68, en voor de geschiedenis van de vuurwapenen: Noel Perrin: 'Onward and Upward with Technology: Giving up the Gun', in The New Yorker, 20 nov. 1965, blz. 211-228.

7 Daarover met sterke argumenten; Joh. U. Nef: Western Civilization since the Renaissance. Peace, War, Industry and the Arts. Harper Torchbooks, New York and Evanston 1963, blz. 125 v.v., 300, 315, 317, 390.

noemt dit onbeperkt toepassen van technische mogelijkheden teken van technische onvolwassenheid[8].

Technische perfectie en vernieuwing schiep de mogelijkheid van wapens van grote effectiviteit, maar van een weerzinwekkend karakter. Naar de vroegere maatstaven - de wetten der menselijkheid, het nodeloos leed - zijn zij erger en verwerpelijker dan de wapens die destijds werden verboden, zoals de dum-dum-kogels. Men spreekt wel van ‘dubieuze wapens’ om een groep nieuwe wapens aan te duiden, die niet naar geldend volkenrecht zijn verboden, maar alleszins verdienen zouden uitgesloten te worden[9], zoals napalm.

Onze eeuw heeft een haast onvoorstelbare technische ontwikkeling van het wapen meegebracht, culminerend in nucleaire wapens en raketten. Dat heeft voor onze tijd de behoefte meegebracht om voortdurend paraat te zijn: de onverhoedse aanval van de ander zou beslissend kunnen zijn. ‘Beslissende klappen’ zijn mogelijk geworden nu één thermonucleaire bom groter explosieve kracht kan hebben dan alles wat ooit in de wereld sinds de uitvinding van het buskruit ontplofte. De ervaring van ‘Pearl Harbour’ - men spreekt soms van een Pearl-Harbourcomplex - maakte dat men vooral in de VS beducht was voor de gevolgen van een onverhoedse aanval.

Een enorm militair apparaat in vredestijd wordt op het ogenblik nodig geacht. Het Institute for Strategie Studies te Londen publiceert jaarlijks een ‘Military Balance’ waarin met vrij grote nauwkeurigheid de cijfers voor de gehele wereld worden vermeld. Het blijkt dat in 1973 in de wereld miljoenen mannen in actieve dienst waren[10].

VS	2.252.900
NAVO (zonder VS)	2.884.100
SU	3.425.000
Warschaupact (zonder SU)	1.027.000
China	2.900.000

8 C.F. von Weizsäcker: Voorwaarden voor de vrede, Rotterdam 1966, blz. 33-34.

9 Daarover het hoofdstuk: ‘The Prohibition of inhuman and indiscriminate weapons’, in SIPRI Yearbook 1973 World Armaments and Disarmament, Stockholm-New York-London 1973, Part II Ch. 5, p. 132-163.

10 The Military Balance 1973-1974. London 1973.

Cijfers over de explosieve kracht van op het ogenblik bestaande kernwapens worden niet gegeven. De schattingen daaromtrent lopen van 60 tot 300 miljard ton TNT (Trinitrotoluol = de conventionele springstof), dat is minstens 2 à 6 'blockbusters' per hoofd van de gehele wereldbevolking (al zou men wat moeilijkheden kunnen hebben met de democratisch eerlijke verdeling).

Enkele onderscheidingen dienen te worden gemaakt.

Allereerst de onderscheiding tussen *conventionele* en *nucleaire* wapens, een onderscheid dat door de stralingseffecten van de nucleaire wapens erg gemakkelijk valt vast te stellen. Dit is wel de belangrijkste onderscheiding; de drempel is duidelijk. Een gevecht kan met conventionele wapens van alle grootten gevoerd worden. De explosieve kracht van de zwaarste conventionele wapens behoeft niet veel te verschillen van die van de kleinste nucleaire. Maar als de nucleaire wapens hun intrede hebben gedaan, dan is niet te voorzien welke andere grenzen nog in acht zullen worden genomen. De geleidelijke verheviging, escalatie, tot de totale thermo-nucleaire oorlog, waarbij beide partijen elkaar vernietigen, ligt dan open zonder duidelijk gemarkeerde drempels die moeten worden overschreden.

Men heeft reeds lang onderscheid willen maken tussen *agressieve* en *defensieve* wapens. Begrijpelijk, want als hier duidelijk onderscheid gemaakt zou kunnen worden zou men alle aandacht kunnen besteden aan de uitbanning van agressieve wapens. Maar men is er niet in geslaagd een scherp onderscheid te maken. Gemeenlijk kunnen wapens zowel agressief als defensief worden gebruikt. In de Cubaanse crisis verzetten de Verenigde Staten zich tegen wapens (raketten) op Cuba, die Amerikaans grondgebied zouden kunnen bestrijken. Wellicht dat dit criterium ooit nog eens in ontwapeningsovereenkomsten een rol zal kunnen spelen[11].

Een gebruikelijk onderscheid, gemeenlijk in verband met de

11 De moeilijkheid om scherpe grenzen te trekken tussen aanvals- en verdedigingswapens verhindert niet om in het algemeen onderscheid te maken. Herman Kahn berekende in de publikatie 'Why Vietnam' (Washington 1969), dat van elke 5 dollars voor bewapening, in de VS er één besteed werd voor defensieve wapens en in de Sovjetunie drie à vier.

atoomwapens, is het onderscheid tussen *taktische* en *strategische* wapens. Het onderscheid is niet heel scherp. Onder taktische wapens verstaat men de wapens die direct bij 'het slagveld' (en dit kan in onze gemotoriseerde tijd een enorm gevechtsterrein zijn) van belang zijn om de strijd tot een beslissing te brengen. Strategische wapens zijn gericht op het achterland, op de wapenfabrieken, en, sinds de bevolking oorlogsdoel werd, op de bevolkingscentra, de grote steden. Het onderscheid is vooral van belang voor de onderscheiding tussen tactische en strategische atoomwapens. De NAVO-strategie houdt in, dat de NAVO het gebruik van tactische atoomwapens niet uitsluit bij een Russische aanval met conventionele wapens. De grens tussen tactische en strategische atoomwapens is in de praktijk echter niet zeer duidelijk. Vandaar het gevaar dat escalatie naar zwaardere atoomwapens zal plaatshebben als eenmaal de fatale drempel is overschreden. Die NAVO-strategie is daarom verwerpelijk.

Op het ogenblik worden héél kleine atoomwapens ontwikkeld, de 'mini-nukes'. Zij hebben het voordeel - mede in verband met de grotere precisie die tegenwoordig mogelijk is - dat in de tactische strijd het militaire doel kan worden vernietigd zonder al te veel militair-onnodige schade daaromheen. Maar juist omdat zij kleiner zijn, zullen zij wellicht eerder worden ingezet, zullen zij ertoe leiden dat de fatale drempel die conventionele en militaire wapens scheidt, vroeger wordt overschreden.

Men moet hier niet verwarren met de onderscheiding tussen verschillende strategieën, met name de 'counter force' en 'counter-city' strategie[12]. Bij de 'counter-force strategy' gebruikt men zijn wapens tegen de wapens (en de wapenindustrie) van de tegenstander: de wapens worden gebruikt om de militaire macht van de vijand te vernietigen. Bij de 'counter-city strategy' richt men zijn wapens tegen de bevolking. In tijd van vrede betekent dit de bedreiging met de ondergang van zijn steden als de ander zou aanvallen. In tijd van oorlog is het de consequentie van die dreiging, of de poging om door

12 De 'counter-city strategy' wordt tegenwoordig soms 'counter-value strategy' genoemd, een term die minder stuitend is.

optreden tegen de burgers hun moreel te breken, de wens tot capitulatie te doen ontstaan[13].

De onderscheiding *kwetsbare* en *onkwetsbare wa*pens is voor de militaire strategie van groot belang. Onkwetsbare wapens zijn wapens, die vrijwel niet door een aanval van de tegenstander kunnen worden uitgeschakeld, zoals raketten diep onder de grond, raketten in duikboten onder water, raketten op gemakkelijk verplaatsbare lanceerbases, vliegtuigen in de lucht. Sinds de onkwetsbare wapens bestaan, en dus de afschrikking is geworden tot ‘stable deterrence’, is de angst voor de onverhoedse aanval minder geworden, en ook de vrees dat een land tot de aanval zou overgaan in de mening dat de ander op het punt stond dat te doen. De onkwetsbaarheid van de wapens - en volgens McNamara[14] kunnen de VS en de Sovjetunie beiden de ander vernietigen met wat over is nadat zij een volle lading hebben geïncaseerd, men noemt dat de ‘second strike capability’ - maakt dat men zonder haast te werk kan gaan, en dat men, via de ‘hot-line’ zich eerst groter zekerheid omtrent de situatie kan verschaffen. Daarmede is

13 Thomas Schelling: Arms and Influence, New York 1967, blz. 22 constateert dat vroeger getracht werd om het leger van de tegenstander te vernietigen om de bevolking te kunnen dwingen, en dat we nu in de fase zijn aangeland waarin men het volk tracht te vernietigen om de legers te kunnen dwingen. Hij noemt dit ‘coercive warfare’, en stelt vast dat wij leven in ‘an era of the dirty war’ (blz. 27). In verband, zowel met de bedreiging in tijd van vrede als met de aanvallen op de burgerbevolking in tijd van oorlog, is het van belang de uitwerking daarvan na te gaan. Zo kan men nagaan hoeveel Amerikanen tegen een invasie van Cuba waren uit de overweging dat daaruit de wereldoorlog zou voortvloeien. Uit onderzoekingen direct na de Tweede Wereldoorlog, in Japan en Duitsland, is gebleken dat de terreurbombardementen een betrekkelijk geringe invloed hadden op het moreel van de bevolking. Daarover Karl. W. Deutsch and Richard L. Merritt: ‘Effects of Events on National and International Images, in Herbert L. Kelman (ed.): International Behaviour, New York 1965, blz. 132-187. Verg. ook mijn: ‘Oorlogsmodellen en Vredesstrategieën’, in Oost-West, 1968, blz. 43-51. Men neemt aan, dat afschrikking eigenlijk alleen een duidelijke invloed heeft op degenen, wier functie het is zich met dergelijke zaken bezig te houden (de ‘decisionmakers’), en niet op de grote massa, waarvan slechts ongeveer 15% mede door afschrikking wordt gemotiveerd.

14 Robert S. McNamara: ‘American AMB Deployment’, in Survival 1967, blz. 342-346.

ook het gevaar voor de katalytische oorlog - een derde macht brengt een atoomwapen in de VS of de Sovjetunie tot ontploffing, om zo beide partijen tegen elkaar in het harnas te jagen - verminderd.

Als men van '*ABC wapens*' spreekt, bedoelt men atomaire, biologische en chemische wapens. Ze hebben gemeen dat ze betrekkelijk nieuw zijn[15], en wat de biologische en chemische wapens betreft, dat ze moeilijk passen in de bestaande militaire erecode. Er bestaat in het algemeen een grotere afkeer van de B- en C-wapens, dan van de atomaire wapens, die tenminste de explosietraditie voortzetten. Men krijgt, zoals men wel gezegd heeft, bij atomaire wapens 'more bang for a buck', méér knal voor een knaak. De B- en C-wapens ziet men, naar de huidige code, als méér laaghartig en vulgair[16].

Rond de B- en C-wapens heerst vrij grote geheizinnigheid. In ieder land is men er mee bezig. Onderzoek met defensieve oogmerken - en daar kan niemand bezwaar tegen hebben - leidt vaak tot resultaten die agressief zeer wel bruikbaar zijn. Menigeen is geneigd de voordelen van de chemische wapens breed uit te meten. Duidelijk vooral is, dat ze huizen en fabrieken intakt laten. Steden blijven gaaf al vernietigt men daarin de bevolking, en dat is een groot voordeel als men gaarne de industrie intact wil overnemen. Uit dit argument spreekt, zo al geen eerbied voor de mens, dan toch zeker wel de eerbied voor de machine.

Chemische wapens kunnen zéér effectief zijn. Er is ook enige gradatie mogelijk. Ze kunnen gericht zijn tegen de planten (vernietiging b.v. van de rijst, ontbladering van bomen), of tegen de mens. En ten aanzien van de mensen kan men weer onderscheiden tussen wapens die beogen tijdelijk buiten ge-

15 Al huurde Venetië in de 17e eeuw iemand die beweerde de pest te kunnen brengen op Kreta, zie Sir George Clark: War and Society in the 17th century, Cambridge 1958, blz. 88. Het oudste gebruik van gifwapens geschiedde door de grote wetgever Solon, 6de eeuw vóór Chr., die de rivieren van zijn vijand vergiftigde met de wortel van Helleborus.

16 Het is niet ondenkbaar, dat de B- en C-wapens de wapens zullen worden van de arme landen, die daarmede de rijke wereld aantasten in een strijd, die te vergelijken valt met de Gulden Sporen slag, waar de boeren zich niet richtten tegen de ridders maar tegen hun paarden.

vecht te stellen en wapens die beogen dodelijk te zijn[17]. Het is om die redenen, dat een deskundige als Fuller de chemische wapens humaner en redelijker noemt dan de explosiewapens[18]. Het is mogelijk dat de aversie tegen chemische wapens zal verminderen. Zij werden op grote schaal in de Vietnamese oorlog op bruikbaarheid getest. Als wapens een grote rol blijven spelen in de internationale verhoudingen, dan zouden C-wapens ongetwijfeld een grote toekomst kunnen hebben.

De biologische wapens kunnen gericht zijn tegen planten, dieren en mensen. Maar men weet niet zeker, dat de uitwerking ervan onder controle gehouden kan worden. Een uit de hand gelopen epidemie zou ook de gebruiker van het wapen kunnen treffen. Een en ander heeft ertoe geleid, dat een verdrag is gesloten waarbij het ontwikkelen, de produktie en het in voorraad houden van die wapens, benevens de toxin-wapens (eigenlijk chemische wapens, maar langs bacteriologische weg geproduceerd), is verboden[19].

De bewapening in de wereld is zodanig, dat men van een ‘balance of terror,’ ‘balance of horror’, een evenwicht van de verschrikking kan spreken. ‘Balance of power’, machtsevenwicht, zag op een min of meer gelijkwaardige macht van de staten. ‘Balance of terror’, het evenwicht der verschrikking, ziet op een aan beide zijden bestaande capaciteit om na een

17 Zie over de chemische wapens J.P. Robinson: Chemical Warfare, Science Journal, III, 4, april 1967 blz. 33-40; Steven Rose: Chemical and Biological Warfare. Its Scope, Implications and Future Development, London 1968 (Ned. vertaling: Goedkoop doden, Groningen 1970) en vooral het VN-rapport over B- en C-wapens, waarin 14 deskundigen de mogelijkheden uit de doeken doen. Het rapport (A 7575) is van 1 juli 1969 en in de boekhandel verkrijgbaar.

18 J.F.C. Fuller: The Conduct of War 1789-1961, Rutgers University Press 1961, blz. 174.

19 De Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and their Destruction, van 10 april 1972. Dit is eigenlijk het enige ontwapeningsverdrag dat tot nu toe is tot stand gekomen. De Verenigde Staten hebben openbaar aangekondigd de aanwezige voorraden te zullen vernietigen. Het verdrag is ook daarom van belang, omdat het een afspraak betreft die nauwelijks voor controle (inspectie) toegankelijk is. Méér dan 100 staten hebben de Conventie ondertekend, maar ratificatie was 1 juni 1973 slechts geschied door ongeveer 15 staten.

aanval, door middel van onkwetsbare raketwapens, de burgerbevolking van de aanvaller te treffen[20]. Dat sluit uit om een oorlog met de hevigste wapens als 'middel van politiek', als 'voortzetting van de politiek met militaire middelen' te ondernemen, wat nog wel steeds denkbaar is ten aanzien van de beperkte oorlog, met conventionele wapens gevoerd.

Toch gaat de wapenwedloop door. Men wil graag sterker zijn dan de tegenstander, en zeker in de VS, waar men een militaire raketmacht heeft opgebouwd, groter dan de Russische. Men wilde van deze overmacht geen afstand doen, zoals McNamara uitdrukkelijk verklaarde[21].

In de SALT I Verdragen van mei 1972 tussen de VS en de SU is het beginsel van pariteit erkend. Maar die verdragen hebben de kwalitatieve wapenwedloop onaangetast gelaten. Wat de kwaliteit van wapens betreft, ligt Amerika nog steeds vér voor - en de ervaring met nieuwe wapens in Vietnam, met name met nieuwe precisiewapens - heeft daar zeer toe bijgedragen. In min of meer officiële Amerikaanse uitingen wordt duidelijk uitgesproken, dat men die technische voorsprong niet wil verliezen.

Er is een verzadigingspunt: als men de ander in welke combinatie ook, heel zeker totaal kan vernietigen. Maar de ontwikkeling van een anti-raketstelsel brengt daarin verandering. Zowel de Sovjetunie als de VS gingen onlangs tot een beperkt anti-raketstelstel ('ABM system') over, zogenaamd tegen China, maar zonder twijfel ook bruikbaar tegenover elkaar. McNamara legde daarbij de nadruk op de verdediging van de steden. Nixon legt het accent op het onkwetsbaar

20 In de taalsterilisatie, waardoor aan weerzinwekkende begrippen als 'balance of terror' hun emotionele geladenheid moet worden ontnomen, spreekt men van 'balance of prudence', 'Gleichgewicht der Vorsicht' (F. Duchêne: SALT, die Ostpolitik und die Liquidierung des Kalten Krieges, in Europa Archiv XXV, 1970, blz. 639-653, blz. 643). Over deze taalsterilisatie B.V.A. Röling: Het woord als masker, in De Gids, 1971.

21 Zie zijn rede te California, 18 sept. 1967, opgenomen in Survival, 1967 blz. 343-346. De Amerikaanse president Nixon spreekt op dit punt niet meer van het handhaven van 'superiority' maar van 'sufficiency', hetgeen voorlopig niet veel verschil blijkt te betekenen. Verg. I.F. Stone: Nixon and the Arms Race. How much is sufficiency, in The New York Review of Books, 27 maart 1969, blz. 6-18.

houden van de Amerikaanse intercontinentale raketten[22]. Het ‘ABM system’ betekent weer nieuwe bewapening: het evenwicht kan gehandhaafd blijven als voor iedere anti-raket-raket een raket wordt bijgebouwd. De invoering van een anti-raket-raketstelsel verlegt het verzadigingspunt van bewapening naar ongekende verten, bepaald door de techniek en de economische draagkracht.

Ook worden raketsoorten ontwikkeld die het anti-raketstelsel zullen kunnen doorbreken. Met name dienen hier genoemd de raketten met meerdere atoomkoppen, die onafhankelijk hun doel zoeken (MIRV's). Een combinatie van MIRV's en een uitgebreid ABM-stelsel zou kunnen leiden tot een ‘disarming first strike capability’, dat is de mogelijkheid om de militaire raketmacht van de ander vrijwel geheel te vernietigen. Als beide supermachten over deze capaciteit beschikken, wordt in een crisissituatie de toestand uiterst hachelijk. Vandaar de besprekingen tussen de VS en de SU om te komen tot een beperking van de strategische wapens (SALT, Strategie Armamant Limitation Talks, mede ter handhaving van een ‘second strike capability’).

Die besprekingen hebben in mei 1972 geleid tot een reeks van verdragen die als SALT I worden aangeduid[23]. Zij brachten beperking van de defensieve (anti-raket)raketten en van de offensieve raketten (zowel die in silo's te land als de raketten in onderzeeërs). Daarmede werd allereerst bereikt, dat een ‘disarming first strike capability’ moeilijker zal kunnen ontstaan. Het eerste resultaat van SALT I is, dat wederzijds door afspraak de bevolkingscentra kwetsbaar zijn gehouden (het evenwicht der verschrikking) ten bate van de vrede. Met name dus dat de bevolkingen gijzelaar blijven

22 In zijn rede van 18 sept. 1967 noemde McNamara allereerst verdediging tegen China. Daarnaast gewaagde hij ‘as a concurrent benefit’ van de verdediging van de Amerikaanse raketten tegen aanval door de Sovjets, en van de verdediging van de bevolking tegen ‘the improbable but possible accidental launch of an intercontinental missile by any one of the nuclear powers’. Nixon sprak in zijn ‘Statement’ van 14 maart 1969 allereerst van verdediging van de raketten tegen de Sovjetunie, en pas daarna van de bescherming van de bevolking tegen een Chinese aanval en tegen ‘accidental attacks from any source’.

23 Daarover nader B.V.A. Röling: De Salt-accoorden van 26 mei 1972, in Trans Aktie 1972 No. 6/7; SIPRI Yearbook 1973, p. 1-59.

voor het goed gedrag van hun regering. Anders gezegd: dat de mogelijkheid van de bedreiging met genocide blijft gehandhaafd. Een tweede consequentie is, dat de kwantitatieve wapenwedloop wordt aan banden gelegd. Intussen kan voorlopig de kwalitatieve wedloop voortgaan. Zo zien we in de VS een koortsachtige 'research' betreffende 'anti-submarine warfare'. Op het ogenblik is het rakettenpakket op de onderzeeër nog het meest onkwetsbare wapen, de beste waarborg voor het handhaven van de 'second strike capability', sinds door moderne precisie-apparatuur de raketten in de silo's min of meer kwetsbaar zijn geworden. Vandaar het wetenschappelijk onderzoek om ook de onderzeeër kwetsbaar te maken. Maar dit onderzoek werkt lijnrecht in tegen de strekking van SALT I: het laten voortduren van het evenwicht der verschrikking.

Enkele opmerkingen naar aanleiding van de tegenwoordige wapensituatie:

1 Van belang is de 'feedback', de terugkoppeling van de wapens op de mensen. Juist omdat iedere staat diep overtuigd is zelf vredelievend te zijn en dus zich slechts te bewapenen om agressie van anderen te weren, zal hij de bewapening van de tegenstander als defensief overbodig en dus als agressief bedoeld ondergaan. Hierin ligt een van de redenen dat wapens de vijandschap en het wantrouwen aanwakkeren. Wat we vrezen gaan we haten. Er zijn nog andere werkingen. Zo zal het massaal werkende wapen de ontmenselijking van de tegenstander eisen, anders zouden te veel bezwaren en remmingen ontstaan bij gebruik.
2 De bewapening van de allergrootsten heeft allerlei 'wapengevolgen' in de wereld. De gedachte van vrede door militaire macht, die tot de wapenwedloop leidt tussen de allergrootsten, bewerkt bewapening van alle staten. Bewapening wordt status symbool: men moet ook beschikken over de nieuwste vindingen. Dat geldt niet alleen voor de ontwikkelingslanden, maar evenzeer voor de kleinere Europese landen.
3 Bewapening in alle staten leidt tot lokale wapenwedlopen, en ook tot de wapenhandel[24] (om 'overall' kosten te druk-

24 Sutton and Kemp: 'Arms to Developing Countries 1945-1965', Adelphi Paper 28 en G. Kemp: The Arms Trade, 'Proceedings of the IPRA Second General Conference, Tällberg 1967, Assen 1968; SIPRI: The Arms Trade wich the Third World, Stockholm-New York 1971.

ken, om gunstige betalingsbalans te bevorderen en volledige werkgelegenheid). Zij leidt ook onherroepelijk tot proliferatie van kernwapens. Een 'ABM system', dat naderende raketten-met-atoomwapens door anti-raketten geladen met atoomwapens (de 'Spartan' met atoomwapens van de megaton-klasse, de 'Sprint' met atoomwapens in de kiloton-klasse) wil onschadelijk maken, heeft tot noodzakelijk gevolg een uitgebreid stelsel van bescherming burgerbevolking tegen straling en 'fall out'. Met een ABM-stelsel gaan we in de richting van de 'shelter centered society'[25]. Door een en ander zal steeds groter machttoevallen aan wat Eisenhower het 'military industrial complex' noemde, aan militairen en wapenindustrie, die een pressiegroep kunnen worden waarvan de macht gevaarlijk is, des te gevaarlijker daar hier veel van de gebruikelijke democratische controle moet onderbreken[26].

Er zijn veel pogingen gedaan om de wapenvermeerdering in de wereld te stoppen.

Men spreekt van *wapenbeheersing* bij maatregelen die beogen te voorkomen, dat de bewapening uit de hand loopt. Maatregelen van wapenbeheersing kunnen te maken hebben met wapenvermindering, maar dat behoeft niet, zoals bij maatregelen die beogen dat slechts hoge autoritieten, eventueel de regering zelf, kunnen beslissen over b.v. de inzet van atoomwapens. Wapenbeheersing kan ook leiden tot wapenvermeerdering en wapenverbetering, b.v. door het méér on-

25 De 'feedback' van de shelter op de mentaliteit zal onder de burgerbevolking het militaire denken in termen van angst en vijandschap bevorderen. Vandaar dat Bescherming Burgerbevolking, hoezeer enigermate nuttig in tijd van oorlog, gevaarlijk is in tijd van vrede. Het uitbreken van oorlog wordt erdoor bevorderd. Daarover mijn 'Is Bescherming Burgerbevolking een goede zaak?' in De Paladijn, 1969, No. 1, blz. 2-5.

26 Zie Marc Pilisuk and Thomas Hayden: Is there a military industrial complex which prevents peace? Consensus and countervailing power in pluralistic systems, in The Journal of Social Issues 67-117; Kenneth Boulding: The Role of War Industry in International Conflict, in The Journal of Social Issues 1967 blz. 47-62; John K. Galbraith: How to Control the Military, New York 1969; Lewis A. Frank: The Arms Trade in International Relations, Pracger, 1969.

kwetsbaar maken van wapens en door het gelijk trekken van de gevolgen van 'first' en 'second strike', waardoor de premie op haast komt te vervallen. SALT I is een typisch voorbeeld van wapenbeheersing: afspraken die beogen dat de wapens hun afschrikkende functie kunnen blijven uitoefenen.

Van *wapenbevriezing* spreekt men bij de maatregelen die beogen uitbreiding van de bewapening te voorkomen. Op dit gebied zijn enkele resultaten bereikt: het verdrag betreffende de niet-militarizering van de Zuidpool, en het verdrag betreffende het niet-nucleair bewapenen van de ruimte. Het kernstop verdrag (verbod van atoomproeven behoudens de ondergrondse) van 1963 beoogt de verspreiding van kernwapenen tegen te gaan. Het non-proliferatie verdrag beoogt duidelijk bevriezing van de bestaande verdeling tussen 'have's' en 'have not's'[27], waardoor juridisch de 'have not's' worden tot 'have never's'. Ook de aanvaarding van 'gedenuclearizeerde zones' (gebieden zoals Latijns-Amerika of Afrika, waarin geen kernmachten mogen ontstaan, geen kernwapens mogen orden opgeslagen, en waartegen dan ook geen kernwapens zullen mogen worden gebruikt) betekent de bevriezing van bestaande toestand, evenals de denuclearizering van de zeebodem (Zeebodem Verdrag van 1971).

Wapenvermindering, ontwapening, wordt sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog beoogd, maar op dit punt is, behoudens het verdrag betreffende de biologische wapens, nog steeds niets bereikt.[28] Pogingen ertoe tussen de wereldoorlogen faalden evenzeer.

Als methode van ontwapening worden genoemd de wederzijdse ontwapening (door verdrag) en de eenzijdige ontwapening. Daartussenin staat de graduele eenzijdige ontwapening, de als proces van actie en reactie bedoelde ontwapeningsescalatie, waaraan de naam van Osgood en Etzioni verbonden

27 Daarover F.A.M. Alting von Geusau (red.): Kernwapens voor alle landen? Baarn 1967.

28 Zie over de onderhandelingen van de laatste jaren de voortreffelijke publikaties van het Ministerie van Buitenlandse Zaken No. 80: 'Ontwapening-Veiligheid-Vrede, Voorstellen, besprekingen en besluiten 1964-1966' (Den Haag 1967), en No. 94: 'Ontwapening-Veiligheid-Vrede, Voorstellen, besprekingen en besluiten 1966-1968' (Den Haag 1969).

is[29]. Doeleinde van nationale ontwapening kan zijn de oprichting van een internationale militaire macht, die de machtsfunctie van de nationale legers overneemt. Doeleinde van nationale ontwapening kan ook zijn het terugdringen van de wapenfunctie: men gaat er nog wel van uit dat de macht in de wereld een belangrijke factor is, maar aanvaardt dat de nationale macht ook kan bestaan uit economische of culturele macht of potentiële militaire macht.

De moeilijkheden bij ontwapening zijn zeer groot, dat blijkt wel uit het constante falen van de ontwapeningspogingen. Er bestaat nu eenmaal een eeuwenlange traditie van vertrouwen op eigen kracht; men stapt daar niet gemakkelijk vanaf. Ontwapening zou nieuwe risico's meebrengen, en deze worden gemeenlijk hoger aangeslagen dan de bestaande risico's van de bewapening. Er is onvoldoende vertrouwen in de tegenpartij: men vreest in de val te lopen.

De vraag 'bewapening of ontwapening'? wordt zeer verschillend beantwoord. Voor een deel spelen hier persoonlijke factoren mee: de een wantrouwt de wereld en neigt ertoe slechts veiligheid te vinden in eigen macht, de ander zal gemakkelijker vertrouwen schenken, en veiligheid mogelijk achten door 'goede verhoudingen'. Ook de feitelijke individuele positie speelt een rol. Diegene die behoort tot de militaire wereld zal te goeder trouw zijn functie zien als een positieve, als een de vrede bevorderende: de beroepspositie heeft vanzelfsprekend invloed op het denken. Menselijke waardering staat voor een goed stuk in dienst van eigen positie: men is geneigd zo te waarderen als in de eigen kraam te pas komt. Ook speelt natuurlijk een grote rol of men behoort tot een grote staat, die op zijn macht kan vertrouwen, of tot een kleine, die het van vertrouwen in anderen hebben moet (en dus ofwel vertrouwen stelt in de macht van een grotere bondgenoot, ofwel uit is op goede betrekkingen in het algemeen).

De meningen verschillen. Het VIRO rapport over de bewapening werd gepubliceerd onder de suggestieve titel: 'Slaaf of Meester? De mensheid en haar bewapening'[30]. Het sprak zich, evenals onze regering, uit voor de algemene en algehele ontwapening onder internationale controle.

29 Zie Charles E. Osgood: Our Crisis in Perspective, in BAS 1967, blz. 12-16. Amitai Etzioni: Winning without War, New York 1964.

30 Uitgave VIRO, Den Haag 1964.

Op het ogenblik praevaleert de mening, dat de wapens de vrede verzekeren: 'peace is our profession'. Dat is ook gedeeltelijk waar, immers de immense bewapening brengt mee dat geen redelijke regering tot de oorlog, met name de totale nucleaire oorlog, welbewust zou besluiten. De totale oorlog als middel van politiek is tussen redelijke regeringen uitgesloten. Maar er bestaan ook de onbedoelde oorlogen. De bewapening maakt onze wereld tot een steeds gevaarlijker wereld, waarin de kans op oorlog als een niet-bedoelde ramp toeneemt. Als zodanig is de bewapening een oorlogsfactor, leidt de politiek van 'vrede door macht' vroeg of laat tot de catastrofe. Degenen die wapenvermindering slechts mogelijk achten als een gevolg van politieke ontspanning, verliezen uit het oog, dat de moderne wapens een zelfstandige bron van internationale spanning zijn geworden.

Die spanningverhogende werking zou bewapening, die slechts zich tot doel stelt de ander van militaire agressie af te houden, niet behoeven te hebben. Denkbaar is een slechts-defensieve opbouw van de militaire macht, zoals in de wetten op de nationale defensie van Joegoslavië en Roemenië. Het gaat dan om militaire apparaten, die uitermate hinderlijk zijn voor een aanvaller, maar niet bruikbaar zijn voor de aanval. Het zou bijzonder belangrijk zijn indien militairen van hoogontwikkelde landen, zoals de Westeuropese, zouden onderzoeken of soortgelijke wapenopbouw (defensief effectief, maar niet beangstigend vanwege de offensieve onbruikbaarheid) ook hier verwerkelijkbaar zou zijn.

Juist met de bedoeling een afschrikkingsmiddel te vinden, dat wel effectief zou zijn, maar niet de angst en het wantrouwen zou bevorderen, heeft men zich afgevraagd, in hoeverre goed voorbereide, georganiseerde geweldloze weerstand afschrikkend zou werken. Het staat buiten kijf, dat geweldloze actie zeer profijtelijk kan zijn indien men daarmede sociale veranderingen beoogt. De meningen verschillen erover, of in geval van een aanval van buiten geweldloze actie van de gehele bevolking realiseerbaar zou zijn. Sommigen menen, dat dit een massaal heldendom zou veronderstellen, dat niet met de werkelijkheid overeenstemt. Anderen menen, dat zulke collectieve actie wel verwacht kan worden, indien de be-

staande sociale orde algemeen als een groot goed wordt ervaren, zodat collectieve 'inzet' begrijpelijk wordt.

Gegeven de maatschappijkritiek, die tegen onze bestaande orde geuit wordt, en waarvan het einde niet in zicht is, gezien ook de omstandigheid, dat 'afschrikking' alleen zou bestaan als massale geweldloze weerstand zou te verwachten zijn (hetgeen bij hard optreden van een bezetter niet het geval zou zijn), lijkt het mij, dat de afschrikking door de dreiging met geweldloze actie niet de afschrikking door de dreiging met gewelddadige actie kan vervangen. Dat wil niet zeggen, dat geweldloze weerstand geen functie zou kunnen hebben in het geheel van afschrikkende maatregelen. Er is plaats voor deze vorm van 'in uitzicht gestelde moeilijkheden', naast de traditionele . Onderzoek op dit gebied dient voortgezet te worden. Immers, de huidige vorm van vredesvoorziening leidt 'Durch Kriegsverhütung zum Krieg', is niet alleen ontoereikend maar ook cultuurondermijnend door zijn mensonwaardig karakter[31].

Het wapenprobleem is het belangrijkste vredesprobleem van de rijke landen, zoals het armoedeprobleem het belangrijkste vredesprobleem van de ontwikkelingslanden is.

Er is verwantschap en samenhang tussen deze problemen. Verwantschap in die zin, dat in beide problemen de traditionele opvattingen verandering ten goede tegenwerken. Samenhang in die zin, dat onze bewapeningsuitgaven een belemmering zijn om méér te besteden aan ontwikkelingshulp, dat in de jonge landen de ergernis groeit om het feit dat wij prioriteit geven aan onze veiligheid boven hun honger, terwijl ook vele jonge landen zelf hun schaarse middelen voor een flink stuk besteden aan wapens.

Ongeveer 700 miljard gulden wordt jaarlijks in de wereld

31 Zie over geweldloze weerstand Th. Ebert: Gewaltfreier Aufstand. Alternative zum Bürgerkrieg, Frankfurt am Main 1970; Egbert Jahn: Socialisme en wat nu? Van een utopisch naar een wetenschappelijk pacifisme: over de maatschappelijke voorwaarden voor 'sociale verdediging', in H. Tromp (ed.), Kritische Polemologie, Assen 1973, blz. 163-231. In 1973 zal te Boston verschijnen Gene Sharp: The Politics of Non-Violent Action. Dit boek van 1000 blz., waarvan ik nog niet heb kunnen kennis nemen, zal waarschijnlijk onontbeerlijke literatuur zijn bij de studie van mogelijkheden en grenzen van de sociale verdediging.

aan bewapening uitgegeven. Daartegenover vallen de bedragen die voor ontwikkelingshulp worden verstrekt of nodig zouden zijn in het niet. Gegeven het feit van de toenemende onwil om gelden voor ontwikkelingshulp uit te trekken en daarvoor bijzondere belasting te betalen, zou men zich kunnen afvragen of een deel van de gelden die nu voor wapens worden uitgetrokken, niet effectiever zou kunnen worden gebruikt voor de strijd tegen de armoede en de honger. Het is waarschijnlijk, dat daardoor een groter vredes-rendement zou worden verkregen.

11 Vrede en leefmilieu

De problematiek van het leefmilieu, waarvan men zich de laatste jaren pas goed is bewust geworden[1], bestaat daaruit, dat de wereldbevolking zó omvangrijk is geworden, en zó dreigt toe te nemen, dat de aarde ontoereikende mogelijkheden gaat bieden om de mensheid te laten leven op een door die mensheid geëist niveau. Het aantal mensen, en de door hen geëiste levensstandaard spelen daarbij een rol. Het Rapport van de Club van Rome geeft indringende analyse van de situatie. Het toont waar voorzieningen gaan vastlopen, en hoe de methoden om een bepaald euvel te verhelpen, weer nieuwe problemen scheppen. Er wordt daar verband gelegd tussen de verschillende factoren die een rol spelen: de grootte van de bevolking, de behoefte aan landbouwprodukten, de uitbreiding van de industrie, vraag en aanbod van grondstoffen, de vervuilende invloed van 'technische landbouw' en industrie op het milieu. Schaarste aan goederen en vervuiling van het leefmilieu zijn de dreigende consequenties.

Men heeft de juistheid van de analyse in het Rapport van de Club van Rome wel aangevochten. Het zou te pessimistisch zijn over de voorraden grondstoffen in de wereld, en over de mogelijkheden om vervuiling te voorkomen. Intussen, er wordt in het Rapport niet gezegd, dat aan de geschetste problematiek niets te doen zou zijn. Er wordt daarbij ruimte

1 Rachel Carson: Silent Spring. Boston 1962; Richard A. Falk: This Endangered Planet. Prospects and Proposals for Human Survival, New York 1971. Kort, maar indringend overzicht van de problematiek in S.R. Eyre: Man the Pest: The Dim Chance of Survival, New York Review of Books, 18 nov. 1971 p. 18-27. Grote aandacht kreeg het 'Rapport van de Club van Rome': Dennis Meadows: De grenzen aan de groei, Aula reeks No. 500, Utrecht-Antwerpen 1972.

gelaten voor verschillen in schattingen: zij betekenen gemeenlijk,dat moeilijkheden zich wat later zouden voordoen. Er wordt echter duidelijk gewezen op een bepaald aspect van onze samenleving, dat tot nu toe te weinig aandacht kreeg, en dat aandacht en actie eist. Daaraan doet niet af dat wellicht hier en daar een iets optimistischer schildering van de feitelijke situatie mogelijk zou zijn. Het gaat er om, dat hier een probleem ligt waaraan wat moet worden gedaan. En daarover is iedereen het eens. Verschil bestaat over de aard en de intensiteit van de maatregelen die nodig zijn. Ook over de prioriteit van de waarden die hier een rol spelen.

Het Rapport van de Club van Rome heet: de grenzen aan de groei. Men is zich bewust geworden, dat de economische groei niet onbeperkt kan door gaan. Het is een vraag geworden, of de gehele mensheid de welvaart zou kunnen bereiken van de Verenigde Staten. Amerika, ongeveer 6% van de wereldbevolking, verbruikt 40 tot 60% van de schaarse mineralen. Men heeft berekend, dat de rijke wereld, 30% van de wereldbevolking, 90% van de schaarse goederen verbruikt. Zijn er genoeg grondstoffen om ook anderen die welvaart te bezorgen? Of is de armoede elders voorwaarde voor de gepriviligieerde positie van de rijke landen?

In het kort komt de milieuproblematiek neer op dreigende schaarste en vervuiling (die de schaarste weer in de hand werkt, als b.v. de visstand wordt aangetast in de rivieren en de oceanen). Het is begrijpelijk, dat deze problematiek de oorsprong kan zijn van hevige conflicten die vitale belangen betreffen. Het conflictaspect van de milieuproblematiek heeft tot nu toe weinig aandacht gekregen[2] In studiegroepen op dit gebied ontbreken gemeenlijk conflictologen en polemologen. Het weinig aandacht geven aan dit conflictaspect kan politiek gemotiveerd zijn: men zou wellicht slapende honden kunnen wakker maken. Anderzijds geldt, dat de bereidheid om maatregelen te nemen zou kunnen worden be-

2 Onderzoek op dit gebied is wel op gang. Zie b.v. het voorlopig rapport van Nazli Choucri, Michael Laird en Dennis L. Meadows: Resource Scarcity and Foreigh Policy: A Simulation Model of International Conflict, M.I.T., Cambridge, March 1972.

vorderd door het inzicht, dat bij uitblijven van die maatregelen gewelddadige conflicten waarschijnlijk zouden worden.

Het schaarste-aspect heeft duidelijk relatie met mogelijke conflicten: schaarste kan leiden tot competitie tussen consument-landen bij het zich verzekeren van regelmatige voorziening; schaarste kan ook leiden tot conflict tussen consumentlanden en producentlanden, als de eerste de laatste in een vaste greep willen krijgen ter verzekering van grondstoffen.

In zijn rapport aan de Europa-Amerika-conferentie (Amsterdam, maart 1973) zette de Amerikaanse oliedeskundige Waker J. Levy uiteen, dat omstreeks 1980 zowel Japan als West-Europa 75 tot 80% van hun olie uit het Midden-Oosten zouden moeten betrekken (vooral uit Saoudi-Arabië en Iran). Dit percentage zou dan voor de VS 50 tot 55% zijn. Levy verbond hieraan de suggestie, dat de VS, West-Europa en Japan in deze een gemeenschappelijke politiek zouden moeten voeren om zich van de benodigde olie te verzekeren. De politiek zou er onder meer in bestaan, dat zij gezamenlijk aan de bestaande regimes de middelen zouden verschaffen om zich te handhaven tegenover een subversieve bedreiging van linkse bewegingen. Een en ander zou erop neerkomen, dat het Westen en Japan zich zouden opmaken om feodale regimes te beschermen tegen democratische en socialistische tendenties in de Arabische wereld - ter wille van een verzekerde olietoevoer[3]. Het is van belang hierbij op te merken, dat het hier gaat om olie, en de Sovjetunie op dit gebied een produktieoverschot heeft. Men vraagt zich af, welke maatregelen zullen worden overwogen in geval NAVO en Sovjetblok elkaar schaarse goederen betwisten.

Ook de vervuiling kan reden worden van conflikt. De Europese internationale rivieren zijn alreeds geworden tot de riolen van Europa. Vitale belangen kunnen in het geding zijn als de vervuiling het water ongeschikt gaat maken voor be-

3 Zie Walter J. Levy: An Atlantic-Japanese Energy Policy (mimeograph). Er is duidelijk verband tussen Levy's gedachten, en de suggestie van Henry Kissinger betreffende de samenwerking in institutioneel verband tussen de Altantische partners en Japan (tekst van de rede in NRC/Handelsblad 26 april 1973), die juist in verband met de te verwachten energieproblemen werd voorgesteld.

vloeiing of menselijke consumptie. De oceanen dreigen dood water te worden, mede door wat er via de rivieren in gespuit wordt. Zij worden op het ogenblik gebruikt als stortplaats voor afval. Internationale overeenkomsten[4] zijn slechts het eerste begin voor een doeltreffende regeling. Nodig is een wereldorganisatie die regels vaststelt, controle uitoefent en registratie verricht van dumping.

Daden van de ene staat kunnen levensbehoeften aantasten van de andere. Denkbaar is dat men zich feitelijk gaat verzetten tegen zulke daden, zoals men heeft gedaan tegen Franse atoomproeven op een eilandje in de Stille Oceaan, of tegen de vergiftiging van de Rijn door de lozing van zouten uit de Franse Kalimijnen. Zulke daden kunnen geleidelijk het karakter krijgen van een schending van het mensenrecht op een behoorlijk milieu, vervolgens dat van een internationaal misdrijf[5], dat niet meer getolereerd wordt. Juist vanwege de te verwachte opstandigheid ertegen, zouden onduldbare vervuilingsdaden kunnen gaan beschouwd worden als een ‘bedreiging van de internationale vrede en veiligheid’.

Zweden heeft in 1968 het milieuprobleem aan de orde gesteld in de VN, hetgeen leidde tot de milieuconferentie van Stockholm in 1972. Uit de discussies in de verschillende VN-organen, en ter conferentie te Stockholm, bleek een duidelijk verschil van mening tussen de rijke en de arme landen. De ontwikkelingslanden staan uiterst wantrouwend tegenover het door de rijke, landen aan de orde gestelde milieuvraagstuk. Zij vrezen, dat milieuoverwegingen zullen leiden tot een streven de economische groei in de wereld te beperken, tot minder aandacht voor hun ontwikkeling, tot het duurder worden van de industrieprodukten, waardoor de ruilvoet met de rijke landen wederom zou verslechteren, tot het instellen van supranationale organen waardoor hun pas verworven onafhankelijkheid zou worden aangetast.

4 Zoals het Verdrag van Londen 1954 betreffende het voorkomen van de vervuiling van de zee door olie, de Hoge Zee Conventie van 1958, de Public Law Convention van Brussel 1969 (over het optreden in geval van een zeeramp met tankers), de Osloconventie van 1972 (betreffende het dumpen van afval). Nader daarover J.L. Hargrove (ed.): Law, Institutions, and the Global Environment, Leiden, 1972.

5 Men spreekt wel van het internationaal misdrijf van ecocide, zie R.A. Falk o.c.p. 358.

De arme landen stellen, dat er twee milieuproblemen zijn: het milieuprobleem van de hoogontwikkelde landen, vervuiling door de overvloed, en het milieuprobleem van de ontwikkelingslanden, vervuiling door de armoede (geen riolering in de steden, geen waterleiding etc.). Zij eisen dat het probleem van de 'armoedepollutie' voorrang moet hebben boven het 'vervuilingsprobleem door de rijkdom'. Zij weigeren afstand te doen van de vrijelijke beschikking over hun natuurlijke rijkdommen, en aan globale autoriteiten supranationale beschikkingsmacht toe te kennen.

In de milieudiscussie komt een aspect naar voren, dat ook op andere gebieden betekenis heeft: het juiste antwoord op een nieuwe uitdaging waarvoor de mensheid zich ziet gesteld, wordt belemmerd omdat vroegere uitdagingen nog geen adequaat antwoord hebben gevonden[6]. De emancipatie van de arbeidersklasse in de rijke landen, evenals de emancipatie van de koloniale volken in de wereld, zijn zulke uitdagingen. Er is t.a.v. die groepen (de arbeiders, de arme landen) heel wat geschied in de goede richting. Politieke emancipatie is voor een groot stuk verwerkelijkt, maar nog niet de economische emancipatie. Men eist groter aandeel in het nationaal, resp. wereldinkomen, men eist grotere zeggenschap bij het regelen van de economische verhoudingen. Maar nationaal is de problematiek van het milieu moeilijk te regelen zonder eensgezind optreden daartegen, internationaal valt slechts effectief optreden te verwachten indien rijke en arme landen het met elkaar eens zijn. De minderbedeelden in de rijke landen, evenals de minder bedeelden in de wereld, vragen om groter welstand. Zij zullen niet geneigd zijn aan grote beperking mede te werken als de voor hen ondraaglijke ongelijkheid van inkomen zou blijven voortbestaan. Vandaar dat het noodzakelijk is om hun eis van groei serieus te nemen, ondanks de overtuiging dat voortgaande groei rampzalig worden kan. De milieuproblematiek dwingt tot rechtvaardiger verdeling van het nationaal- en het wereldinkomen. Slechts als aan die eis is voldaan, kan gedacht worden aan heroriën-

6 Nader daarover B.V.A. Röling: Uitdaging en antwoord in de internationale relaties. Een polemologische analyse, in S. Couwenberg (ed.): Tijdsein. Peiling en perspektief van onze tijd, Alphen aan de Rijn-Brussel 1972, p. 189-208.

tering van het groeiproces naar minder aandacht voor de materiële welvaart. Slechts als het armoedeprobleem in de wereld zijn scherpte heeft verloren, is er kans op globale instituten: eerste verwerkelijking van een functionele wereldeenheid die ook op ander gebied onontbeerlijk is.

De vooruitzichten op het gebied van het leefmilieu - in zijn twee aspecten van schaarste en vervuiling - zijn niet opwekkend. Men kan eraan twijfelen of de juiste maatregelen tot stand kunnen komen in een democratisch proces. Men kan twijfelen of oplossing van de problemen mogelijk is bij behoud van het stelsel van 'free enterprise', waarbij het marktmechanisme beslissende betekenis heeft. Men kan vrezen dat nationalisme, het denken in termen van het nationale belang en de nationale opvatting, in de weg zal staan van deugdelijke en doeltreffende maatregelen.

Het probleem van de schaarse goederen heeft nieuwe conflictstof toegevoegd aan de reeds bestaande. Schaarste scheidt en verdeelt, als men blijft denken in 'wij' en 'zij', zoals in onze wereld gebruikelijk is. Het elkaar schaarse goederen (mineralen, fossiele brandstof) betwisten, kan belangen betreffen die beide partijen als levensbelangen beschouwen.

Wellicht ligt het iets anders met de vervuiling. Vervuiling kan een dagelijks voelbaar ongemak worden (vieze lucht, ondrinkbaar water), waar men vanaf wil. Internationale samenwerking kan het enige middel zijn om er vanaf te komen. Internationale samenwerking zou direct tastbare vruchten kunnen afwerpen, en dat zou het tot stand komen ervan mogelijk maken en bevorderen. Vervuiling zou kunnen verbinden, en dát bewerkstelligen wat andere motieven nooit hebben kunnen tot stand brengen. Zo zijn er polemologen die, op grond van bittere ervaring, in vragen van wereldeenheid hun hoop niet meer baseren op het natuurlijke goede in de mens, maar op het onnatuurlijke vuile in de wereld.

12 De mens

Eén conclusie kan uit het voorgaande gemakkelijk getrokken worden: het oorlogsprobleem is een ingewikkeld probleem, dat te maken heeft met allerlei factoren, samenhangend met de mens, met de groep waarin de mens leeft: de *staat*, en met het geheel van de staten, de *statenwereld*[1].

De mens, de natuur van de mens speelt begrijpelijkerwijs een grote rol. De staten bestaan uit mensen, en staatsbeslissingen worden genomen door mensen. Er bestaat bij menigeen de overtuiging dat de oorlog onvermijdelijk is door de aard van de mens, door 'de aard van het beestje', zoals men dan vaak zegt. Dat is dan ook een duidelijke verwijzing naar het vechten bij dieren. Ook bij de mens zou de dierlijke natuur het gevecht, de oorlog onvermijdelijk maken.

Het is vanzelfsprekend, dat de natuur van de mens met het oorlogsprobleem te maken heeft. Die natuur maakt de oorlog mogelijk. De vraag is of die natuur de oorlog noodzakelijk maakt. Dat onze tijd pessimistisch is op dit punt is wel begrijpelijk: het gaat om een generatie die twee wereldoorlogen meemaakte. En ook na de laatste wereldoorlog was er geen jaar waarin niet ergens ter wereld enkele oorlogen werden uitgevochten. Wij begrijpen daarom minder goed het optimisme van de tijd vóór de Eerste Wereldoorlog.

1 Deze drieling van factoren is gebruikelijk. Zie b.v. R. Blühdorn: Internationale Beziehungen, Wien 1956, wiens boek drie delen heeft: 'Der Mensch', 'Der Staat' en 'Die internationalen Beziehungen'. Verg. ook Waltz: 'Man, the State and War', New York 1959 en A. Buchan: War in Modern Society, London 1966. Maar men kan daartussen nog allerlei andere niveaus van actie onderkennen, en b.v. uitgaan van de zeven geledingen genoemd door D. Senghaas: Kompositionsprobleme in der Friedensforschung, in D. Senghaas (ed.): Kritische Friedensforschung, Frankfurt am Main, 1971, p. 313-361, p. 326 v.v.

Zoals het optimisme dat in de boeken van Norman Angell tot uiting kwam[2]. Zijn stelling was: in de wereld kan alles wat staten willen beter bereikt worden door vrede dan door oorlog[3], oorlog is ondeugdelijk middel van nationale politiek[4], oorlog komt niet zozeer voort uit de slechtheid van de mens, maar uit zijn onkunde[5], als de grote massa duidelijk zou inzien dat ‘war does not pay’, dan zou het uit zijn met de oorlog.

Allereerst dient hier opgemerkt, dat Norman Angell alleen spreekt over de oorlog als middel van politiek, als Clausewitz-oorlog, en de oorlog als onbedoelde en ongewilde ramp geheel buiten beschouwing laat. Voor onze nucleaire tijd is het juist, zoals we zagen, de vraag of de nucleaire oorlog als ongewilde oorlog kan worden voorkomen.

De gedachte van Norman Angell is wellicht typisch voor zijn tijd. Hij had veel begrip voor de gegroeide samenhang in de wereld, voor de interdependentie van de belangen, voor de gemeenschappelijkheid. Hij ging er vanuit dat de oorlog zou verdwijnen als iedereen die gemeenschappelijkheid zou inzien. Hij ging dus uit van de redelijke natuur van de mens: als hij beter zou weten zou de mens ook beter, rationeler, handelen.

Dat vertrouwen in de rationele natuur van de mens is wel diep geschokt door wat we om ons heen hebben zien gebeuren. Wij hebben méér oog gekregen voor de irrationele natuur van de mens, irrationaliteit die kan leiden tot volstrekt onredelijk handelen (ondanks beter inzicht), omdat blinde emoties, driften of hecht verankerde ‘houdingen’ het gedrag bepalen.

Karakter, standpunt, attitude, gevoelens en driften, gewoonte en neiging tot conformisme hebben niet alleen invloed op

2 Norman Angell: The Great Illusion. A study of the Relation of Military Power to National Advantage. London 1910, en The Foundations of International Policy, London 1914.
3 ‘War is irrelevant to the end it has in view’ (Foundations blz. 197).
4 ‘the principle of the futility of military force as applied to the things for which the world is striving’ (Foundations, blz. 212).
5 Het ging niet zozeer om een ‘badly-meaning but a badly-thinking world’ (Foundations, blz. 244), naar het beginselprogramma van de Engelse Norman Angell-vereniging.

het waarnemen zelf, maar ook op het vergeten of herinneren, op het denken (inclusief het logisch vermogen) en het oordelen. Het is de oude wijsheid die Shakespeare formuleerde in de woorden: 'Thought is the slave of life'[6], en die in de jonge wetenschap der psychologie experimenteel kan worden bewezen.

Enkele van die experimenten:

Men toonde een reeks foto's van meisjes aan een groep Amerikaanse studenten, en vroeg hun aan te geven welke kwaliteiten zij aan die verschillende meisjes toekenden, zoals intelligent, vlot, hooghartig, lichtzinnig e.d. Na enige tijd toonde men aan dezelfde studenten dezelfde foto's, maar nu hadden de meisjes namen gekregen: joodse, Ierse, Latijnsamerikaanse, Skandinavische namen. Resultaat: het oordeel viel nu heel naders uit omdat men er nu eenmaal van uitging, dat een joods, of een Iers, of een Latijnsamerikaans meisje bepaalde eigenschappen zou hebben, en dat zag men dan blijkbaar ook in de gezichtjes. Het bestaande stereotype maakte zuiverder waarneming onmogelijk[7].

Men liet Amerikaanse en Mexicaanse studenten door een stereoscoop kijken, waarin op het ene plaatje een stierenvechter stond en op het andere een 'baseball-player'. In het wazige beeld dat daardoor ontstond herkenden de Mexicanen gemakkelijk de stierenvechter, de Amerikanen de 'baseball-player'. Men herkende gemakkelijk wat men gewend was te zien. Het ongewone wordt moeilijker herkend, zoals de uitzonderlijke kwaadaardigheid van het Duitse nazi-regime. Dat menigeen zó laat, té laat vaak, die kwaadaardigheid inzag, kan gedeeltelijk verklaring vinden in het feit dat ze zó uitzonderlijk was. Zoals Nico Frijda[8] het formuleerde: 'de mens was de mens vaak een wolf, slechts zelden een nazi'.

Men liet proefpersonen kort een tafereel zien: op het balkon van een trein staan mensen, waaronder een blanke met een groot mes in zijn broekzak, en ook een neger. Men verzocht

6 Henry IV, 5.4
7 Zie Otto Klineberg: The human dimension in international relations, Holt, Rinehart and WInston, 1964, blz. 42-43.
8 Nico H. Frijda: Kunnen mensen denken? in or. Amsterdam 1965.

aan de proefpersonen het geziene te beschrijven aan een volgende, en deze moest het wéér doorvertellen. Na enkele malen zat bij de meesten het grote mes in de broekzak van de neger. Dat is niet het geval bij proefpersonen die negers zijn, en bij kinderen aan wie nog niet is geleerd dat grote messen zitten in broekzakken van negers[9].

In een experiment waarin het ging om de neiging tot conformisme aan te tonen, liet men tien personen, waarvan er negen in het complot waren, dingen zien waarna eenvoudige vragen gesteld werden: wat is het langste van de twee stokjes, of het dikste? De proefpersoon antwoordde steeds het laatste. Op de eerste vragen gaven de negen het goede antwoord, daarna steeds het foute. Na enkele keren werd de proefpersoon zenuwachtig, en na nog enkele malen gingen velen, tegen beter weten in, het foute oordeel volgen. Het percentage van die 'conformisten' daalde sterk als er één ander was die het goede antwoord gaf[10].

Verontrustend inzicht in de menselijke eigenschappen, met name van de invloed die de omgeving uitoefent op doen en denken van de enkeling, leveren de proeven van Milgram. Proefpersonen werden uitgenodigd mede te werken aan een experiment waarbij de invloed van straffen op het leerproces zou worden nagegaan. Zij moesten daartoe onder bepaalde omstandigheden steeds heviger elektrische schokken toedienen aan hun pupillen. Het bleek, dat ongeveer 65% van de proefpersonen bereid was om de hevigste schok van 450 volt (waarbij stond aangegeven: 'gevaar, zeer zware schok') toe te dienen. Blijkbaar is de meerderheid van de mensen in staat om onmenselijkheden te begaan als de omgeving dat gewoon acht en toelaatbaar[11].

De mens is voor een goed stuk irrationeel, zodat sommigen zo ver gaan te stellen dat het verstand niet de houding bepaalt die we in het leven innemen, maar vooral de functie heeft achteraf argumenten voor die houding te geven. Zeker is dat

9 Zie O. Klineberg, o.c. blz. 42.

10 S.E. Asch: Effects of Group Pressure upon the Modification and Distortion of Judgments, in Maccoby, Newcomb and Hartley: Readings in Social Psychology, 3rd ed. London 1959 blz. 174-183.

11 Nader hierover met literatuuropgave, W.A.T. Meuwese: Experimenteren met geweld, in or. Eindhoven 1972.

men met die irrationaliteit rekening moet houden. De ‘houding’ in het leven is mede bepaald door vele factoren waarvan men de onderlinge waarde niet zou kunnen aangeven: de aangeboren aanleg, de ervaringen in de eerste levensfase, de invloed van onbewuste driften, de maatschappelijke positie, de gewoonte, de behoefte zichzelf te blijven, en zoveel meer dat altijd valt onder de algemene noemer: de wisselwerking tussen aanleg in milieu[12].

Reeds bij kinderen zijn de verschillen in ‘grondhouding’ waar te nemen, die gebaseerd zijn op wantrouwen of vertrouwen in de buitenwereld: het ene kind is bang voor alles wat nieuw is, tot het nieuwe getoond heeft vriendelijk te zijn, het ander gaat er van uit dat het nieuwe vriendelijk is, tot het getoond heeft vijandig te zijn. Levenshouding kan belangrijk beïnvloed worden door zo'n verschil in uitgangspunt. Als uitgegaan wordt van wantrouwen zal men de neiging hebben naar macht te streven voor veiligheid, als uitgegaan wordt van vertrouwen kan gemakkelijker de veiligheid gezocht worden in goede verhoudingen, in liefde. De filosofische stelsels heeft men begrijpelijkerwijs gerangschikt naar dit criterium ‘Herrschen oder Lieben?’[13]. De houdingen van mensen en staten kunnen ook daarnaar worden gerangschikt. Dergelijk verschil in houding heeft invloed op de waarneming, het denken, het oordeel. Het gaat hier om factoren, die ook van grote betekenis zijn voor de conservatieve of progressieve gezindheid, evenals voor de ontwikkeling van de autoritaire persoonlijkheid en de ‘martial spirit’.

In dit verband is ook van belang welke betekenis toekomt aan de agressiviteit van de mens, genomen in de betekenis van de geneigdheid om, desnoods met geweld, de eigen wil door te zetten, het eigen belang, het eigen inzicht te handha-

12 Zie ook Karl W. Deutsch and Richard L. Merritt: Effects of Events on National and International Images, in Herbert C. Kelman: International Behaviour, New York enz. 1965 blz. 132-187, die concludeerden: ‘Men cling to their earlier memories and character. They call upon the support of their social groups to defend their images and beliefs. They distort many of their perceptions and deny much of reality, in order to call their prejudiced souls their own' ’ (blz. 182-183).

13 A.A. Grünbaum: Herrschen und Lieben als Grundmotive der philosophischen Weltanschauungen. Bonn 1925.

ven. Volgens sommigen maakt die agressiviteit de oorlog onvermijdelijk. Dit moet dan niet zó verstaan worden, dat de oorlog nodig zou zijn om aan de mensen de gelegenheid te geven door middel van eigen gevechtshandelingen hun agressiviteit uit te leven. Die gelegenheid geeft de moderne oorlog niet. Slechts een heel klein percentage van de bevolking komt in de oorlog tot gevechtshandelingen, en hiervan is slechts een klein percentage bereid en in staat om daadwerkelijk agressief in het gevecht op te treden[14].

Maar men kan zijn agressie ook bot vieren door zich te vereenzelvigen met een geweldplegende groep. Belangrijker is echter dat agressiviteit kan leiden tot het eisen, voeren of toejuichen van een agressieve politiek, tot een politiek waarin de militaire macht een prominente plaats wordt gegeven, tot een politiek die ervan uitgaat dat de eigen staat sterker moet zijn dan de ander, tot de politiek waarin grote risico's worden genomen (Foster Dulles was trots op zijn ‘brinkmanship’ en werd om dit ‘brinkmanship’ door menigeen een goede minister van Buitenlandse Zaken geacht), tot een politiek waarin spoedig gerammeld wordt met het zwaard. Als men de voorstellen van het Pentagon die de laatste jaren bekend werden over bombarderen (van de raketbases in Cuba tot de ‘militaire’ doelen in Noord-Vietnam vlak bij de Chinese grens) vergelijkt met de door de VS gevolgde politiek, dan is het duidelijk dat sommigen eerder dan anderen naar de gewelddadige oplossing neigen. Dat kan te maken hebben met persoonlijkheidsstructuur, maar ook met de beroepssituatie (welke twee factoren ook weer nauw verbonden zijn). Zo heeft de militair een beroepsmatige afkeer van de concessie, en een beroepsmatige voorkeur voor de ‘militaire oplossing’ als deze mogelijk is.

14 Zelfs van de militairen maakt slechts een klein gedeelte van de troepen in de voorste lijn gebruik van de wapens. Daarover J.M. Secreve: Motivatie op het gevechtsveld', in De Militaire Spectator, 1964, blz. 335-338. Verg. ook S.L.A. Marshall: Men against Fire. The problem of Battle Command in Future War, 2nd impr., New York 1964, volgens wie 75% van goed getrainde troepen ‘will not fire or will not persist in firing against the enemy and his works’ (blz. 50), terwijl deze berekening nog aan de lage kant ligt, 85% komt er dichter bij (blz. 57).

Agressie, agressiviteit is dus wel een belangrijke factor in het probleem van oorlog en vrede. Een factor met vele aspecten.

Het biologisch aspect. In zijn boeiende boek ‘Das Sogenannte Böse’ heeft Konrad Lorenz[15] op de positieve betekenis van de agressie gewezen. Vandaar de naam: het zogenaamde kwaad. Zij is essentieel element van het leven, direct verwant met het individuele bestaan en de capaciteit tot liefde. Zij heeft onder soortgenoten bij de dieren een functie bij de verdeling van het territoir, bij de strijd om het wijfje, bij de bepaling van de onderlinge hiërarchie. Het gaat hier niet om gevechten op leven en dood, maar om de vraag wie de sterkste is. Er zijn slangen die bij de strijd om het territoir niet gebruik maken van hun voor de ander direct dodelijke beet. Wellicht waren er soorten die wel van dit dodelijke wapen gebruik maakten, maar die hebben daardoor zichzelf uitgeroeid[16].

Er is in de dierenwereld geleidelijk een soort harmonie ontstaan tussen de graad van de agressiviteit en de sterkte van het beschikbare wapen (juist omdat dieren met grote agressiviteit en grote wapens zichzelf hebben uitgeroeid). Bij de mensen is de verhouding tussen wapen en remming verstoord door de technische ontwikkeling, vooral door het afstandswapen dat de gelegenheid ontneemt tot ‘Hemmungs-auslösenden, mitleiderregenden Reizsituationen’ (Lorenz blz. 316). Zulke wapens van massavernietiging worden zonder moeite bediend door mensen die vaak niet in staat zouden zijn om een ander met de handen of de tanden te doden. Met de toeneming van de vernietigingskracht van het wapen is de agressiviteit niet evenredig verminderd. Men kan zich zelfs afvragen, of die agressiviteit door de teeltkeus op de grondslag van het bestaande culturele patroon niet steeds groter wordt.

Het is van belang te constateren, dat bij de dieren de oorlog tussen soortgenoten (behalve bij sommige rattensoorten) niet voorkomt. Een oorlog beestachtig te noemen getuigt niet van

15 Konrad Lorenz: Das Sogenannte Böse. Zur Naturgeschichte der Agression 2. Aufl. Wenen 1963. Er bestaat ook een Nederlandse vertaling.

16 Verg. hierover G.P. Baerends: Aard en functie van de agressie bij dieren, in De oorlog in het licht der wetenschappen. Tweede Serie Assen 1963, blz. 39-58.

wetenschappelijk spraakgebruik. De oorlog is een typisch menselijke aangelegenheid.

Het psychologische aspect[17]. Psychologen hebben agressie in verband gebracht met frustratie, het geremd worden in levensdoeleinden, de werking van het ongeleefde leven. Dat frustratie via de angst, de agressie in de hand werkt is dagelijkse ervaring. Zo'n agressie kan zich ook uitleven op heel iets anders dan wat de frustratie veroorzaakt. Zo stegen destijds de lynchings van negers in de zuidelijke Amerikaanse staten als de katoenprijzen daalden. Zo heeft onderzoek uitgewezen, dat antisemitisme vooral samenhangt met onvrede met eigen lot. Het antisemitisme vertoonde geen markante correlatie met bepaalde maatschappelijke positie, met klasse, stand, rijkdom, maar wel met het feit dat men niet had bereikt wat men had willen bereiken[18].

Vandaar *het sociale aspect*: de sociale situatie kan op grote schaal frustratie te weeg brengen, frustratie die als het ware aan het systeem is verbonden[19], waarin personen, die op bepaalde gebieden van sociale waardering laag scoren (negers in discriminerende gemeenschappen), op andere punten (van rijkdom, of ontwikkeling) hoog scoren. Grote agressiviteit is in deze gemeenschappen ook te verwachten van de als groep hoogscorende blanken, die overigens laag op de maatschappelijke ladder staan. De structuur van de samenleving kan leiden tot grote verwachtingen en kleine bevredigingen, b.v. indien wel onderwijs wordt gegeven maar geen functies aanwezig zijn waarin de geschoolden emplooi kunnen vinden overeenkomstig hun scholing. Massale frustratie kan dan massale agressie ten gevolge hebben. Dit aspect van agressie

17 Op de theorie van Freud ga ik hier niet nader in. Zij verbindt de agressie zowel met de frustratie als met de ingeboren 'Todestrieb'. Zie de briefwisseling tussen Einstein en Freud 'Warum Krieg?' Parijs 1933. Verg. ook H.M.M. Fortmann: De bestudering van het verschijnsel oorlog door de menswetenschappen, in De oorlog in het licht der wetenschappen, Eerste Serie, Pol. Studiën I, Assen 1963.

18 A. Cambell schreef 'those persons classified as dissatisfied with their own economic situation expressed hostility toward Jews more frequently than those who were economically satisfied', gec. bij Klineberg o.c. blz. 6.

19 Verg. Johan Galtung: A Structural Theory of Agression, in Journal of Peace Research (Oslo), 1964 blz. 95-119.

is voor ons van bijzonder belang in verband met de ontwikkelingslanden, de bevolkingsexplosie en het armoedeprobleem. De daar jaarlijks toenemende massale frustratie bevordert de keuze van 'extreme' oplossingen (van rechts of links), bevordert de interne onrust, de opstand en de revolutie.

Er is ook *het culturele aspect*: de cultuur kan de agressie terugdringen of bevorderen. Agressie kan behoren tot het cultuur-patroon, zoals dat tot uiting komt in de mythologie, de godsdienst, de sport (cricket of rugby?), de kunst, films en TV. De vraag wat niet en wat wel 'toegelaten' is speelt een grote rol.

Men kan zich in dit verband afvragen wat de invloed is van de geweldfilm, de film waarin het geweld een overheersende rol speelt. Welke invloed heeft de 'Western', de wild-westfilm waarmee iedere Amerikaan opgroeit, op het nationale karakter? In die films wordt de onschuld gemeenlijk belaagd door gewelddadige actie, maar overwint de deugd door moedig gewelddadig optreden. Wat is de invloed van de geweldfilm, zoals de oorlogsfilm? Men heeft wel geprobeerd die invloed te meten, en na te gaan of de agressiviteit al dan niet werd bevorderd door zachtaardige en gewelddadige films. Na afloop werden de kijkers wat gesard, waarna hun reactie werd gemeten. Het resultaat wijst in de richting, dat vooral dán de geweldfilm de bereidheid tot gewelddadige reactie verhoogt als het geweld is uitgeoefend door de goede partij, de partij waarmede men zich identificeert. Geweld door een schurk of een vijand behoeft geen remmingen los te maken. Maar gewelddadige reactie door de politie of door de eigen soldaten geeft een soort legitimatie voor eigen gewelddadige reactie[20].

Er is nog veel onbekend omtrent de werking van de oorlogsfilm. Waarom kijkt men ernaar? Wat is de uitwerking? Afstompend voor menselijk leed? Kalmerend of opwekkend? Een 'tranquillizer' of een 'appetizer'? Hetzelfde geldt voor het oorlogsspeelgoed. Nader onderzoek is dringend nodig.

Veel is nog onbekend over de rol van de menselijke agressivi-

20 L. Berkowitz: The Effects of Observing Violence, in Scientific American, 1964, blz. 35-41, en vooral het belangrijke rapport van de Am. 'National Commission on the causes and prevention of violence' over geweld en T.V. programma's.

teit. Men kan zeggen: zonder deze zou het instituut van de oorlog onmogelijk zijn, zou agressieve politiek door het volk niet worden geduld. Maar de deskundigen zijn het er wel over eens: de agressiviteit van de mens dwingt niet tot oorlog[21]. Zoals de mens heeft geleerd te leven in een nationale gemeenschap, zo zou hij ook kunnen leren leven in een wereldgemeenschap. De agressie is voorwaarde, niet dwingende oorzaak van de oorlog. Oorlog kan niet worden teruggebracht tot het dierlijke in de mens. Hij is typisch menselijk. De agressiviteit van de mens is vooral van belang in verband met de voor de mens wezenlijke vorming van idealen. De mens kan bereid zijn voor een ideaal zijn leven in de waagschaal te stellen, kan bereid zijn voor zijn 'waarheid' het leven te offeren[22]. De leuze 'liever dood dan slaaf' is daarvan een duidelijk voorbeeld.

Het is een nobele eigenschap: zichzelf te kunnen vergeten voor een goede zaak. Het is ook een gevaarlijke eigenschap, omdat de mens ook geneigd is zijn belangen in idealen om te zetten, zijn belangen in 'hoge waarden' te vertalen. Menige oorlog werd destijds gevochten voor hoogste menselijke waarden: Christendom, gerechtigheid, beschaving, vrijheid, menselijkheid, terwijl we nu, achteraf, geneigd zijn die oorlogen te zien als conflicten om materiële belangen.

21 Zo O. Klineberg o.c. blz. 16.

22 Raymond Aron: Paix et guerre entre les nations, Paris 1962, blz. 364: de oorlog 'n'est pas une expression *nécessaire* de la combatinité humaine'. Agressiviteit heeft met oorlog te maken in verband met de voor mensen wezenlijke eigenschap idealen en waarden te aanvaarden. 'La difficulté de la paix tient plus à l'humanité qu'à l'animalité de l'homme. L'homme est l'être capable de préférer la révolte à l'humiliation et sa vérité à la vie'. Zo ook A. Buchan: War in Modern Society London 1966, blz. 9.

13 De staat als politieke eenheid

De mens heeft het leven in een groep nodig om de gelegenheid te hebben volledig te leven, zich volledig te ontplooien, voor de ontwikkeling van de belangrijkste menselijke waarden, als de liefde en de moed. De mens is een sociaal wezen. Hij heeft ook de noodzakelijke eigenschappen daartoe, de wil om tot de gemeenschap te behoren, de bereidheid zich aan te passen, de geneigdheid zich met de groep te vereenzelvigen.

I. Kant wees erop, dat naast deze vitale drang naar het leven in een groep, naast deze natuurlijke neiging naar ‘Geselligkeit’, er ook een natuurlijke neiging was de individualiteit te laten gelden, en met de individuele opvattingen zich tegenover de groep op te stellen. Kant zag in deze ‘ungesellige Geselligkeit’ de bron van constant conflict waardoor de groep in beweging bleef op weg naar een hoger vorm van gerechtigheid[1].

Die gedachte van het permanente conflict, maar dan van klassen, is ook te vinden bij Karl Marx. Bij beide denkers - en dat is wellicht typisch voor de 18e en 19e eeuw - wordt het conflict, de permanente revolutie, gezien als de motor op weg naar de vooruitgang. Onze tijd is wellicht minder optimistisch. Zijn toekomstdenken is méér ingesteld op het vermijden van rampen die dreigen. Maar ook daarbij speelt het conflict een grote rol.

De mens is dus een gemeenschapswezen, een ‘animal sociale’. Het eigen individuele bestaan, de eigen opvattingen en de ei-

1 I. Kant: Idee zu einer algemeinen Geschichte in Weltbürgerlicher Absicht, 1784. Kant's Werke, Akademie Textausgabe VIII, Berlin 1968, blz. 20.

gen belangen, blijven echter een grote rol spelen. Maar om deel uit te maken van een groep is nodig het opofferen van sommige eigenbelangen en een stuk van de individuele vrijheid, ten bate van de gemeenschap. Men betaalt het deelgenoot zijn met een verlies aan vrijheid. De enkeling is daartoe ook bereid, zij het gemeenlijk onder één voorwaarde: dat de anderen het ook doen. Rechtsgevoel en zelfrespect vragen daarom in onze egalitaire tijd. Juist het motief dat anderen zich ook aan de lasten onttrekken levert voor menigeen rechtvaardiging voor het knoeien met belastingen of verkeersregels. In de internationale verhoudingen geldt hetzelfde. Slecht gedrag wordt ook daar veelal gerechtvaardigd met het motief dat anders alle voordelen slechts zouden toevallen aan onrechtvaardigen[2]. Het is normaal, dat gemeenschapsplichten slechts dan met overtuiging worden nageleefd als ‘de anderen’ het ook doen.
De situatie heeft te maken met een befaamd situatiemodel uit de conflictologie[3]

	B			
	+1	+1	-2	+2
A				
	+2	-2	-1	-1

en dat in zovele verhoudingen een rol speelt.
Onlangs kwam een wielrenner op de TV, aan wie de natio-

2 Verg. J. Christopher Herold: Bonaparte in Egypt. London 1963, waar hij Napoleons rechtvaardiging voor de Egyptische verovering ‘anders zouden anderen het doen’ bespreekt. ‘It is a moral and political axiom that any dishonorable act, if performed by oneself, is less immoral than if performed by someone else, who would be less wellintentioned is his dishonesty. Catherine II of Russia and Frederich II of Prussia - two morally reprehensible characters - were in the process of carving up Poland, and Maria Theresia of Austria, weeping with moral indignation, secured a large slice for herself in the partition, lest the wicked should obtain all and the pure nothing’ (blz. 11).

3 Als A en B samenwerken (zich beiden houden aan de gemaakte afspraken) hebben ze beiden voordelen (linksboven, in ieder vak geeft het cijfer links de ‘pay-off’ voor A en het cijfer rechts de ‘pay-off voor B), houdt A zich aan de afspraak en B niet dan heeft B groot voordeel (rechtsboven), als B zich aan de afspraak houdt en A niet, dan heeft A groot voordeel (linksonder): uit wantrouwen tegenover elkaar maken ze geen afspraken of houden ze zich er niet aan, met een ‘pay-off’ als aangeduid rechtsonder. Deze situatie wordt in de conflictologische literatuur het ‘prisoners dilemma’ genoemd, naar de situatie waar twee verdachten in het huis van bewaring de mogelijkheid hebben beiden te zwijgen, waardoor zij beiden lichte straffen krijgen (daar hun zware vergrijpen dan niet bewezen kunnen worden). Maar slaat er één door, in ruil voor strafvrijheid, dan behaalt hij extreem voordeel ten koste van de ander. Praten beiden, dan komen ze beiden rechtsonder terecht, het verdomhoekje waar voor beiden de slagen vallen. In het Watergate-schandaal heeft een ‘prisoners dilemma’ met vele verdachten, duidelijk gewerkt.

nale titel ontnomen was omdat hij zich schuldig zou hebben gemaakt aan doping. Hij verklaarde graag van de drugs af te willen. Maar zou hij er van afzien en zijn tegenstander niet, dan zou hij zeker elke wedstrijd verliezen. Afzien van doping zou daarom alleen kunnen worden bereikt bij een stelsel van inspectie en sanctie, dat zou waarborgen dat de wielrenners linksboven in het model terecht zouden komen (allen afzien van doping), terwijl zonder zo'n stelsel ze zich allen genoopt zouden voelen tot doping (de situatie rechtsonder, onvoordelig voor allen).We kunnen concluderen, dat de mate van mogelijke beperking ten bate van de gemeenschap mede afhankelijk is van de mate waarin een effectief stelsel kan worden bereikt, waardoor de zekerheid ontstaat dat de beperking algemeen is. Dat geldt nationaal, maar ook internationaal in de wereld van de staten, en vormt daar een van de grootste struikelblokken voor internationale samenwerking.

Binnen de staat is men bereid zo'n stelsel - dat is een geheel van regels met toereikende inspectie en regelmatige sanctie - te aanvaarden, door wetgeving, politie, rechtspraak. Men is ook bereid die regeling aan derden - de wetgever, de administratie, de rechter - over te laten. Wij vinden het heel gewoon dat de wetten in het parlement bij meerderheid van stemmen worden vastgesteld, en dat de minderheid zich daar bij neerlegt. En dit, ondanks het feit dat er tegenstellingen van belangen en opvattingen bestaan. Belangentegenstellingen van werkgevers en werknemers, producenten en consumenten, industrie en landbouw, stad en platteland[4]. Tegen-

4 Zie over deze tegenstellingen Jan Pen: Harmonie en Conflict, Amsterdam 1962, waarbij hij er op wijst dat de tegenstellingen door elkaar lopen, verspreid zijn: ‘Daar zit iets bemoedigends in’ (blz. 229). De crisscross relatie, waardoor bipolariteit wordt voorkomen, is ook van het grootste belang in de statenwereld. Daarover Johan Galtung: On the Future of the International System, in Journal of Peace Research (Oslo), 1967, blz. 305-333.

stelling van opvattingen tussen conservatieven en progressieven, tussen liberalen en socialen. Maar er is voldoende saamhorigheid en gemeenschappelijkheid om de minderheid te verzekeren, dat de meerderheid met de wezenlijke belangen van de minderheid rekening zal houden. Meerderheid en minderheid weten zich deel van één geheel. Als Nederlanders denken zij in termen van 'wij'.

Dat is anders in de statenwereld. Men heeft de Algemene Vergadering van de VN niet tot wereldwetgever gemaakt, omdat in de wereld nog geheel geen zekerheid bestaat dat de minderheidsbelangen niet zouden worden opgeoffferd. Er is daar nog onvoldoende gemeenschappelijkheid en ontoereikend saamhorigheidsgevoel.

De politieke groep waarin de mens op het ogenblik leeft is de nationale staat. Men denkt in termen van nationaliteit, men leeft in een nationaal referentiekader. Wij zagen dat deze toestand geleidelijk groeide, en men vroeger in kleinere gemeenschappen leefde. Die kleine groepen, familie, dorp, stad, provincie bestaan nog steeds, met een beperkter functie. Intussen zijn de staatsfuncties gegroeid: het verzorgen van interne veiligheid (politie en justitie), het verzorgen van externe veiligheid (defensie, vrede) en het behartigen van algemene welvaart (economisch en cultureel). De verzorging van vrede en welvaart zijn de grote opgaven voor de nationale staat.

Nationale soevereiniteit betekent niet alleen nationale beslissingsvrijheid, maar ook eigen, nationale veiligheidsverzorging. Dat laatste is een van de meest hachelijke kenmerken van onze wereldsituatie. Immers de nationale gevoelens zijn sterk en gaan diep, nationale loyaliteit gaat voor menigeen boven alles. Het gevaar voor de wereldvrede ligt daarin, dat, naar Richard Falks[5] formulering, 'the main locus of human loyalty' tegelijkertijd is 'the main locus of human power'.

5 Richard A. Falk: The Status of Law in International Society, New Jersey, 1970, blz. 559.

De staat kan veiligheid en welvaart niet zelfstandig, met eigen middelen verzekeren. Daarvoor is de onderlinge afhankelijkheid te groot. Deze takken behoeven gedeeltelijk regeling in regionaal, gedeeltelijk regeling in globaal verband.

De vraag is of grotere eenheid mogelijk is. Naar we zagen gaan sommigen er van uit dat de fase van de nationale staat een eindpunt is, en dat daarom elke beschouwing van de nationale staat moet uitgaan. Anderen sluiten niet uit dat ontwikkeling tot grotere eenheden mogelijk is, naar regionale eenheden, zelfs wereldfederalisme of wereldeenheid.

Het kan niet ontkend worden dat die grotere eenheden, zoals Europa of de VN, nog intellectuele abstracties zijn,die emotioneel nog slechts een bescheiden rol spelen. Zo lang de mensheid blijft denken in nationale termen, zolang zij gevoelsmatig overwegend met de nationale groep verbonden is, is de vorming van grotere eenheden nauwelijks mogelijk, hoe nodig het ook zou mogen zijn. Vandaag den dag is de nationale binding een realiteit, die niet ontkend kan worden. Men kan het eens zijn met de stelling: 'we must recognize the sovereign state as the prime fact of political life'[6], men kan zelfs aannemen dat de nationale gedachte eerder toe dan afneemt, zonder de verwachting uit te sluiten dat in de toekomst de betekenis en de macht van de transnationale organisatie zal groeien. Als men inziet dat grotere eenheden nodig zijn, en er weerstanden tegen bestaan, dan zal heel wat werkzaamheid nodig zijn om die grotere eenheden mogelijk te maken.

Pessimisten menen, dat grotere politieke eenheden steeds door macht en verovering tot stand zijn gebracht. Als enige tijd het leven in groter verband door macht is afgedwongen, groeien geleidelijk de nieuwe gevoelsbindingen die de machtsuitoefening overbodig maken. Het is immers de functie van de macht om nieuwe morele overtuigingen tijd te geven wortel te schieten[7], zoals bij ons de inwoners der generaliteitslan-

6 Zo J.D.B. Miller: The Nature of Politics, Penguin Books 1965, blz. 152.

7 Over de stelling 'the function of force is to give moral ideas time to take root', zie E.H. Carr: The Twenty Years Crisis, London 1939, blz. 126, voorlopig de beste 'Introduction to the Study of International Relations'.

den enige generaties nodig hadden om zich Nederlanders te gaan voelen.

Optimisten menen, dat uit de noodzaak van de grotere eenheid ook wel geleidelijk het eenheidsgevoel groeien kan. Grotere eenheden ontstonden soms uit gemeenschappelijk gevaar, uit de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand. Aan gemeenschappelijk gevaar in onze tijd geen gebrek! Maar het is een langzaam proces, zeker omdat er in onze tijd krachten werkzaam zijn die de nationale gevoelens bevorderen. In de jonge landen is het nationalisme broodnodig om de historisch gegroeide eenheid te bewaren en om een idealisme te doen ontstaan, dat de kracht geeft de massa uit haar apathie te wekken en bereid te maken waardeloze tradities te doorbreken. In de rijke landen wordt door het feit dat de staat welvaartstaat werd het nationale gevoel bevorderd, juist in de 'brede lagen' die vooral van de nationale welvaartszorg profiteren.

De nationale gevoelens zijn uitzonderlijk sterk, sterker dan andere collectieve gevoelens van ras, godsdienst of politieke overtuiging[8]. Wellicht behoren mogelijkheden van grotere welstand tot de belangrijkste factoren om de nationale verbondenheid te doorbreken. Vandaar een vrij omvangrijke, economisch bepaalde emigratie, vooral van academici die het vaderland verlaten om reden van betere werkgelegenheid en grotere verdiensten[9]. Maar overigens beheerst het nationale denken het leven[10]. Wij denken niet in termen van humaniteit maar in termen van nationaliteit. En dat is zeer begrijpelijk: men toetst eigen opvatting aan die van de buurman, men beleeft dagelijks het nationale referentiekader. Er ontstaat de neiging: wij denken gewoon en goed, zij denken vreemd en verkeerd. Het leidt gemakkelijk tot het als van-

8 Verg. Georges Tamarin: Man's most dangerous myth today' in 'Proceedings of the IPRA Second General Conference, Tällberg 1967', Assen 1968, blz. 174-204.

9 Zoals bekend is de 'hersenemigratie' uit de jonge landen naar Europa en Amerika, en van Europa naar Amerika, de 'brain-drain', een verontrustend verschijnsel.

10 Over de verschillende wijzen van nationale verbondenheid zie S. Whitley and D. Katz: The Social Psychology of Human Conflict, in Elton B. McNEIL (ed.): The Nature of Human Conflict, Englewood Cliffs 1965, blz. 64-90.

zelfsprekend aanvaarden van een opvatting, die diep in het hart de meningen geldend in het vaderland superieur acht boven die in den vreemde.

Laten we het erover eens zijn, dat het een goede zaak is om een positief gevoel van eigenwaarde te hebben. Dat is de basis van een gezonde opvatting in het leven. Het bijbelse voorschrift: ‘Bemin Uw naaste gelijk Uzelve’ heeft pas zin als men zichzelf hoog acht, zelfrespect heeft. Een goed ontwikkeld gevoel van eigenwaarde is een positieve factor van betekenis.

Maar het gevoel van eigen voortreffelijkheid kan tot grote moeilijkheden leiden, niet alleen tussen individuen maar ook tussen staten. Een van de gevaarlijkste nationale overtuigingen is de diep gewortelde overtuiging van eigen vredelievendheid.

In de VS stelt men officieel dat men zijn wapenovermacht zo lang als het kan zal handhaven[11]. De overwegende mening is, dat niemand daar bezwaar tegen mag hebben, want ieder kent Amerika's vredelievendheid, en ieder moet dus begrijpen, dat deze bewapening alleen dient ter verdediging tegen aanvallen van anderen. Daarentegen heeft men in Amerika wel bezwaar tegen bewapening van anderen, vooral van de Sovjetunie en China. Zo'n bewapening is tegenover het vredelievende Amerika overbodig, en kan daarom alleen gezien worden als voorbereiding tot het uitvoeren van snode plannen, met name agressie.

De overtuiging van eigen vredelievendheid verhindert ook het eigen imperialisme te onderkennen. In de Sovjetunie worden maatregelen, die vóór alles de positie van de Russische staat dienen, geformuleerd als hulp aan onderdrukten in hun streven naar bevrijding van het kapitalistische, imperialistische of neokoloniale juk. Een Amerikaans hoogleraar

11 McNamara in zijn rede te San Francisco, 17 sept. 1967 over ‘The US ABM Deployment’, opgenomen in Survival 1967, blz. 342-346. blz. 342. De laatste tijd is officieel van deze ‘overmacht-politiek’ afstand gedaan, en in de SALT I afspraken het recht van de Sovjetunie op gelijkwaardige wapenmacht erkend. Maar in de min of meer officiële Amerikaanse geschriften wordt nog steeds verdedigd, dat de Amerikaanse technologische voorsprong niet mag verloren gaan. En men protesteert heftig tegen de Russische zeemacht op de oceanen, waardoor de Amerikaanse alleenheerschappij wordt aangetast.

schreef onlangs, dat in Amerika de overtuiging van eigen rechtschapenheid en vredelievendheid zo sterk was, dat men zijn veroveringen, zoals Vietnam, slechts kon zien als ‘rescue operations’, reddingsacties.

Sterke nationale gevoelens kunnen gemakkelijk leiden tot het fanatisme van ‘Deutschland über alles’ of van het ‘Right or wrong, my country’. Van fanatisme spreekt men als één waarde als allesoverheersend wordt gezien, zodat deze verwerkelijkt moet worden ondanks alles. Het religieuze fanatisme is bekend, bij ons uit het verleden, in India (b.v. ten aanzien van de koeien) nu nog in brede kring bestaand. Bij ons uit zich het fanatisme vooral op het gebied van de sociaal-economische stelsels (‘liever dood dan slaaf’), de staatsvorm, met name de gangbare democratie, en in verband met het vaderland.

Sterke nationale gevoelens kunnen gemakkelijk bijdragen tot intolerantie, en tot de kruistochtgedachte dat de eigen levenswijze overal dient te worden verbreid. Men acht zich dan innerlijk gerechtvaardigd om geweld te gebruiken ter verspreiding van de eigen levenswijze. Vroeger heeft men met een goed geweten geweld gebruikt ter verspreiding van het christendom, later ter verspreiding van de beschaving, ‘to bring the blessings of civilization’. Op het ogenblik bestaat ditzelfde goede geweten blijkbaar bij velen als het gaat - in de Koude Oorlog - om de kapitalistische, respectievelijk de communistische levenswijze wijder toepassing te verschaffen.

Polemologisch gezien is de kruistochtgedachte nauw verbonden met oorlog. Bij de vrede hoort meer de tolerantie, het respect voor de andere levenswijze. Die bereidheid tot tolerantie behoeft niets af te doen aan vaderlandsliefde of democratische gezindheid. Tolerantie is in de statenwereld zelfs nodig tegenover ongerechtigheid. Maar vanzelfsprekend zijn aan die tolerantie grenzen, waar het massale onrecht de allures aanneemt van ondragelijke onmenselijkheid (dictatoriale onderdrukking, apartheid).

14 De staat en de buitenlandse politiek

De nationale staat is de politieke collectiviteit waarin de mensen leven en van waaruit zij denken en oordelen. Die nationale staat treedt op in de wereld, voert een buitenlandse politiek.

De vraag is: wie bepaalt het buitenlandse beleid?

Er zijn verschillende mogelijkheden. Het kan een enkeling zijn (een dictator), een élite of het gehele volk. Er bestaat de neiging om te zeggen dat in een democratie (als waarin wij leven) het gehele volk de grote lijnen van het buitenlandse beleid bepaalt. Dat zou wellicht juist zijn als telkens bij belangrijke beslissingen een referendum werd gehouden. In feite is er een indirecte invloed van het gehele volk, via volksvertegenwoordiging en regering.

Volgens onze Grondwet (art. 58) heeft de koning het opperbestuur der buitenlandse betrekkingen. De regering heeft hier dus een duidelijke leidende plaats. Maar het parlement speelt ook een grote rol. Het moet de verdragen goedkeuren en de begrotingen (van buitenlandse zaken, van defensie, van ontwikkelingshulp). De opvattingen in het parlement zullen gemeenlijk voor de regering een leidraad zijn, want moties van afkeuring zijn mogelijk evenals het afstemmen van een begrotingsontwerp.

Ongetwijfeld speelt de volksvertegenwoordiging in buitenlandse zaken een geringer rol dan in de binnenlandse. Het volk is ook minder geïnteresseerd in het buitenlands beleid, dat zaken betreft die ver weg zijn, vaak op de toekomst gericht, en soms nogal abstract. De politieke partijvorming heeft dan ook vooral plaats naar het standpunt in binnenlandse problemen. Partijprogramma's betreffen vooral de binnenlandse politiek. Pas onlangs ontstond er één partij op

de basis van een programma van buitenlandse beleid: de PSP. Maar het kan niet ontkend worden dat de laatste jaren in de grote partijen de belangstelling voor buitenlandse zaken is toegenomen.

De grote massa is vrij onverschillig tegenover de buitenlandse politiek. Er zijn wel enkele algemene idealen: vrede en veiligheid. Maar er is groor verschil van mening over de middelen om die doeleinden te verwerkelijken en in de meeste gevallen heeft men geen duidelijk beeld van de weg die bewandeld moet worden om een aanvaard ideaal als de vrede ook te bereiken[1].

De onverschilligheid ten aanzien van buitenlandse zaken leidt tot onkunde en onkunde leidt vanzelfsprekend tot een conservatief standpunt: het standpunt waarbij men zich laat leiden door vroegere eigen feitelijke ervaring. Zo'n conservatisme is een goede zaak bij min of meer gelijkblijvende omstandigheden, maar is ontoereikend als grote veranderingen in de wereld hebben plaats gehad die men niet aan den lijve heeft ondervonden, zoals de ontwikkeling van atoomwapens of de dekolonisatie. In die omstandigheden is een progressief standpunt, dat bereid is zich mede te laten leiden door de kennis van de nieuwe ontwikkelingen en op grond daarvan naar redelijk inzicht te beslissen, verkieslijker.

De grote massa komt niet alleen door de onverschilligheid, via de onkunde, tot een conservatief standpunt. Het is ook bijzonder moeilijk om op de hoogte te komen van de buitenlandse gebeurtenissen. Dat geldt ook voor de volksvertegenwoordiging. Er is steeds onzekerheid over de feitelijke toedracht van gebeurtenissen. Welke informatie is betrouwbaar? Wat is de waarheid? De regering heeft bijzondere informatie door middel van haar diplomaten, en daardoor een sterke positie tegenover het parlement. Zij zal zich er vaak op kunnen beroepen dat het staatsbelang, b.v. in militaire zaken, geen openbaarheid duldt.

1 Hans Kreitler and Sheilamith Kreitler: ‘Crucial Dimensions of the Attitude towards National and Supra-national Ideals’, in Journal of Peace Research 1967, blz. 107-124, noemen deze discrepantie tussen het aanvaarde ideaal en het niet zien van middelen om er iets aan te doen ‘one of the most surprising results of this study’ (blz. 111).

In menig geval, b.v. als het gaat om onderhandelingen met een vreemde mogendheid, zou openbaarheid-van-te-voren de onderhandelingspositie kunnen schaden. Bij onderhandeling kan het van belang zijn niet van tevoren bekend te maken hoever men met concessies wil gaan. Als geen standpunt openlijk in het parlement is vastgelegd kan de opvatting van 'het parlement' of 'het volk' als onderhandelingselement worden gebruikt, door te stellen dat zij bepaalde oplossing heel zeker niet zullen aanvaarden.

Er bestaat dus op het gebied van buitenlandse zaken vrij grote speelruimte, van de regering tegenover het parlement, van de kamers tegenover de kiezers. Politici hebben hier grotere vrijheid dan in de binnenlandse zaken betreffende prijzen en huren, lonen en werkgelegenheid.

De vraag kan gesteld worden: wat zijn dit voor mensen, die deze vrijheid hebben?[2]. Wij weten dat de persoonlijkheids-structuur van belang is voor denken en doen. De autoritaire persoonlijkheid zal voorzienbaar op bepaalde wijze reageren.

Wat voor eigenschappen heeft de staatsman? Sinds Plato heeft men aan hem bepaalde eisen gesteld, uitgestippeld hoe hij behoort te zijn. In onze tijd is de vraag gesteld: hoe is hij? Welke kwaliteiten brengen de mens tot de positie van 'decision maker' in het buitenlands beleid? Hoe geschiedt de selectie?[3]

Het is begrijpelijk dat de verschillende staatsvormen verschillende selectiemethoden meebrengen. Ieder stelsel, zowel

2 Daarover John Raser: 'Personal Characteristics of Political Decisionmakers: A Literature Review, in Papers Vol. V of the Peace Research Society (International), en Brent M. Rutherford: Psychopathology, Decisionmaking and Political Involvement, in Journal of Conflict Resolution, 1966, blz. 337-407.

3 In de Cuba-crisis had President Kennedy een bijzondere adviesgroep van 14 personen in het leven geroepen. Zes leden van deze groep adviseerden actie, die waarschijnlijk tot een wereldoorlog zou hebben geleid. Robert Kennedy zei, twee dagen vóór zijn vermoording, in een interview over deze groep: 'The fourteen people involved were very significant - bright, able, dedicated people, all of whom had the greatest affection for the US - probably the brightest kind of group that you could get together under those circumstances. If six of them had been President of the US. I think that the world might have been blown up' (gec. in Ronald Steele: Endgame, in The New York Review of Books, 14 maart 1969, blz. 15-22, blz. 22).

dictatuur als democratie, levert moeilijkheden die overwonnen moeten worden, en werkt daardoor als een zeef, die slechts de capabelen of gewieksten doorlaat. Een persoonlijke ervaring moge als toelichting dienen.

In februari 1945 ging ik, in verband met mijn benoeming tot rechter in het International Military Tribunal for the Far East - het gerecht dat de Japanse grote oorlogsmisdadigers zou berechten - naar Neurenberg, waar het proces tegen Goering c.s. aan de gang was. Ik maakte de autotocht door het verwoeste Duitsland samen met de mij toen nog onbekende Koos Vorrink, die in Neurenberg als getuige zou optreden. We praatten uren. En ik herinner me hoe ik dacht: wat is de democratie een voortreffelijk stelsel, dat zij in staat is zo'n indrukwekkende, intelligente man, in moeilijke omstandigheden het leven begonnen, te brengen aan de top van de (toen) grootste politieke partij in Nederland. In Neurenberg kwam ik oog in oog met de nazi-leiders: ook indrukwekkende mannen, grote schurken maar geen kleine jongens. En ik kon niet ontkomen aan de indruk: ook de dictatuur selecteert bekwame mensen uit.

Later, in Tokio, vertelde ik deze ervaring in een zeer vertrouwelijk gesprek aan een Aziatische diplomaat. Bij ons, zo antwoordde hij, geschiedt de selectie door corruptie en omkoping: een uiterst moeilijk proces, dat de knapste mensen aan de top brengt.

Psychologen hebben wel voorgesteld staatslieden in spé aan een psychologische test te onderwerpen, onder het motto: als een trambestuurder aan een test moet worden onderworpen, waarom dan niet een staatsbestuurder[4]. Intussen, het komt mij voor dat een wetenschappelijke test om goede staatslieden te krijgen nog niet bestaat. Inzicht dat zowel democratie, dictatuur als corruptie intelligente mensen aan de top brengt - naar onderzoek uitwees is dit ook het geval bij de methode van de staatsgreep[5] - raakt niet de overtuiging, dat de demo-

4 Zo O. Klineberg in zijn bijdrage in Nigel Calder: Tenzij de vrede komt. Leiden 1968, en reeds in zijn The Human Dimensions in International Relations, New York 1964 blz. 65.

5 Al brengt deze methode mensen aan de top die niet altijd geschikt zijn voor de politiek. Zie L. Gray Cowan: Military Rule in Africa, in Survival 1967 blz. 9-13.

cratie voorlopig de beste methode van selectie is met het oog op de andere kwaliteiten waaraan, volgens onze normen, een staatsman moet voldoen.

De regering heeft een tamelijk grote marge van vrijheid in buitenlandse zaken. Maar die vrijheid is niet onbeperkt. Zelfs de dictator moet rekening houden met de publieke opinie. Goebbels' ministerie van propaganda is daarvan het bewijs. Ook de democratische staatsman zal pogen zodanige leiding te geven aan de publieke opinie, dat de grote massa bereid wordt zijn plannen goed te keuren. Roosevelt gebruikte daarvoor zijn praatjes aan de haard.

Maar er zijn grenzen, vooral op die gebieden waar de gevolgde buitenlandse politiek direct tastbare gevolgen heeft voor de materiële positie van de burger, de kiezer. Eisenhouwer wilde in 1958 voorkomen dat de post voor buitenlandse hulp door het Congres zou worden besnoeid. Hij riep 1067 leidende Amerikanen bijeen, en liet ze deskundig voorlichten. De grote meerderheid raakte overtuigd door de gegeven argumenten: toch schrapte het Congres 642 miljoen. De Congresleden lieten zich leiden door de kiezers, door de publieke opinie die door de 1067 prominenten nog niet gewijzigd was[6].

Publieke opinie is een vaag begrip. Wat is ze eigenlijk? Hoe wordt zij gevormd? Door wie wordt zij bepaald? Kunnen we de inhoud te weten komen? Bestaat er een publieke opinie? Of zijn er vele publieke opinies? Zijn er verschillende opinies in de verschillende lagen die in de bevolking kunnen worden onderscheiden?

Johan Galtung[7] maakte een onderscheid tussen centrum en periferie, tussen ‘top-dogs’ en ‘under-dogs’. Hij kwam op grond van empirisch onderzoek tot de conclusie dat de opvattingen van het centrum waren: inductief (gevormd op basis van feiten), relativerend, pragmatisch (afgestemd op de mogelijkheden), gradualistisch (gericht op geleidelijke verwerkelijking) en méérsporig (niet bereid ‘voor één anker te

6 Verg. James Rosenau: National Leadership and Foreign Policy. A Case Study in the Mobilization of Public Support. Princeton University Press 1963.

7 Johan Galtung: Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position, in Journal of Peace Research, 1964, blz. 206-221.

gaan liggen'). Daartegenover was de opvatting van de periferie dogmatisch, absolutistisch, moralistisch, totaal (alles of niets benadering) en éénsporig (zich richtend op één aspect). Met deze resultaten kwamen goed overeen de uitkomsten van Jerome Laulichts[8] onderzoek naar de opvattingen in Canada, levend bij de élite en de grote massa. Op vragen als: 'moet er gestreefd worden naar (gemeenschappelijke) ontwapening?', 'moet de VN versterkt worden?', 'moet de ontwikkelingshulp worden uitgebreid?' antwoordde de élite in grote meerderheid met 'ja', en de grote massa in grote meerderheid met 'nee'. Laulicht concludeerde, dat het tijd is de mythe op te ruimen dat het volk vredelievend is en de regering oorlogszuchtig. Voor onze tijd kan die mythe zeker niet meer worden aanvaard. Het is niet zo, dat de grote massa oorlogszuchtig is, maar de vraag is: wie is bereid een constructieve vredespolitiek te volgen. De élite is daarvan vaak een voorstander: zij weet wat er op het spel staat: zij kent de wapensituatie en weet van de wereldarmoede. Zij heeft daarom méér inzicht in de vraag wat een vredespolitiek nodig heeft. Bij de grote massa is er onverschilligheid voor buitenlandse zaken, en daarom onkunde, en daarom een vasthouden aan de oude denkwijzen van nationale macht, nationale soevereiniteit en nationale welvaart.

Zo is het niet alleen in Canada. Kennedy maakte in 1959 bij zijn verkiezingscampagne veel gebruik van polls, van publieke-opinie-onderzoek, evenals zijn tegenstander Nixon. Ze wisselden amicaal de gegevens uit. Beider uitkomst was o.a. dat de kiezers vóór vrede waren en tegen de ontwikkelingshulp[9]. Maar dat zijn onverenigbare opvattingen! De wereldarmoede is een oorlogsprobleem. Die toenemende armoede leidt tot massale frustratie en wanhoop, tot het heil zoeken in extreme oplossingen (polarisatie), tot staatsgreep, opstand en burgeroorlog, en via interventie van de koude-oorlog-machten tot internationalisatie van het interne conflict. Wil men de vrede, dan moet het armoedeprobleem worden opgelost.

Ook onze bevolking, die heel zeker aan de vrede grote prioriteit geeft, is in meerderheid niet bereid de ontwikkelings-

8 Jerome Laulicht: Public Opinion and Foreign Policy Decisions, in Journal of Peace Research 1965 blz. 147-160.

9 Daarover Theodore C. Sorensen: Kennedy, Bantam Edition 1966, blz. 120.

hulp uit te breiden. Een NIPO-onderzoek (rapport 1171 van 25 april 1967) wees uit, dat slechts 23% van de kiezers voorstander was van vermeerdering van de ontwikkelingshulp. Geen enkele grote partij bleek een meerderheid te hebben ten gunste van hogere belastingen ten bate van de ontwikkelingshulp!

Hier is duidelijk betere voorlichting nodig. De vraag is of die voorlichting snel genoeg de opvattingen zal kunnen beïnvloeden. De ervaring leert dat daar een zekere tijd mee is gemoeid. Waar het probleem dringend is, is wellicht een andere weg onvermijdelijk. De militaire uitgaven zijn overmatig hoog in de wereld. Zij zijn, in een proces van actie en reactie, opgedreven in een niet altijd redelijke angst voor de tegenstander (bij ons de angst voor een van militaire middelen gebruik makend communisme), onder de constante pressie van belanghebbenden, terwijl de wet van Parkinson (in verband met de betrekkelijke oncontroleerbaarheid) zich op dit gebied gemakkelijk kon laten gelden. Op het punt van de bewapening zou, zonder grote risico's, beperking mogelijk zijn. De vrijgekomen gelden zouden dan, zonder belastingverhoging, aan ontwikkelingshulp kunnen worden besteed.

Ik noemde in dit verband de pressie van de belanghebbenden. Het verschijnsel van de pressiegroep is wezenlijk voor de democratie. Allerlei belangengroepen proberen aanhang te winnen en hun opvattingen te laten gelden: de vakverenigingen, Heemschut, de ANWB, de Alliance Française. Voor ons is van belang de groep die wordt aangeduid met het ‘military-industrial complex’, de belangengroep van militaire macht en wapenindustrie. Eisenhower waarschuwde daartegen in zijn afscheidsrede als Amerikaans president. Voor het eerst, zo zei hij, is er een grote legermacht in vredestijd, en is er een enorme wapenindustrie en tussen deze bestaat een nauwe samenwerking. Hij waarschuwde voor de ‘unwarrented influence’ daarvan op de politiek. Inderdaad, het is een machtige groep. In de VS wordt jaarlijks ongeveer 80 miljard dollar aan de bewapening besteed. Er zijn enge betrekkingen tussen de militaire macht en de industrie. In 1959 wa-

ren er 1400 oud-opperofficieren in dienst bij de 100 grootste defensiecontractanten[10], in 1969 was dit aantal gestegen tot 2072, naar de in Time Magazine (11 april 1969, blz. 21) vermelde mededeling van Senator William Proxmire. Men heeft haast onbeperkte middelen van propaganda en reclame, en grote overredingskracht door oncontroleerbare deskundigheid en oncontroleerbare 'bijzondere informatie'. Vandaar telkens succesvolle misleiding op feitelijk gebied. In de jaren vijftig wist men de overtuiging ingang te doen vinden dat er een 'bomber gap', was, in de jaren zestig dat er een 'missile gap' (achterstand in raketten) bestond. Het gevolg was: verhoging van het budget, méér wapens. In 1967 ontstond de overtuiging dat de Russen vóór waren met een anti-raketstelsel, waarop tot een (beperkt) Amerikaans 'ABM system' werd besloten. Was het waar, of was het weer overdreven? Men weet soms niet meer war men van de militaire voorlichting denken moet.

Het is héél moeilijk om te bepalen hoe ver de invloed van het 'military-industrial complex' gaat. Men heeft de neiging aan te nemen, dat het ging om grote invloed, toen Eisenhower, zelf generaal, het nodig achtte te waarschuwen[11]. Bij verkiezingen blijken kandidaten die vóór ontwapening zijn, te verliezen (in de staten waar véél wapenindustrie is). Jerome

10 Zie Marc Pilisuk and Thomas Hayden: 'Is there a Military Industrial Complex which prevents Peace? Consensus and Countervailing Power in Pluralistic Systems', in The Journal of Social Issues 1965 blz. 67-117. De meeste boeken over dit probleem zijn zo emotioneel geschreven, dat men huiverig is op de gegevens te vertrouwen, zo Victor Perlo: Militarism and Industry. Arms Profiteering in the Missile Age, New York 1963, en Fred Cook: The Warfare State, London 1963. Onthullend is het artikel van de Amerikaanse generaal David M. Shoup: The new American Militarism, in The Atlantic Monthly, maart 1969 en het jongste boek van John Kenneth Galbraith: How to Control the Military, New York 1969.

11 Eisenhower werd wellicht mede ertoe gebracht door zijn ervaring met generaal Nathan F. Twining, voorzitter van de 'chiefs of staff', die blijkens zijn later verschenen boek 'A Hard Look at US Military Policy and Strategy' (New York 1966) constant de Am. politiek van 'containment' critiseerde. Hij was voorstander van 'containment and initiative', wat volgens hem niet noodzakelijk nucleaire bommen op de Sovjetunie zou hebben meegebracht, maar wel de Sovjetunie gedwongen zou hebben tot een andere politiek!

Wiesner[12] wees op de rol van het 'industrial military complex' bij de propaganda voor het anti-raketstelsel. Het gaat hier niet alleen om de 'kapitalisten', maar evenzeer om de arbeiders in de wapenindustrie, die gaan betogen als ontwapening en daardoor werkloosheid dreigt. Men zou méér willen weten over de macht van deze pressiegroep. Wellicht iets ervan is zichtbaar in het feit, dat de in de wereld door de US Information Service verspreide film waarop men Eisenhower zijn afscheidsrede ziet en hoort uitspreken, de bedoelde zin[13] niet bevat.

De moderne tijd, met zijn nieuwe wapens en constante militaire paraatheid, eist bijzondere maatregelen om de democratie geschikt te houden als politiek systeem, dat is geschikt te houden voor een vredespolitiek. Alexis de Tocqueville noemde de buitenlandse politiek de zwakste kant van de democratie. Ons democratisch staatsbestel zou ten onder kunnen gaan, als zou blijken dat het niet opgewassen was tegen het moderne oorlogsprobleem. Het moet daartegen opgewassen gemaakt worden. Dat vraagt minder onverschilligheid bij de grote massa, en beter inzicht bij de grote massa.

Het zal kunnen voorkomen, dat de buitenlandse politiek ondergeschikt wordt gemaakt aan de interne partijpolitiek: 'case studies' in Amerika, zoals betreffende de Cuba-crisis[14] en zoals die betreffende de beslissing een beperkt ABM-stelsel op te bouwen[15] (Sentinel, onder Johnson, nu Safeguard geheten onder Nixon), wijzen op de disfunctionele invloed van de interne politiek op de externe, zoals reeds gebleken was uit de 'bomber gap' en de 'missile gap'. Natuurlijk is er relatie tussen interne en externe politiek[16], en die relatie zal toene-

12 Jerome Wiesner: 'The Cold War is Dead, but the Arms Race rumbles on', in BAS juni 1967, blz. 6-9.

13 'In the councils of government, we must guard against the acquisition of unwarranted influence, whether sought or unsought, by the military- industrial complex. The potential for the disastrous rise of misplaced power exists and will persist'. Tekst in New York Times 18 jan. 1961.

14 Verg. Ronald Steele: Endgame, in The New York Review of Books, 14 maart 1969, blz. 15-22.

15 I.F. Stone: McNamara and the Militarists, in The New York Review of Books, nov. 1968, p. 5-10.

16 In zijn boek Linkage Politics, New York 1969, introduceerde James N. Rosenau het woord 'linkage' voor de samenhang van interne en externe politiek. Hij definieerde 'linkage' als 'any recurrent sequence of behavior that originates in one system and is reacted to in another'. Intussen is heel wat feitelijk onderzoek verricht, maar met uiterst mager resultaat. Het werd nodig steeds verfijningen te brengen in de hypotheses, daar de feiten bij grover formulering niet klopten. Daarover James N. Rosenau: Theorizing Across Systems: Linkage Politics Revisited, in Jonathan Wilkenfeld (ed.): Conflict Behaviour and Linkage Politics, New York 1973, p. 25-56, waarin hij vaststelt dat de theorie nog niet door empirisch gevonden feiten wordt geschraagd (p. 50), en het nog een open vraag is of het begrip theoretisch bruikbaar is (p. 53). Zie over de 'linkage' conceptie: Herman de Lange: De Convergentie van internationale en nationale systemen in de internationale politiek, in Trans Aktie 1972 No. 4, blz. 26-32.

men naar gelang de buitenlands-politieke programma's van de partijen een grotere rol gaan spelen. Het gaat hier erom, dat de buitenlandse politiek niet dienstbaar wordt aan partijbelangen. Dat kan alleen voorkomen worden door grote openbaarheid en deskundige analyse van gevoerd beleid.

Democratisering van het buitenlands beleid is nodig, want het buitenlands beleid behoort tot de belangrijkste taken van de regering. Omwille van de democratie zal ‘buitenlandse zaken’ niet buiten het domocratische proces mogen worden gehouden. Juist omdat daar de belangrijkste beslissingen moeten genomen worden, zou de democratie verkommeren, als zij beperkt bleef tot binnenlands beleid. Maar dan moet de democratie wel geschikt gemaakt worden voor ‘buitenlandse zaken’, door voorlichting en vorming van de bevolking. Mede tot dit doel werd in Nederland door de regering het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken opgericht, met een interne structuur die gericht is op het contact met alle mogelijke schakeringen in de bevolking.

De wereld heeft, zolang die wereld verdeeld is in soevereine nationale staten, behoefte aan een welbewuste nationale vredespolitiek. Men kan niet reeds spreken van vredespolitiek, als een staat in zijn politiek niet uit is op militaire verovering. Van militaire veroveringspolitiek is immers in onze tijd, mede door het bestaan van de moderne wapens, nog slechts bij uitzondering sprake. De oorlog is niet meer een redelijk en geschikt middel van nationale politiek. Vredespolitiek wordt bepaald door het streven het internationale verkeer zo ongevaarlijk mogelijk te maken. Zij betekent ook, dat

een staat niet streeft (met economische, politieke, ideologische middelen) naar verandering van de status-quo die voor andere staten levensbelangen zou raken. Zij betekent ook, dat een staat wel streeft naar die veranderingen in de statusquo, waardoor een einde komt aan voor andere staten onduldbare situaties. Bovenal houdt zij in, dat een staat zich inzet voor die vernieuwingen in het wereldbestel, waardoor in het algemeen de noodzakelijke veranderingen in een collectief proces vreedzaam kunnen geschieden. Vredespolitiek is dus niet status-quo-politiek zonder meer. Vredespolitiek is constructieve politiek, waarbij een staat zich laat leiden door zijn 'longterm interest' bij vredeshandhaving[17].

Het is hoopvol dat voor het eerst in de wereldgeschiedenis de Nederlandse regering een kabinetspost heeft ingeruimd voor 'vredeszaken'. Eeuwen bestonden er ministeries van oorlog, die geleidelijk allemaal de naam kregen van ministeries van defensie. Er is naast de minister die zich bepaalt tot de eisen van verdediging, dwingende behoefte aan een bewindsman, die zich concentreert op de eisen van de vrede. Het zou van grote betekenis zijn voor de kansen van vredeshandhaving in de wereld, als dit Nederlandse voorbeeld door vele landen zou worden gevolgd.

17 Nader hierover in B.V.A. Röling: Vredespolitiek in A. Hoogerwerf (red.): Verkenningen in de politiek. 2e druk. Alphen aan den Rijn, 1973. Deel II, blz. 203-215.

15 De wereld: staten in competitie

Juridisch geformuleerd is de wereld een geheel van soevereine staten, waarbij soevereiniteit betekent dat de staten geen werelds gezag boven zich erkennen. Soevereiniteit ziet op eigen beslissingsbevoegdheid en betekent tevens eigen veiligheidsverzorging. Er was een lange historische ontwikkeling nodig vóór de soevereiniteit bij de staat belandde: een ontwikkeling van klein (familie, stad, provincie, staat) naar groot - en soms weer terug als regionale eenheden weer uiteenvielen.

Staatssoevereiniteit is voorafgegaan door vorsten-soevereiniteit, waarbij het volkenrecht 'staatshoofden-recht' was. De erkenning dat de soevereiniteit niet lag bij de vorst maar bij het volk, verhinderde niet dat in het internationale recht 'de staten' als soevereine subjecten bleven erkend. Eerst in onze tijd worden 'volken' als zelfstandige rechts-subjecten erkend, en wordt het volkenrecht gezien, niet zozeer als een recht der staten, maar als een recht der mensheid.

In de middeleeuwen bestond er iets van een hiërarchische orde. Naar de 'twee zwaarden leer' werd het geestelijk zwaard gehanteerd door de Paus, en het wereldlijk zwaard door de Keizer. Met de Reformatie kwam er een scheuring in de christenheid, die leidde tot de godsdienstoorlogen, oorlogen die als alle ideologisch geladen oorlogen bijzonder wreed en verwoestend waren. De tegenstanders beschouwden elkaar niet alleen als vijanden, maar ook als misdadigers, duivels.

Bij de Godsdienstvrede van Augsburg (1555) zocht men nog het middel om een eind te maken aan de conflicten op de grondslag van de prioriteit van het religieuze. Leidende gedachte was: 'cujus regio, ejus religio' (wiens bewind diens

godsdienst). Maar deze regeling kon de godsdienstoorlogen niet verhinderen.

Bij de vrede van Westphalen (1648) werd de opvatting van de prioriteit van het religieuze in politieke zaken verlaten, en daarvoor het nationale ten troon verheven. De leidende gedachte 'cujus regio ejus natio' (wiens bewind, diens natie) neutraliseerde het religieuze in de buitenlandse politiek ten bate van het nationale. Daarmede ontstond de conceptie van de soevereine nationale staat, mede dus uit het streven om aan de godsdienstoorlogen een einde te maken[1].

Wij leven nog steeds in die fase van de nationale soevereine staten. De organisatie van de VN is gebaseerd op de soevereine gelijkheid van de leden (art. 2 lid 1 Handvest). Men dient echter niet te vergeten, dat dit een juridische formulering is die weinig zegt over de feitelijke toestand. Juist door de groeiende betekenis van het economische zijn feitelijke verhoudingen ontstaan, die de gedachte van 'soevereine gelijkheid' wat ouderwets doen klinken.

Overigens was er altijd een groot verschil tussen de positie van de grote en de kleine staten. Altijd hebben de kleine staten bescherming gezocht bij de groten die zij, gegeven de situatie, het minst gevaarlijk voor zichzelf achtten. De kleine staat leefde vaak in betrekkelijke onafhankelijkheid omdat de groten elkaar het bezit van de kleine staat misgunden. Behoorlijke behandeling van de kleine staat door de grote was steeds min of meer afhankelijk van de mogelijkheid, dat de kleine zijn heil elders zou gaan zoeken.

Met de moderne bewapeningen is er reden te meer ontstaan voor allianties. In NAVO zowel als in de organisatie van het Warschauverdrag zijn vele kleine staten geschaard rond een supermacht, de Verenigde Staten en de Sovjetunie. Zijn die kleine staten nog soevereine staten? De terminologie in deze wordt nauwkeurig gehandhaafd, maar gebruikte termen be-

1 Daarmee begon de periode van de nationale oorlogen, die culmineerde in de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Na de Tweede Wereldoorlog ontstond de streving het nationale te neutraliseren. Men vindt in de naoorlogse regelingen iets van het 'cujus regio ejus economia' (wiens bewind, diens economisch stelsel). De blokken in de Koude Oorlog zijn bepaald door her economisch systeem. We zien de aanloop tot vorming van economische gemeenschappen, waarbij nationale grenzen worden doorbroken ken bate van de economie (EEG, EFTA).

antwoorden niet altijd aan de werkelijkheid. Het gewelddadig ingrijpen van de Sovjetunie in Tsjechoslowakije, augustus 1968, toonde de grenzen van de bewegingsvrijheid van de kleine staat in het Sovjetblok. Feitelijk hebben de kleine staten nauwelijks meer de keuze om te beslissen over oorlog en vrede.

Een oorlog door hen ondernomen, die door de supermacht wordt afgekeurd, zal spoedig een einde vinden (b.v. Suez 1956). Militaire geweldpleging die door de kleinere wordt overwogen, kan min of meer door de supermacht worden verboden (zoals in het Nieuw-Guinea-geschil). Daartegenover staat, dat de kleinen nauwelijks zullen kunnen verhinderen meegesleurd te worden in de oorlog tussen de supermachten, als deze mocht uitbreken, dus het gevaar lopen tegen hun wens betrokken te geraken in kleinere of grotere oorlogen die de supermacht ergens voert (Vietnam)[2].

Binnen de blokken bestaat een verdeling tussen heren en knechten (als men een onwelwillende terminologie zou willen gebruiken), in iedere geval tussen de machtige en de min of meer machtelozen. Het gaat hier om een soort feodale verhouding, die in politicis binnen de nationale staat is afgeschaft, maar die in het internationale stelsel wel degelijk gelding heeft. Men is geneigd die verhouding voor de eigen situ-

2 Als voorbeeld mag gelden het betrokken raken in Koreaanse verwikkelingen. Nederland participeerde in de Koreaanse oorlog, die formeel als VN-actie plaats had. Na de sluiting van de wapenstilstandovereenkomst op 27 juli 1953 hebben de 16 landen, die in VN-verband aan de oorlogshandelingen hadden deelgenomen, te Washington verklaard, dat zij terstond een nieuwe agressie zouden weerstaan. 'Deze laatste zou echter zodanige ernstige consequenties meebrengen, dat de strijd alsdan waarschijnlijk niet beperkt zou kunnen blijven binnen de grenzen van Korea' (zie De Koreaanse Oorlog en de Verenigde Naties, jan. 1953-febr. 1954, uitg. Min. van B.Z. No. 35, Den Haag 1954, blz. 21). De letterlijke tekst van deze verklaring is in de B.Z.-uitgave niet opgenomen. Men kan zich afvragen in hoeverre door de verklaring Nederland wordt gebonden om weer ten strijde te gaan, als er opnieuw moeilijkheden zouden ontstaan in Korea. De Pueblo-affaire heeft de mogelijkheid van een conflict duidelijk in het licht gesteld. Het niet beperkt blijven binnen de grenzen van Korea bedoelt blijkbaar dat China in de strijd zou worden betrokken. Bij ontbreken van de letterlijke tekst kan niet nagegaan worden of de Nederlandse toezegging alleen geldt als de VN die hernieuwde agressie zou hebben vastgesteld.

atie, als geldend in het eigen blok, te ontkennen, maar haar alleen toepasselijk te achten voor het andere blok. 'Wij' spreken gemeenlijk over de 'satellietstaten', 'zij' spreken graag over ons als de 'knechten van het Amerikaans imperialisme'.

Men kan de verhoudingen in cijfers uitdrukken, b.v. door de intensiteit van het onderling verkeer. Er is een intense relatie tussen de supermacht en zijn blokpartners. Er is ook geregeld verkeer tussen de supermachten. Maar de relaties zijn soms minder tussen de kleinen uit één blok, en véél minder tussen de kleinen met de supermacht of de kleinen uit het andere blok.

Johan Galtung[3] heeft de relaties op politiek, economisch, wetenschappelijk, cultureel, toeristisch, sportief gebied onderzocht en constateerde de genoemde verschillen.

De blokken worden gemeenlijk gevormd uit angst, zo was het zeker het geval met de NAVO. Naar gelang de angst voor de Sovjetunie vermindert ontstaat het streven om de feodale verhouding te doorbreken: de rebellie tegen de 'meester' die in West-Europa vooral door Frankrijk wordt vertolkt, en onder meer leidt tot een zelfstandig contact leggen van de kleinen uit het ene blok met de kleinen uit het ander. Met het verminderen van de angst vermindert de greep van de supermacht op zijn blokgenoten[4].

Wanneer we toch spreken van een wereld van soevereine sta-

3 Johan Galtung: East-West Interaction Patterns, in Journal of Peace Research, 1966, blz. 146-177, en zijn 'Cooperation in Europe. Analysis and Recommandations', IPRA Studies in Peace Research, Assen 1970. Simon Schwartzmann: International Development and International Feudalism, in Proceedings IPRA Inaugural Conference, Assen 1966, blz. 52-77 beschrijft de verhoudingen binnen de groep van de Latijns-Amerikaanse staten.

4 Er zijn soortgelijke ontwikkelingen in het Sovjetblok, maar hier liggen de verhoudingen anders, daar dit voor een goed stuk niet op basis van vrijwilligheid tot stand kwam. Maar ook daar is een losser worden van de verhoudingen waarneembaar. Aan het zelfstandigheidsstreven van Tsjechoslowakije, dat naar de opvatting van de Sovjetunie te ver ging, werd, aug. 1968, met geweld een einde gemaakt. Het verschil in de verhoudingen binnen de twee blokken wordt eensdeels bepaald door het feit, dat de NAVO op basis van vrijwilligheid gevormd werd, terwijl het Sovjetblok grotendeels een gevolg was van de Tweede Wereldoorlog. Ook speelt een rol, dat in het Sovjetblok kleinere, en daarom machtelozer, landen met de Sovjetunie verenigd zijn.

ten, dan moeten we ons bewust blijven dat we in feite te doen hebben met een zéér ingewikkelde situatie, met een groot onderscheid in feitelijke machtsposities, en een zeer grote variatie in de gradaties van de beslissingsvrijheid. Het is ook nodig, als we spreken over soevereine staten, om het onderscheid van grote en kleine staten steeds in het oog te houden. Bij de grotere berust vrijwel de beslissing over oorlog en vrede en de beslissing over al dan niet riskante politiek: zij zijn de producenten van oorlog en vrede, van oorlogsrisico en vredesmogelijkheid. Bij hen speelt de machtsgedachte een beslissende rol: wie macht heeft laat die macht gelden, en vervalt spoedig in de arrogantie van de macht[5]. De kleine staten zijn meer de 'consumers of peace', die echter wel tot de vrede kunnen bijdragen door hun streven naar de erkenning en aanvaarding van recht. Dat is hun belangrijke, sociologisch bepaalde functie. Het is steeds de functie van de zwakken de rechtsgedachte levend te houden en ernaar te streven de rechtsgedachte een stevige plaats te geven tegenover de machtsgedachte. De zwakken hebben die functie, niet omdat ze beter zijn, maar omdat zij het recht meer nodig hebben.

Zelfstandig bestaan, soevereiniteit, veronderstelt macht. De eigen opvattingen en belangen, als geformuleerd in de nationale collectiviteit, stoten op opvattingen en belangen van de andere soevereine staten. En daar nationale opvattingen en belangen gemakkelijk geformuleerd en ondergaan worden in termen van universele gerechtigheid, zal de nationale staat zijn opvattingen gelding willen verschaffen en zich daar ook licht toe gerechtigd voelen, waar het kan. Vandaar de innerlijke logica van de machtsvorming, om eigen wil door te zetten en anderer wil te weerstaan. Soevereiniteit veronderstelt ook eigen veiligheidsverzorging, hetgeen nationale bewapening meebrengt en militaire allianties. Nationale belangenbehartiging en nationale veiligheidsverzorging kunnen gemakkelijk tot botsing leiden met andere staten. Dat sommige van die conflicten tot gewelddadige conflicten uitgroeien, gewild of ongewild, is niet te vermijden. De prijs van nationale soevereiniteit is zo nu en dan oorlog.

In de statenverhoudingen speelt de macht, als die macht be-

5 Verg. J. William Fullbright: The Arrogance of Power, New York 1966.

staat, een grote rol, en wel ter beveiliging van bestaande belangen en ter vestiging van nieuwe belangen. De harde kern van de statenverhoudingen is de macht, militaire, politieke, economische en culturele macht. Maar juist omdat het hier niet alleen gaat om militaire macht - dat is nationale macht die zich stelt tegenover andere nationale macht - maar ook om economische en culturele (ideologische) macht - waardoor betrekkingen en verbondenheden groeien die de nationale zelfstandigheid, ook van de grote staat, kunnen aantasten - is het machtsprobleem niet eenvoudig. Volstrekte macht, zoals de militaire, kan werken als een bulldozer. Maar bij het gebruiken van politieke macht wordt het eigen stelsel vervormt. Macht wordt in dit verband wel uitgedrukt in de ratio van afgedwongen en zelf ondergane verandering[6]. De machtstheorie die op het ogenblik gangbaar is, is in hoge mate bepaald door theorie uit de supermachten: de supermacht toont haar positie niet alleen in 'hardware'- macht, maar ook in de invloed van haar gedachte.

De theorie van de machtspolitiek, 'power politics', zoals ontwikkeld als reactie op de al te idealistische en onrealistische theorieën in het inter-bellum, stamt in haar eenzijdige nadruk op de allesoverheersende betekenis van de macht, uit de wereld van de grote mogendheden. Juist als reactie is zij vaak in eenzijdigheden vervallen. Men kan de internationale betrekkingen niet alleen uit machtsrelaties verklaren, hoezeer ook de machtsverhoudingen er de harde kern van uitmaken. Die internationale betrekkingen tussen staten vertonen, als men ze vergelijkt met de betrekkingen tussen individuen, ook andere archaïsche trekken. Galtung wees op de feodale structuren die daar nog bestaan. Men zou ook kunnen wijzen op de primitieve economische verhoudingen, die gebaseerd zijn op een ongebreidelde werking van het eigen belang en het marktmechanisme. In de intern nationale verhoudingen wordt dat marktmechanisme steeds in meerdere of in mindere mate bijgestuurd. In de internationale betrekkingen streven de subjecten economisch onbekommerd naar hun eigen

6 Karl W. Deutsch: Power and Communication in International Society, in de Reuck and Knight: Conflict in Society, London 1966, blz. 300-316, en vooral zijn 'The Nerves of Government. Models of Political Communication and Control', London 1963.

belang. De communistische staten, die intern een centraal geordende economie kennen, bepleiten in de externe economische verhoudingen de wetten van een liberaal kapitalisme.

Morele factoren spelen ook een rol in de statenverhoudingen. Dat blijkt duidelijk uit de geschiedenis van de koloniale verhoudingen: zij waren gevestigd door militaire macht en werden gehandhaafd door militaire macht (Atjeh-oorlogen). Toen in de moederlanden thuis de democratie werd aanvaard, hield dat de aanvaarding in van de gelijkheidsgedachte, van het beginsel van zelfbeschikking, van de mensenrechten. Daardoor werd de handhaving van het koloniale stelsel moeilijker. Dit dwong immers tot verhoudingen die in strijd waren met 'thuis' aangehangen beginselen, en vroeg soms activiteit, b.v. tegen 'rebellen', die niet gemakkelijk meer werd opgebracht.

De democratie maakt nog wel imperialisme mogelijk, maar vraagt dan om nieuwe, meer verscholen vormen. De politiek-militaire overheersing van de koloniale tijd wordt dan vervangen door de economische of ideologische overheersing[7]. De zo nu en dan nodige militaire activiteit wordt dan gemeenlijk niet gevoerd tegen een staat maar, op verzoek van een marionettenregering, tegen een opstandig deel van de bevolking (dat zeer wel de grote meerderheid van de bevolking zijn kan). Ook bestaat nog de militaire activiteit, die in het geheim wordt uitgevoerd en officieel wordt ontkend (zoals het ingrijpen van de CIA in Guatamala). De morele en juridische veroordeling van militaire geweldpleging leidt ertoe,

7 Volgens sommigen is het statengedrag volledig verklaarbaar uit de eisen en behoeften van de economie, en dwingt het kapitalistisch stelsel in zijn behoefte aan grondstoffenvoorziening, afzetgebieden en investeringsruimte tot imperalisme. Verg. Harry Magdoff: The Age of Imperialism, New York 1969, Paul A. Baran en Paul M. Sweezy: Monopoly Capital. An Essay on the American Economic and Social Order. Penguin Books, 1966. Tegen deze eenzijdig-economische, marxistische interpretatie van statengedrag is veel in te brengen, al valt niet te ontkennen dat de economische belangen zwaar tellen in de buitenlandse politiek van de VS. Zie daarover Claude Julien: Het Amerikaanse Imperialisme, Groningen 1969. Men ontkomt niet aan de indruk, dat veel van imperialistisch gedrag uit streven naar veiligheid voorkomt en uit hunkering naar nationale eer en prestige, en dat de economische motivering soms een rationalisatie is, die gebruikt wordt omdat ze in onze tijd voor menigeen zo overtuigend blijkt.

dat een stuk militaire machtspolitiek ondergronds gaat.

Onze conclusie kan zijn dat voor de statenverhouding de miskenning van de machtsgedachte even onwerkelijk is als de miskenning van de rechtsgedachte. Maar in onze tijd - met de enorme parate militaire macht in vredestijd - speelt de militaire machtsgedachte nog steeds een zeer grote rol. Die paraatheid is voorgeschreven door de aard van de moderne wapens, hun vernietigingskracht, hun snelheid en hun reikwijdte (atoomraketten), waardoor een land vernietigd kan worden zonder dat het andere land zijn militaire krachten eerst heeft behoeven te mobiliseren.

Een en ander geeft een bijzonder aspect aan de oude stelling, dat de staat zijn eigen gedrag moet afstemmen op het denkbaar ongunstigste gedrag van zijn tegenstander. Die stelling houdt in, dat men zich steeds moet voorbereiden op het ergste. Dat heeft op het gebied van de wapens geleid tot het onkwetsbaar maken van sommige wapens, die nu als ‘stable deterrence’, als onverwoestbare afschrikkingsmacht, de andere staat moet weerhouden een verrassingsaanval te ondernemen.

Dat rekening houden met de tegenstander ‘op zijn kwaadaardigst’ heeft bij de wapenwedloop vaak een bijzonder kwalijke rol gespeeld. McNamara heeft daar een duidelijk voorbeeld van gegeven in zijn rede van 17 sept. 1967. Hij stond, zo verklaarde hij, in 1961 voor de vraag hoeveel raketten moesten worden geproduceerd. Men wist hoeveel de Sovjetunie er zou kunnen bouwen (‘its capability’), maar men wist niet wat de Sovjetunie van plan was (‘its intention’). Voor alle zekerheid heeft men toen de eigen productie afgestemd op de mogelijke productie van de tegenstander. Met het gevolg, dat de VS na verloop van tijd veel te veel raketten bleken te hebben, daar de Sovjetunie slechts tot een beperkt program had besloten. Intussen had dit twee gevolgen: bezorgdheid in de Sovjetunie om al die Amerikaanse raketten en daardoor opvoering van de Russische productie, en de gezindheid in de VS om de gewonnen overmacht zo lang mogelijk te handhaven[8].

8 Zie de tekst van McNamara's rede in Survival '67 blz. 342-346, nader daarover in mijn ‘Oorlogsmodellen en vredesstrategieën’, in Oost-West, februari 1968, blz. 43-51.

Het gaat in deze situaties om bijzonder moeilijke problemen. Natuurlijk moet een regering vóórzichtig zijn. Maar al te groot wantrouwen, verwachting van zéér ongunstig gedrag van de ander en afstemming van het eigen gedrag daarop, kan dat zéér ongunstige gedrag van de ander veroorzaken. Dat noemt men het proces van 'selffulfilling prophecy': men doet een voorspelling omtrent andermans gedrag en lokt dat gedrag uit door het alreeds nemen van tegenmaatregelen.

Niet alleen in de wapenwedloop speelt deze actie-en-reactieketen. In de Tweede Wereldoorlog bestond wederzijds de verwachting dat de tegenpartij neutrale landen, zoals Noorwegen en Perzië, door verovering aan haar zijde zou brengen. Dat bevorderde de wederzijdse activiteit. Ten aanzien van Noorwegen was Hitler een paar dagen voor, ten aanzien van Perzië waren dat de geallieerden.

Voor onze tijd: de VS gaan in hun buitenlandse politiek uit van de toekomstige militaire agressie van China. Vandaar de omsingeling van China door militaire bases: Japan, Korea, Formosa, Philippijnen, Vietnam, Thailand. Die omsingeling kan een belangrijke factor zijn in de militaire activiteiten van China, zij dwingt bijna tot het opvoeren van de Chinese bewapening.

Het alvast rekening houden met het slechte gedrag van de tegenstander leidt tot wederzijds slecht gedrag. Dat is het gevolg van de Machiavellistische denkwijze: dat een vorst niet goed kan zijn in een slechte wereld[9]. Maar wederzijds goed gedrag zou meestal voordeliger zijn. 'Beiden goed-doen' of 'beiden niet kwaad-doen' levert gemeenlijk méér op, al is het niet te ontkennen dat de ander zich soms grote voordelen kan verschaffen door 'kwaad te doen' als men zelf 'goed doet'. Wij zijn hier weer aangeland bij het situatiemodel, genoemd op blz. 158.

Als A en B beiden ontwapenen hebben ze beiden een voordeel. Als de een ontwapent en de ander niet, komt de ontwapenaar in een positie van bedenkelijke machteloosheid. Vandaar dat men de 'veiligste weg' kiest, beiden bewapenen in een wapenwedloop. Dat is de situatie rechtsonder, tot beider

9 Nicolo Machiavelli: The Prince and the Discourses, New York (z.j.), Chapter XVIII of 'The Prince', blz. 64.

nadeel, waar men alleen kan hopen dat gedeelde smart halve smart is.

Het militaire denken - zoals het is gegrond op angst, vijandschap en macht - is begrijpelijkerwijs weinig geneigd met de (goede) bedoelingen (‘intentions’) van de tegenspeler rekening te houden. Het is een typisch ‘capability’ denken, waarbij men zich wapent voor de eventualiteit dat de tegenstander zich zo ongunstig gedraagt als hem met de hem ten dienste staande machtsmiddelen mogelijk is. Vandaar dat dat militair denken zo gemakkelijk leidt tot een ‘circulus vitiosus’, dat is - in moderne termen - tot een escalatie van de spanning.

Hier blijkt alweer de noodzakelijkheid van een stelsel - van aanvaarde gedragsregels, inspectie en sancties - waardoor met vertrouwen van bepaalde bewapening kan worden afgezien. Dat bedoelt men als men stelt, dat volkenrecht de plaats van het machtsstreven moet innemen. De normen in zo'n stelsel aanvaard, zouden andere normen zijn dan die welke nu door de VS worden aanvaard met de eis van superioriteit van de Amerikaanse wapens.

Het eist wel enige moed om de staatsveiligheid niet meer te baseren op eigen overmacht, maar op verdrag en organisatie. Natuurlijk heeft ontwapening risico's. Maar terecht stelde Kennedy, in zijn rede voor de VN (1961) dat de risico's van ontwapening verbleken als men ze vergelijkt met de risico's van de wapenwedloop.

Voor het nemen van wat men zou kunnen noemen ‘coöperatierisico's’ is wellicht bijzondere politieke moed nodig. Men huivert meer voor deze onbekende risico's, dan voor de van ouds bekende risico's die samenhangen met het streven naar vrede door macht. Het verwijt van de kiezers dat men een bedrogen sukkel is, schijnt ook harder aan te komen dan het verwijt dat men wel erg martiaal te werk gaat. Het verband tussen de grotere spanning (en dus onveiligheid) in de wereld en dat martiale optreden (dat tot die spanning leidde) ontgaat ook gemeenlijk het grote publiek. Als die spanning ontstaan is door de wapens prijst men eerder de staatsman, dat hij het land van voldoende wapens voorzien heeft.

Er blijkt hier duidelijk dat bepaald optreden vaak niet logisch, maar slechts psychologisch kan worden begrepen.

In het algemeen kan men zeggen dat de psychologie heel wat verduidelijken kan van irrationeel staatsgedrag In dit verband wil ik wijzen op een studie van psychologen in verband met de Vietnamese oorlog. Het is wel te begrijpen dat psychologen zich hebben afgevraagd hoe de VS tot hun Vietnampolitiek konden komen. Die politiek was immers niet alleen immoreel en in strijd met het destijds door de VS erkende volkenrecht, maar zij was ook in hoge mate ondoelmatig, in strijd met Amerika's belang. Zij was niet alleen juridisch misdadig, maar ook politiek een blunder.

Amerikaanse psychologen[10] kwamen na analyse van vele oorlogssituaties tot zes typische psychische processen tussen staten:

1 de diabolisering van de tegenstander;
2 de opvatting van eigen deugdzaamheid;
3 de gedachte dat eigen bestaan op het spel staat, dat het gaat om een vitale kwestie waarin men moet winnen;
4 de militaire zelfoverschatting;
5 ‘selective inattention’, men ziet bepaalde dingen niet omdat men ze niet wil zien, daar zij zouden leiden tot cognitieve dissonantie - tot onverenigbaarheid van werkelijkheid en opvatting. Hier speelt ook mee de ‘feedback’, de terugkoppeling van eigen daden op eigen oordeel, de ‘blindness in involvement’, de blindheid die actie nu eenmaal meebrengt.
6 het gebrek aan ‘empathy’, invoelingsvermogen, waardoor men zich niet verplaatsen kan in de positie en opvatting van de tegenstander.

Deze processen spelen gemeenlijk aan beide kanten. Zij vormen vaak een spiegelbeeld. Zij spelen een fatale rol in de verhouding van staten in competitie, in conflict.

10 Ralph White (c.s.): Misperceptions in the Vietnam War, Journal of Social Issues, 1967 No. 3.

16 De wereld als rechtsorde

De staat is de politieke eenheid waarin men leeft, en van waaruit men denkt en doet. De staat treedt op in het internationale verkeer, om zijn belangen te verdedigen en te bevorderen. Dat optreden geschiedt in een internationaal verkeer dat niet volstrekt chaotisch is, maar dat toch minder effectief geregeld is dan het verkeer tussen mensen in een staatsverband. Er bestaat zoiets als een wereldverband, waarin de staten een plaats hebben, en dat gedragsregels kent waaraan men zich moet houden, het volkenrecht. Maar dat verband is primitief, het kent geen centrale overheid. Het stelsel waarin de staten leven lijkt op anarchie.

Gewelddadige botsingen van de soevereine staten in dat statenverkeer noemen we oorlogen. En de vraag is steeds geweest: moet de oorzaak van de oorlog gezocht worden in de aard van de 'actors' (de staten) of in de aard van het systeem? Het is de fundamentele vraag, die in de criminologie geformuleerd werd als: 'aanleg of milieu?' en daar geleidelijk verfijnd werd tot een gecompliceerde formule waarin de wisselwerking tussen aanleg en milieu haar uitdrukking vond.

Ook in de polemologie bestaat die fundamentele vraag. Er zijn er die de nadruk leggen op de aard van de actors. Die aard wordt natuurlijk door vele factoren bepaald: biologische elementen spelen een rol, maar ook de geschiedenis die men heeft doorgemaakt, de eigen staatsvorm en levenswijze (economisch, sociaal, cultureel). Er zijn er ook die aan het stelsel, het systeem waarbinnen wordt geageerd zó grote plaats toekennen, dat de in dat systeem handelende min of meer een hem door het stelsel gedikteerde rol vervult. Dit verschil in nadruk, dat ook ten grondslag ligt aan de veld-

theorie[1] en de systeemtheorie[2], is inderdaad niet meer dan een verschil in de betekenis die wordt toegekend aan 'individuele' en 'sociale' faktoren. De realiteit is zo complex, dat daarin ongetwijfeld beide factoren een rol spelen. Een theorie die aan een van die factoren beslissende werking toekent - en in het begin van iedere sociale wetenschap zien we vaak, dat eenzijdige visies zich als gesloten theorieën presenteren - heeft goede kans de besluitvorming te beïnvloeden. In haar eenzijdigheid is zo'n theorie duidelijk en handzaam voor de praktijk. Als later de ingewikkelde en gecompliceerde formules ter tafel komen, waarin het interactieproces met positieve en negatieve terugkoppelingen theoretisch juist wordt weergegeven, is de invloed op het statengedrag minder te verwachten. De 'vitale dwaling' is dan vervangen door een 'steriele waarheid'.

Juist door de onzekerheid en het onderling wantrouwen is er in de staten-relaties steeds de neiging om in het spelmodel, dat reeds eerder ter sprake kwam (blz. 158), rechtsonder uit te komen - de plaats van het gevaarlijker verkeer en de voor beiden ongunstiger positie.

Die uit het geldende stelsel voortvloeiende tendens naar de voor beide partijen slechte situatie toont, dat verandering van het stelsel nodig is, waardoor een verhouding ontstaat die door geïnspecteerde en afdwingbare gedragsregels wordt beheerst: een stelsel van volkenrecht gesteund door een organisatie die voor controle en sanctie zorgt.

1 Belangrijkste vertegenwoordiger Rudolph J. Rummel met zijn 'Dimensionality of Nations project' waarin hij zocht naar 'indicators of national behavior'. Zie zijn 'A Social Field Theory of Foreign Conflict Behaviour', in Peace Research Society (International) Papers IV, 1965, p. 131-150. Zijn onderzoek betreft de talrijke kwaliteiten en karaktertrekken van de nationale eenheden, en de gecompliceerde verhoudingen daartussen, die conflict en oorlog zouden verklaren.

2 Belangrijkste vertegenwoordigers Karl Deutsch, Morton Kaplan, Charles A. McClelland. Zie McClelland's: Field and System Theory in International Relations, in Lepawsky, Buehrig and Lasswell (eds.): The Search for World Order, Studies bij Students and Colleagues of Quincy Wright, New York 1971 p. 371-385: 'In its unqualified and theoretically useful form, the system prediction is that the structural characteristics of the system will be found to determine the behaviors of the member units' (p. 378).

Die eis geldt ook voor andere internationale situaties waar de bereidheid om in het algemeen belang bepaalde offers te brengen, zoals bijdragen voor ontwikkelingshulp, mede afhankelijk is van de vraag of de anderen eveneens evenredige offers zullen brengen. Of voor gevallen, waar bepaald gedrag in het algemeen belang, zoals b.v. het nemen van bepaalde hygiënische maatregelen, pas zinvol is als alle anderen het ook zullen doen.

Allereerst zijn in zo'n ander internationaal stelsel regels nodig, die een gelijkvormig gedrag voorschrijven. Wij zijn hier op het terrein van het volkenrecht, het recht tussen de staten. Een enkel woord over het gebied dat bij dit recht tussen de staten door het volkenrecht wordt bestreken.

Uitgangspunt van de verklaring van statengedrag is, dat de staat optreedt om het eigenbelang te bevorderen - waarbij voorlopig in het midden gelaten kan worden, of het daarbij gaat om het 'short-term' of 'long-term' interest. Voor een vredespolitiek - inclusief de bevordering van een wereldeenheid en van draaglijke sociale toestanden in de wereld - is het rekening houden met het belang-op-lange-zicht wezenlijk. Intussen, in elke politiek zal men telkens in botsing komen met andere staten, die andere doeleinden hebben of andere middelen prefereren om soortgelijke doeleinden te bereiken.

Soms zal dit betekenen, dat bij zo'n botsing de winst van de een verlies voor de ander betekent. Dat is dan een conflict dat in de speltheorie een 'zero-sum-game' genoemd wordt[3]. Men denke aan een conflict over grondgebied, of over een exclusieve markt. Meestal is de verhouding anders, en lijkt ze op wat in de speltheorie het 'mixed motive game' wordt genoemd. Bij de meeste conflicten zou een bepaald gezamenlijk gelijkvormig gedrag of samenwerking van beide partijen voordelig zijn. Men zou b.v. beiden gelijktijdig de bewapening kunnen beperken, men zou gezamenlijk kunnen afzien van een anti-raketstelsel. Maar de moeilijkheid, en het risico, is dat de verhoudingen grondig gewijzigd worden als de één wel doet en de ander niet.

3 Zie Everts-Nobel-Röling: De betekenis van de speltheorie voor de internationale betrekkingen, in Internationale Spectator 1966, blz. 148-186.

Israël en de Arabische wereld hebben er beide belang bij als beide afzien van atoombewapening. Maar als de één atoomwapens zou hebben en de ander niet, zou dat voor de ander desastreuze gevolgen kunnen hebben. Vandaar wellicht de ontwikkeling - als het non-proliferatieverdrag dat niet weet te voorkomen - dat beide tot atoombewapening komen. Dan zijn ze er beide slecht aan toe (waarbij alleen kan worden opgemerkt, dat toch in dit geval de situatie voor één partij, met name Israël, zeer ongunstig wordt: het kleine land zou door één onverwachte aanval geheel kunnen worden vernietigd).

In het volkenrecht kan onderscheid worden gemaakt in structuurregels en gedragsregels. De regels betreffende de structuur geven uitdrukking aan het geldende wereldbestel: de nationale soevereiniteit, de gebieden van het mijn en dijn, en de verschillende vormen van geïnstitutionaliseerde samenwerking tussen nationale staten (regionaal en globaal). De gedragsregels geven nader aan, hoe de staten zich behoren te gedragen in het geldend stelsel. In het algemeen zou men kunnen zeggen, dat het volkenrecht regelmaat en orde tracht te scheppen in het statenverkeer. Het baant begaanbare wegen van contact, het maakt verwachtingen omtrent statengedrag mogelijk, het bakent gebieden en bevoegdheden af. Recht trekt lijnen en grenzen, en bevordert dat die grenzen gerespecteerd worden. Zolang dat het geval is, is het recht een factor die bijdraagt tot het vermijden van conflicten. Maar dezelfde schrikdraadfunctie van het recht, die respect voor grenzen bevordert, verhevigt ook de reactie als die grenzen worden overschreden. Rechtsschennis geeft aan belangenschennis een ideologische geladenheid: het gaat dan niet meer alleen over geleden schade, maar ook om geleden onrecht.

De regels van het volkenrecht van belang voor het oorlogsprobleem kunnen onderscheiden worden naar gelang ze kunnen bijdragen tot het voorkomen van conflicten, en naar gelang ze kunnen bijdragen tot het vreedzaam oplossen van bestaande conflicten (of minstens het voorkomen van gewelddadig oplossen van conflicten).

Onder volkenrecht ter voorkoming van conflicten valt allereerst het recht betreffende de regeling van de structuur van de wereld: de bepaling van de plaats van de nationale staat,

de grenzen van zijn bevoegdheid en van zijn vrijheid (die immers moet gerijmd worden met de vrijheid van andere staten), de geïnstitutionaliseerde samenwerkingsvormen in regionaal en globaal verband, de internationale en transnationale besluitvorming. Hier vinden we ook de eerste aanlopen naar functionele wereldeenheid in de Internationale Goevernementele Organisaties.

Een tweede belangrijk terrein betreft de gedragsregels van staten, die van belang zijn voor de ‘conflict-prevention’. Het zal hier vooral gaan om de beperking van de nationale vrijheid op bepaalde gebieden, van wapens, van economie, van recht (mensenrechten), van het leefmilieu.

T.a.v. het recht betreffende de vreedzame oplossing van geschillen kan men onderscheid maken tussen de regels ter bevordering van een vreedzame oplossing en die ter verhindering van een gewelddadige oplossing. Vreedzame ‘conflict resolution’ kan geschieden op basis van vrijwilligheid, of op de basis van ongevraagde derdenbemoeiing (b.v. het ingrijpen van de VN). Het recht dat uit is op verhindering van gewelddadige oplossing omvat het geweldverbod, het interventieverbod en de geweldbeperkende bepalingen van het jus in bello.

Tenslotte is er het sanctierecht: de eigen richting en de collectieve actie, de handhaving door het nationale recht, en de volkenrechtelijke strafbaarstelling.

Op vrijwel ieder gebied is het huidige volkenrecht niet opgewassen tegen zijn taak, niet in staat om de doeleinden, in het recht erkend, ook te verwerkelijken. In de tijd van de ‘vredelievende naties’ is de vrede primair doel. Om dat te bereiken, is het geldend volkenrecht ontoereikend.

Het kent het geweldverbod van art. 2 lid 4 VN-Handvest, maar niet een effectieve procedure voor ‘peaceful change’[4].

4 Men heeft vroeger wel gesteld, dat het geweldverbod een bepaling zou zijn ten bate van de status-quo: oorlog was immers her instrument van verandering. Intussen, het geweldverbod geeft mogelijkheid van verandering binnen zijn staatsgebied aan de zwakke staat, die vroeger van b.v. nationalisatie van vreemde bedrijven zou hebben afgezien uit angst voor militair ingrijpen. Het oorlogsverbod beperkt ook de vrijheid van de sterkere om de status-quo door geweld ten zijnen gunste te wijzigen. Een geweldverbod werkt ongunstig voor de vroeger zwakkere, die in die periode van zwakte in een ongunstige positie is geraakt, en nu - sterker geworden - zijn nieuwe macht niet mag gebruiken om vroeger hem aangedaan onrecht ongedaan te maken. Dit aspect zou hebben kunnen werken t.a.v. koloniale verhoudingen. Maar de geweldplegingen van India tegen Portugal inzake Goa werd door de VN niet als agressie veroordeeld.

De wereld kent geen wereldwetgever, geen wereldrechter, geen wereldbestuur. In het VN-Handvest werd slechts aanvaard een dwangmatig collectief optreden tegenover een staat die zich opmaakte het geweldverbod te overtreden. De daar geregelde 'collectieve veiligheid' betrof 'bedreiging van internationale vrede en veiligheid, de vredebreuk of de daad van agressie' (art. 39 v.v. VN). Intussen groeide in de praktijk het inzicht, dat ook het voortbestaan van ondraaglijk onrecht de vrede in gevaar zou kunnen brengen, daar het onderdrukte volk (en de verontwaardigde buren) juist wegens die onduldbaarheid van het onrecht voorzienbaar tot gewelddadigheid zouden overgaan (rebellie, burgeroorlog, interventie). Vandaar dat de Algemene Vergadering herhaaldelijk besliste, dat apartheid en koloniale onderdrukking een bedreiging van de vrede vormden. Ook de Veiligheidsraad sloot zich in enkele gevallen daarbij aan, en baseerde daarop zijn collectieve economische dwangmaatregelen tegen Zuid- Rhodesië. Hier werd dus in beginsel aanvaard, dat massale ongerechtigheid reden kon zijn voor collectief VN-optreden. Daarmede is een weg gebaand voor vreedzame verandering, die in het Handvest niet was voorzien. De VN-organisatie, die oorspronkelijk werd opgericht om 'komende geslachten voor de oorlogsgesel te beveiligen' - en die dus een zuivere vredesorganisatie was - ging ook de strijd aanbinden tegen ondraaglijk onrecht. Dat was niet in strijd met het uitgangspunt. Het was slechts de consequentie van het inzicht, dat de (negatieve) vrede niet duurzaam kan worden gehandhaafd in gevallen van ondraaglijke ongerechtigheid (structureel geweld), dat voor vredesvoorziening een minimum van positieve vrede moet worden verwerkelijkt. Het is het inzicht, dat een vredesorganisatie noodzakelijkerwijs ook een welvaartsorganisatie zijn moet[5].

Uit dit summiere overzicht blijkt reeds duidelijk dat het te-

5 Nader daarover mijn Volkenrecht en Vrede. Deventer 1973, blz. 19 v.v.

genwoordige volkenrecht een onderontwikkeld gebied is, een embryonaal recht, een primitieve rechtsorde, volstrekt ontoereikend om het levensbelang van de wereld, de vrede, te verzekeren.

Daarbij komt nog de belangrijke vraag: houdt men zich aan de nu geldende regels? Wordt het bestaande volkenrecht nageleefd? Antwoord op die vraag is moeilijk te geven. Het blijft bij een schatting. En als men zich op dit terrein aan schattingen waagt, zou men kunnen betogen, dat het volkenrecht in 99% van de gevallen wordt nagekomen. En wel uit eigen belang, omdat de meeste verhoudingen telkens terugkeren (in het economisch verkeer, het diplomatiek verkeer, het zee-, land-, en luchtverkeer) waarbij de rollen telkens wisselend zijn. Het is dan ieders belang op de lange duur om zich aan het recht te houden.

Maar die 1% betreft de gevallen waar grote belangen op het spel staan, waar het gaat om nationale veiligheid of nationale eer, of om fundamentele waarden of heel grote economische belangen, en waar het niet om regelmatig terugkerende verhoudingen gaat maar om min of meer unieke gebeurtenissen. In die gevallen is er de verleiding om, als het kan en voordelig is, de macht te laten beslissen. Dat is de verleiding voor de machtige staten, de verleiding van de macht en vooral van de overmacht.

Hier blijkt duidelijk het verschil in positie tussen grote en kleine staten. Zoals Lincoln destijds zei: de wolf en het schaap hebben verschillende opvattingen over het begrip vrijheid. De kleine staten missen gemeenlijk de macht, missen daarom ook gemeenlijk de verleiding van de macht. Zij zijn de aangewezen kampioenen van het recht, hun rechtsliefde is vaak symptoom van hun zwakte. Voor de grote zou rechtsliefde prestatie van de eerste rang zijn. Het is begrijpelijk dat de sterke vaak bezwijkt voor de verleiding. Als ik mij in de voorgaande beschouwingen soms kritisch uitgelaten heb over de Verenigde Staten, dan was dat onvermijdelijk, niet omdat de Amerikanen niet zouden deugen, maar omdat zij de grootste macht ter wereld zijn. Zij kunnen als het in hun kraam te pas komt het recht op zij zetten en daarom bezwijken zij soms voor de verleiding, vervallen zij soms in de arrogantie van de macht.

Dean Acheson, de vroegere Amerikaanse minister van Buitijlandse Zaken, verklaarde in een voordracht in 1963 over de Cuba-kwestie voor de American Society of International Law: ‘De macht, de positie, het prestige van de VS waren uitgedaagd door een andere staat: het recht regelt zulke vragen van laatste macht niet’. ‘Het voortbestaan van een staat is niet een kwestie van recht’[6]. En naar aanleiding van het Amerikaans ingrijpen in de Dominicaanse Republiek zei hij ‘in vitale kwesties laten we ons niet leiden door volkenrecht’.

Dat waren in ieder geval openhartige uitspraken. Meestal is dat niet nodig, gemeenlijk kan men volstaan met het geven van bepaalde uitleg aan de regels van volkenrecht, kan men zijn machtsoptreden als rechtsoptreden doen voorkomen.

In het volkenrecht is dat meestal niet moeilijk. Het is vaag, vol tegenstrijdige regels, b.v. het geweldverbod kan botsen met het beginsel van ‘self preservation’ dat door menigeen als uitgangspunt van het volkenrecht wordt aanvaard. Ook zijn meestal de feiten onzeker, en hebben regeringen de mogelijkheid een bepaalde interpretatie van de feiten algemene bekendheid te geven. Tenslotte bestaat in het volkenrecht de auto-interpretatie: de staten zijn gebonden door het volkenrecht, maar zij hebben het recht van eigen interpretatie, er is geen verplichting de interpretatie van derden, zoals b.v. van het Internationale Hof, te aanvaarden[7].

De uitlegging van volkenrechtelijke regels kan zéér verschillend zijn, zoals b.v. de uitlegging van het geweld- en oorlogsverbod van art. 2 lid 4 VN-Handvest. Naar de letter betekent dit verbod de plicht om zich te onthouden van geweldgebruik, behoudens in geval de ander een gewapende aanval

6 Proceedings of the American Society of International Law, 1963, blz. 13.

7 Staten zijn slechts aan de interpretatie van het Hof gebonden, als zij vrijwillig de rechtsmacht van het Hof hebben aanvaard. Het Hof kan ook op verzoek van VN organen adviezen geven over de juridische kanten van een situatie. De ‘advisory opinion’ is niet bindend. Als daar de rechtspositie van een staat bij betrokken is, zoals bij het advies inzake de vraag of alle VN-leden gezamenlijk de VN-kosten in Kongo moesten dragen, is de staat aan zo'n obiectieve vaststelling van de rechtspositie niet gebonden.

begonnen is en het optreden van de veiligheidsraad niet kan worden afgewacht (art. 51). Maar vele staten denken daar anders over. Voor de Verenigde Staten geldt het geweldverbod blijkbaar niet als geweld nodig is om een revolutie-naarlinks in Latijns-Amerika te voorkomen. Volgens de Johnson-doctrine zal Amerika een tweede Cuba op het westelijk halfrond niet dulden[8].

Voor de Sovjetunie geldt het geweldverbod niet bij bevrijdingsoorlogen: bij iedere partijprogram wordt opnieuw vastgesteld, dat de Sovjetunie de plicht heeft steun te verlenen aan die oorlogen die dienen moeten om het kapitalistisch of imperialistisch juk af te schudden. Volgens de Brezhnew-doctrine heeft de Sovjetunie het recht binnen het Sovjetblok militaire macht te gebruiken om afwijkingen van de rechte communistische leer te verhinderen.

De jonge landen zijn diep overtuigd, dat het geweldverbod geen toepassing vindt bij het verjagen van een koloniale heerschappij (Nieuw-Guinea, Goa). Het geweldverbod mag niet dienen om anderen in het ongestoord bezit te laten van de vruchten van vroegere agressie, zo redeneert men daar.

Duidelijk voorbeeld van verschil van interpretatie vindt men in verband met Vietnam. Volgens de Amerikaanse regering hadden de VS daar het recht en zelfs de plicht om op te treden. Volgens een groep Amerikaanse hoogleraren in het volkenrecht was daar geen sprake van, en schonden de VS in Vietnam het oorlogsverbod[9].

In de kleinere kwesties speelt dit veel minder een rol, daar ieder de regels nodig heeft in telkens terugkerende verhoudingen. Daarbij beschikt men over de mogelijkheid van represaille: als de bewegingsvrijheid van diplomaten in een land wordt beperkt, dan zullen de andere landen de diplo-

8 In zijn rede van 2 mei 1965, geciteerd door W. Friedmann: US Policy and the Crisis of International Law, in Am. Journal of International Law, 1965, blz. 857-871, blz. 867.

9 Het regeringsstandpunt is uiteengezet door de juridische adviseur van het State Department Meeker, de opvatting van een groep hoogleraren is *uiteengezet* in ‘Vietnam and International Law: An Analysis of the Legality of the US Military Involvement’, O'Hara books 1967. Daarin is ook opgenomen het State Department Memorandum: ‘The Legality of US Participation in the Defense of Vietnam’, blz. 113-130.

maten van dat land ook in hun bewegingsvrijheid beperken. Als in China de Indiase ambassadeur een pak slaag krijgt, organiseert men dat de Chinese ambassadeur in Delhi ook een pak slaag krijgt. Dat is dan wel heel onplezierig voor de betrokken diplomaten, maar er is geen man overboord, en men zal wel spoedig met die kinderachtigheden ophouden.

Maar in de grote zaken, die betreffende oorlog en vrede, is het hachelijk dat er geen centrale rechter aanwezig is, en geen centrale macht om zijn vonnissen af te dwingen. Het betekent dat in die gevallen we feitelijk te maken hebben met een statenanarchie - naar het spelmodel dat we reeds zo vaak tegenkwamen (blz. 158). Hier mist men een geordend stelsel, bestaande uit duidelijke regels met vaste inhoud te bepalen door een rechter, en een organisatie van inspectie en handhaving. Maar zo'n stelsel is in de kwesties van oorlog en vrede, dat zijn de levenskwesties voor onze wereld, nog lang niet bereikt en nog lang niet bereikbaar.

Het oorlogsverbod kan, tenzij men met desperado's te doen zou hebben, gehandhaafd worden ten aanzien van de kleine staten, waaronder blijkens de Suez-ervaring in 1956 ook Engeland en Frankrijk vallen, indien de supermachten het met elkaar eens zijn. Maar tegenover die supermachten is er geen mogelijkheid van collectieve veiligheid - en met de ontwikkeling van onkwetsbare nucleaire wapens zouden meerdere staten enigszins de positie van supermachten kunnen bereiken.

Tussen supermachten is de machtsverhouding in vitale kwesties beslissend. Als de supermachten het niet met elkaar eens zijn gaat de machtsverhouding ook weer een beslissende rol spelen tussen kleinere staten. Dat leert de oorlog in het Midden-Oosten van 1967 en van 1973.

In dit stelsel van anarchie zijn er wel krachten tegen de oorlog die voorlopig wellicht van méér betekenis zijn dan de juridische verboden.

1 De totale nucleaire oorlog tussen supermachten zou voor beide de ondergang betekenen. McNamara stelde in zijn rede van 18 sept. 1967[10] vast, dat de VS een overmacht

10 Robert S. McNamara: American ABM Deployment, in Survival 1967 blz. 342-346, blz. 342.

heeft van drie of vier tot een. Maar hij verklaarde ook dat de Sovjetunie de VS zouden kunnen vernietigen met wat over was aan Russische wapens na een eerste massale Amerikaanse aanval, 'the Soviet Union could still - with its present forces - effectively destroy the US, even after absorbing the full weight of an American first strike'. Dat is de consequentie van het bestaan van onkwetsbare wapens, van de 'stable deterrence'.

2 De kleinere oorlogen, de 'limited wars', brengen het grote gevaar mee van geleidelijke verheviging, 'escalatie', waardoor ongewild en onbedoeld uit de kleine oorlog de ondergangsoorlog kan voortvloeien.

3 Ook de kleine oorlogen zijn zéér kostbaar geworden, nu door de actieve democratisering het hele volk erbij betrokken geraakt is, nu de oorlog niet meer gevoerd wordt tegen legers maar tegen het volk zelf. Frankrijk overwon en veroverde Algerije in 1830 met 30.000 man; in 1960 kon men het gezag niet handhaven met 600.000 man[11]. Soortgelijke ervaring had Frankrijk in Indo-China. Ook de machtigste natie ter wereld, Amerika, kon het niet bolwerken in Vietnam. Als het daar gegaan zou zijn om elkaar bestrijdende legers, dan zouden de Verenigde Staten gemakkelijk hebben gewonnen. Maar men had te vechten tegen het volk zelf, en dat is ongrijpbaar, tenzij men het totaal zou willen vernietigen. In de strijd tegen een volk wordt de keuze: nederlaag of genocide.

Uit het voorgaande zou kunnen worden geconcludeerd, dat veel statengedrag en statenwangedrag kan worden verklaard uit de ontoereikendheid van het statenstelsel, dat in vitale kwesties neerkomt op een statenanarchie. Kritiek op buitenlands beleid is daarom slechts voor een deel een kritiek wegens immoreel gedrag. De essentiële kritiek richt zich tegen een systeem, dat in verband met de techniek niet langer functioneel kan worden genoemd.

Overal in de wereld vinden we grote belangentegenstellingen die door de betrokken partijen als levenskwesties worden ondergaan, zoals de tegenstelling tussen Israël en de Arabische

11 Zie Karl W. Deutsch: The Future of World Politics, Political Quarterly (London), XXXVII 1966, blz. 9-32.

staten, India en Pakistan over Kashmir, de VS en de Sovjetunie, de Sovjetunie en China, Deze conflicten worden als vitale conflicten beschouwd, en brengen oorlogsgevaar mee als die oorlogen niet door de andere kunnen worden verhinderd. De internationale anarchie leidt ertoe zijn veiligheid te zoeken in eigen macht en militaire allianties, in machtsevenwicht en dus wapenwedloop, met alles wat daarmede samengaat. Dat is een ontoereikende basis voor de vrede. Zelfs als alle staten slechts op veiligheid uit zijn, en niemand enige militaire agressie in de zin heeft, drijft het zoeken naar veiligheid in dit systeem tot de wapenwedloop, en dus tot het gevaarlijk internationaal verkeer dat op den duur leidt tot de oorlog als verkeersongeluk.

In dit stelsel van statenanarchie wordt het gedrag van de een in hoge mate bepaald door het gedrag van de ander, door het verwachte gedrag van de ander, en men verwacht, zoals McNamara stelde, ‘the worst plausible case’ (o.c. b.z. 343).

Het geldende stelsel maakt de eenzijdige ontwapening tot een hachelijke zaak, niet alleen omdat het de prikkel voor de tegenpartij zou wegnemen om zelf ook te ontwapenen, maar ook omdat het zou leiden tot de verstoring van het machtsevenwicht, dat in het geldende stelsel een duidelijke functie heeft.

Men zegt wel: in een statenanarchie is het machtsevenwicht de waarborg voor de vrede. Terecht heeft Blainey[12] gesteld: een duidelijk machtsoverwicht leidde vaak tot vrede. In vredestijd is duidelijk verschil in machtspositie slechts dan reden van oorlog, als de zwakkere weigert de eisen van de machtigere in te willigen. M.a.w. machtsevenwicht speelt een rol bij ‘zelfstandigheid’, is van belang voor nationale onaantastbaarheid, voor het handhaven van zijn belangen. Als regel geeft de zwakkere toe, en beperkt de sterkere zijn eisen omdat hij weet dat extra-vagante claims allianties tegen hem

12 Geoffrey Blainey: The Causes of War, MacMillan, London 1973, kwam op grond van historisch onderzoek tot de conclusie: ‘a clear preponderance of power tended to promote peace’ (blz. 113). Volgens Blainey is de eigenlijke reden voor oorlog het niet inzien van de werkelijke machtsverhouding (blz. 114). Maar men dient niet uit het oog te verliezen, dat de machtsfactor zéér gecompliceerd is, en mede bepaald wordt door de oorlogskosten (blz. 122).

zullen bevorderen. De Koude Oorlog tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie is daarom zo gevaarlijk, omdat beide supermachten geleid worden door een globale missiegedachte, niet aan elkaar willen toegeven, terwijl door de Sovjetunie constant naar machtsevenwicht werd gestreefd om niet gedwongen te worden tot toegeven.

In het geldende stelsel, waarin men immers het gedrag op de ander afstemt, wordt, zo zegt men, het morele niveau dwingend bepaald door de slechtste. Het zij hier echter opgemerkt, dat deze laatste conclusie niet dwingend is. Eenzijdig, redelijk, constructief, moreel statengedrag kan gevaarlijk zijn als men daardoor de mogelijkheid van overmacht aan de kant van de tegenstander zou scheppen, en daarmede de verleiding om de kans door die overmacht geboden te grijpen. Machiavelli mag gelijk hebben als hij constateert dat de vorst niet goed kan zijn in een slechte wereld. Maar hij zou wel ‘een beetje goed’ kunnen zijn, hij zou eenzijdig kleine stappen kunnen doen (die weinig risico meebrengen) maar die uitnodigingen om positief daarop te reageren. Moreel gedrag als uitdaging is ook mogelijk[13]. Ook dáár kan het gedrag van de tegenstander op worden afgestemd. Daarmede kunnen aanlopen worden gedaan tot verstandhouding en samenwerking. Want die eenzijdige positieve stappen kunnen, in actie en reactie, ook een escalatieproces bewerken, en daarmede het wantrouwen wegnemen dat in het statengedrag belangrijke reden is van wangedrag.

13 Verg. Amitai Etzioni: The Kennedy Experiment, in Western Political Quarterly, June 1967, blz. 361-380, en vooral Charles E. Osgood: An Alternative to War and Surrender, Univ. of Illinois Press, 1962.

17 De wereld: staten in samenwerking

De samenwerking van staten wordt steeds meer nodig. De verandering, met name de uitbreiding van de staatsfunctie dwingt daartoe. Toen de staat nog ‘Nachtwachtstaat’ was, zich voornamelijk bezig hield met interne orde en rust en uitwendige veiligheid, kon men wellicht nog menen, dat de staat zijn taak alleen af zou kunnen. Nadat de staat ‘welvaartsstaat’ was geworden, de welvaartsvoorziening de staatstaak enorm had uitgebreid, kon daar geen sprake meer van zijn.

Met die nieuwe functie kreeg de staat méér directe betekenis voor de mens, ging de staat noodzakelijkerwijs steeds méér ingrijpen in het private leven. Die toeneming van de staatstaak hangt direct samen met de democratische en technische en economische ontwikkeling. De welzijnsvoorziening is voor ons vanzelfsprekend geworden: de zorg voor volledige werkgelegenheid, de sociale voorzieningen bij ziekte, invaliditeit en ouderdom. Daardoor is de staat van steeds grotere betekenis geworden voor de enkeling. De nationale welvaartsvoorziening bevorderde de betekenis van de nationale staat in het leven van de enkeling.

Vandaar twee min of meer tegenstrijdige gevolgen van de uitbreiding van de staatstaak:

1. Bevordering van de nationale gevoelens, nationalisme, vooral bij de grote massa die speciaal de vruchten plukt van de staatsbemoeiing.
2. Bevordering van de noodzaak van internationalisme, omdat de staat de eigen boontjes niet meer doppen kan. De welzijnsvoorziening, b.v. de volledige werkgelegenheid, eist samenwerking. De verzekering van behoorlijke ar-

> beidsvoorwaarden dwingt tot het streven om soortgelijke arbeidsvoorwaarden overal ingang te doen vinden, anders wordt de concurrentiemogelijkheid aangetast. Vandaar de oprichting van de Internationale Arbeidsorganisatie in 1919. Zo vragen de beteugeling van de conjunctuurschommelingen, evenwicht van de betalingsbalans, geld, internationale handel, allerlei vormen van internationale samenwerking. De twee grote staatsfuncties vrede en welvaart zijn staatsproblemen, maar ook regionale problemen, en ook wereldproblemen.

Men zou een ideaal model op kunnen stellen voor het treffen van regelingen en het nemen van beslissingen. Beslissingen kunnen op allerlei niveau genomen worden: gezin, gemeente, provincie, staat, regio, wereld[1]. Denkbaar is een model dat ervan uitgaat, dat beslissingen zoveel mogelijk moeten worden genomen op het kleinste niveau, maar waarbij beslissingsmacht aan de grotere eenheid wordt gegeven als de draagwijdte van de beslissing dit eist, met name zodra een beslissing in de kleinere eenheid buiteneffect zou hebben in een grotere.

Uitgaande van deze gedachten kwam Tinbergen[2] tot zijn ‘optimale instrumenten van economische politiek’, wisselend in omvang naar de aard van de beslissing: wat de staat niet alleen af kan moet beslist worden in de regio, wat de regio niet alleen af kan moet beslist worden in de wereld.

Dit model is niet alleen bruikbaar op economisch gebied. Men zou evenzeer kunnen spreken van optimale instrumenten van algemene politiek, naar de aard, de natuur der eenheden en de door deze te nemen beslissingen.

Dat is denkbaar. Maar ‘tussen droom en daad staan praktische bezwaren’, zoals de dichter zei. Bij zo'n theoretisch model van beslissingseenheden zijn we op het gebied van de natuurlijke waarheid, terwijl we leven in een historische bepaaldheid.

1 Ik ga hier uit van de traditionele ontwikkeling, en laat buiten beschouwing in hoeverre voor andere eenheden, als bedrijf of bedrijfsgroep, een plaats zou moeten worden ingeruimd.

2 Jan Tinbergen: Shaping the World Economy, New York 1962, blz. 109 v.v., blz. 181.

Politieke eenheden zijn historisch gegroeid, in allerlei vorm en grootte, en naar gelang ze gegroeid zijn zullen ze zich handhaven, willen ze houden wat ze hebben. In Afrika bestaan talrijke bizarre grenzen, vroeger getrokken door de toevallige positie van Engelse en Franse legers. Zij lopen dwars door stamverbanden en economische saamhorigheid. Na de onafhankelijkheid zou er ruimte geweest zijn voor een soort continentale ruilverkaveling. Maar de Afrikaanse staten, hoezeer ook het koloniale verleden verafschuwend, willen gemeenlijk star vasthouden aan de koloniale grenzen, die definitiever worden met het verloop van tijd[3].

Verandering door overleg, vooral het opgaan in grotere eenheid door overleg en in vrijwilligheid, is bijzonder moeilijk. Meestal heeft zo'n verandering voor sommigen ongunstige kanten. En waarom zou men zich neerleggen bij een ongunstige ontwikkeling als men nog de macht heeft zo'n ontwikkeling tegen te houden?

Vrijwillig samengaan is niet ondenkbaar. Het is voorgekomen in de geschiedenis, zoals b.v. bij de vorming van de Verenigde Staten. Uitzonderlijk grote staatslieden hebben daarbij een rol gespeeld. Hun argumenten waren overtuigend. Jay, behorend tot de Federalisten, wees op de mogelijkheid de 13 staten te verenigen, waarbij men ‘joined in affection’ (in een gevoel van gemeenschappelijkheid) zou zijn. Dan zou er zijn ‘no apprehension of different interests’ (het verschil in belang zou niet meer opvallen). Daartegenover schilderde hij de ontwikkeling als men zou uitgaan van 13 soevereine staten: vroeg of laat zou daartussen oorlog uitbreken[4].

3 William Hartman: The Politics of Boundaries in North and West Africa, in The Journal of Modern African Studies, 1965, blz. 155-173; S. Touval: The Organization of African Unity and African Borders, International Organization, No. XXI, 1967 blz. 102-127.

4 ‘Instead of their being ‘joined in affection’ and free from all apprehension of different ‘interests’, envy and jealousy would soon extinguish confidence and affection, and the partial interests of each confederation, instead of the general interests of all America, would be the only objects of their policy and pursuits. Hence, like all bordering nations, they would always be either involved in disputes and war, or live in the constant apprehension of them’. Uit ‘The Federalist’ No. 5, blz. 23-24, gec. in Kenneth N. Waltz: Man, the State and War, New York 1959, blz. 237.

Wezenlijk is, inderdaad, dat de grondslag van het samengaan moet zijn een gevoel van gemeenschappelijkheid, een saamhorigheidsgevoel. Daartoe is nodig dat men contacten met elkaar heeft, dan men elkaar kent. Dit betekent niet, dat elkaar beter kennen zonder meer reden zou zijn van grotere vriendschap. Beter kennen van Hitler-Duitsland of Stalin-Rusland zou de afkeer en de vijandschap hebben verhevigd. Méér contact en méér kennis is voorwaarde. Zonder contact kan geen gemeenschappelijkheid ontstaan, met contact is die gemeenschappelijkheid mogelijk.

Voorwaarde voor grotere gmeeenschappelijkheid is méér contact. Maar naar gelang de politieke eenheden groter zijn, wordt het contact met de buitenwereld moeilijker. Men kan dat zien aan percentages van de buitenlandse handel. Het percentage van het nationaal product dat de buitenlandse handel uitmaakt, neemt af met de grootte van de staat[5]. Het is een voorbeeld van de moeilijkheden van feitelijke aard om contact op wereldschaal, nodig voor wereldsaamhorigheid, te bereiken.

Buitenlandse Handel in Percenten van het Nationaal Inkomen

Staatsomvang	1 miljoen	50%
Staatsomvang	10 miljoen	35%
Staatsomvang	200 miljoen	7%

Samenwerking tussen staten is nodig. Men onderscheidt gemeenlijk naar de *vormen* van samenwerking, naar het *onderwerp* van de samenwerking en naar het *gebied*, de uitgestrektheid van de samenwerking. Het is goed steeds te bedenken, dat de bestaande vormen van samenwerking niet logisch zijn bepaald, maar historisch zijn gegroeid. Wat Oliver Wendel Holmes van het recht zei ‘Law is not logics’ geldt evenzeer voor de maatschappelijke samenwerking, de organisatie, die immers in termen van recht wordt geformuleerd.

T.a.v. de samenwerkings*vormen* onderscheidt men de incidentele conferenties, de internationale organisaties (waarbij

5 Verg. Deutsch: Power and Communication in International Society, in de Reuck and Knight (ed.): Conflict in Society, London 1966 blz. 300-316, blz. 313.

de staten hun soevereiniteit handhaven, het gaat hier wezenlijk om het institutionaliseren van een permanente conferentie), en de *supra*nationale organisatie (waarbij wezenlijke machtsoverdracht van de staten op grotere eenheid plaats vindt). Daarvan is de gedachte van het Verenigd Europa een voorbeeld, terwijl het Europa der Vaderlanden slechts een *inter*nationale samenwerkingsvorm op het oog heeft.

Wat de *onderwerpen* van de samenwerking betreft onderscheidt men de functionele organisaties, die op een bepaald beperkt gebied een functie vervullen (militair de NAVO, economisch de EEG; cultureel de UNESCO, juridisch de Europese organisatie voor de mensenrechten)[6], en de algemene politieke organisaties, het algemene politieke beleid betreffend. Toen de Kolen en Staal Gemeenschap werd opgericht (een functionele organisatie) was men zich bewust dat deze beperkte aanpak tot uitbreiding dwong. Vandaar dat men het Schuman-plan noemde 'von einer fast genialer Inkonsequenz[7]. De gedachte daarbij was dat de geleidelijk groeiende ‘solidarité de fait’ de economische en mentale basis zou zijn tot het ontstaan van mogelijkheden voor een politieke organisatie.

Tenslotte onderscheidt men t.a.v. de samenwerkings*gebieden* de regionale en mondiale organisaties. De vraag of een ontwikkeling naar regionale of mondiale organisatie mogelijk is, is historisch bepaald, door gevoelde behoeften[8], door be-

6 Binnen het kader van de Raad van Europa werd een organisatie geschapen die nauwelijks als zodanig wordt aangeduid, maar een van de meest succesvolle is op Europees gebied, de organisatie ter verwerkelijking van de Europese Conventie voor de Mensenrechten. Deze organisatie kent als organen een Commissie, een Raad van Ministers, een Hof en een Secretariaat. Zij heeft een duidelijk supranationale alure.

7 Herman Mosler, in: Recht, Staat und Wirtschaft, Band III, Düsseldorf 1951, blz. 257.

8 Ernest B. Haas: International Integration: the European and the Universal Process, in Limits and Problems of European Integration, Den Haag 1963, wijst er op, dat de Europese gemeenschappen niet tot stand zijn gebracht door zachtaardige idealisten maar door keiharde zakenmannen. Hij gaat hier uitvoerig in op het door hem gesignaleerde ‘spill over effect’, de door de supranationale organisatie op gang gebrachte tendens tot uitbreiding (die echter, naar recente ervaring leert, niet zonder horten of stoten verloopt!).

staande opvattingen en door aanwezige machtsverhoudingen.

In dit verband enkele belangrijke vragen.

1. De wereld is verdeeld in soevereine, nationale staten die staan voor hun eigen belang. De regering van die staten heeft tot taak het nationale belang te dienen. De vraag is of deze taak de ontwikkeling naar grotere eenheid mogelijk maakt.

De regering moet staan op het nationale belang, dat is haar opdracht. Maar het is een nationaal belang om door samenwerking de staatsfunctie te vervullen, als dat zonder samenwerking niet, of niet goed, mogelijk is. En die samenwerking kan meebrengen dat het klein belang op korte termijn moet worden opgeofferd voor het groot belang op de langere duur. Bij samenwerkings- en organisatiekwesties is dit onderscheid van ‘short term’ en ‘long term interests’ van grote betekenis. In een democratie zal het moeilijk zijn voor een regering om een lange-termijn-politiek te voeren, daar de grote massa meer belangstelling heeft voor wat concreet en dichtbij ligt. Maar gegeven de feitelijke situatie is het veelal in het nationale belang om met andere staten samen te werken, en om daar de passende vorm voor te vinden. Soms zal de supranationale vorm, die duurzame machtsbeperking meebrengt, de enig bruikbare zijn.

2. De vraag dient gesteld of de regionale ontwikkeling een stap naar de wereldgemeenschap is, of dat zij moet worden gezien als een belemmering van de ontwikkeling van mundiale organisatievormen.

Regionale ontwikkeling is zeker geschikt om het denken in nationale termen te doorbreken. Maar het is zeker ook zo, dat de regionale ontwikkeling tot een ‘regionaal nationalisme’ zou kunnen leiden wat het leven en denken in wereldtermen zou belemmeren.

Men ziet beide krachten duidelijk in het streven naar ‘Europa’. Daarmede is ongetwijfeld een nieuwe gedachte ingevoerd, geschikt om de ‘Kleinstaaterei’ te doorbreken. Maar het nieuwe enthousiasme wordt gedeeltelijk gevoed door de teleurstelling, dat door de Tweede Wereldoorlog de machtscentra in de wereld buiten en aan de rand van Europa kwamen te liggen. De onmacht van de vroegere Europese staten

kan gemakkelijk het verlangen in het leven roepen, dat een verenigd Europa een min of meer aan de VS en de Sovjetunie gelijkwaardige machtspositie zou kunnen opbouwen. Vandaar de gedachte van een Europese kernmacht als Europa-vormende en Europa-handhavende factor[9].

Als Europa hier het voorbeeld zou geven, zou dit zeker door andere regiones worden gevolgd. Dat zou leiden tot het vooruitzicht van een tiental regiones met kernwapens, regiones die de positie van de vroegere soevereine staten zouden innemen, en zich min of meer op gelijksoortige wijze tegenover elkaar zouden gedragen.

Sommigen achten deze ontwikkeling de natuurlijke weg. Wereldeenheid zal slechts via de regionale eenheden te bereiken zijn. Anderen vragen zich terecht af of we daarvoor de tijd hebben. Zij betogen dat de sprong van het nationale naar het mundiale op sommige gebieden nodig is, b.v. op de gebieden die onze grootste problemen vormen en die zo nauw samenhangen: de oorlog, de armoede en de aantasting van het leefmilieu. Voor wereldvrede, wereldwelvaart en milieuverzorging zijn bepaalde vormen van vrij vér gaande wereldorganisatie vandaag-den-dag onmisbaar.

Daartegenover staat dat de wereld eenvoudigweg mentaal nog niet rijp is om diepingrijpende politieke wereldeenheid mogelijk te maken. Daarvoor zijn de belangen, de behoeften en de opvattingen nog te uiteenlopend en is het saamhorigheidsgevoel te gering. Wel is duidelijk, dat geleidelijk grote gebieden ontstaan, waarin de 'Kleinstaaterei' wordt overwonnen en het denken in regionale termen toeneemt. Het gaat erop lijken, dat de weg van de soevereine nationale staat naar de federale wereldgemeenschap loopt via de grote regionale eenheden. Die grotere eenheden worden het gemakkelijkst gevormd dáár waar een supermacht de vanzelfsprekende leiding op zich kan nemen, zoals in de groeiende Atlantische Gemeenschap. Maar ook is begrijpelijk, dat die leiding

9 Deze gedachte is het duidelijkst geformuleerd in F.J. Strauss: Herausforderung und Antwort, Stuttgart 1968. Het verzet tegen Europese eenheid, dat in de laatste publikaties van Johan Galtung tot uiting komt, berust op de opvatting dat Europa zich opmaakt een wereldmacht te worden, die zich zal kunnen en willen meten met de VS en de SU.

vaak als ‘modern imperialisme’ wordt gebrandmerkt[10]. Het is nl. onvermijdelijk, dat de leidende staat soms de kleinere staten in zijn ‘Invloedssfeer’ dwingt tot dingen, die zij met hun belang in strijd achten. Belangrijkste reden voor beschuldiging van onduldbaar imperialisme zal zijn, dat deze dwang in dienst staat van het belang van de supermacht, en niet in het belang van de gehele regio. M.a.w. de mogelijkheid van grotere eenheden onder leiding van een supermacht wordt in hoge mate bepaald door de kwaliteit van zijn leiderschap, afhankelijk van de mate waarin de supermacht erin slaagt het eigen ‘nationalisme’ te beteugelen en regionaal te denken. Anders gezegd: wat de wereld nodig heeft zou ‘verlicht imperialisme’ kunnen zijn. Dat zou ook aanvaardbaar maken dat de supermachten, als de VS, de Sovjetunie en China, tot onderling overleg zouden komen, en regelingen zouden treffen, die de wereld nodig heeft en die slechts door hen kunnen worden tot stand gebracht en gehandhaafd. De besprekingen tussen de VS en de Sovjetunie over de beperkingen van de strategische wapens (SALT, Strategie Arms Limitations Talks) zijn daarvan een voorbeeld[11].

Elke samenwerkingsvorm heeft risico's. Er blijft steeds de mogelijkheid dat een staat zich terugtrekt uit een organisatie die hem tijdelijk profijt heeft geleverd, op het moment dat individueel optreden méér voordelen belooft. Pressiegroepen in het binnenland kunnen daar een regering toe dwingen. Ook hier geld het bekende model uit de speltheorie. Men zoekt begrijpelijkerwijs naar stelsels waarin valsspelen of spelbreken minder gemakkelijk wordt. Vooral zal hier de geleidelijk ontstane feitelijke solidariteit, de ‘solidarité de fait’

10 Men zie Claude Julien: L'empire américain, Paris 1968; (Nederlandse vertaling: Het Amerikaanse Imperialisme, Groningen 1969).

11 SALT I, de overeenkomsten in mei 1972 gesloten tussen de VS en de SU, zijn een voorbeeld ervan, hoe een wapenwedloop en disfunctionele overbewapening kunnen leiden tot akkoorden betreffende de bewapening. Door de technische ontwikkeling dreigde de bewapening haar functie van afschrikking te verliezen in verband met de mogelijkheid van een ‘disarming first strike capability’. Wetenschappelijke wapenontwikkeling kon niet garanderen, dat zo'n, ‘first strike capability’ niet zou ontstaan. Wat de techniek niet kon verzekeren, moest daarom verzekerd worden door juridische afspraak, met name de afspraak om de anti-raketstelsels en het aantal offensieve raketten te beperken.

waarvan Schuman sprak toen hij de gedachte van de EGKS lanceerde, van grote betekenis kunnen zijn.

Maar risico's zullen er altijd blijven. In elke buitenlandse politiek zal men risico's moeten nemen; voortgaan op de nationale weg brengt ook gevaren met zich. Ook op dit terrein is onderzoek mogelijk en is het resultaat van het onderzoek voor de politicus van belang. Ik noem als voorbeeld het onderzoek van prof. Karl Deutsch betreffende de Europese integratie[12]. Hij constateerde, dat de ontwikkeling tot Europese integratie in 1957 tot stilstand kwam, dat sindsdien een 'trend' ontstond naar het Europa der Vaderlanden, dat op het ogenblik de nationale problemen als belangrijker worden gezien dan de Europese (nationale waarden zijn immers vele malen sterker dan religieuze of ideologische) en dat pas in 1975 een nieuwe opbloei van de Europese gedachte te verwachten is.

Niet alleen Europa, ook de wereldgemeenschap is een probleem. Telkens spreekt men van de crisis waarin de VN zich zou bevinden. Er is geen twijfel mogelijk, dat de technische ontwikkeling een wereldgemeenschap nodig maakt. Er is dan ook op het ogenblik een grote spanning tussen techniek en ethiek. Ook hier belemmert nationaal denken de groei van noodzakelijke samenwerkingsvormen. Het nationale denken, nationalisme, neemt eerder toe dan af. In de jonge landen is het nodig, dat een nieuw ideaal ertoe moet bijdragen de oude tradities te doorbreken. In de oude wereld is het nationale denken in brede lagen gestimuleerd door de werkzaamheid van de welvaartstaat.

Toch is er ook groei naar meer saamhorigheid met de mensheid in haar geheel. Dat komt tot uiting in de erkenning van universeel geldende mensenrechten. Dat komt ook tot uiting in het feit dat de wereldarmoede ons emotioneel aangaat, uit humanitair oogpunt als onduldbaar wordt ondergaan. Men kan zich ook afvragen of het nationalisme bij de intelligentia wellicht afnemend is. Vooral de laatste tijd wordt wel aandacht besteed aan het verschijnsel van de hersenemigratie, de

12 Karl W. Deutsch: Rüstungskontrolle und Integrationsbestrebungen im Geflecht der Europäischen Politik, in Politische Vierteljahresschrift (Köln), 1966, blz. 330-363.

hersenvlucht van Europa naar Amerika. Van de EEG-landen emigreert 10 tot 20% van de ingenieurs naar de Verenigde Staten, van Engeland emigreren 36% van de natuurkundigen en 40% van de medici[13]. De reden is duidelijk: betere werkgelegenheid en hoger inkomen. Zo is er ook een belangrijke hersenvlucht van de ontwikkelingslanden naar Europa en de VS. De Engelse medische dienst zou geheel ontwricht raken als alle medici uit de Commonwealth-landen naar huis zouden terugkeren (waar ze overigens bitter nodig zijn). Het is een ernstig verschijnsel voor de arme landen, en een verontrustend verschijnsel voor ons. Maar het duidt er toch wel op, dat voor sommigen de nationale waarden minder belangrijk zijn dan de kwaliteit van de werkgelegenheid.

Hoe sterk de nationale gevoelens zijn is moeilijk te bepalen, maar zij zijn wel blijkens onderzoek de sterkste collectieve gevoelens. Verandering is daarvan op korte termijn niet te verwachten. In het algemeen gaat verandering van houding en opvatting zeer langzaam. Onderzoek op dit gebied leidde tot de conclusie, dat 40% van de bevolking onder de daarvoor gunstigste omstandigheden toch niet voor verandering vatbaar bleek[14]. Iedere generatie heeft blijkbaar slechts een betrekkelijk kleine actieradius voor verandering. De generatiewisseling opent hier de grootste mogelijkheden.

Men kan hieruit de conclusie trekken, dat de politieke ontwikkeling in hoge mate gebonden is aan het feit van de geldende opvattingen. Waar samenwerking, organisatie en integratie nodig is zal men vooral moeten letten op geleidelijke ontwikkeling, die gebruik maakt van iedere gelegenheid, en stapsgewijze voortgaat. Men kan hieruit ook de conclusie trekken, dat intensieve voorlichting over wat er hier op het spel staat noodzakelijk is.

De mensheid zal moeten leren om te leven met haar techniek, en dat betekent, dat zij moet leren leven in een positieve vrede. De vraag is of dit kan geleerd worden langs de weg van

13 Over de ‘brain drain’ bestaat een rapport van de National Science Foundation, uitgebracht op verzoek van de Oeso (NRC 22 aug. '67). Er is ook een rapport daarover verschenen op instigatie van de VN.

14 Karl W. Deutsch and Richard L. Meritt: Effects of Events on National and International Images, in Herbert C. Kelman: International Behaviour, New York enz. 1965, blz. 132-187, blz. 183.

het redelijk inzicht, of slechts door nog bitterder ervaring, langs de weg van nog meer bloed en tranen. De diagnose van onze situatie is door Karl Jaspers duidelijk gesteld: ‘Wir leben die Übergangszeit zwischen der bisherigen Geschichte die eine Geschichte der Kriege war und einer Zukunft, die entweder das totale Ende oder einen Weltfriedenzustand bringen wird’[15].

15 Karl Jaspers: Die Atombombe und die Zukunft des Menschen, München 1958, blz. 472.

18 Methoden van onderzoek

Het oorlogsprobleem heeft al reeds lang de geesten beziggehouden. In het begin waren het vooral de theologen, de moralisten en de juristen. Zij vroegen zich vooral af wanneer men ten oorlog mocht gaan; zij ontwikkelden de leer van de rechtvaardige oorlog, die ontstond als pleidooi en vooral betekenis kreeg als protest.

In onze tijd zijn het vooral de historici, de economen, de sociologen, de psychologen en de politicologen. Naar de overheersende opvatting is de oorlog niet meer te beschouwen als een gesel Gods, niet meer als het werk van een klein groepje schuldigen, maar het gevolg van een algemeen menselijk tekort, het gevolg van normaalmenselijke eigenschappen, consequentie van de huis-, tuin- en keukenopvattingen van Jan, Piet en Klaas.

Het onderzoek concentreert zich op de elementaire factoren, de mens, de staat (de politieke groep waarin de mens leeft) en de statenwereld (de statenanarchie) en de ‘actors’ daartussen. Sommigen leggen de nadruk op deze statenanarchie. Maar dan moeten ze toch niet vergeten, dat zij de creatie van de staten is, en dat in die staten het mensen zijn die de politieke beslissingen nemen.

De traditionele aanpak bij de studie van de internationale betrekkingen nam zijn uitgangspunt in de historisch-sociologische benadering. De geschiedenis kan ‘leren’. Volgens Raymond Aron is de historicus de aangewezen ‘adviseur van de vorst’. Men bestudeert dan vroegere conflicten en de factoren die daarbij een rol speelden, b.v. de Peloponesische oorlogen, en trekt daaruit de conclusies, die ook voor onze tijd betekenis kunnen hebben, omdat analogische toepassing mogelijk is, en hier en daar zelfs generalisatie van de aard van gevonden verhoudingen.

De vraag blijft daarbij: welke factoren komen in aanmerking om analogisch te worden toegepast? Wanneer kan men een uitkomst algemene gelding toekennen?

Nodig bij deze methode is de zuivere intuïtie: het betoog kan dan overtuigen door zijn innerlijke evidentie. Het is een methode die zéér vruchtbaar is in handen van geniale beoefenaars met een fijn invoelingsvermogen in ingewikkelde processen. Als voorbeeld uit vroeger tijd zou men kunnen noemen Alexis de Tocqueville, nog steeds een bron van inzicht over de Franse revolutie en over de democratie(waarover hij in algemene termen speculeerde naar aanleiding van een studiereis in Amerika). In onze tijd zou genoemd kunnen worden Raymond Aron, die in zijn 'Paix et Guerre entre les Nations' (Parijs 1962) indringende uitspraken deed over de statenverhoudingen naar aanleiding van historische gebeurtenissen of sociologische waarnemingen.

Deze traditionele wijze van benadering - tegenwoordig wel beschreven als 'soft research' - zal steeds onmisbaar blijven[1], al is zij gevaarlijk, en weinig overtuigend bij minder begaafde beoefenaars, die in de geschiedenis gemakkelijk waarnemen wat ze gaarne zien, en geneigd zijn te generaliseren naar eigen voorkeur.

Maar er is ook andere werkwijze mogelijk, die ik aan de hand van een voorbeeld zou willen duidelijk maken.

Alexis de Tocqueville, een van de groten op het gebied van de politieke wetenschap, publiceerde in de eerste helft van de vorige eeuw zijn 'La démocratie en Amérique': een studie over de betekenis van de gelijkheidsgedachte. Hij behandelt daar ook de verhouding van de democratie tot de buitenlandse politiek, die hij de zwakste kant van de democratie noemde[2]. Als reden noemde hij het gebrek aan belangstelling

1 Daarover Hedley Bull: International Theory. The Case for a classical approach, in World Politics (Princeton), Vol. XVIII, 1966, blz. 361-378; P.R. Baehr: Onderwijs en onderzoek in de internationale betrekkingen, Meppel 1966; P.J. Bouman: Doolhof der Werkelijkheid, in Wetenschap en Werkelijkheid, Assen 1967, blz. 294-307.

2 Alexis de Tocqueville: La démocratie en Amérique, ed. Genin, Paris 1951, Tome premier, p. 356: 'c'est dans la direction des interêts extérieurs de la société que les gouvernements démocratiques me paraissent décidément inférieurs aux autres'.

voor buitenlandse zaken, de onkunde van de grote massa, het conservatisme van de grote massa, de starheid van de publieke opinie die door sentimenten wordt beheerst, de neiging om elke nieuwigheid als een revolutie te zien, de pressie op de enkeling om zich aan te passen, de bereidheid van de enkeling zich te conformeren.

Deze argumenten worden verspreid gegeven, maar in strikte zin bewezen wordt er niets. Men raakt overtuigd door de scherpe analyse, de indringende betoogtrant, die de ogen opent voor nieuw inzicht. In latere literatuur wordt dan de schamelheid van het bewijs verdoezeld en volstaan met het fraaie, indrukwekkende en vaak overtuigende citaat.

De moderne aanpak is anders. Ook hier werkt men met hypothesen over bepaalde relaties. Maar men vraagt bevestiging daarvan door feitelijke gegevens, statistieken van sociaal gebeuren, of resultaten van experimenten. Het empirisch onderzoek kan de hypothese bevestigen of falsificeren. Wetenschappelijk onderzoek van deze aard wordt wel 'hard research' genoemd.

Velen van de stellingen van de Tocqueville kunnen inderdaad statistisch worden bewezen, de onverschilligheid, de onkunde, het conservatisme. Men gebruikt daarvoor het sociologisch onderzoek van opinies en gedragswijzen. De neiging van de enkeling om zich te conformeren aan zijn omgeving kan experimenteel worden aangetoond.

In Hoofdstuk XII werd reeds even genoemd het onderzoek van prof. Milgram[3] van Yale University naar de mate waarin personen bereid waren een ander pijn toe te brengen als hun dat werd opgedragen. Vrijwilligers werden opgeroepen om tegen kleine vergoeding mee te doen aan een experiment, dat zou dienen om de invloed te achterhalen van de pijn op het leerproces. Na onderricht zouden vragen gesteld worden, en bij foute antwoorden zouden elektrische schokken worden toegediend, van 15 tot 450 volt. Bij die laatste gaf het schakelbord aan 'danger, severe shock'. De vrijwilligers die zich aandienden werden door gefingeerde loting verdeeld in degenen die in de 'elektrische stoel' moesten plaats nemen, en degenen die de schokken zouden toedienen.

3 Stanley Milgram: Some Conditions of Obedience and Disobedience to Authority, in Human Relations, 1965, I, blz. 57-76.

Het ging om een zeer ingenieus opgezet experiment, dat terecht de prijs heeft gekregen voor het beste experimenteel onderzoek van het jaar. In werkelijkheid werden geen schokken gegeven, maar alles was zó gearrangeerd dat de proefpersonen dachten dat het wel zo was. Er ontstond bij de proefpersonen duidelijk een groot innerlijk conflict, als hun werd gevraagd kwaadaardige schokken toe te dienen. Herhaaldelijk werd geprotesteerd en gevraagd om ermede te mogen ophouden. Maar de professor herhaalde dan eentonig: ‘het experiment moet doorgaan’. Ongeveer 65% van de proefpersonen bleek bereid om in die omstandigheden de zwaarste schok toe te dienen[4]. De grote meerderheid was niet in staat zich te stellen tegenover ‘de omgeving’ van het wetenschappelijk experiment, dat vertrouwen verdiende, dat wel in orde zou zijn, waarbij eigen opvatting geen rol mocht spelen.

Het gevangen zijn in de groepsovertuiging is van zéér bijzondere aard en achteraf nauwelijks aan anderen duidelijk te maken. Als rechter in de naoorlogse processen heb ik regelmatig ervaren hoe daders die hadden gehandeld op bevel, b.v. hadden deelgenomen aan een executiepeleton, zelf soms niet meer konden begrijpen hoe ze zó hadden kunnen handelen, maar ook zichtbaar zich niet in staat voelden hun rechters duidelijk te maken hoe machteloos een mens kan zijn in een groep.

De moderne methode, van statistiek en experiment, werkt met getallen. Ze gaat terug op Quetelet die in zijn ‘Sociale Physica’, in het begin van de 19de eeuw, gebruikelijk massaal gedrag door cijfers en statistieken demonstreerde.

Het is dan ook al een betrekkelijk oude tegenstelling tussen

4 Het onderzoek werd gevarieerd naar de directheid van de verhouding van proefpersoon en slachtoffer (slachtoffer onzichtbaar en onhoorbaar, slachtoffer onzichtbaar maar duidelijk hoorbaar, slachtoffer in dezelfde kamer, noodzaak om slachtoffers aan te raken om handen op de stoel te drukken), en naar de directheid van opdrachtgever en proefpersoon (telefonische opdracht, mondelinge opdracht van verre, mondelinge opdracht van dichtbij). De directheid van de relaties had begrijpelijkerwijze verschillende invloed op het percentage. Het experiment werd ook gedaan met verschillende proefpersonen tegelijk: als er één was, die duidelijk weigerde, daalde direct het percentage van de ‘gehoorzamen’.

degenen die alleen in cijfers geloven en degenen die dat niet doen. In Frederik van Eedens 'Kleine Johannes' komt dr. Cijfer voor, die de dingen pas begrijpt als hij ze in cijfers kan vangen: 'hij zeide dat het hem licht werd als de cijfers kwamen, doch voor Johannes was dat duisternis'. In academische kring spreekt men van de 'alpha'- en 'bêta'-mentaliteit. Zeker is, dat in onze tijd de 'bêta'-benadering een grote rol is gaan spelen in de sociale wetenschappen, de economie voorop, daarna ook in de sociologie en de politicologie. We kunnen die methode niet meer missen. Haar grote voordeel is dat cijfers hard bewijs leveren, en een internationale taal zijn die overtuigend is. Wat vroeger traditioneel werd benaderd, wordt nu in de moderne vorm behandeld. Er zijn destijds talloze theorieën ontwikkeld over de verhouding van de grote en de kleine staten. In onze tijd vindt meting plaats van de contacten en de relaties, de culturele, de commerciële, het postverkeer en het luchtverkeer, zoals in de studies van Karl Deutsch en Johan Galtung. De moderne benadering maakt ook gebruik van modellen waarin de gevonden feitelijke relaties worden uitgedrukt en hypotheses worden uitgebeeld. Ik herinner aan het model van de feodale structuur van de statenwereld dat reeds besproken werd.

De exacte methode van het feitenonderzoek, die de resultaten in verifieerbare cijfers uitdrukt, werkt in het algemeen meer overtuigend, heeft meer bewijskracht, wordt soms wel eens de enige werkelijk wetenschappelijke methode genoemd.

Maar er zijn ook wel enkele bezwaren tegen in te brengen:

1 Er zijn alleen cijfers mogelijk als het over kwantificeerbare, meetbare zaken gaat, en die zaken zijn niet altijd het belangrijkst in het leven[5]. Liefde, vriendschap, vijandig-

5 Duidelijk voorbeeld van de kwantitatieve benadering vindt men in J. David Singer (ed.): Quantitative International Politics. Insight and Evidence. New York - London, 2nd. 1968. Singer werkt aan een groot project, waarin wordt gezocht naar relevante relaties tussen meetbare grootheden die van belang kunnen zijn voor oorlog en vrede. Hij geeft verslag over dit 'Correlates of War Project' in World Politics XXIV, 1972, p. 243-269. De vraag is welke grootheden van belang zijn. In een detailstudie 'Capability Distribution, Uncertainty, and Major Power War 1820-1965' (in Bruce M. Russett: Peace, War and Numbers, London 1972, p. 19-48) wordt medegedeeld het resultaat van onderzoek naar de vraag welke invloed werd uitgeoefend door de machtsposities en de verandering daarin. De invloed blijkt verschillend in de 19de en de 20ste eeuw, hetgeen verondersteld wordt samen te hangen met de ongemeten factor van de onzekerheid omtrent de machtspositie (p. 47). Een historicus als Geoffrey Blainey: The Causes of War, MacMillan 1973, p. 122, acht het verschil in opvatting over de machtspositie de belangrijkste factor, naast een verkeerde schatting van kost en profijt van een eventuele oorlog.

heid, haat zijn niet te meten, evenmin als de moed van een volk, zijn uithoudingsvermogen, zijn verontwaardiging, zijn hoop of wanhoop, zijn herinnering of vergeten van het verleden. Wat is de invloed van een verloren oorlog? Welke rol speelde de herinnering van de Japans-Russische oorlog in de laatste jaren vóór Pearl Harbour? In hoeverre had de herinnering aan de ‘Civil War’ in de Tweede Wereldoorlog invloed op de fatale leuze van de ‘unconditional surrender’? Men kan de vraag stellen of de belangrijke zaken niet meestal aan kwantificering en meting zullen ontsnappen.

2 Er is het gevaar dat het onderzoek zich toespitst op de dingen die meetbaar zijn, die kwantificeerbaar zijn, op problemen en hypotheses die operationeel te maken zijn. Dat kan leiden tot een verschraling van de wetenschap[6].

3 Er zijn ook zaken, die - hoewel meetbaar - ontoereikend worden medegedeeld als de uitkomst in cijfers wordt uitgedrukt. Men kan de omvang van eierenexport in getallen uitdrukken. Maar is dat ook mogelijk met de omvang van menselijke ellende als het gaat om het aantal doden waar-

6 Over de vraag of rigoureuze eisen van methodologie niet meebrengen, dat de beoefenaar van de moderne sociale wetenschappen verder van de werkelijkheid verwijderd blijft, zie E.J. Hobsbawm: Is Science Evil?, in New York Review of Books, 19 nov. 1970, p. 12-16: ‘What purport to be the human and social sciences may actually diminish our knowledge, in so far as they substitute their confident inadequacy for the actual knowledge and praxis of man's social experience’ (p. 14). Intussen dient nier uit het oog te worden verloren, dat de ‘conventional wisdom’ ontoereikend is bij fundamentele verandering van de omstandigheden (zoals de introductie van atoomwapens). De mensheid kan niet varen op het kompas van vroegere feitelijke ervaring. Vandaar de noodzaak van de sociale wetenschap. Maar dan moet die wetenschap méér omvatten dan alleen de resultaten van ‘hard research’. Er is in de menswetenschappen een legitieme plaats voor ‘soft research’.

> mede men in een bepaalde strategie rekening houdt? Men kan hier een getal noemen, en op dat getal zal niets kunnen worden aangemerkt dan alleen dit: dat getallen als zodanig hier een onjuist beeld geven. Sommige waarheden kunnen niet door cijfers worden meegedeeld, voor sommige waarheden zijn cijfers ontoereikend. Elke waarheid behoeft een adequate vorm van uitdrukking. Cijfers zijn vaak niet een adequate vorm[7].

Er zijn alleen cijfers mogelijk als het over meetbare dingen gaat. De vraag is of het geestelijk klimaat meetbaar is, vijandigheid, wantrouwen, agressiviteit.

Allereerst dient hier de inhoudsanalyse, ‘content analysis’, genoemd te worden, waarbij men de geladen woorden in staatsstukken, redevoeringen, hoofdartikelen, telt. Als de graad van b.v. vijandigheid in de aard van de geladen woorden tot uiting komt, dan kan die graad door het aantal van die woorden worden aangetoond.

In het vorige hoofdstuk werd het onderzoek vermeld dat Karl Deutsch instelde naar de Europese situatie. Hij gebruikte daarbij een combinatie van methoden: interviews met Europese leiders, analyse van regeringsvoorstellen, inhoudsanalyse van hoofdartikelen in kranten, statistieken van onderlinge contacten. Uit deze gegevens die allemaal kwantificeerbaar zijn, kon een beeld worden opgebouwd van bestaande verwachtingen, bestaande bereidheden en bestaande mogelijkheden[8].

7 Verg. Günther Anders: Der Mann auf der Brücke. Tagebuch aus Hiroshima und Nagasaki, München 1959, blz. 169: ‘Wird eine an sich wahre Aussage über Gegenstand A so präsentiert, wie er sich für Gegenstand B schickt (‘also z.B. durch Tabellen), dann wird A als B. verstanden und klassifiziert, dadurch gefälscht’.

8 Een andere methode om geestelijk klimaat te meten is Osgoods onderzoekmethode van ‘semantic differentials’, van de plaats die bepaalde begrippen in de waardering innemen. Daartoe wordt nagegaan welke plaats die begrippen krijgen op drie schalen van sterk - zwak, actief - niet actief, goed - slecht. Die plaats kan in een kubus met de ribben als parameters voor die schalen worden bepaald. Deze methode van onderzoek maakt het b.v. mogelijk om de verschuiving van waardering in Japan t.a.v. Japanse atoombewapening vast te stellen, hoewel de verbale beoordeling dezelfde bleef, maar de intensiteit van de afkeurende beoordeling met het verloop van de jaren bleek te verminderen. Verg. Yasumasa Tanaka: Cross-cultural Compatibility of the Affective Meaning Systems (Measured by Means of Multilingual Semantic Differentials), in Journal of Social Issues, 1967, p. 27-46.

Belangrijk hulpmiddel van onderzoek is het experiment in het sociaal laboratorium. Ik noem er enkele.

1. *Het onderzoek naar de eigenschappen en kenmerken van conflicten*

De conflictologie[9] is de theorie van het conflict in het algemeen, die er van uitgaat dat conflicten bepaalde aspecten gemeen hebben. Vandaar de hypothese, dat men uit het ene soort conflicten kan leren omtrent anderssoortige conflicten, - b.v. uit arbeidersconflict, rasconflict, burenruzie - voor het statenconflict. Als die hypothese juist is dan zou men kunnen leren uit groepsconflicten die men kan ensceneren, zoals Muzafer Sherif[10] deed in een experiment dat 'waging experimental war' is genoemd. Twee groepen, de Arenden en de Slangen, van jongens van dezelfde soort werden in kampen ondergebracht. Kunstmatig werd het ontstaan van een hechte groepsgeest bevorderd, vervolgens onderlinge wedijver en vijandigheid tussen de groepen (zó, dat de groepen elkaar voor communisten uitmaakten). Vervolgens werd nagegaan wat nodig was om weer toenadering tussen de groepen te bewerken. Waren ze bereid om samen naar een fijne film te gaan, die te duur was voor ieder kamp afzonderlijk? (Neen). Waren ze bereid om samen een vrachtauto uit de sloot te trekken, die voor de voedselvoorziening van beide kampen nodig was? Zelfs een overstroming werd georganiseerd waarbij ze, zij aan zij, zakken zand moesten aanbrengen. Gemeenschappelijk werk in gemeenschappelijk gevaar bleek verbroederend te kunnen werken.

2. *Experimenten naar bereidheid tot coöperatie bij risico*

a. Het verkeersexperiment, waar A en B in tegenovergestelde

9 Zie daarover Anatol Rapoport: Fights, Games and Debates, Ann Arbor 1961; Kenneth Boulding: Conflict and Defense, a General Theory, New York 1962.

10 Daarover Elton B. McNeil: Waging Experimental War. A Review, in Journal of Conflict Resolution 1962, blz. 77-81.

richting een veld moeten doorkruisen en beloond worden naar de snelheid waarmede ze dat doen, en gestraft worden voor tijdverlies. Er is een rechte weg, maar als ze elkaar daarop tegenkomen kunnen ze elkaar niet passeren. Er zijn ook omwegen, die langer tijd vragen. Beide spelers aan verschillende kanten van het veld besturen hun auto door middel van een schakelbord. Het verkeersexperiment kent verschillende modaliteiten: er kan niet worden gesproken, er kan wel worden gesproken, er zijn sancties tegen elkaar mogelijk (hek sluiten, electrische schokken). Men laat talrijke malen (een van te voren bekend aantal malen, of een onbekend aantal malen) het veld doorkruisen. Welke omstandigheden geven de beste resultaten? Men leze daarover het verslag van het experiment.[11]

Het bleek dat de opbrengsten kleiner werd naarmate de dwangmiddelen groter waren. De dwangmiddelen bevorderden blijkbaar de onverzettelijkheid. Onderlinge communicatie bleek ook niet altijd gunstig: het praten dat tot optimaal gedrag (om de beurt over de kortste weg) kon leiden, kon ook in schelden ontaarden en de competitie verhevigen.

b. Het z.g. Prisoner's dilemma.

Het ons bekende spelpatroon (blz. 158) kan ook voor een spelexperiment gebruikt worden. A mag horizontaal kiezen (de blokken boven of onder), B verticaal (de blokken links of rechts). Het betekent dat A vóór coöperatie kan kiezen (links boven) maar dan het risico loopt dat B niet meedoet en de voor B voordelige oplossing (rechtsboven) verkiest; en dat B voor coöperatie kan kiezen, waarop A de voor A voordelige oplossing (linksonder) kan prefereren. Het spel wordt ook vele malen gespeeld, zonder communicatie. Hoe gedraagt men zich, als men betaald wordt naar de verkregen uitkomst?[12]

Er blijkt een vrij constante curve te kunnen worden getrokken. Drastische verhoging van beloning en bestraffing bevordert de neiging tot coöperatie. Vrouwen zijn ongeveer de helft minder bereid om het risico van coöperatie te nemen.

11 Morton Deutsch and R.M. Krause: Studies in International Bargaining, in Journal of Conflict Resolution, 1962, blz. 52-76.

12 Zie A. Rapoport and A.M. Chammah: The Prisoner's Dilemma, A Study in Conflict and Cooperation, Ann Arbor 1965.

Men kan vele van dit soort experimenten doen[13]. De uitkomsten kunnen leiden tot bepaalde hypothesen van gedrag, die dan weer elders, op andere wijze, kunnen worden getoetst op hun juistheid.

3. *Experimenten door simulatie*

Men kan een internationale situatie simuleren b.v. die, waarin twee supermachten zijn, die ieder satellieten hebben, terwijl er ook enkele neutrale landen zijn. Ieder land is vertegenwoordigd door een aantal personen: de regering, de oppositie, de vakvereniging, het leger, de 'avant-garde'. In verschillende ronden kunnen activiteiten plaats hebben. Nationaal kan men investeren in industrie, of het aanwezige geld voor bewapening of consumptie gebruiken. Deze nationale stappen kunnen leiden tot regeringswisseling. Internationaal kunnen er allianties worden aangegaan, handelsverdragen worden gesloten, gelden voor de ontwikkelingshulp worden overgedragen. Vraag is welke activiteit de beste resultaten afwerpt, gemeten naar interne welstand en externe veiligheid[14].

Simulaties hebben allereerst opvoedende waarde: de partijen leren waar het om gaat. Ook kan de simulatie bestaande hypotheses testen en leiden tot hypotheses omtrent internationale verhoudingen, die dan later op andere wijze kunnen worden getoetst. Men heeft b.v. gevonden dat het verkrijgen van onkwetsbare wapens gemeenlijk, via een overmatig gevoel van kracht, leidde tot groter agressiviteit en bereidheid tot grotere oorlogsrisico's. Uit simulaties bleek ook het voordeel, in bepaalde omstandigheden, van het 'Evian-model', geheime onderhandelingen, niet gehinderd en verstoord door openbare discussie.

Men kan ook bestaande situaties simuleren. In een Amerikaanse simulatie betreffende de Berlijnse kwestie werd (jaren

13 Een ontwapeningsspel is beschreven in Mare Pilisuk, Paul Potter, Anatol Rapoport and J. Alan Winter: 'War Hawks and Peace Doves: Alternative Resolutions of Experimental Conflicts', in Journal of Conflict Resolution, 1965, blz. 491-507.

14 Verg. daarover John R. Raser and Wayman J. Crow: A Simulation Study of Deterrence Theories, in Proceedings of the IPRA Inaugural Conference, Assen 1966, blz. 146-165, en voor de algemene theorie: Harold Guetzkow (ed.): Simulation in Social Science: Readings, Englewood Cliffs, 1962.

vóór de werkelijke bouw) 'ontdekt', dat een muur het leeglopen van Oost-Duitsland kon voorkomen en zo het Berlijnse probleem zijn gevaarlijkste kant kon ontnemen.

Een dergelijke methode van onderzoek kan de onvermijdelijke subjectiviteit, die vooral in de sociale wetenschap een grote rol speelt, terugdringen, zij het niet uitschakelen. Die subjectiviteit van de onderzoeker - zijn afkeer van geweld, zijn affectie voor een bepaald economisch stelsel - speelt allereerst een rol bij de keuze van het object van onderzoek. De een zal willen onderzoeken hoe oorlogsgeweld kan worden voorkomen, de ander hoe revoluties kunnen slagen. Die subjectiviteit beïnvloedt ook de waarneming en het logisch vermogen. Zij heeft vooral betekenis voor de evaluering van bewijsmateriaal, en voor de mate waarin men de analogische redenering toelaatbaar acht. Het is noodzakelijk, dat de onderzoeker zich zoveel mogelijk van zijn subjectiviteit bewust maakt en daardoor zich wapent tegen de eigen voorkeuren en vooroordelen. Daarnaast is confrontatie van de uitkomsten van verschillende onderzoekers noodzakelijk: 'multi-subjectivity' als remedie[15].

Vele onderzoeksmethoden zijn mogelijk. De traditionele benadering en de moderne aanpak zijn beide nodig en kunnen elkaar aanvullen. Beide methoden zouden voor zich kunnen opeisen de methode van de 'case study', de analyse van een bepaalde situatie (een conflict, een conferentie, een beslissing). Zo'n analyse kan leiden tot het vinden van bepaalde relaties (b.v. van de invloed van de tijd op een conflict). Als men in vele 'case studies' tot soortgelijke resultaten komt, kan de methode leiden tot het opstellen van wetmatigheden.

15 Daarover nader mijn: Subjectivity in Peace Research, in Proceedings of the Third IPRA General Conference, Assen 1970, Vol. I, Philosophy of Peace Research; Gunnar Myrdal: Objectivity in Social Research, New York 1969, en zijn Against the Stream, Critical Essays on Economics, New York, 1973, blz. 133 v.v.

19 Case study: de A-bommen op de Japanse steden

De beslissingen om de atoombom te maken, en vervolgens om het atoomwapen te gebruiken op de Japanse steden, behoren tot de belangrijkste beslissingen in de Tweede Wereldoorlog. De beslissing om de atoombom te maken is gemakkelijk te begrijpen. De kernfysici wisten dat het mogelijk was, zij vreesden dat Hitler de bom zou maken, zij wilden zelf de bom hebben om daardoor te bewerken dat de Duitse bom niet zou worden gebruikt.

Men kan in deze situatie weer duidelijk het spelmodel (blz. 158) herkennen: de afspraak van beide partijen om beide van het maken af te zien (linksboven) was onmogelijk. Heisenberg is in oktober 1941 nog wel naar Niels Bohr gegaan om hem mee te delen, dat in Duitsland de bom wel niet gemaakt zou worden. Maar hij gebruikte een zó voorzichtige taal - hij leefde onder Hitler en moest er mede rekening houden dat zijn woorden in Duitsland zouden bekend worden - en Bohr was zó wantrouwend tegenover hem, dat Bohr uit zijn woorden begreep, dat de bom wel gemaakt zou worden. Toen Bohr in 1943 in Engeland kwam, bracht hij de boodschap mee: de Duitse fysici geloven in de bom[1].

Het feit dat Hitler zo slordig met Bohr omging - hij kreeg toch maar de gelegenheid naar Zweden te gaan - toont reeds, dat Hitler-Duitsland weinig aandacht besteedde aan de kernsplitsing als wapen. De geallieerden wisten een kernfysicus als Bohr meer naar waarde te schatten. Ze waren zó bang, dat Bohr weer in handen van Hitler zou vallen, dat hij in de bommenwerper van Zweden naar Engeland een plaats

1 Verg. Robert Jungk: Brighter than a Thousand Suns. The Story of the Men who made the Bomb. Grove Press, New York (z.j.), blz. 101.

kreeg boven het valluik. De instructie was, zo zegt men, om hem te laten vallen als er boven vijandelijk gebied moeilijkheden dreigden[2].

Om op het spelmodel terug te komen: nu linksboven (de afspraak beide niet te doen) was uitgesloten, en de posities rechtsboven en linksonder telkens voor een van beide partijen volstrekt onaantrekkelijk waren, moest men wel streven naar rechtsonder: de plaats van de gedeelde smart, in casu: beide het kernwapen.

Het initiatief ging uit van de fysici. De moeilijkheid was om de Amerikaanse president te bereiken en te overtuigen. Leo Szilard schreef, in overleg met Einstein, een brief. Men vond ene dr. Sachs - kennis van Szilard en vriend van Roosevelt - bereid om die brief persoonlijk aan Roosevelt te overhandigen. Bedoeling was dat Roosevelt maatregelen zou nemen om zich te verzekeren van het uranium uit Kongo, en om het enorme onderzoek op gang te brengen dat voor de bom noodzakelijk was.

Het eerste gesprek tussen Roosevelt en Sachs verliep vrij onbevredigend. De volgende morgen aan het ontbijt vertelde Sachs de geschiedenis van Napoleon, die niet was ingegaan op de suggestie van Fulton om stoomschepen te bouwen voor de invasie van Engeland. Lord Acton verklaarde later, dat Engeland gered was door de kortzichtigheid van Napoleon. Die geschiedenis overtuigde Roosevelt. Hij belde de generaal Pa Watson, en sprak de beroemde woorden, waarmede het atoomproject aanving: ‘Pa, this requires action’, ‘hier moet wat aan gedaan worden’.

Erg vlug ging het overigens nog niet. Een tweede brief van Einstein volgde 7 maart 1940. Julie 1940 werd sterke aandrang uitgeoefend door de Engelse fysici. In juli 1941 verscheen het rapport van de Engelse Thomson-commissie: de bom kon klaar zijn vóór het einde van de oorlog. Eindelijk 6 dec. 1941, de dag vóór Pearl Harbour, werd de beslissing genomen om alle zeilen bij te zetten.

Ik zal niet ingaan op de détails van dit gigantisch project waarbij meer dan 100.000 mensen enige jaren betrokken waren, dat 2½ miljard dollar kostte die uit geheime fondsen

2 Jungk, o.c. blz. 120.

moesten worden betaald, en dat onder de strengste militaire discipline werd uitgevoerd. De fysici, bij het onderzoek betrokken, waren voor een goed stuk Europese geleerden, gevluchte joden, dus 'vijandelijke' onderdanen! Dat plaatste de militairen blijkbaar soms voor grote moeilijkheden. En het is begrijpelijk dat de 'vreemde onderdanen' vaak zeer onheus werden bejegend.

Zij werkten, gedreven door de angst dat Hitler de bom zou maken. Maar ook wel uit puur wetenschappelijke nieuwsgierigheid. Bij een van de gesprekken, waarbij de morele aspecten ter sprake kwamen, zei Enrico Fermi: 'Don't bother me with your conscientious scruples. After all, the thing is superb physics' (Jungk, blz. 202). Het is begrijpelijk dat dit miljardenproject voor de fysici een experiment betekende, dat in vredestijd nauwelijks mogelijk geweest zou zijn.

De bezwaren van de psysici groeiden wel, vooral toen later bleek dat de VS het atoomgeheim niet wilden delen met de Sovjetunie, maar de bom als eigen machtsinstrument voor zich wilden houden. Klaus Fuchs nam toen de beslissing in eigen hand, en bracht van februari 1945 af geheimen over aan een Russische spion. Fuchs speelde een beslissende rol bij het proces om U 235 af te scheiden van het Uranium 238. Hij werd pas jaren later gearresteerd. Bertrand Russell schreef, dat de bom nooit op tijd zou zijn klaargekomen, als het verraad eerder zou zijn ontdekt[3].

De eerste atoombom ontplofte 16 juli 1945 in de woestijn van New Mexico. Duitsland had intussen gecapituleerd op 4 mei 1945. De bom was niet meer nodig om te verhinderen dat Duitsland een atoomwapen zou gebruiken. Maar het werk ging door, in verhevigde mate zelfs. Oppenheimer, de wetenschappelijke leider van het project, verklaarde later: we werden onder ongelooflijke pressie gezet, om ermede klaar te komen vóór de 'Potsdam Conferentie'[4], dat is de conferentie, waarop de Amerikaanse president voor het eerst Stalin zou ontmoeten.

Er werd wel een actie gevoerd door de fysici om de bom

3 Bertrand Russell: Has man a Future? Penguin Special 1961, blz. 16.

4 Gar Alperovitz: Atomic Diplomacy: Hiroshima and Potsdam, The Use of the Atomic Bomb and the American Confrontation with Soviet Power, New York 1965, blz. 101.

niet op Japan te gebruiken. Maar ze waren niet eenstemmig, omdat ze niet op de hoogte waren van de politieke en militaire situatie[5]. Op 6 en 9 augustus 1945 vielen de bommen, op Hiroshima en Nagasaki, nadat in een kerkdienst Gods zegen over de missie was afgesmeekt.

De vraag dient gesteld te worden: waarom werden de bommen gebruikt op de Japanse steden? Die vraag kan beantwoord worden, omdat het maar een heel klein aantal mensen was dat invloed had op de beslissing. Dat groepje was zo klein, dat Truman daar als vice-president niet toe behoorde. Hij moest door Stimson op de hoogte worden gebracht toen hij Roosevelt als president opvolgde. De beslissing werd door Truman genomen. Waarom?

De gangbare verklaring is simpel: de bommen werden gebruikt om Japan tot capitulatie te dwingen, en daarmede werd de dood van miljoenen voorkomen. Er waren reeds massale bombardementen met conventionele brandbommen. Daardoor werden soms in Tokio in één nacht méér dan 100.000 mensen gecremeerd. Maar vier steden waren van meet af gespaard, zodat door de vernietiging van enkele gave steden (twee, naar de schatting van generaal Groves, de militaire leider van het bomproject) de kracht van het nieuwe wapen kon worden gedemonstreerd[6].

5 Oppenheimer bracht uit Washington de schatting mee, dat de bommen de dood van een miljoen Amerikanen en van miljoenen Japanners zouden voorkomen. L. Giovanetti and Fred. Freed: The Decision to drop the Bomb, New York 1965, blz. 166 v.v. (in Nederlandse vertaling verschenen onder de titel: De bom moet barsten, Tilburg 1967).
Het Frank Committee, waarvan Lewis Strauss en Edmund Teller deel uitmaakten stelde een demonstratie met de bom voor als bedreiging, maar het Interim Commitee's Scientific Panel, met Oppenheimer, dacht daar anders over. Verg. G. Alperovitz: The Trump Card, in The New York Review of Books. 15 juni 1967, blz. 6-12, blz. 8.

6 Oorspronkelijk stond Kioto nummer één op de lijst. Met de grootste moeite werden de militairen bewogen die stad te schrappen vanwege de tempels. De tweede keus was Hiroshima. Nagasaki werd gekozen, toen op de dag voor het bombardement een ander stad, Kokura, door de weersomstandigheden, niet in aanmerking kwam. Met Nagasaki werd het centrum van het christendom in Japan vernietigd, dat daar was blijven bestaan, eeuwen ondergronds, sinds de prediking van Franciscus Xaverius. Men zei later in Japan dat boeddhistische tempels een betere bescherming boden dan de christelijke kerken.

De conclusie ligt voor de hand: de bommen hebben naar plan gewerkt, *zij brachten de capitulatie van Japan*, en dat behoefde niet te verwonderen, want *de A-bom geeft zo'n macht dat geen enkel land daartegen is opgewassen*.

Dit is de officiële visie, die door menigeen wordt aanvaard tot op de dag van vandaag.

De eerste vraag die moet worden gesteld is: maakten de atoombommen een eind aan de oorlog?

Als rechter in het International Military Tribunal for the Far East, het Japanse 'Neurenberg', zag ik de notulen van de ministerraad en de Imperial Council. Daaruit bleek mij, dat het niet de bommen waren die tot de capitulatie leidden. De vraag, die daar de laatste weken van de oorlog werd besproken, was: zou na de capitulatie de keizer mogen blijven? Menigeen was reeds lang overtuigd van de Japanse nederlaag, sinds januari 1945 zocht men naar aanvaardbare vredesvoorwaarden. De burgers in het kabinet achtten het voldoende als het keizerlijk stelsel zou worden gehandhaafd. Zij hadden reden zich daarover ongerust te maken, daar in Australië de roep om berechting van de keizer onmiskenbaar was, en ook in Amerika bestond de volksovertuiging dat de keizer de schuld van de oorlog was; men wilde hem straffen voor Pearl Harbour. Daarentegen probeerden de militairen in het Japanse Kabinet eerst een bezetting van Japan te voorkomen, al concentreerden zij later hun verzet tegen de overgave op de niet-zekerheid dat de keizer als keizer zou worden gehandhaafd.

Shigemitsu, de minister van buitenlandse zaken, had van meet af aan naar middelen gezocht om vrede te sluiten, al moest dat in het begin in het grootste geheim geschieden. In 1945 kon openlijker worden opgetreden: men zocht naar bemiddeling van de Sovjetunie, waarmee destijds een non-agressieverdrag was gesloten. De ambassadeur Sato kreeg 13 juli 1945 de boodschap 'het was de hartewens van de keizer om de oorlog spoedig beëindigd te zien'. Maar Molotov was pas bereid om Sato te ontvangen toen hem kon worden medegedeeld, dat de Sovjet-unie tegen Japan ten oorlog zou gaan.

Bij de Postdam-declaratie van 26 juli 1945 werd de eis van onvoorwaardelijke capitulatie herhaald, ondanks de aan-

drang van de Japan-kenners om duidelijk te laten blijken dat de keizer keizer mocht blijven. Truman weigerde om de voorgestelde keizerclausule op te nemen, niet omdat hij andere plannen had - hij had reeds begin van de zomer besloten om keizer en keizerlijk stelsel te handhaven[7], - maar hij wilde daarmede niet openlijk voor den dag komen in verband met de bestaande publieke opinie in de Verenigde Staten[8].

In Japan bleef men discussiëren over de vraag of de keizer al dan niet zou worden gehandhaafd. Op 10 augustus, na een beraad waarin Nagasaki geheel niet ter sprake kwam, werd mededeling gedaan aan de VS dat men wilde capituleren als de keizer keizer zou mogen blijven. Het antwoord kwam 11 augustus: de keizer zou na de capitualtie de bevelen van de Supreme Commander Allied Powers moeten opvolgen. Daarop ontstond wederom de discussie: wat betekent dat? De splitsing in de Japanse regering bleef bestaan. De militairen wilden voortzetting van de oorlog ondanks de atoombom, ondanks de Russische oorlogsverklaring, ondanks de Amerikaanse toelichting. De burgers wilden vrede, en waren bereid het risico ten aanzien van het keizerlijk stelsel te nemen. Men nam zijn toevlucht - waar het in de discussie steeds ging om de keizer - tot het overrompelend voorstel om de beslissing over te laten aan de keizer[9]. Dat geschiedde en de keizer besliste onmiddellijk ten gunste van capitulatie. Een grammofoonplaat werd gemaakt van het keizerlijk bevel tot capitulatie. 's Nachts werd het paleis nog bestormd door officieren, maar keizer en grammofoonplaat werden ver-

7 H. Truman: ‘Year of Decisions, 1945’, Hodder and Stoughton, 2nd imp. 1956, blz. 347.

8 Daarover Henry L. Stimson and McGeorge Bundy: On Active Service in Peace and War, London etc. (z.j.), blz. 370: ‘Unfortunately, during the war years high American officials had made some fairly blunt and unpleasant remarks about the Emperor, and it did not seem wise to Mr. Truman and Secretary of State Byrnes that the Government should reverse its field too sharply; too many people were likely to cry shame’.

9 De keizer had in het Japanse systeem niets in te brengen. Hij mocht alleen spreken als de regering dit verzocht. Maar áls hij sprak, dan had dit de beslissende macht van 's keizers bevel: hij vervulde een soort magische luidsprekersfunctie. De Japanse terminologie rond de keizerspositie is even verwarrend als onze Grondwetbepaling, dat de koning zijn ministers benoemt en ontslaat naar welgevallen (art. 86).

stopt in de kelders. 's Morgens werd de plaat naar Radio Tokio gebracht, en toen de keizer in het openbaar zijn stem had laten horen was de oorlog uit.

Er is ook direct na de oorlog een Amerikaans onderzoek ingesteld naar de uitwerking van de bombardementen, o.a. van de twee atoombommen. Ook dat onderzoek leidde tot de conclusie dat het niet de bommen waren, die de capitulatie bewerkten, maar de keizerkwestie. Het rapport van de US Strategic Bombing Servey[10] concludeerde: ‘dat zeker voor 31 december 1945 en in alle waarschijnlijkheid voor 1 november 1945 Japan zou hebben gecapituleerd zelfs als de bommen niet zouden zijn geworpen, zelfs als Rusland niet de oorlog had verklaard, en zelfs als geen invasie zou zijn overwogen’.

Later zijn verschillende van de nog levende Japanse leiders ondervraagd, onder meer door Giovanetti en Freed[11]. De meesten van de ondervraagden zeiden: het waren de atoombommen die tot capitulatie dwongen. Maar men moet dan niet vergeten, dat het hier vooral ging om militaire leiders. Naar militaire code is capitulatie geoorloofd als men tegenover een wapen komt te staan waartegen men machteloos is. De bommen gaven een gemakkelijk excuus achteraf. De markies Kido de geheimzegelbewaarder, - en, naar ik in het proces te Tokio mede uit zijn uitvoerig dagboek kon constateren, een van de intelligentste staatslieden rond de keizer - gaf een andere verklaring: ‘Het feit van de atoombom maakte het voor de politici gemakkelijker om over vrede te onderhandelen. Maar zelfs toen wilden de militairen niet naar rede luisteren. De enige reden dat het Japanse leger ophield met vechten was dat de keizer hun dit beval’[12].

10 Japan's Struggle to End the War, blz. 13.
11 Hun verklaringen zijn opgenomen in hun boek.
12 Soortgelijke opinie bij Togo Shigenori: ‘The Cause of Japan’, New York 1956, b.z. 305 v.v., over de opdracht aan Sato om de vredesmissie van prins Konoye naar Moskou voor te bereiden en over de keizerskwestie, blz. 234 v.v. Togo was de minister van buitenlandse zaken. Hij werd door het IMTFE tot gevangenisstraf veroordeeld en stierf in de gevangenis. In mijn ‘Dissenting Opinion’ concludeerde ik t.a.v. hem (blz. 243-249) evenals t.a.v. Shigemitsu (blz. 228-242) en Kido (blz. 211-227) tot vrijspraak.

De bommen waren onnodig om Japan tot capitulatie te brengen. Dat weten we nu. Dat oordeel wordt gedeeld door Eisenhower, Marshall, MacArthur, Fuller, Spaatz, Arnold, leMay, King, Leahy, en zovele anderen die zich hierover uitspraken[13]. De vraag is: wist de Amerikaanse regering het in 1945?

Daarover hebben we de laatste tijd wat meer gegevens.

Men had tijdens de oorlog de Japanse codes gebroken, en wist dus van de opdrachten aan de Japanse ambassadeurs, onder meer ook die betreffende 'de hartewens van de keizer'. Men wist ook welke rol de keizerskwestie speelde: de moeilijkheid was immers 'the formality of unconditional surrender', zoals Togo, de minister van Buitenlandse Zaken, zich in een van de telegrammen uitdrukte[14].

Op 18 april 1945 reeds had de Amerikaanse militaire inlichtingendienst aan de regering laten weten, dat verandering van de eisen van onvoorwaardelijke capitulatie de Japanse overgave zou meebrengen. Men wist in Washington dat de Japanse capitulatie bereikt kon worden zonder A-bom[15]. De vraag is, waarom dan tóch?

Allereerst kan men denken aan de natuurlijke neiging de dingen te gebruiken die men had, en waar men enorme moeite voor gedaan had. Het atoomproject had 2½ miljard dollar uit de geheime fondsen gekost, en meer dan 100.000 mensen

13 Zie G. Alperovitz, The Trump Card, blz. 9. Het is ook de conclusie van Herbert Feis: Japan Subdued, 1961, en The Atomic Bomb and the End of World War II, Princeton 1967. In zijn 'The Second World War' gaat Churchil uit van het gebruik van de bom om een eind aan de oorlog te maken zonder miljoenen doden, en zonder de Russen. Hij schrijft zelfs 'To avert a vast, indefinite butchery, to bring the war to an end, to give peace to the world, to lay healing hands upon its tortured peoples by a manifestation of overwhelming power at the cost of a few explosions, seemed, after all our toils and perils, a miracle of deliverance' (Triumph and Tragedy, 1954, blz. 553). Maar enige bladzijden later schrijft hij: 'It would be a mistake to suppose that the fate of Japan was settled by the atomic bomb. Her defeat was certain before the first bomb fell,...' (blz. 559).

14 Daarover Conference of Berlin, Vol. I and II, Dep. of State, Washington 1960, gec. bij G. Alperovitz: The Trump Card, blz. 7.

15 Nader daarover Alperovitz: Atomic Diplomacy, blz. 110; Giovanetti and Freed, blz. 190.

hadden er jaren aan gewerkt[16]. Zoiets krijgt een eigen leven, een eigen gewicht. De natuurlijke bekroning van het werk, de gemakkelijke weg om later allerlei lastige vragen te omzeilen, is het gebruik van het resultaat, dat al het voorgaande in één klap als zinvol toont.

Maar er was meer. Na de Duitse capitulatie waren er ernstige moeilijkheden gerezen met de Sovjetunie, over Polen en andere landen. Destijds, toen men de Sovjetunie nog hard nodig had, waren er allerlei concessies gedaan. Nu had Duitsland gecapituleerd. Tegen Japan had men de Sovjetunie niet meer nodig, daar de suprematie in de lucht en ter zee meebracht dat men zou kunnen verhinderen dat de Kwantung Army uit Mantsjoerije naar Japan zou worden overgebracht. Truman wilde graag verandering in de gemaakte afspraken: in de afspraak Churchill-Stalin over de invloedssferen in Europal[17], in de overeenkomst van Jalta en de Duitse wapenstilstandovereenkomst. Hij wilde die veranderingen bewerkstelligen op de Potsdam-conferentie, de eerste ontmoeting met Stalin. Churchill drong er telkens op aan, dat deze ontmoeting spoedig zou plaatshebben, vóór ‘the armies of democracy’ zouden weggesmolten zijn[18]. Maar met een duidelijk smoesje stelde Truman de conferentie uit. Hij wilde onderhandelen vanuit een machtspositie. Hij wenste pas een conferentie nadat de bom was ontploft. Zijn opvatting, die ook uitdrukking geeft aan zijn mening over de Russen, waarmee hij reeds bij de eerste ontmoeting met Molotov aan de stok had gehad, vindt duidelijk uitdrukking in zijn woorden: ‘If it explodes, as I think it will, I'llcertainly have a hammer on these boys’[19], ‘dan heb ik wat voor die knapen’.

Dat was overigens geheel in overeenstemming met de gedachten van Stimson en Byrnes, zijn voornaamste adviseurs. Stim-

16 Truman, Year of Decisions 1945, b.z. 347.

17 Churchill publiceerde deze afspraak in zijn ‘The Second World War, Vol. VI, ‘Triumph and Tragedy, London etc. 1954, blz. 203.

18 Triumph and Tragedy, blz. 520 v.v.

19 Michael Amrine: The Great Decision. The Secret History of the Atomic Bomb, London-Melbourne-Toronto, 1960, blz. 169. Truman begreep ook dat de bom meebracht, dat herstel van Duitse macht niet meer gevreesd behoefde te worden. Vandaar dat de opbouw van Duitsland, als bijdrage tot Europese stabiliteit, zonder vrees kon worden ter hand genomen. Alperovitz, Atomic Diplomacy, blz. 234.

son, die van meet af aan bij het project was betrokken geweest, had het nieuwe wapen direkt gezien als een instrument van politiek. Hij schreef in zijn dagboek van 15 mei 1945 naar aanleiding van de toenemende problemen met de Russen in Azië en Europa 'het is een vreselijke zaak om over zulk een belangrijke inzet het diplomatieke spel te spelen zonder de zwaarste troef in handen te hebben'[20]. De bom zou, in zijn opvatting, aan de VS geven 'the opportunity to bring the world into a pattern in which the peace of the world and our civilization can be saved[21]. En hij schreef naar aanleiding van het nieuws van de geslaagde ontploffing, dat op de eerste conferentiedag bekend werd: 'Het nieuws van de bom werd met grote voldoening in Potsdam door de Anglo-Amerikaanse leiders vernomen. Op het eerste gezicht leek hij aan de diplomatie van de democratie een hard nodige 'equalizer' (gelijkmaker) te geven[22].

De grootste invloed op Truman had Byrnes, de nieuwe 'Secretary of State', die midden april reeds Truman had gezegd, dat 'de bom ons in een positie zou plaatsen, dat we onze eisen kunnen opleggen aan het eind van de oorlog'[23]. Byrnes vertelde Szilard (mei 1945) dat hij begreep, dat Japan de oorlog wilde beëindigen, 'but wanted the bomb anyway to make the Russians more manageable'[24].

De conclusie kan geen andere zijn, dan dat de bom niet zozeer gebruikt werd met het oog op Japan, maar met het oog op de Sovjetunie, als een soort aanschouwelijk onderwijs aan de Russen, met 100.000 dode Japanners als leermiddel. De bommen op Japan, evenals de nodeloze bommen op Dresden[25], ware mede middelen om een boodschap over te bren-

20 'It seems a terrible thing to gamble with such big stakes in diplomacy without having your master card in your hand'. Deze zin komt niet voor in de uitgegeven versie van het dagboek, maar wel in het origineel, dat op de Universiteit van Yale kan worden geraadpleegd. Zie Alperovitz, Atomic Diplomacy, blz. 57, 98.

21 Verg. Giovanetti and Freed, blz. 179.

22 Stimson and Bundy, on Active Service, blz. 378. Her begrip 'equalizer' stamt uit het Wilde Westen, waar de revolver het kleine vlugge mannetje gelijk maakte aan de sterke kerel die vroeger had gedomineerd.

23 'would put us in a position to dictate our own terms at the end of the war' zie Alperovitz: Atomic Diplomacy.

24 Alperovitz: The Trump Card, blz. 12.

25 Daarover D. Irving: The Destruction of Dresden, London 1963.

gen aan de Sovjetunie, communicatiemiddelen betreffende bestaande macht.

Die boodschap kwam hard aan, want de Russen wisten beter dan iemand anders van de Japanse wens om een einde aan de oorlog te maken. De bommen, en de weigering om het atoomgeheim te delen, hadden de verhoudingen heel wat moeilijker gemaakt[26]. Eisenhower verklaarde, na een bezoek aan de Sovjetunie: 'vóór de bom viel zou ik hebben gezegd: we kunnen zeker de vrede bewaren met de Russen. Nu weet ik het niet meer ...

De mensen zijn allemaal verschrikt en geschokt'[27].

De onnodige bommen hebben veel kwaad gedaan. Ze staan aan het begin van de koude oorlog. Te laat kwam Stimson tot het inzicht, dat hij een verkeerde politiek had ingeluid. In een nota van sept. 1945[28] zette hij aan Truman uiteen, dat de wereldvrede beter bereikt kon worden door toenadering dan door dreiging.

'The chief lesson I have learned in a long life is that the only way you can make a man trustworthy is to trust him; and the surest way to make him untrustworthy is to distrust him and show your distrust': wantrouwen zaait wantrouwen. Stimson kwam blijkbaar tot de conclusie, dat het spelpatroon (blz. 158) kan doorbroken worden, door niet meer logisch te berekenen, maar psychologisch te verstaan.

De atoombommen op de steden, ook als ze gemotiveerd werden met de bedoeling om Japan tot capitulatie te brengen (= terreurbombardementen) waren in strijd met het volkenrecht, ook naar de vóórdien bestaande Amerikaanse opvatting. Naar aanleiding van het Japanse bombardement van Nanking had de Amerikaanse regering in 1937 heftig geprotesteerd: 'This government holds the view that any general bombing of an extensive area wherein there resides a large population engaged in peaceful pursuits is unwarranted and contrary to the principles of law and humanity'[29].

26 De eerste die daarop wees was P.M.S. Blackett in zijn boeken: Military and Political Consequences of Atomic Energy (1948) en Atomic Weapons and East West Relations (1956).

27 E. Snow: Journey to the Beginning, New York 1959, blz. 357, gec. bij Alperovitz, Atomic Diplomacy, blz. 14.

28 Tekst daarvan bij Stimson and Bundy, blz. 381.

29 Verg. Giovanetti and Freed, blz. 37.

Men heeft zich duidelijk schuldig gevoeld. Niet alleen om de goede burgers. Bij een conventioneel bombardement van Tokio kwamen er tienduizenden méér om het leven. Maar het gebruik van de A-bommen was zo spectaculair: het uiterste van menselijk vernuft en kunnen werd voor onverhoedse vernietiging van argeloze mensen gebruikt, onnodig voor het doel dat men zei te dienen, en klaarblijkelijk als boodschap aan een bondgenoot. Er is een film gemaakt van de gehele atoomgeschiedenis. 'The Beginning or the End'. In lood verpakt is deze film in een put neergelaten, en hij zal daar in het jaar 2500 pas worden uitgehaald om de dan levende mensheid de begingeschiedenis te verhalen. In lood verpakt is ook de driemaal herhaalde leugen, dat de bevolking van de steden was gewaarschuwd[30]. Dat was niet het geval geweest. Het was wel besproken in het Kabinet, maar men had van specifieke waarschuwing afgezien omdat men nog altijd niet zeker was dat het ding zou afgaan, en omdat men vreesde dat krijgsgevangenen naar de voor destructie aangewezen steden zouden worden gebracht.

Men kan ook de vraag stellen: welke rol heeft dit schuldgevoel gespeeld, later? Het is de vraag wat de combinatie van schuld en oppermacht teweeg kan brengen. Voor de enkeling heeft Shakespeare dat uitgebeeld in Macbeth[31]: de verharding van het gemoed door nieuwe daden. 'Things bad begun make strong themselves bij ill' (III, 2). Gelden dergelijke processen ook voor volken? Activiteiten als in Vietnam, redelijk zo onbegrijpelijk in hun onrechtmatigheid en hun politieke dwaasheid, zouden ertoe kunnen leiden naar een irrationele verklaring te zoeken. Maar op dit soort vragen kan de wetenschap tot nu toe geen antwoord geven. Men kan alleen constateren, dat geleidelijk in de Tweede Wereldoorlog

30 Ook Churchill heeft het nodig geacht de waarschuwing breed uit te meten (Triumph and Tragedy, blz. 557-558). Hij schrijft over de algemene bedreiging met luchtaanvallen, en doet het voorkomen of de steden Hiroshima en Nagasaki tevoren gewaarschuwd waren, zoals ook in de film wordt gesuggereerd. Blijkbaar had ook Churchill enige moeite met de operatie, die hij elders als 'healing hands' beschrijft (blz. 553).

31 Daarover mijn: Misdaad bij Shakespeare. De criminologische betekenis van Shakespeare's Macbeth, Deventer 1973.

het peil van de oorlogvoering aan geallieerde kant gedaald is, met als dieptepunt de atoombommen, en mede daardoor de weg geopend is naar 'the era of the dirty war', waarin we volgens Thomas Schelling nu leven[32].

Ziehier een kort voorbeeld van een 'case study'. Opvallend is dat bij nader inzien dingen zichtbaar werden die daarvóór minder duidelijk waren, alles bleek ingewikkelder, minder rechtlijnig, soms anders. Dat is de ervaring bij vele 'case studies'.

Men kan nog enkele aspecten noemen:

1. De ondemocratische besluitvorming over bijzonder belangrijke zaken.
2. De betekenis van de enkeling, in casu van het feit dat Roosevelt door Truman werd vervangen.
3. De betekenis van de publieke opinie (waardoor Truman niet durfde bekend te maken dat hij besloten had de keizer keizer te laten blijven). Extern gedrag werd hier bepaald door de interne situatie.
4. De betekenis van de onkunde.
5. De betekenis van het op gang gebracht zijn van een ondernemen: het krijgt eigen gewicht.
6. De betekenis van de propaganda: nog steeds is het algemeen gevoelen dat de bommen een eind maakten aan de oorlog.
7. Het feit dat het verkrijgen van machtsmiddelen overeenstemming door overleg bemoeilijkt (cf. de resultaten in spelexperimenten)[33].
8. De moeilijkheid om de slechte gevolgen van de harde politiek in te zien (want de tegenstander reageert hard, en dan denkt men dat men gelijk had met de harde politiek).
9. De kansen die verloren gaan uit menselijk tekort aan begrip en aan mogelijkheid zich in de tegenpartij te kunnen verplaatsen.

32 Thomas Schelling: Arms and Influence, New York 1967, blz. 27.

33 In zijn Memorandum van 11 sept. 1945 schreef Stimson over de verhouding van de VS en de Sovjetunie: 'Those relations may be perhaps irretrievably embittered by the way in which we approach the solution of the bomb with Russia' (on Active Service, blz. 383).

10 De onmogelijkheid om op bepaalde gewichtige punten wetenschappelijke zekerheid te krijgen (wel mogelijkheid van onderzoek van de invloed van A-bommen op de Sovjetunie, welhaast onmogelijkheid van invloed van de A-bommen op Amerika zelf).

Vele andere aspecten zouden te noemen zijn. Als vele ‘case studies’ worden ondernomen zou het kunnen blijken dat bepaalde aspecten zekere algemene geldigheid hebben. Zo kan de ‘case study’-methode belangrijke bijdrage leveren aan het inzicht.

20 De krachten tot verandering

Uit het voorgaande is wel duidelijk het verschil gebleken tussen wat nodig is voor de vrede en wat mogelijk is voor de vrede. Wat nodig is kan worden vastgesteld door het verstand, gezien de feitelijke situatie in de wereld (atoomwapens, armoede, overbevolking, milieu problematiek, nationale soevereiniteit). Wat mogelijk is wordt bepaald door de wil, op grond van bestaande opvattingen, bestaand gevoel van saamhorigheid, van wantrouwen of van vijandschap. Senator Fulbright sprak van het verschil tussen 'our need' en 'our capacity'[1]. Het is een oude tegenstelling, die juridisch wordt uitgedrukt als het verschil tussen natuurrecht en positief recht. Eméric de Vattel, de grote volkenrechtjurist uit de 18de eeuw, sprak daarom van natuurrecht als 'jus necessarium', noodzakelijk maar niet-geldend recht, en van positief recht als 'jus voluntarium', gewild, geldend, maar niet toereikend recht.

Er is een grote afstand tussen wat nodig is (voor de vrede) en wat mogelijk is. Bijzonder verontrustend is, dat deze afstand jaarlijks groter wordt. Ook hier kan men spreken van een 'widening of the gap'. Dat blijkt ten aanzien van alle grote vredesproblemen, het wapenprobleem, het armoedeprobleem, het bevolkingsprobleem en het nationalisme.

Wapenprobleem. We zijn op het ogenblik getuige van een gigantische wapenvermeerdering. Er is toenemende bewapening in plaats van wapenvermindering; 'arms research' leidt voortdurend tot grootscheepse herbewapening. Er is ook

1 'While common peril may be the measure of our need, the existence or absence of a positive sence of community must be the measure of our capacity', For a Concert of Free Nations, in Foreigh Affairs 1961, blz. 1-18.

toenemende wapenhandel in economische competitie tussen een twintigtal industriestaten. Er dreigt onherroepelijk, als dit voortgaat, de proliferatie, de verdere verspreiding van kernwapens. Koortsachtig wordt gezocht naar nieuwe wapens. De wapens, die wetenschappelijk in het vooruitzicht zijn, technisch in de toekomst mogelijk zijn, zijn niet opwekkend[2]. En men kan er zeker van zijn, dat deze wapens zullen worden gemaakt en te zijner tijd zullen worden gebruikt.

Armoedeprobleem. Jaarlijks wordt de afstand tussen arm en rijk groter. Er is de groeiende mentale polarisatie, het zoeken van extreme oplossingen, van rechts en links. Er is de groeiende politieke instabiliteit: interne onrust en opstanden, en de grotere vastberadenheid van de supermachten om hun 'politieke vrienden' te helpen. Daartegen ontstaat meer en meer de overtuiging, dat slechts directe geweldactie enige oplossing kan meebrengen. Tegenover wat men noemt het Amerikaanse imperialisme - tot uiting komend onder meer in Amerikaanse steun in de strijd tegen ondergrondse 'linkse' bewegingen - stellen Castro, Chevara en Debray hun theorie van het onvermijdelijk geweld, als reactie op het geweld van dictatoriale rechtse regeringen. In een theorie van de wanhoopt roept men om méér 'Vietnams', waardoor in Latijns-Amerika het nationaal-communisme zou kunnen worden verwerkelijkt[3].

Bevolkingsexplosie. De vooral in de ontwikkelingslanden onrustbarend toenemende bevolking belemmert de oplossing van het armoedeprobleem, en draagt bij tot de massale frustratie en agressiviteit.

Milieuproblematiek is nauw met het probleem van de bevolkingsgroei verbonden. Mede in verband met de toenemende eis van grotere materiële welvaart, dreigt een tekort aan grondstoffen (schaarsteprobleem) en een aantasting van het leefmilieu (vervuiling).

Nationalisme. Overal ziet men een herleven van nationaal

2 Daarover Nigel Calder (ed.): Unless Peace comes, London 1968 (in Nederlandse vertaling: Tenzij de vrede komt, Leiden 1968).

3 Zie Régis Debray: Révolution dans la révolution? Lutte armée et lutte politique en Amérique latine, Paris 1967, en diens 'Essais sur l'Amérique latine', Paris 1967.

denken. In de rijke landen worden de nationale gevoelens bevorderd door de nationale welvaartsstaat. In de arme landen ontstaat nationalisme van rechts en links, enerzijds de vorming van conservatieve, nationale partijen zoals de National Hindu Party in India, anderzijds in Latijns-Amerika de vereniging van communisme en nationalisme.

De afstand tussen wat nodig is en wat mogelijk is, wordt steeds groter. Er zijn hier de blinde krachten aan het werk, die ergens naar streven (welvaart, geluk, veiligheid), maar die daarbij onbedoeld de wereld gevaarlijker maken. Blinde krachten van natuurlijke neigingen, eigen belang, onkunde, kortzichtigheid, emotionele verblinding. De blinde krachten gehoorzamen aan eigen wetmatigheden, leidend tot disharmonie, tot wanverhoudingen, die slechts door rampen weer kunnen (en zullen) worden hersteld. De biologische wetten leiden tot overbevolking, de economische wetten verscherpen de armoede-situatie (vergroten de tegenstelling arm-rijk), de politieke wetten bevorderen de vergroting van de 'overkill' en de algemene vermeerdering van de wapens: wanverhoudingen - als men er niets aan doet - die slechts door rampen als hongersnood, revolutie en oorlog kunnen worden ongedaan gemaakt.

Het is een teken van cultuur als juridische wetten worden aanvaard om zulke wanverhoudingen te voorkomen[4]. Bij de bevolkingsexplosie spreekt men van de keuze tussen de pil en de bom. In verband met de wereldarmoede streeft men naar sociaal-economisch volkenrecht. Het wapenprobleem dwingt tot regulering door uitdrukkelijke of stilzwijgende afspraak. Het milieu-probleem eist ingrijpende transnationale gedragscodes. Dit alles vindt zijn neerslag in juridische regeling, bestemd om de wereld iets leefbaarder en ongevaarlijker te maken.

Vergeef de jurist dit pleidooi voor het recht als een 'device of social control'. Het is in het recht dat redelijke vóórzichtigheid uitdrukking kan vinden. Het redelijk recht, mits als machtige orde, kan zich stellen tegenover de blinde krachten in de samenleving.

4 Nader daarover Bruce M. Russett: The Ecology of Future International Politics, in International Studies Quarterly 1967, blz. 12-31.

De vraag is of zo'n rechtsorde kan worden bereikt.

Dat ligt aan de krachten in de samenleving die vredebevorderende aspecten hebben: de krachten ten goede, die evenzeer in blinde en bewuste krachten te verdelen zijn.

Er zijn ook blinde krachten die de vrede bevorderen. Met betrekking tot het gevaarlijke nationalisme kan men wijzen op de internationale ondernemingen, met wijd verspreide vertakkingen en belangen. Zij betekenen een verbreking van het nationale referentiekader, al blijven ze de nationale trots uitmaken[5]. Zo'n verwijding en doorbreking van het nationaal referentiekader kan ook voortvloeien uit internationale ideologie. De Socialistische Internationale beoogde destijds de voorkoming van oorlogen door de gemeenschappelijke weigering van alle arbeiders om aan een oorlog mede te werken. Zij stortte ineen bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog. In de moord op Jaurès culmineerde de zegepraal van de nationale gedachtengang. Op economisch terrein is er de neutralizering van nationale grenzen bij het scheppen van grotere markten: men beoogt daarmede het dienen van het economisch belang, en verwachtte destijds dat de geleidelijk groeiende feitelijke verbondenheid het nationalisme onmogelijk zou maken, en het transnationalisme zou bevorderen.

Ook de militaire integratie kan ertoe bijdragen het denken in nationale termen te doorbreken. NAVO-eenheden kunnen dit neveneffect hebben. Van grote betekenis is het feit van het ontstaan van nationale militaire eenheden, die van meet af aan bestemd zijn op te treden als VN-eenheden, tot vredesdienst[6]. NAVO-eenheden kunnen leiden tot de doorbre-

5 Overbodig om erop te wijzen dat de internationale onderneming ook haar gevaarlijke kanten heeft als zij instrument wordt van neokoloniale verhouding (United Fruit Company, Union Minière). Als internationale ondernemingen vooral uit één deel van de wereld komen, b.v. in de tegenstelling Noord-Zuid uit het Noorden, of binnen het Noorden uit Amerika (verg. Servan Schreiber: Le défi américain, Paris 1967), dan wekken zij mogelijk vóór alles wrevel en weerstand. De negatieve aspecten zouden vervallen als de internationale ondernemingen enigszins gelijkmatig over de wereld verdeeld waren, en internationale controle zou worden verwerkelijkt. Daarover nader Theo van den Hoogen: Multinationale ondernemingen, in Trans Aktie 1972, No. 10, blz. 23-31.

6 Bijkomend voordeel zou zijn als vrijheid voor de dienstplichtige-metgewetensbezwaren bestond om zijn diensttijd in zo'n VN-eenheid, onderdeel van de VN-politiemacht, te vervullen.

king van het nationale denken, en het vormen van nieuwe, grotere eenheden. Maar een NAVO-legermacht stabiliseert de tegenstelling Oost-West.

Ook ten aanzien van die ideologische tegenstelling zijn blinde krachten werkzaam om die tegenstelling te verzachten. Het gaat, ruw gezegd, om de tegenstelling tussen kapitalisme (in al zijn vormen van liberaal en sociaal kapitalisme) en communisme (waaronder zich ook reeds heel wat differentiatie aftekent). Beide stelsels hebben te maken met de weerbarstige materie van de massale produktie en distributie, en worden gedrongen naar soortgelijke oplossingen. Volgens de convergentietheorie van Tinbergen[7] gaan de systemen uit innerlijke wetmatigheid steeds meer op elkaar lijken, zij wijzigen zich in elkaars richting. Wij hebben de planning overgenomen uit het Oosten, zij hebben het winstbeginsel overgenomen uit het Westen. Het zijn min of meer blinde krachten, die leiden tot vervaging van de tegenstellingen.

Dit is Tinbergen's theorie van de vermindering van de economische verschillen. Daarnaast bestaat de theorie van Adam Schaff[8], de Poolse filosoof, over de vermindering van de politieke verschillen ten gevolge van de blinde krachten van de concurrentie, met name de competitie om de bijval en instemming van de jonge landen. Beide blokken werven om aanhang in de Derde Wereld. Zij gebruiken, zo zegt Schaff, daarbij veel mooie woorden om de eigen levenswijze aan te prijzen. De Derde Wereld moet komen tot een nieuw levenspatroon. Maar zij is wantrouwend, zal niet afgaan op mooie woorden, maar gaan kijken waar de aantrekkelijkste levenswijze, de beste levensmogelijkheid te vinden is. Bij die gelegenheid zullen beide blokken er naar streven zo goed mogelijk voor den dag te komen. Om de wervingskracht van hun eigen stelsel zo groot mogelijk te maken, zullen ze aantrekkelijke veranderingen aanbrengen. Vandaar in het Westen gro-

7 J. Tinbergen: On the optimal social order and a world economie policy, in Oost-West (Den Haag), oktober 1966, met een beschouwing daarover van L. Leontiev: Once again the optimal social order and the avenues to peace, in Oost-West, juni 1967; J. van den Doel: Konvergentie en evolutie, Assen 1971.

8 Adam Schaff: La guerre froide. En quoi consiste-t-elle, quelles en sont les perspectives?, in Comprendre 1963, blz. 6-16.

ter aandacht voor de sociale gerechtigheid, en in het Oosten méér aandacht voor de democratie.

Dit zij genoemd als voorbeeld van blinde krachten die ten goede zouden kunnen werken. Daarnaast zijn er krachten in de samenleving, die welbewust ten goede zouden kunnen worden aangewend. Van de georganiseerde groepen wil ik noemen de kerken, de politieke partijen en de vakverenigingen.

Vroeger heeft de kerk, en hier en daar doet zij dat nog, zich vooral gedragen als dienstmaagd van de staat en de gevestigde orde. Er was vaak een samengaan van de religie en het nationalisme, toen de kerk nog dacht in termen van nationaliteit en niet van humaniteit. Ook met het militarisme bestonden sterke banden. In Duitsland had men daarvoor de term 'Militärfrommigkeit'. In de oorlog waanden beide partijen God aan hun zijde. De wapens werden gezegend. Voordat de 'Enola Gay' opsteeg om de atoombom op Hiroshima te werpen, ging daaraan een kerkdienst vooraf.

Wellicht was er een tijd dat het bevorderen van de nationale saamhorigheid door de kerk een goede zaak was. Maar als het denken in termen van de wereld en de mensheid nodig wordt, is het blijven denken in nationale termen een kwaad.

De laatste tijd[9] is de houding van de kerken ten aanzien van nationalisme en oorlog gewijzigd. De pauselijke Encyclieken 'Pacem in Terris' en 'Populorum Progressio' dienen hier genoemd - zij betekenden fundamentele omkeer - en de activiteit, zoals van Pax Christi en Sjaloom, om daarin vervatte meningen tot gemeengoed te maken.

Wat de protestantse kerken betreft wil ik wijzen op de activiteiten en publicaties van de Generale Synode van de Hervormde Kerk, op het boek 'Christendom en oorlog. Gereformeerde stemmen over het oorlogsvraagstuk' (Kampen 1967). Binnen het verband van de Wereldraad van Kerken werden in 1966 op een conferentie te Genève resoluties aangenomen die tonen, dat de christelijke wereld zich weer be-

9 Er zijn natuurlijk altijd christelijke leiders geweest, die protesteerden tegen wat soms 'De zondeval van het christendom' genoemd werd.

zint op de diepste waarden, en weigert domweg gevestigde machten met haar gezag te steunen.

Destijds werd de kerk en het Christendom gebruikt om de bestaande verhoudingen een soort religieuze wijding te geven, hoe 'onchristelijk' ze vaak ook waren (slavernij, sociale onrechtvaardigheid, nationalisme). De kracht van de religieuze overtuiging kan niet gemist worden om menige waan van onze tijd te doorbreken. De kerken kunnen een grote rol spelen bij het herijken der waarden. Dat zij dit zijn begonnen te doen in zake het oorlogsvraagstuk, is teken van een levend en bewogen christendom.

Ook de politieke partijen hebben hier een taak, maar zij bevinden zich in een moeilijke positie. Feitelijk is de buitenlandse politiek tegenwoordig belangrijker dan de binnenlandse. Maar de meeste kiezers denken daar anders over. Voor hen geldt het primaat van de binnenlandse politiek. Geleidelijk gaat ook het buitenlandse beleid in de partijprogramma's een rol spelen. Partijbesturen en partijleden - de elite van het kiezersvolk - hebben wel, mede door de bestaande onverschilligheid in buitenlandse zaken, een zekere mate van vrijheid. Om een constructieve vredespolitiek - die belangrijke offers vergt - te kunnen voeren, zal echter intense voorlichting en opvoeding van de grote massa nodig zijn. De partijen moeten in deze ook leiding geven en vóórgaan.

Als derde groep noem ik de vakverenigingen, als voorbeeld van georganiseerde groepen, die niet gevormd zijn om een taak te vervullen op het gebied van het buitenlands beleid, maar die noodzakelijk er mede geconfronteerd worden, en die er een beslissende invloed op kunnen uitoefenen. Men denke aan de ontwapening, de ontwikkelingshulp, het leefmilieu, centrale problemen op het gebied van oorlog en vrede, en direct betrokken bij vragen van volledige werkgelegenheid en arbeidsvoorwaarden. Ontwapening heeft immers economische consequenties, en moet duchtig worden voorbereid om niet verstorend te werken[10]. En ergens zullen er altijd klappen bij vallen, die zo eerlijk mogelijk moeten worden

10 Daarover W.F. Duisenberg: De economische consequenties van ontwapening, Polemologische Studiën VI. Assen 1965; Emile Benoit (ed.): Disarmament and World Economic Interdependence, Oslo, 1967.

verdeeld. Door de ontwikkelingshulp - als zij een redelijke omvang krijgen - zal wellicht de nationale economische groei tijdelijk worden verminderd en zullen de gevolgen van de welbewust bevorderde industrialisatie gevoeld worden in bepaalde bedrijfstakken. Ook hier is voorlichting nodig om verzet te voorkomen. Hetzelfde geldt voor de ingrijpende maatregelen, die zullen nodig zijn in verband met het milieuprobleem. De houding van de vakverenigingen kan beslissend zijn voor de vraag of een regering het zal aandurven bepaalde noodzakelijke beslissingen te nemen.

Ik noemde enkele georganiseerde groepen. Er zijn talloze meer te noemen. Het is opmerkelijk dat sommige groepen zich zo afzijdig houden van het oorlogsprobleem, terwijl zij daarop grote invloed zouden kunnen uitoefenen, zoals b.v. de vele vrouwenverenigingen. Er zijn destijds immers vrouwen geweest, die hun stem lieten horen. Bertha von Suttner pleitte, driekwart eeuw vóór het in Kennedy's tijd officiële vrij-algemene politieke doelstelling werd, voor algemene ontwapening. Tegenwoordig gaat er van vrouwengroepen nauwelijks enige impuls uit op het gebied van oorlog en vrede[11]. Als krachten in de samenleving die ten goede en ten kwade kunnen leiden moeten worden genoemd de kunstenaars, de vormgevers en richtinggevers van de cultuur. Ook de kunst is dienstmaagd van de staat geweest, heeft in dienst gestaan van de nationale glorie; begrijpelijk toen het nationale, het gaan denken in termen van de grotere groep, nodig was en elan gaf aan het leven. Shakespeare deed méér voor de Engelse nationale saamhorigheid dan enig staatsman.

De positie van de kunstenaar t.a.v. de oorlog is van grote betekenis. Er zijn schilders geweest, die de oorlog in hun werk hebben verheerlijkt, b.v. Gros. Maar men zegt wel dat dit nooit de heel grote schilders geweest zijn. Velen schilderden oorlog en krijgsbedrijf, de militaire wereld, om het bonte en kleurrijke (Velasquez, Breitner). Er is ook de aanklacht tegen de oorlog (Goya, Picasso). Soortgelijke verschillen vindt men in de literatuur. Ook de poëzie kan men splitsen in plei-

11 Dr. W.H. Posthumus-van der Goot; 'Vrouwen vochten voor de vrede', beschrijft het verleden. De enige moderne activiteit is geweest een grootscheepse actie van vrouwenverenigingen in Canada om geld bijeen te krijgen voor het Canadese Instituut voor Vredesonderzoek.

dooi en protest (Kipling-Owen)[12]. Misschien bestond het protest reeds van oudsher. Vlak na de oorlog is bij ons in een dissertatie de stelling verdedigd dat de Ilias een vredesgedicht zou zijn[13].

De oorlogsroman zou een boeiend onderwerp van studie kunnen zijn, waarbij het inzicht van de kunstenaar én de invloed op de gemeenschap van belang zouden zijn. Er is duidelijk verschil tussen de oorlogsroman na de Eerste en na de Tweede Wereldoorlog[14]. Er is ook duidelijk verschil tussen de literatuur uit West en Oost. Hier is onderzoek nodig. Ook over de vraag waarom zovele begaafde kunstenaars het laten afweten in onze tijd, en liever zich intens verdiepen in eigen ongemak dan in algemeen menselijke tragedie. Misschien is die tragedie te groot voor onze parochiale gevoelens.

Ook de muziek speelt hier een rol. Ik denk dan niet zozeer aan de ‘Grote Kunst’, als Brittens ‘War Requiem’, die zo weinig mensen bereikt. Maar aan de liederen, de ‘songs’ die nu eenmaal gemoederen ontvlammen kunnen, die gemoederen samensmeden kunnen in diep beleefde gemeenschappelijkheid. Van oudsher heeft het lied een rol gespeeld. In onze geschiedenis de ‘geuzenliederen’, de ‘war-song’, de ‘protest-song’. De emotie van een volk uit zich in het lied. Liederen ontstaan in een gemeenschappelijke strijd voor een goede zaak, en hebben dan grote betekenis, als werving, als mededeling van bestaande gevoelens en opvattingen (communicatiemiddel).

Dat het lied politieke betekenis heeft, gevaarlijk kan zijn, wisten reeds de Staten van Holland in de 16de eeuw, toen de 80-jarige oorlog in zijn aspect van sociale revolutie zich aankondigde. Een resolutie van 1565 maakte gewag van ‘murmuratie, sprekende genough openbaerlick woerden, tenderende tot commotie, ende singende oick liedekens mede daartoe dienende[15].

12 Verg. Donald Drew Egbert: Social Radicalism and the Arts, New York, 1970.
13 Dr. J.M. Kramer: De Ilias als vredesgedicht, Amsterdam 1946.
14 Zie Stanley Cooperman: World War I and the American Novel, Baltimore 1967; Joseph J. Waldmeir: American Novels of the Second World War, den Haag 1968.
15 J. en A. Romein: De Lage Landen bij de Zee, Phoenix Geïllustreerde Standaardwerken, 4de druk, Zeist 1961, Deel II, blz. 8.

De protest-songs van onze tijd zijn uitvoerige studie waard. Ze verschillen van land tot land en hebben een duidelijk nationaal karakter - in Nederland zijn ze principieel, in Noord-Amerika bruut en cynisch, vitaal in opstandigheid, in Frankrijk met een grondtoon van machteloosheid, in Duitsland in ganzenpas marcherend naar de vrede, in Italië treurig om de eeuwig scheiding die de oorlog tussen gelieven brengt - maar alle zijn ze uitdrukking van diepondergane gemeenschappelijkheid en saamhorigheid in afkeer van wat als onmenselijk wordt ervaren.

Het is vanzelfsprekend dat de massacommunicatiemiddelen - pers, film, radio, televisie - behoren tot de mogelijke krachten tot verandering. Zij kunnen gemakkelijk krachten zijn tot behoud. Als kranten geleid worden door strikt commerciële motieven, en dus streven naar een zo groot mogelijke lezerskring, dan zullen ze schrijven wat graag gehoord wordt door de grote massa van het lezend publiek. Dan zullen ze het nieuws schiften naar aantrekkelijkheid en het commentaar afstemmen op het traditionele.

Er is nog niet zoveel bekend over de invloed van de krant[16]. Ook op dit punt zijn studies nodig, zoals op het gebied van alle massamedia: hoe werken ze, hoe ver gaat hun invloed[17]. De laatste tijd is er vooral belangstelling voor de vraag: wat is de invloed van het geweld, dat in film en TV wordt vertoond, en in de literatuur wordt beschreven. De oorlogsfilm met nationale heroïek, waarin de deugd beloond wordt na heel wat moedig geweld, trekt volle zalen. De 'Western' behoort tot dit genre.

De oorlogsfilm kan gemakkelijk gebruikt worden als propa-

16 Een onderzoek naar de rol van de krant dient na te gaan hoe de krant het nieuws verwerkt, met name moet daarbij worden onderzocht of de krant welbewust, om bepaalde redenen van politieke of economische aard, het nieuws schift, zo niet verdraait. Daarnaast staat de vraag wat de uitwerking is van een bepaalde nieuwspresentatie. Over de eerste vraag gaat de studie van dr. C.V. Lafeber: Nieuw-Guinea en de Volkskrant, Assen 1968.

17 Zie b.v. b.v. studies van E. Katz and P.F. Lazarsfeld: Personal Influence: The part played by people in the flow of mass communication, New York 1955; Martien Brouwer: Prolegomena to a Theory of Mass Communication, in Lee Thayer: Communication. Concepts and Perspectives, Washington-London 1967.

ganda voor de oorlog. De film kan ook aanklacht zijn en protest. Er is ook de oorlogsfilm als mededeling, zoals de ‘War Game’, waarin getracht wordt uit te beelden wat een nucleaire oorlog zou betekenen. Het is goed dat men daarvan op de hoogte is, dat men weet waarom het gaat, dat men beseft wat er op het spel staat, al geeft een film als de ‘War Game’ nog niet een tiende van de werkelijkheid.

Er is tegen deze film het bezwaar gemaakt dat ze tot ‘pacifisme’ zou brengen, pacifisme in de zin van emotionele weigering om iets met het militaire te maken te hebben. De film zou de ‘defensiebereidheid’ aantasten. Ik kan dat bezwaar niet delen[18]. Zo'n film leidt terecht tot het oordeel ‘dat nooit’. Maar zo'n oordeel betekent niet meer het emotionele vredesstreven van het gebroken geweertje. Het vredesstreven is in onze tijd meer verstandelijk geworden, rationeel gefundeerd: de ontwikkeling van de wapens heeft gemaakt dat de mensheid en haar cultuur aan de oorlog kan ten onder gaan. Die oorlog moet vermeden worden, en het streven naar ‘vrede door macht’ is daartoe ontoereikend. Inzicht is ontstaan in het bijzonder ingewikkelde oorlogsprobleem. De-oorlog-vermijden vraagt ingrijpende offers, vraagt niet alleen een nietdoen, maar ook een wel-doen. De kracht van de overtuiging ‘dat nooit’ kan leiden tot méér aandacht voor wapenprobleem, armoedeprobleem, soevereiniteitsprobleem, kan leiden tot de bereidheid van méér offers *nu*, om oorlog *later* te voorkomen. En die bereidheid is, zoals we telkens moesten constateren, in onvoldoende mate aanwezig.

18 Daarmede is niet gezegd, dat een film als de ‘War Game’ op de TV zou moeten worden vertoond. Men kan er over twisten of zo'n film ongevraagd moet worden gebracht in iedere huiskamer. Er is ook niet mee gezegd, dat er geen nadelen zouden kunnen verbonden zijn aan veel informatie van deze aard. Zij kan immers afstompend, gewennend, werken. Ook hier weten wij in het algemeen nog weinig van wat, ten goede en ten kwade, door informatieve films wordt bewerkt.

21 De functie van de vredeswetenschap

Enkele conclusies kunnen uit het voorgaande worden getrokken.

1 De oorlog is, door de techniek en de sociale ontwikkeling, een probleem geworden waar de gewone burger zich mee moet bezighouden. Thomas Schelling, de Amerikaanse professor die zo'n grote invloed uitoefende op het Amerikaanse strategische denken en doen constateerde in zijn laatste boek ‘Arms and Influence’ (New York 1967), dat vroeger de legers werden vernietigd om de burgers te dwingen, terwijl er nu de tendens bestaat om de burgers te vernietigen om het leger te bedwingen (blz. 22). Wij leven, zo schrijft hij terecht, ‘in the era of the dirty war’ (blz. 27), in de periode van de vuile oorlog. En dat heeft één goede kant als we vertrouwen stellen in de visie van de kunstenaar[1]. Misschien had Oscar Wilde gelijk toen hij opmerkte, dat de oorlog voor de mensen aantrekkingskracht zal houden zolang hij alleen maar wordt beschouwd als immoreel en slecht, maar dat hij zijn populariteit zal verliezen als hij vulgair is geworden[2]. Wij zijn nu ongetwijfeld beland in de periode van de vuile, vulgaire oorlog.

1 In het vorige hoofdstuk ging het over de kunstenaar als factor van cultuur-verandering. De kunstenaar is ook bron van inzicht. Hij ziet intuïtief relaties die wel wetenschappelijk moeilijk bewijsbaar zijn, maar daarom nog niet minder waar. Hij springt als het ware op de waarheid af in een emotionele ‘Ungeduld der Erkenntnis’. En hij heeft daarbij de mogelijkheid om zijn waarheid in adequate vorm tot uitdrukking te brengen.

2 ‘As long as war is regarded as wicked, it will always have its fascination. When it is looked upon as vulgar, it will cease to be popular’.

We konden dat dagelijks uit de kranteberichten en de televisie beelden over Vietnam leren. De vulgariteit van de nucleaire oorlog, waarbij mannen in overalls, diep verborgen in onderaardse kelders, op duizenden mijlen afstand zich bevindende burgerbevolkingen de das omdoen, is nog van heviger soort.

2 De oorlog is een uiterst ingewikkeld probleem.
3 Bouthoul's stelling 'si tu veux la paix, connais la guerre' is waar. Even waar is, dat de mensheid nog heel wat moet leren omtrent de oorlog, vóór zij zal kunnen in staat zijn de oorlog uit te schakelen.

Tweeërlei leerprocessen kunnen we daarbij onderscheiden:

1 Langs de weg van bloed en tranen, 'the way the Lord teaches the law to kings', via rampen die zo nu en dan optreden als we de blinde krachten in de samenleving vrij spel laten.
2 Langs de weg van het redelijk vooruitzien, de weg van het wetenschappelijk onderzoek, leidend tot vóórzichtige maatregelen, 'the way the scholar teaches the law to peoples'.

De mensheid heeft vooral geleerd via rampen. En dat doen we nog vaandag-den-dag, b.v. uit Vietnam. We leren daar onder meer uit, dat vechten tegen een vastbesloten volk een bijna onmogelijke opgave is. Het is wel technisch mogelijk het geheel te vernietigen, maar genocide wordt niet geduld en kan niet verborgen blijven. Die ervaring met 'vechten tegen een volk' zal staten in de toekomst wellicht voorzichtiger maken, en minder geneigd te streven naar een militaire oplossing. Zo kan die ervaring bijdragen tot het terugdringen van het militaire element in de statenverhoudingen.

Die ervaring zal overigens ook een grote invloed hebben op de voor de VN zo belangrijke algemene theorie over collectieve veiligheid. Als de VS machteloos staan tegenover Vietnam (tenzij ze hun toevlucht zouden nemen tot algemeen afgekeurde maatregelen van genocide), wat zal dan de VN kunnen uitrichten in collectieve veiligheid tegenover Frankrijk, of Brazilië, of India in geval het voor die landen zou gaan om door hen van vitaal belang geachte kwesties? De

gemakkelijke theorie over een militaire wererldmacht, die gelding kon hebben toen het alleen ging om legers-tegenlegers (en daar kon de bedreiging van gezamenlijke VN-overmacht dwingen zonder dat het tot gewelddadigheid behoefde te komen), gaat niet meer op als het gaat om strijd tegen een volk, als zou vaststaan dat het overwinnen van een volk nauwelijks mogelijk is. We kunnen ook leren uit de oorlog in het Midden-Oosten (1967), dat de VN wel een kleine oorlog kan beëindigen, maar blijkbaar niet in staat is het geschil uit de wereld te helpen. Wel is men erin geslaagd om de oorlog lokaal te houden, niet om lokaal vrede te stichten. De spanning is groter dan ooit tevoren. Die oorlog blijkt slechts een étappe op de weg naar de volgende, van 1973.

Beide ervaringen pleiten tegen gewelddadige oplossingen van geschillen, hoezeer de prestaties van het Israëli-leger ook voedsel gegeven hebben aan de opvatting dat ook de militaire macht van een klein land betekenis kan hebben.

Men kan leren uit rampen. De vraag is of men ook tijdig kan leren zonder die rampen.

Leren door verstandelijk inzicht is wel mogelijk, al is de taal van de feiten, van de calamiteiten, duidelijker dan die van boeken, van woorden. Méér inzicht, verkregen door wetenschappelijk onderzoek, kan leiden tot méér inzicht van staatslieden waardoor redelijker politiek kan worden bevorderd. Het kan ook leiden tot méér inzicht van het grote publiek, een beter gefundeerde publieke opinie die maakt dat redelijke politiek niet wordt verhinderd maar wordt geëist. Men denke aan de discussie over de ontwikkelingshulp. De grote meerderheid is tegen redelijke vermeerdering daarvan. Beter inzicht zou tonen, dat uitbreiding van die hulp uit welbegrepen eigenbelang van de rijke landen moet plaats hebben. Fatale politiek is vaak méér bepaald door onkunde dan door kwaadaardigheid. De functie van de polemologie is niet om mensen moreler te maken, maar verstandiger. De mens wordt gemotiveerd door wat hij als zijn belang ziet. Méér inzicht kan ertoe bijdragen, dat het ware eigenbelang beter wordt begrepen.

Daarvan een enkel simpel voorbeeld, waaruit tevens de be-

tekenis kan blijken van het verschijnsel van de terugkoppeling, de 'feedback', dat sinds elektronika ook in de sociale wetenschap een grote plaats heeft verworven[3].

Op het gebied van de wapens is er de gedachte: vrede en veiligheid door macht. Dat leidde tot het dynamische proces van de wapenwedloop. De 'balance of terror' ontstond. Daarmede werd bereikt, dat de totale nucleaire oorlog, als bedoelde oorlog, als middel van politiek, als wijze van internationaal verkeer, onbruikbaar werd. Dit is een goede zaak, de kern van waarheid in de leuze 'peace is our profession'.

Maar de wereld wordt er steeds gevaarlijker door. De wapens hebben invloed op de mentaliteit. De belangengroepen, het 'military-industrial complex', krijgen te grote invloed. De wapenhandel krijgt een eigen leven. De verspreiding van kernwapens kan niet worden tegengehouden. Men blijft doen, en denken, in termen van vijandschap en achterdocht, nu gevoed en bevorderd door de wapens die er zelfstandig toe gaan bijdragen. Door dat alles wordt de kans groter op de onbedoelde oorlog, op de oorlog als ramp, als verkeersongeluk in dit gevaarlijk internationaal verkeer. De gedachte 'vrede door macht' - 'peace is our profession' - vermindert de kansen op de bedoelde oorlog, maar vergroot de kansen op de onbedoelde oorlog[4].

Deze beschouwing leidt niet tot de conclusie van een abrupte opheffing van de bewapening, maar tot een streven naar een optimale verhouding, de noodzaak van wapenbeheersing en wapenvermindering, waaruit geleidelijk de situatie kan ontstaan waar aan ontwapening kan gedacht worden.

Een ander voorbeeld kan gevonden worden in de Bescherming Burgerbevolking (BB). Recente discussie speelt zich af rond de vraag of BB enig nut heeft in oorlogstijd[5]. Soms zal

3 Vroeger bevorderde de machine het causaal-lineaire denken, sinds de electronica is er de algemene aandacht voor de 'terugwerking', die van iedere nieuwe situatie kan uitgaan.

4 Daarover nader mijn 'Oorlogsmodellen en Vredesstrategieën', in Oost-West, 1968, blz. 43-51.

5 Zie b.v. De Paladijn, het periodiek van de BB, van januari 1968. Geschriften over de aard van een toekomstige oorlog kunnen een beeld geven van wat te verwachten is. Genoemd dienen te worden het VN-rapport van 10 okt. 1967 (A. 6858), opgesteld door twaalf deskundigen; Tom Stonier: Nuclear Disaster, Pelican Books 1964.

dit niet het geval zijn, maar er zijn vele mogelijkheden; meestal zullen er randgebieden zijn waar hulp nodig en mogelijk is. In geval van oorlog zullen bij ons eventueel de atoombommen vallen op de vliegvelden en op de plaatsen waar onze atoombommen liggen opgeslagen. Veel hulp zal nodig zijn in de gebieden daaromheen. Het lijkt me, dat men zal moeten concluderen dat in tijd van oorlog als regel zal gelden: hoe méér BB hoe beter.

Maar BB moet voorbereid worden in tijd en vrede. De vraag moet ook gesteld worden: hoe werkt BB in tijd van vrede? Die werking kan bedenkelijk zijn. Als de BB effectief wil zijn in tijd van oorlog dan is een heel intensieve voorbereiding nodig in tijd van vrede: schuilkelders, voedsel- en watervoorraden, die regelmatig moeten worden ververst, evacuatieoefeningen en allerlei andere hoogst onprettige zaken. Daden hebben in het algemeen grote invloed op het denken: het denken past zich aan, wordt zo georiënteerd dat daarin de daden als zinvol passen. Er gaat een invloed uit van BB-activiteit op de mentaliteit. Allereerst kan gemakkelijk een vals gevoel van veiligheid ontstaan, dat aanleiding geeft een gevaarlijke politieke koers, ‘brinkmanship’, te eisen of toe te juichen. Belangrijker wellicht nog is dat de eigenlijke BB-acitiviteit zinvoller wordt, en aanvaardbaarder, naarmate men meer gaat denken in termen van vijandschap en in de verwachting van een komende oorlog. Het militaire denken gaat zo binnendringen tot in de kelders van de huizen, gaat bezit nemen van het burgerlijke leven[6].

Dit zijn, lijkt mij, de twee aspecten waar het om gaat: de BB die zó intensief wordt voorbereid dat ze goed werk kan doen in oorlogstijd, werkt ten kwade in tijd van vrede. Die twee aspecten moeten worden afgewogen. De vraag is: wanneer is er de grootste veiligheid? Bij inspanning van alle krachten

6 Verg. Arthur I. Waskow: The Shelter-Centered Society, Washington 1962; Berrien, Schulman and Amarel: The Fall-out Shelter Owners. A Study of Attitude Formation, in Public Opinion Quarterly 1963 blz. 296-316; P. Ekman e.a. Divergent Reactions to the Threat of War, in Science 11 jan. 1963, blz. 296-316, en mijn: Is Bescherming Bevolking een goede zaak, in De Paladijn, okt. 1969.

om de oorlog te voorkomen? Of bij inspanning van alle krachten om in een komende oorlog het vege lijf te bergen? Ook hier lijkt een optimale verhouding mogelijk, die niet leidt tot opheffing van elke BB, maar verandering in de richting van algemene rampenorganisatie, waaruit de oorlogsgedachte zo ver mogelijk is teruggedrongen.

Méér inzicht is nodig, want de problemen van oorlog en vrede zijn zeer ingewikkeld. Nodig is ook dat het gewonnen inzicht algemeen bekend wordt. De grote vraag daarbij is: hoe bereikt men de massa? Het inzicht moet gebracht worden aan wat Van Vollenhoven destijds noemde 'een nog bijziende en nog onwillige wereld[7]. Dit communicatieprobleem is op zichzelf terrein van polemologisch onderzoek. De vraag is wat de massamedia - de pers, de film, de radio, de televisie - op dit gebied kunnen en willen doen.

Van belang is ook het onderwijs. Men kan door de school een grote invloed uitoefenen, dat bewijst de ervaring in de Verenigde Staten. Men stond daar voor het probleem miljoenen immigranten tot Amerikanen te maken, en slaagde er wonderwel in om de kinderen van de 'vreemdelingen' tot Amerikaanse burgers te vormen door de school. Het dagelijkse hijsen van de vlag, de belofte van trouw, het onderwijs in 'civics' (burgerschapkunde), betekenden een met succes opvoeden tot staatsburgerschap.

Is opvoeding tot wereldburgerschap mogelijk? Tot respect voor de ander, tot tolerantie, tot saamhorigheid? Dat is ongetwijfeld heel wat moeilijker. Men leze er drs. S.C. Derksen 'Hoe leren wij de vrede'[8]. op na. Er zou dan heel wat in onze opvoedingswijzen moeten veranderen. Met name dient te worden onderzocht hoe de verschillende leeftijdsgroepen moeten worden benaderd[9], en hoe in verschillende vakken de opvoeding tot vrede kan worden verwerkelijkt. Genoemd

7 C. van Vollenhoven: De drie treden van het volkenrecht, Den Haag 1918, blz. 71.
8 Groningen 4e druk, 1971, No. 3 van de Serie Standpunten in Wereldproblemen.
9 Verg. Leif Rosell: Children's Views of War and Peace, in Journal of Peace Research (Oslo) 1966, blz. 268-276 en Trond Alvik: The Development of Views on Conflict, War and Peace among School Children, J.o. P.R. (Oslo) 1968, blz. 171-195.

dient te worden in dit verband de uitgave 'Vrede in Vakken'[10].

Vredesopvoeding stelt voor enorme moeilijkheden in een democratische samenleving. In een democratie is immers op een openbare school voor indoctrinatie geen plaats. Allereerst zal vredesopvoeding beogen de eenzijdige opvoeding tot het nationalistisch denken uit te bannen. De vredesopvoeding zal trachten het bewustzijn bij te brengen, dat wij leven in een interdependente wereld, begrip trachten bij te brengen voor verschillende omstandigheden waaronder volken leven, laten zien hoe daar gemakkelijk conflicten uit voort kunnen komen, inzicht brengen in de aard van het conflict en de verschillende wijzen van oplossing. Het gaat om een opvoeding waar de algemene menselijke saamhorigheid in het licht wordt gesteld, en het denken in termen van humaniteit een plaats krijgt.

Wij weten nog niet of vredesopvoeding op school mogelijk is. Er is op dit gebied nauwelijks experimenteel onderzoek gedaan. Op het Polemologisch Instituut is, in samenwerking met andere instituten en instellingen, een groot project aan de gang, waarbij goed voorbereid 'vredesonderwijs' op verschillende scholen wordt beproefd. Later zal worden nagegaan welke invloed daarvan op de leerlingen is uitgegaan.

Op dit terrein speelt ook de vraag: heeft ook de enkeling een rol? Men vraagt zo vaak: wat kan de enkeling doen? Door onderzoek heeft men de wanverhouding kunnen vaststellen van bestaande idealen en bestaand inzicht in de wijze om die idealen te verwerkelijken[11].

Wat kan de enkeling doen? Het lijkt me dat ten minste drie zaken moeten worden genoemd.

1. Allereerst zal men zich naar vermogen op de hoogte moeten stellen van wat in de wereld door onderzoek aan inzicht is verkregen. Men zal moeten trachten zich een ge-

10 Uitgave van Pax Christi: Cahiers voor Vredesvaargstukken, Roermond 1969.

11 Hans Kreitler en S. Kreitler: Crucial Dimensions of the Attitude towards National and Supranational Ideals, in Journal of Peace Research, 1967, blz. 107-124, blz. 111.

fundeerd oordeel te vormen over de belangrijkste aspecten van het oorlogsvraagstuk.

2. De enkeling kan een rol spelen in zijn eigen politieke partij, daar méér aandacht vragen voor de buitenlandse politiek, en aandrang uitoefenen op een constructieve vredespolitiek.
3. De enkeling kan een rol spelen in de vredesbewegingen, die een noodzakelijk tegenwicht moeten vormen tegen bestaande pressiegroepen, en kunnen bijdragen tot doorbreking van de traditionele opvattingen. In dit verband zou ik willen wijzen op de functie van het protest in een democratische samenleving. De democratie eist allereerst de vorming van een eigen oordeel, maar ook de manifestatie daarvan. De enkeling heeft taak en mogelijkheid om collectieve verdwazingen te doorbreken, en er dan op te wijzen 'dat de keizer geen kleren aan heeft'.

We spraken reeds over de pressie die van de groep op de enkeling uitgaat, over de ingeboren neiging om zich te conformeren met de groepsopvatting. Uit onderzoekingen van Asch en Milgram bleek ook, hoe grote invloed er op proefpersonen uitging van de omstandigheid dat één van hen een zelfstandig oordeel demonstreerde.

In Milgrams onderzoek (blz. 150 en 213) over het pijn toebrengen op bevel bleek dat ongeveer 65% van de proefpersonen bereid was gevaarlijk letsel toe te brengen omdat de omgeving deed alsof dit vanzelfsprekend was. Als meerdere proefpersonen tegelijk aan het experiment deelnamen zakte dit percentage belangrijk als één resoluut weigerde: zo'n enkeling was in staat de ban te doorbreken[12].

Hier ligt ook de betekenis van het protest, de protestmars, de demonstratie: communicatiemiddelen om te tonen wat óók leeft onder het volk, en hoe hevig het leeft. Het protest kan vele vormen aannemen. De natuurkundige en Quaker Young dronk destijds zijn thee zonder (riet)suiker, daar hij tegen de slavernij was. De rietsuikeractie in Nederland protesteert, in de vorm van het gebruiken van rietsuiker in plaats van biet-

12 Een zelfde resultaat leverde het Asch-experiment als een van de negen het juiste antwoord gaf, verg. blz. 150.

suiker, tegen zelfzuchtige Europese economische politiek.

Men kan zich afvragen wat het effect is van protest. Heeft het invloed op regeringen, op bevolkingen? De vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden. Regeringen letten er wel op. De Amerikaanse minister van oorlog Stimson betreurde destijds het uitblijven van protest tegen de Amerikaanse bombardementen op de Japanse steden. Ter gelegenheid van de demonstraties tegen het Pentagon publiceerden de kranten foto's van McNamara, met grote belangstelling door de gordijnkier kijkend naar wat buiten geschiedde. Afkeurend? Of tevreden met een demonstratie die steun kon geven aan voorstellen tot een meer gematigde politiek?

Er zijn studies gewijd aan de invloed van het protest op de openbare mening[13]. Het blijkt dat de effectiviteit van protest afhankelijk is van bepaalde voorwaarden. Het werkt positief als het in wezen overeenstemt met essentiële waarden die in de gemeenschap gelden (maar die in bepaald opzicht door de gemeenschap worden geschonden). Als het protest tegen bepaalde grondwaarden ingaat kan het averechts werken en scherpe reacties oproepen.

In zo'n geval is eerst opvoeding nodig. Opvoeding en protest hebben een verschillende benadering. Het brengen van nieuwe waarden is geen eenvoudige zaak. Als nieuwe waarden bruut worden gepresenteerd wekken ze eerder verzet dan instemming. Een nieuwe waarde vindt gemakkelijker ingang in verhulde vorm. Het is juist wezenlijk voor protest dat het zich onverhuld toont: het heeft zijn mogelijkheden als aan bestaande waarden kan worden geappelleerd. Het kan dan de schok van de herkenning meebrengen.

Vandaar ook de grote betekenis van de vorm waarin het protest plaats heeft. Die vorm moet, om het protest effectief te maken, zo weinig mogelijk aanvechtbaar zijn. Het gaat om de vraag hoe men door actie de regering en de bevolking bereikt. Er is een groeiende overtuiging, dat de gebruikelijke communicatiemiddelen weinig uitwerken. Er is behoefte aan

13 Zie Kenneth E. Boulding: Reflections on Protest, in Bulletin of the Atomic Scientists, oktober 1965 blz. 18-20; Daniel Katz: Group Process and Social Integration: A System Analysis of Two Movements of Social Protest, in Journal of Issues, 1967, blz. 3-22.

onorthodoxe middelen om een boodschap over te brengen. De zelfverbranding van de monnik in Vietnam was zo'n onorthodox communicatiemiddel. Maar ongebruikelijke methoden zouden ook averechts kunnen werken, als ze de suggestie zouden wekken van frivoliteit of de vredesgezindheid zouden verbinden met levenswijzen die in het algemeen niet getolereerd worden.

Wetenschappelijk onderzoek naar effectieve vormen van vredesactie is dringend nodig. Anatol Rapoport klaagde: ‘Peace research has no audience’. Het moet zich een gehoor verschaffen. Het onderzoek op welke wijze de vredeswetenschap een gehoor kan krijgen, is een van de belangrijkste onderwerpen van het vredesonderzoek.

De studie van protest is pas heel in het begin. Evenals die van de geweldloze weerbaarheid, de ‘non violence’, de beweging die bepaalde doeleinden wil bereiken zonder gewelddadige middelen, maar met inzet van de gehele persoonlijkheid. Zij gaat terug op Gandhi en King, en onder bepaalde omstandigheden lijkt de macht ervan onwaarschijnlijk groot[14]. Een volk dat iets wil en bereid is alles daarvoor op het spel te zetten, behalve geweld, heeft machtsmiddelen waarvan men zich nog nauwelijks bewust is, juist omdat de geweldloosheid een kwaad geweten meebrengt als er met geweld op wordt gereageerd.

Maar bij het beoordelen van de mogelijke gebieden waar de geweldloze actie effectief zou kunnen zijn, moet wel degelijk onderscheid gemaakt worden tussen de nationale en internationale doeleinden. Geweldloze actie kan zeer effectief zijn op het gebied van de verandering van een sociaal systeem. Het regime in Zuid-Afrika zou niet kunnen blijven bestaan, indien alle negers in Zuid-Afrika zich geweldloos voor verandering zouden inzetten. Een geheel andere vraag is of aangekondigde geweldloosheid in de internationale betrekkingen

14 Zie Ralph T. Templin: Democracy and Nonviolence, Boston 1965, Christopher Driver: The Disarmers, A Study in Protest, London 1964, Arthur Waskow: From Race Riot to Sit-in, New York 1966; Adam Roberts (ed.): The Scrategy of Civilian Defense, London, 1967, J. Galtung: Niet-militaire vormen van verdediging, in Vrede en Rechtvaardigheid; Eenheid of Dilemma, Roermond 1968, blz. 53-120.

een constructieve rol zou kunnen spelen. Enerzijds kan de toezegging dat geen geweld zou worden gebruikt als een vijand het land zou binnen, de verleiding om binnen te vallen vergroten. Anderzijds geldt, dat als een land zwaarwegende redenen heeft om een ander land binnen te vallen (zoals de Sovjetunie meende te hebben in 1968 t.a.v. Tsjechoslowakije), het zich niet gauw door het vooruitzicht van massaal geweldloos verzet zal laten tegenhouden. Het is nl. nauwelijks ooit te verwachten, dat iedereen aan zo'n verzet zou meedoen, en dat de grote menigte zich niet zou voegen bij harde maatregelen van de bezetter. Ieder land immers beschikt slechts over een klein percentage helden.

Maar ook op dit gebied is dieper onderzoek nodig. We weten niet genoeg, en zeker niet in hoeverre het vooruitzicht van geweldloos verzet gecombineerd met gewelddadig verzet, de afschrikkende werking van het laatste zou kunnen vergroten.

De eerste functie van de polemologie is het verschaffen van méér inzicht in wat er is, en in wat er mogelijk is, op het gebied van oorlog en vrede. Dat is niet altijd opwekkend. Het is een nieuwe versie van de oude vraag van Renan: ‘La vérité est-elle triste?’ Is de waarheid bedroevend? Men heeft hierop wel geantwoord: dat 2 x 2 = 4, is alleen bedroevend voor degene die altijd gemeend had dat het 5 was. En wellicht zijn velen van ons, opgegroeid in een vreedzaam en welvarend land, in het hart inderdaad overtuigd dat de mens en de wereld méér zijn dan wij, wanneer we eerlijk rondkijken, moeten vaststellen.

Doel van de polemologie is om méér inzicht te krijgen in de vragen van oorlog en vrede, om op grond van dat inzicht tot een redelijker politiek te geraken. De gedachte is daarbij: men krijgt inzicht in de bestaande sociale krachten, en dat zal de gelegenheid geven die sociale krachten te beheersen. Maar dit laatste behoeft niet het geval te zijn. Men kan ook stuiten op krachten, die onbeheersbaar lijken. Men kan ook en zal ook processen blootleggen waarin krachten een rol spelen, waarop redelijk inzicht geen vat heeft.

Er is heel wat ‘unwelcome information’ in de vredeswetenschap, zelfs nu in de huidige stand van beoefening vooral aandacht geschonken wordt aan de ‘oorzaken van de oorlog’,

en nog nauwelijks aan de 'oorzaken van de vrede'[15]. Als men daaraan zou beginnen, zou waarschijnlijk de waarheid nog droeviger worden, om het dieptepunt te bereiken bij dat deel van de vredeswetenschap, dat het geleerde in de praktijk zou willen brengen, en de wegen zou onderzoeken hoe dat zou kunnen geschieden. Het gaat dan om de vraag, hoe de mensheid zou kunnen gebracht worden om te leven naar de inzichten van de vredeswetenschap. Daar wordt nog heel weinig aan gedaan, zoals wij zagen. Wellicht mede omdat het uitzicht hier zo weinig hoopgevend is. Immers, wat wij weten van de studie betreffende 'innovations', is niet geruststellend. Ervaringen op dit terrein met gedragswijzen van Afrikaanse boeren t.a.v. hun land, lijken verdacht veel op de ervaringen met gedragswijzen van Europese staatslieden t.a.v. hun grondgebied[16].

Als eerste functie van de vredeswetenschap dient genoemd te worden het verkrijgen van beter inzicht in vredeshandhaving en het overbrengen van dit inzicht op regering en bevolking. Daarnaast zijn in de toekomst andere functies denkbaar.

1. Denkbaar zouden zijn polemologische waarnemingsposten in de wereld, die zouden kunnen dienen als barometers om spanningen te registreren ('tensions-barometers'), te vergelijken met diplomatieke waarnemingsposten, nu niet om door de waarneming het nationale belang te dienen maar het belang van de vrede. Op den duur kan men verwachten dat de VN diplomatieke waarnemers in de voornaamste steden zal hebben. Rond de VN-ambassadeurs zou de barometerfunctie zich kunnen ontwikkelen.
2. Speciale polemologische opleiding is denkbaar van diplomaten, ambtenaren in internationale organisaties, politici

15 Blainey: The Causes of War, o.c. p. 3 stelt: 'For every thousand pages published on the causes of war there is less than one page on the causes of peace'.

16 Verg. Niels Röling: Adaptations in Development: A Conceptual Guide for the Study of Noninnovative Responses of Peasant Farmers, in Economic Development and Cultural Change, Chicago, Vol. XIX, 1970, blz. 71-85.

en journalisten. Een project voor zo'n opleiding wordt voorbereid[17].

3. Denkbaar is de vorming van ‘peace consultants’: in het bijzonder opgeleide deskundigen die beschikbaar zijn om in voorkomende gevallen van conflict een bemiddelende rol te spelen.
4. Als in de wereld talrijke polemologische instituten bestaan, zullen zij een rol kunnen spelen in geval van dreigend internationaal conflict, door in de beginfase, hetzij op verzoek van de VN, hetzij op verzoek van partijen, een objectieve conflictbeschrijving te geven: waar het om gaat, welke belangen op het spel staan, hoe de partijen die belangen zien, welke mogelijkheden aanwezig zijn, wat voorzienbare consequenties zijn bij nietoplossing van het geschil. Een instituut zou in onderling overleg van partijen gekozen kunnen worden uit een gebied of land dat ver van het conflict verwijderd is. Zo'n objectieve beschrijving, met het aftasten van mogelijkheden, zou in het begin van het conflict moeten geschieden.

De tijd kan grote verandering brengen, en voorlopig een conflict onoplosbaar maken, door verharding van de standpunten, door diabolisering van de tegenstander. Nodig voor de oplossing van een conflict is het vergelijk, het compromis. De moeilijkheid van het compromis is dat het compromitteert. Daarbij speelt de tijd vaak een rol. Als die diabolisering plaats heeft gehad wordt het compromis gezien als onzedelijk.

In de toekomst zullen polemologen zeker geroepen zijn een actieve rol te spelen bij het vreedzaam oplossen van actuele conflicten. Hier en daar ziet men reeds een poging daartoe. In enkele gevallen heeft men wel gepoogd om representanten van ‘staten in geschil’ bij elkaar te brengen, om standpunten te begrijpen, om oplossingsmogelijkheden af te tasten[18].

17 Zie Johan Galtung: Training of Peace Specialists: A Proposal, in IPRA Newsletter (Groningen), 1968 No. 2, blz. 42-46.

18 Verg, J.W. Burton: The Analysis of Conflict by Casework, in The Yearbook of World Affairs, 1967, London 1967, blz. 20-36.

Voorlopig is nodig uitbreiding van het onderzoek, van het onderwijs en van de voorlichting. Er moet op het gebied van de wetenschap van oorlog en vrede nog veel gebeuren wat nu niet geschiedt door gebrek aan geld, aan middelen en aan personen[19].

Wij weten nog niet genoeg. De kennis is nog ontoereikend om een vreedzame wereld op te bouwen, zelfs als volken en regeringen dat zouden willen. Voorlopig moet de polemologie zich beperken tot het aanwijzen van duidelijke misstanden, en het aanwijzen van de middelen waarmede *die* oorzaken van oorlog zouden kunnen worden uit de weg geruimd. De wereld zou daardoor wel veiliger worden, maar nog heel wat oorlogszaken zouden blijven bestaan waarvan de wetenschap nog geen weet heeft. De dichter sprak van de oorlog:

> ‘that healst with blood
> The earth when it is sicke, and cur'st the world
> O' the pluresie of people’.

Er zijn nog heel wat kwalen, waaronder de collectieve verdwazingen van volken, waar de wetenschap machteloos tegenover staat. De polemologie vraagt slechts dat, wáár zij tot beter inzicht heeft geleid, aan dat inzicht in de buitenlandse politiek niet wordt voorbijgegaan.

19 Overzicht van de bestaande instituten en van de onderwerpen waarmede zij zich bezighouden, vindt men bij Ph. P. Everts: Development and Trends in Peace and Conflict Research 1965-1971: A Survey of Institutions, in the Journal of Conflict Resolution, Vol. XVI No. 4, december 1972, p. 477-510. Aanvulling hierop is te vinden in de Newsletter, uitgegeven door de International Peace Research Association (Oslo-PRIO, P.O. Box 5052). Zie ook Hanna en Alan Newcombe: Peace Research around the World, 3d pr. Canadian Peace Research Institute 1972, gebaseerd op de door hen uitgegeven Peace Research Abstracts.